გერონტი ქიქოძე

მოგონებები

განთიადიდან შუადღემდე

სიტყვები და წერილები

საბჭოთა მწერალი
თბილისი
1956

მოგონებები

განთიადიდან
შუადღემდე

1

როდესაც ადამიანი ხანში შედის, მას ბავშვობასა და სიჭაბუკეში განცდილი ამბები უკეთ აგონდება, ვიდრე გუშინდელი. ჩემი ცხოვრების პირველი შთაბეჭდილებები განსაკუთრებით ცხოველია, შეიძლება იმიტომაც, რომ ბავშვობის დღეები თერთმეტ-თორმეტ წლამდე ბედნიერად გავატარე.

გუშინდელ დღესავით მახსოვს, როგორ დავბრუნდით ახალ წელიწადს დილით სოფლის ეკლესიიდან, და ბიძაჩემმა ახლად დადებულ თოვლზე ჯოხით დაწერა: 1893 წელი.

ქვეყნიერება მშვენიერი მეჩვენებოდა ზამთარშიც, როდესაც თოვლის საბურველი და ყინულის ლოლუები ჩვენს დიდსა და განმარტოებულ ეზოში ვენახიან ხეებსა, ხეხილსა და შენობებს იდუმალებით აღსავსე გარეგნობას აძლევდნენ. ცხოვრებაში დიდი პოეზია შეჰქონდა ზამთრის დღესასწაულებს; შობას აუცილებლად ღვეძლებით უნდა შევხვედროდით; ეს იყო ნამგალა მთვარის მსგავსი ხაჭაპური, რომელსაც ყველს გარდა მაგრად მოხარშული, ბოლში გამოყვანილი, ორად გაჭრილი კვერცხები ჰქონდა ჩატანებული, ასე რომ მისე ზედა-

პირი ალაგ-ალაგ ამობურცული იყო, კალანდას აგუნათი და ჩიჩილაკებით ვეგებებოდით. ეს ჩიჩილაკები ახალი წლის წინა დღით ირთვებოდა სუროთი, კურკანტელით, ვაშლით და კამფეტებით და თითქო წმინდა ბასილის თეთრ წვერს წარმოადგენდა. თავისებური დღესასწაული იყო ლამპრობა, ორი თებერვალი. ამ დღეს ბავშვები სამზარეულო სახლის სხვენიდან ერთ ძელს ჩამოვიღებდით, წვრილად დავჭრიდით, გრძელ ჯოხს მივამაგრებდით და ჩირაღდანს ვმართავდით. ამ მიზნით კვარსაც ვიყენებდით. ორი თებერვლის ღამის ლამპრობას თითქო ყრმა იესოს ტაძრად მიყვანა ანუ მირქმა უნდა გაეხსენებინა, მისი შეხვედრა სანათებით აღჭურვილი ქალწულების მიერ; მაგრამ დღეს მგონია, რომ ის რაღაც უძველესი წარმართული დღესასწაულების ნაშთს წარმოადგენდა.

ბავშვებს ძალიან გვიყვარდა აგრეთვე აღდგომა, როდესაც გვეჩვენებოდა, რომ მზეც კი სიხარულით ხტოდა ცაზე. ეს თითქო საყოველთაო შერიგების დღეობა იყო, წირვის გამოსვლის შემდეგ ყველანი ერთმანეთს ულოცავდნენ პირზე და მხრებზე ამბორით. მეც მზად ვიყავი ყველა ჩემი მოყვასისა და მტრისთვის მათი შეცოდება მეპატიებინა. მაგრამ ეს სავალდებულო კოცნა არ მიყვარდა, ამიტომ განზე გავდგებოდი და სააღდგომო კვერცხის ჭამას შევუდგებოდი, რათა კოცნა თავიდან ამეშორებინა.

ამ დღესასწაულებს სადღაც სხვა სამყაროში გადავყავდით, შორეულ წარსულში, რომელიც თითქო იკარგებოდა ბურუსიან ბინდბუნდში. და ოჯახური ლეგენდები, რომელნიც მოგვითხრობდნენ, რომ ჩვენი გვარის წინაპრები გურიის მკვიდრნი კი არ იყვნენ, არამედ რომელიღაც სხვა პროვინციიდან გადმოხვეწილიყვნენ, ხელს გვიწყობდა, რომ ფანტასტიკურ სამყაროში გადავსულიყავით. მე მეჩვენებოდა, რომ ჩემი მამა-პაპები ისეთივე კვერთხებიანი და გრძელწვერებიანი პატრიარქები იყვნენ, როგორც მამაჩემის მიერ ნაჩუქარი ძველი აღთქმის წიგნში იყვნენ დახატული. და თითქო ნათლად ვხედავდი, როგორ ეშვებოდნენ აჭარის მთებიდან გურიის დაბლობებში ეს ბიბლიური პატრიარქები კვერთხებით, აბღავებული ხარებით, მწყემსების მხრებზე დასვენებული კრავებით და ბანჯგვლიანი ქოფაკებით.

ჩვენი ეზო დაშორებული იყო სოფლის მთავარ შარაგზას. მაგრამ, როგორც ეტყობა, ჩვენი კერა სხვა დიდი ხნის წინათ გაციებული კერის ადგილას იყო გაჩაღებული. მახსოვს, ერთხელ ჩვენი მოჯამაგირე მიწის ბარვის დროს სრულიად მოულოდნელად უზარმაზარ ჩაკირულ ქვევრს წააწყდა, ის დიდხანს მოუნდა მის ამოწმენდას და ამორეცხვას. მეორე ადგილას სახნისში შებმულ ხარს, რომელსაც წინ მე მივუძღოდი, ცალი ფეხი უფრო მცირე ზომის ქვევრში ჩაუვარდა. ჩემი უკან მოხედვა და მისი ზეზე წამოდგომა ერთი იყო; მისი

რქა წინა ზედა კბილზე მომხვდა და ოდნავ ჩამოტეხა. დღემდე ვერ ამიხსნია, როგორ გადავრჩი, რომ ცხვირ-პირი არ ამაგლიჯა.

სოფლად ბუნების სტიქიონური ძალაც და რიტმიც განსაკუთრებით გაზაფხულზე იგრძნობა, როდესაც ნუშის, ტყემლის და ქლიავის თეთრად აყვავებას ატმის, ვაშლის და კომშის ვარდისფრად აყვავება მოსდევს, ხოლო ბოლოს ბროწეულის ხეები ინთება ალისფერი ყვავილებით; აორთქლებული მიწის სუნი იის სურნელებას უერთდება; შემდეგ ზაფხულში და შემოდგომაზე კი ჰაერი ახლად მოცელილი ან ხმელი თივის, ნესვის, ატმის, მწიფე ყურძნის სურნელებით იჟღინთება.

ჩვენი უზარმაზარი ეზო თავისი ყოველგვარი ხეხილით და ვაზიანი ხეებით, ბაღჩებით და ყვავილნარით, ბოსლითა და საქათმით, ხელს გვიწყობდა, რომ ცხოველთა და მცენარეთა სამეფო ახლო გაგვეცნო და შეგვყვარებოდა. რა საინტერესო საცქერალი იყო, მაგალითად, კრუხი, რომელსაც ხანდახან იხვის კვერცხებს აჩეკინებენ, იმიტომ რომ ის წიწილებს დედალ იხვზე უკეთ იცავდა ქორის თავდასხმისაგან. როგორც კი პაწია ყვითელბუმბულიანი იხვის ჭუჭულები კვერცხების ნაჭუჭებიდან თავს გამოჰყოფდნენ და ჩვენი ეზოს ტოპოგრაფიაში ოდნავ გაერკვეოდნენ, ისინი დაუყოვნებლივ რუსკენ წაბაჯბაჯდებოდნენ, რათა შიგ შეეცურნათ თამამად; საბრალო კრუხი კი მათ ნაპირზე მისდევდა, თან შეშინებული და თან გაოცებული მათი ასეთი უსაქციელობით.

ჩვენი ვეებერთელა, თითქმის მოზრდილი ხბოსოდენა ძაღლი, რომელიც დღისით, ჩვეულებრივ, ჯაჭვით იყო დაბმული, ხოლო თუ აშვებული იყო, ეზოში არც ქვეითს და არც ცხენოსან მამაკაცს არ შემოუშვებდა, ჭეშმარიტად, რაინდულად ეპყრობოდა ქალებს და ბავშვებს და მათ არასოდეს არ დაჰყეფდა; მხოლოდ კაშკაშა ფერის დანახვას ვერავის ტანზე ვერ იტანდა. ერთ ჩვენს მეზობელ ქალს ძვირად დაუჯდებოდა კაშკაში ქვედატანი, თუ მას ზემოდან თალხად ჩაცმული ბებიაჩემი არ გადაფარებოდა. გასაოცარი იყო, როგორ გრძნობდა ეს ჩვენი ძაღლი ოჯახის წევრის სიკვდილის მოახლოებას, როგორ გულშემზარავ ყმუილს ასტეხავდა ხოლმე. თვითონ კი, როცა დაბერდა, ძალიან სტოიკურად მოკედა ბაღჩაში, მზის გულზე დაწოლილი, თავისი ამქვეყნიური ვალდებულების პირნათლად შესრულების შემდეგ.

მეორე ჩვენს ძაღლს ადამიანივით ჭკვიანი თვალები ჰქონდა და ისე არაფერი უყვარდა, როგორც ადამიანთა საზოგადოებაში ყოფნა. ერთხელ, როდესაც ჩვენ აგარაკზე ვიყავით, ერთი დღის სავალზე ჩვენი სოფლიდან, ბახმაროზე, სადაც ჩვენი მურია წინა ზაფხულში იყო ნამყოფი, ის მოულოდნელად ავადგამხდარ დიდედაჩეზთან მისულიყო და თავი დაედო მის ლოგინზე. მოხუცს შეეჩივლა, ავად ვარ და ჩემიანები ახლო არ მყვანანო. ჩვენი მურია მაშინვე გამქრალიყო. ის ბახმაროზე ამოვიდა უჭმელ-უსმელი, ტალახში ამო-

განგლული და მამაჩემის ტანისამოსს კბილებით ჩაეჭიდა, თითქოს სადღაც ეწეოდა. ჩქარა უკან გაბრუნდა. მხოლოდ სოფელში ჩასვლის შემდეგ გავიგეთ მისი ყოფაქცევის აზრი.

2

სტუმრებს, ნათესავებს, კარდაკარ მოსიარულე ხელოსნებს დიდი ხალისი შეჰქონდათ ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ჩვენს ეზოში ერთი დიდი სამთვალიანი, მიწის იატაკიანი წაბლის ხის სახლი იდგა: ერთს თვალში ჩალა და თივა ინახებოდა, მეორე – საჯდომი ცხენის და ჯორის თავლას წარმოადგენდა. ამ სახლის ფართო შუა დარბაზში ხან მოარული მჭედლები მართავდნენ მარტივ ქურას, ხან დურგლები ბინავდებოდნენ, ხან საფეიქრო დგამი იმართებოდა საუცხოო დარაიას მოსაქსოვად. მე განსაკუთრებით მიყვარდა დურგლების ცქერა, შალაშინის შრიალი და ფიჭვის ხის ბურბუშელას სურნელება.

მახსოვს, ერთხელ ჩვენსას ახალგაზრდა, ევროპულად ჩაცმული ხელოსანი მოვიდა და ჩვენი დიდი ოდის უფრო განმარტოებულ ოთახში დაბინავდა: მას მამაჩემის და სოფლის ეკლესიის წიგნები უნდა შეეკინძა და ყდაში ჩაესვა. ოთახიდან ოთახში დავრბოდი და მისი ოთახის კარიც შევაღე. ხელოსანი შინ არ აღმოჩნდა, მხოლოდ ტახტზე, საამკინძაო ხელსაწყოსა, წიგნებსა და კარტონებს

შორის, საშინლად დაღმანქული, გაშეშებული ადამიანის თავს მოვკარი თვალი. შიშისაგან ატირებული უკან გამოვიქეცი. აღმოჩნდა, რომ სრულიად უბრალო ნიღაბს შევეშინებინე. ამ ბავშვობის დროინდელმა შთაბეჭდილებამ ჩემზე ისეთი ძლიერი ზეგავლენა იქონია, რომ შემდეგ სავსებით ვერასოდეს ვერ გავთავისუფლდი ამ უსაფუძვლო შიშისაგან და ნიღაბიანი ადამიანი ჩემში დღესაც უსიამოვნო გრძნობას იწვევს.

ბავშვებს განსაკუთრებით რაჭველი მესტვირეების მოსმენა გვიყვარდა. ისინი კარიკარ დადიოდნენ თავიანთი პრიმიტიული მუსიკალური ინსტრუმენტით, რომელიც გუდისა, სტვირისა და ვერცხლის ძეწკვებით შემკული ქარახსისაგან შედგებოდა. საკმაო იყო ამ ქარახსაში ორიოდე წვრილი ვერცხლის ფული ჩაგვეგდო და ჩვენი სახელი გვეთქვა, რომ მათ ჩვენი შექება დაეღიღინებიათ დაუყოვნებლივ. კიდევ უფრო მოგვწონდა ხალხური ბალადები, რომელთაც ისინი ამღერებდნენ.

სოფლის ცხოვრებაში დიდი ხალისი შეჰქონდა აგრეთვე ბურთაობას, რომელიც რამდენჯერმე იმართებოდა აღდგომის და ამაღლების დღესასწაულებს შუა და დიდს ვნებათა ღელვას იწვევდა მოპირდაპირე ბანაკების წარმომადგენლებსა, ზემოსოფლელებსა და ქვემოსოფლელებს შორის. ეწერის დიდი მინდორი, სადაც ჩემს ბავშვობაში ლელოს თამაში იმართებოდა, ამჟამად მჭიდროდ

დასახლებულია და ჩაის ბუჩქებითაა დაფარული. ლელო ბავშვებისათვისაც საყვარელი გასართობი იყო; მახსოვს, ბევრჯერ დაჩეჩქვილი და ტანისამოს ჩამოფლეთილი დავბრუნებულვარ თამაშობის შემდეგ, იმდენად დაქანცული, რომ შიმშილის მიუხედავად თავი აღარ მქონია ვახშმისთვის დამეცადა.

გურიის ერთ ცენტრალურ სოფელში, ნაგომარზე, ბაზრობა იმართებოდა ივლისის მეორე ნახევარში. იქ სოფლელებს ყოველგვარი შინაური ნაწარმი გამოჰქონდათ, ქოთნები, ქვევრები, ქვის კეცები, კოთხოები, შალის და აბრეშუმის ქსოვილები; ქალაქიდან ჩამოსული ვაჭრები, უმეტეს წილად ქუთათელი ებრაელები, კი ფაბრიკული საქონლით ვაგრობდნენ. ჩვენი მზობლები აქ ჩვენთვის სხვადასხვა სათამაშოებს ყიდულობდნენ. ჩვენში ეს ფაბრიკული სათამაშოები მაინცდამაინც დიდ მოკრძალებას არ იწვევდა: მათ ჩქარა ვამტვრევდით, რათა მათი შინაგანი მექანიზმი დაგვენახა; როცა ვრწმუნდებოდით, რომ ის საკმაოდ მარტივი იყო, ისევ ჩვენი საკუთარი ხელით გაკეთებულ სათამაშოებს ვუბრუნდებოდით, პატარა წისქვილებს ხელთოფელებს, მშვილდისრებს, სასირე ბადეებსა და რაგვებს.

ქვეყნიერება კეთილი და ბოროტი გენიებით დასახლებულად მეჩვენებოდა, კეთილი სულის განხორციელებად მიმაჩნდა, მაგალითად, ჩვენი მეზობელი ქალი, ჩემი დედობილი, რომელიც თავის

თერთმეტ თუ თორმეტ შვილში არ მარჩევდა, იმიტომ რომ ერთხელ, დადაჩემის ავადმყოფობის დროს, ძუძუ მოეწოვებინა ჩემთვის; ხოლო ბოროტი სული გამოჰკრთოდა ზოგიერთი ავთვალიანი კაცის ან ქალის გამსჭვალავ გამოხედვაში.

და განა თვით ბუნება სიკეთის და ბოროტების გამუდმებულ ბრძოლას არ წარმოადგენდა? განა ერთი იყო ძლევამოსილი გაზაფხულის პირველი დღეები, როდესაც დილის ცვარი ათასფრად აცინციმდებოდა მწვანე მოლზე, და ის პირქუში შემოდგომის ღამე, როდესაც შავი ზღვიდან მოვარდნილმა ქარიშხალმა ძირიან-ფესვიანად მოგლიჯა ჩვენი უზარმაზარი კაკლის ხე, რომლის ჩრდილქვეშ ხშირად ვსადილობდით, ხოლო ჩვენს საყვარელ ცაცხვის ხეს ეკლესიის ეზოში ტოტები დაულეწა?

ალქაჯები, ჭინკები და სხვა მავნე სულები შეშფოთებას იწვევდნენ ჩვენ შორის. ბავშვები საღამოობით გავურბოდით საიდუმლოდ დაჩრდილულ მდინარეების ნაპირებს, სასაფლაოებს, ეკალბარდიან ტევრებს. საღამოობით, როდესაც მზე ჩადიოდა, მისი სხივები ცოტა ხნით კიდევ დედამიწას ეალერსებოდა, რათა ყვითლად გაენათებინა მაღალი ხეების კენწეროები. ჩვენ გვეგონა, რომ ამ დროს საფლავებიდან მიცვალებულნი ამოდიოდნენ, რათა მკვდრის მზეზე ორიოდე წუთით მაინც გაეთბოთ თავიანთი გაცივებული ჩონჩხები. ღამით წისქვილის ღრიალი და ღომის საცეხველი

ჩამურის ძახილი უფრო გარკვევით გაისმოდა; თბილი ზაფხულის ღამეებში მათ ემატებოდათ ჭრიჭინების და ბაყაყების კონცერტი და რაღაც გაურკვეველი ფუსფუსი და ოხვრა. და როდესაც მე და ჩემი მომდევნო ძმა, თივით ან სიმინდის ტაროებით დატვირთულ ურემზე პირაღმა დაწოლილნი, სათიბიდან ან ყანიდან შინ ვბრუნდებოდით, ჩვენი სული თითქო ამ საიდუმლოებით აღსავსე დედამიწას და ვარსკვლავებით აკიჟკიჟებულ ცის გუმბათს უერთდებოდა.

გარდა შელოცვისა და პირჯვრის გამოსახვისა კიდევ სხვა უებარი საშუალებაც არსებობდა ბოროტი სულების დასათრგუნავად. პირველ ენკენისთვეს კუდიანების დღესასწაული დგებოდა. ღამით ისინი მთავარ როკაპთან მოფრინავდნენ სხვადასხვა საჩუქრებით. მათ შორის საუკეთესოდ ბავშვის გული ითვლებოდა. ამიტომ თმას ცვილით გვიწებავდნენ, რათა დაცული ვყოფილიყავით ყოველი ხიფათისაგან. მგონია, იმავე მიზანს ემსახურებოდა ცეცხლით განწმენდა ვნების ოთხშაბათს, ჭიაკოკონა და სხვა. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მე პირადად ძალიან ადრე გავთავისუფლდი ჭინკების არსებობის რწმენისაგან და გულში მეცინებოდა, როდესაც ერთი განსაკუთრებით დაფეთებული ამხანაგი მარწმუნებდა, ჩემი საკუთარი თვალით დავინახე, რომ მინდორში დიდი ცეცხლი ენთო და შიგ ჭინკები ხტოდნენო.

რამდენი სიმღერა, რამდენი ზღაპარი და ლე-

გენდა მომისმენია სოფლის გოგო-ბიჭებისაგან მარანში, სადაც უზარმაზარი საწნეხლებიდან სურნელოვანი მაჭარი ქვევრებისაკენ მიჩუხჩუხებდა, ან შემოდგომის მთვარით განათებულ ეზოში, სადაც სიმინდი ირჩეოდა და ნედლი ტაროები იწვოდა, ბოლოს სამზარეულო სახლში, შუა ცეცხლის პირას, სადაც დიდ კარდალში ფელამუში დუღდებოდა და თხილის ან ვაშლის ჯანჯუხები ივლებოდა.

ეს იყო სამყარო, აღსავსე იდუმალებით, სიხარულით და მომხიბლავი მშვენიერებით.

3

შვიდი წლის ვიყავი, როდესაც სოფლის სკოლაში შემიყვანეს. ქართული წერა-კითხვა უკვე ვიცოდი და უკვე ნაგემები მქონდა „მელიას და მწყერჩიტას“ პოეზია. ჩემთვის უბედნიერესი წუთები დგებოდა, როდესაც თბილისიდან ორ თვეში ერთხელ ანასტასია თუმანიშვილის ჟურნალს – „ჯეჯილს“ მივიღებდი, შიგ ვაჟა ფშაველას და თედო რაზიკაშვილის მოთხრობებს ან შიო მღვიმელის ლექსებს წავიკითხავდი, სურათებს დავათვალიერებდი და რებუსებს ავხსნიდი. გულის ფანცქალით ველოდი აგრეთვე მამაჩემის დაბრუნებას ოზურგეთიდან, საიდანაც მას ჩემთვის ხშირად კ. თავართქილაძის მიერ გამოცემული სურათებიანი საყმაწვილო წიგნები მოჰქონდა.

ჩემი მახსოვრობიდან არასოდეს აღარ წახოცილა ის ღრმა შთაბეჭდილება, რომელიცა ჩემზე ვიქტორ ჰიუგოს მოთხრობამ – „სიკვდილით დასასჯელის უკანასკნელმა დღემ“ მოახდინა. მახსოვს ზაფხულის ცხელი დღე იდგა; ჩვენი ეზოს მივარდნილ კუთხეში გავმარტოვდი, ჩრდილოვანი ხის ძირში დავჯექი და მთელი მოთხრობა ისე წავიკითხე, რომ არ ავმდგარვარ. ეს იყო ჰუმანიზმის პირველი გაკვეთილი, მოცემული ორი კაცთმოყვარე მწერლისა, ვიქტორ ჰიუგოსა და მისი ქართველი მთარგმნელის თედო სახოკიას მიერ. თერთმეტ-თორმეტი წლის ბავშვისათვის ეს გაკვეთილი განსაკუთრებით ეფექტიური იყო: მან შეიძულა სიკვდილით დასჯა და ყოველივე ძალმომრეობა.

ჩვენი სამაზრო ქალაქი პირველად შვიდი-რვა წლის ასაკში ვნახე. რადგან იქიდან დროდადრო სხვადასხვა საქონელი მოჰქონდათ, ქსოვილები, ფეხსაცმელი, წიგნები, ტკბილეულობა, მე ის წარმოვიდგინე როგორც ერთი უზარმაზარი გუმბათი, სადაც ყოველივე სავაჭრო საგნები უხვად ეწყო. ეს ალბათ იმით აიხსნებოდა, რომ ჩვენი ეკლესიის გუმბათი ჩემზე უძლიერეს შთაბეჭდილებას ახდენდა: მე მეჩვენებოდა, რომ იქიდან ღმერთის თვალი მიცქეროდა. ვინაიდან საქონლის წარმოებაზე არავითარი წარმოდგენა არ მქონდა, ძალიან მაკვირვებდა, რომ ეს ქალაქის გუმბათი არ ცარიელდებოდა. როდესაც პირველად ოზურგეთში ჩავედი, დავინახე, რომ ის არსებითად არ განსხვავდებოდა

ჩვენი სოფლისაგან, მხოლოდ უფრო დიდი და მჭიდროდ დასახლებული იყო და მეტი დუქანი და მაღაზია ჰქონდა. ქალაქელი ბავშვები ნაკლებ სიმპათიური მეჩვენენ. ეტლობანას თამაში უყვარდათ, მაგრამ არც მე და არც ჩემს ძმას მეეტლის როლს არ გვითმობდნენ და ჩვენ იძულებული ვიყავით ცხენების როლით დავკმაყოფილებულიყავით და ისიც საკმაოდ გაუხედნელი ცხენების, ამიტომ მათრახი ხშირად გვხვდებოდა ფერდებში.

სოფლის სკოლაში ქართულ და რუსულ ენას იაკობ გოგებაშვილის და უშინსკის საუცხოო სახელმძღვანელოებით გვასწავლიდნენ. მე ჯერ კიდევ არ მენახა ქართლი, მაგრამ როდესაც „დედაენაში“ რაფიელ ერისთავის ლექსებს ვკითხულობდი, ნათლად ვხედავდი ქართლის სოფელს პაპანაქება სიცხეში და ცივი ქრისტეშობისთვის დღეებში და ის კიდევ უფრო მშვენიერი მეჩვენებოდა, ვიდრე შემდეგ აღმოჩნდა სინამდვილეში. ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენდა აგრეთვე ხალხური პოეზიის ნიმუშები. მე დღესაც ვერ წარმომიდგენია, რომ რომელიმე ენაზე შეიძლება არსებობდეს წიგნი, რომელიც უფრო მეტად უწყობდეს ხელს პატარა ადამიანის ზნეობრივი და პატრიოტული შეგნების განვითარებას, ვიდრე გოგებაშვილის „დედაენა“ და „ბუნების კარი“.

რაც შეეხება ჩვენი სოფლის სკოლის მასწავლებლებს, მე მათ დღესაც იდეალურ პედაგოგებად ვთვლი. ბევრი რამ დამავიწყდა, რასაკვირველია,

მათ მიერ მოცემული გაკვეთილებიდან, არითმეტიკიდანაც, რომელსაც მაინცადამაინც ვერ ვეწყობოდი, და გეოგრაფიიდან და ისტორიიდანაც, რომელიც ძალიან მიყვარდა. მაგრამ ადამიანობის პირველი გაკვეთილები, რომელნიც მათ მომცეს, არასოდეს არ დამავიწყდება.

სკოლას ერთი მხრივ ბაღი ეკრა, საიდანაც კარგად მოჩანდა გურიის მთიანი ნაწილი ნიგოითის ქედამდე; სამხრეთით პორიზონტს ხშირი ტყით დაფარული აჭარა-გურიის მთა საზღვრავდა. გაკვეთილების დასრულების შემდეგ მოწაფეებს ამ ბაღში გვამუშავებდნენ: გვასწავლიდნენ ხეხილის დამყნას, ყვავილების და ფუტკრის მოვლას, მევენახეობას, დურგლობას. ზოგიერთი ჩემი ამხანაგი კარგი მომღერალი იყო, მათი ნადური, ხელხვავი და ხასანბეგურა ახლაც მიდგას ყურში. დასვენების დროს ხშირად ორ დასად ვიყოფოდით, რათა ფირალობა და ომიანობა გვეთამაშნა. ბევრჯერ მოულოდნელად თავს წავწყდომივართ მდინარე დურღანაის ხრამში ჩასაფრებულ მტრის რაზმს და მას ჩვენთვის ცხვირიდან სისხლი უდენია; ბევრჯერ ფერდობზე დავგორებულვართ ჩვენი ფანტაზიის მიერ აშენებული ციხის აღების დროს; მაგრამ ჩვენი ხელმძღვანელებისაგან შეგონებული გვქონდა, რომ ამხანაგის ღალატი და დასმენა ყველაზე დიდი დანაშაული იყო,

ახლაც თვალწინ მიდგას ჩვენი სოფლის სასწავლებლების გამგის გიგო შარაშიძის მონუმენტური

ფიგურა, მისი თმის და წვერის თეთრი აბრეშუმი, მისი შავგვრემანი სახე და ოდნავ ირონიული ტუჩების მოძრაობა. რა შრომისმოყვარე, მომკითხველი და სამართლიანი იყო, რა აკადემიური გარეგნობა ჰქონდა! და ის მართლაც ნამდვილი აკადემიკოსი იყო, თუ ამ ცნებას მისი პირვანდელი მნიშვნელობით გავიგებთ: იგი იყო ბაღში გამართული სკოლის ხელმძღვანელი, პრაქტიკული ზნეობის და ყოფაქცევის მასწავლებელი, ცხოვრების სიბრძნის ოსტატი.

ახალგაზრდობაში ცხოვრების სხვა ოსტატებიც შემხვედრია როგორც თავადაზნაურობის და ინტელიგენციის, ისე გლეხკაცობის წრეში. მათ ჩამაგონეს რწმენა ადამიანობისადმი, რომელიც საბოლოოდ მაინც შემრჩა, მიუხედავად შემდგომი ცხოვრების მიერ მოცემული ფხიზელი და მკაცრი გაკვეთილებისა. ჩვენი ოჯახის ერთი მეგობარი – აპოლონ წულაძე ძალიან ორიგინალურ ფიგურას წარმოადგენდა თავისი მწითური სახით, ოდნავ დაჭყლეტილი ცხვირით, უზრუნველობით და ცხოვრების წესით; მისი ცოლი ხშირად უჩიოდა მის დაუდგრომლობას. და ის მართლაც, ალბათ, ცუდი მეოჯახე იყო. მაგრამ მას თითქმის მთელი საქართველო ჰქონდა მოვლილი, კარგად იცნობდა ქართულ მწერლობას და ხალხის ზნე-ჩვეულებას, და არაფერი შეედრებოდა მის საუბარს, რომელიც ბუნებრივ ჭკუას და გონებამახვილობას მოწმობდა. პაპაჩემი დედის მხრით ყოველ წელიწადს

მიმინოს ჰგეშავდა და მას ათიოდე ვარიას მაინც შეაჭმევდა. სანამ შემოდგომაზე ნადირობის სეზონი დაიწყებოდა და ათიოდე მწყერს დაიჭერდა. ზამთრის გრძელ ღამეებში კი ის ბუხრის პირას იჯდა და „ყარამანიანსა“ და გუგუნავას „თამარიანს“ კითხულობდა. პაპაჩემის ძმა მამის მხრით ანაფორიანი დონჟუანი ყოფილიყო ახალგაზრდობაში. მის გრძელ სატრფიალო სიას არავინ აკლდა გლეხის გოგოებიდან დაწყებული ახალგაზრდა მოწაზნებამდე. სიბერეში ის თავის შვილებს გამოეყო და თავის ცოლთან ერთად ეკლესიის მახლობლად დასახლდა. თავლა უშუალოდ ზედ ეკრა მის დასაძინებელ ოთახს; თავისი საყვარელი ცხენი ამ თავლაში ება. როგორც ეტყობოდა, მღელვარე ახალგაზრდობის მოგონებანი მოსვენებას არ აძლევდნენ და მას ძილი უფრთხებოდა, თუ თავისი ცხენის ფრუტუნი და ხრამუნი არ ესმოდა. პატარა ბავშვებს დიდი მორიდება გვქონდა მისი. მახსოვრობაში დღემდე აღბეჭდილი მაქვს მისი ვაჟკაცური სახე, ამაყი და პირქუში გამოხედვა, მისი გამხდარი ძარღვიანი ფიგურა, მისი გიშრის კრიალოსანი, და რატომღაც ყოველივე ეს საღამოს ბინდბუნდსა, მწუხრის ზარსა და ჩვენი მწვანე ქვის ეკლესიის კედლებთან არის დაკავშირებული.

ჩვენს ოჯახს რამდენიმე მეგობარი ჰყავდა მეზობელ გლეხებში, და მამაჩემი მათ ხშირად მიმართავდა რჩევისათვის. ერთი მათგანი სოფლის „მართალი პირი“ იყო და მისი განაჩენი, სოფლის

სასამართლოში გამოტანილი, უაპელაციოდ სრულდებოდა. მე ძალიან მიყვარდა საუბარი ჩვენს კოჭლ მოხუც მეზობელთან, რომელიც ბატონყმობის ამბებს ჩვეულებრივ ამოოხვრით დაასრულებდა, რა სამართლიანია რუსის ხელმწიფე, რომ ბატონყმობა და ტყვეების გაყიდვა მოსპოო.

როდესაც პაპაჩემი და მისი უფროსი ძმა გაყრილიყვნენ, ის ამ უკანასკნელის წილში მოხვედრილიყო. ჩემი ბატონი ჩემზე ბევრად ხნიერი არ იყო, მაგრამ მისი ძალიან მეშინოდა სიმკაცრის გამოო. თორმეტ-თხუთმეტი წლის ჭაბუკი ვიქნებოდი, როდესაც ერთხელ დილით დობიროში გამგზავნა მაღლარი ყურძნის მოსაკრეფადო; ამავე დროს თვალყური უნდა მედევნებია ხარისათვის, რომელიც იქვე შორიახლოს ბალახს სძოვდაო. ნაშუადღევს მოვიდა და დაინახა, რომ ხარი აღარსად ჩანდაო. მაგრად გამლახა გიდელის თოკით და მიბრძანა ხარი მომეძებნაო. რადგან ის ახლომახლო ვერსად აღმოვაჩინე, შიშით შინ ვერ დავბრუნდი, მეზობელი სოფლისაკენ გავიქეცი და ღამე შარაგზის პირას გავათიე ბუჩქებშიო. მეორე დილით დავინახე, რომ ვიღაც უცნობ გლეხს ურმით უზარმაზარი ქვევრი მიჰქონდა ქუთაისისკენ, თავის ქვევრში ჩამაძვრინა და ორი-სამი დღის შემდეგ ქუთაისში ამოვყავი თავიო. იქ შინამოსამსახურედ დავდექი ერთი გაქართველებული სომეხი ვაჭრის ოჯახში, ოთახები უნდა დამეგავა და კოკით წყალი მეზიდაო. კარგად მეპყრობოდნენ,

თავს ბედნიერად ვგრძნობდი, მაგრამ ერთხელ, როდესაც კოკით წყაროდან შინ ვბრუნდებოდი, მოედანზე თვალი მოვკარი ჩემს ყოფილ ბატონს, რომელიც ცხენს მოათოხარიკებდაო. გაქცევა დავაპირე, მაგრამ კოკას ვერ შეველიე, დამეწია, კოკა დამიმტვრია, წელზე თოკი მომაბა და მესამე დღეს ჩვენს სოფელში ჩამომიყვანაო.

ამ ჩემს მეგობარს ყველაფერი მაინც არ მოსწონდა ახალ დროში: გლეხებისათვის ზედმეტად სთვლიდა სკოლას, ხოლო ტყეების გაჩეხა დიდ უბედურებად მიაჩნდა. ჩვენი ოჯახის დიდი ერთგული იყო და საკალანდო ღორი უმისოდ ვერ დაიკვლებოდა. ერთხელ ყელში დანაგარჭობილი ღორი გაექცა. ამ ამბავმა ძლიერ შეაწუხა, ასე, ალბათ, სარდალს ალყაშემორტყმული მტრის გაქცევა შეაწუხებს. ეჰ, ძალიან დავბერებულვარ, – თქვა მან და თავი ჩაქინდრა.

სიჭაბუკეში მას რაღაც ავადმყოფობა გასჩენოდა, მგონია ძვლის ტუბერკულოზი, და ვიღაც უმეცარ ექიმბაშს მისთვის ბარძაყში გახურებული შანთი გაეყარა. ძალიან უჭირდა ყანაში მუშაობა. არ შემხვედრია ადამიანი, რომელსაც სიკვდილი ისე მონატრებოდეს, როგორც მას ენატრებოდა. ავადმყოფობამ, სიღარიბემ ძალიან დაღალა და სიკვდილს ისე ელოდა, როგორც ადამიანი, ჩვეულებრივ, ძილს ელის დამქანცველი მუშაობის შემდეგ. და, მართლაც, მან ერთ გაზაფხულის დღეს, მუშაობის დროს, თოხზე დაყრდნობილმა დაიძინა საუკუნოდ.

ჩემთვის ყოველთვის უცხო იყო ყოველივე. წოდებრივი განკერძოების გრძნობა, ხოლო ერთმა ინციდენტმა განსაკუთრებით შემაძულა ყალბი არისტოკრატიული ქედმაღლობა. ერთხელ სკოლიდან რომ ვბრუნდებოდი, სოფლის კანცელარიის წინ დავინახე ეტლი, რომელშიც ერთი ევროპულად კარგად ჩაცმული მამაკაცი იჯდა. მას მიუახლოვდა შუა ხნის გლეხი, ყაბალახი მოიხადა. მოწიწებით თავი დაუკრა და მიმართა: – ბატონო, მითხრეს თითქო შინამოსამსახურის დასაქირავებლად იყოთ მობრძანებული, მე მყავს ქალიშვილი, მგონია გამოგადგებათო. უცნობი არ განძრეულა, თითქო არაფერი გაეგონოს. გლეხს სახეზე გაკვირვება და შეწუხება აღებეჭდა, მან უკან დაიწია. უცნობი, რომელმაც ასე სრულყოფილად შეასრულა ეგვიპტური კერპის როლი, აღმოჩნდა ჩოხატაურელი თავადიშვილი, შემდეგ სახელმწიფო საბჭოს წევრი.

ბავშვობაში არც სოფლად, არც ქალაქში არ დამინახავს, რომ ქართველ კაცს ხელი გაეწოდოს მოწყალების სათხოვნელად. სამაგიეროდ გურიაში მოდიოდნენ რაღაც გაურკვეველი ეროვნების მათხოვრები, რომელნიც პირჯვარს იწერდნენ და თავიანთ თავს, ჩვეულებრივ, ბერძნებს უწოდებდნენ. ამიტომ ბერძენი და მათხოვარი ერთი და იგივე მეგონა. მიყვარდა მათთან საუბარი, მათი სადაურობის და თავგადასავლის გამოკითხვა. ერთმა დამტვრეული ქართულით მითხ-

რა, ართვინელი ვარო. მე გავიფიქრე, ალბათ, გამაჰმადიანებული ქართველი არის-მეთქი და განვიზრახე მისი თვითგაცნობიერება, მისი დაბრუნება სამშობლოს წიაღში. იაკობ გოგებაშვილის „ბუნების კარიდან“ ლივანის და შავშეთ-ერუშეთის აღწერა წავუკითხე. საშინლად გაეხარდა, როდესაც ნაცნობი ადგილების სახელები გაიგონა; შემდეგ ქართული ანბანის სწავლა დავაწყებინე. ნიჭიერი აღმოჩნდა და სულ ცოტა ხანში ისწავლა ქართული კითხვა. რამდენიმე წლის შემდეგ ხელახლა მოსულიყო და მე ვეკითხე. ძალიან შეწუხებულიყო, როდესაც ეთქვათ, ქალაქში წავიდა სწავლის გასაგრძელებლადო.

მახსოვრობაში განსაკუთრებით ჩამრჩა კიდევ ერთი მათხოვარი ან, უკეთ ვთქვათ, მაწანწალა. ერთხელ, როდესაც შინ არც ერთი მამაკაცი არ იყო, კარზე მოგვადგა გაურკვეველი ეროვნების კაცი, მაღალი, მსუქანი, სახეგაჟინჟღილებული, და თავხედურად განაცხადა, ღვთის მიერ გამოგზავნილი ანგელოზი ვარ და ვალდებული ხართ გამიმასპინძლდეთ და ღამე გამათევიოთო. ქალები საშინლად დაფრთხნენ და მეზობლების მოსაყვანად გამგზავნეს. როდესაც უკან დავბრუნდი მთელი რაზმის თანხლებით, დავინახე, რომ ეს ახირებული ანგელოზი ხის ჩრდილში იჯდა და ხარბად შეექცეოდა ლობიოს და იზაბელას ღვინოს. მას არაფრად ესიამოვნა ჩემი მხედრობის დანახვა. მაგრამ მაინც ჩვენი ეზო არ დასტოვა, სანამ თავისი ქოთანი და დოქი არ დასცალა.

ბავშვობაში ძალიან ბევრი მესმოდა სახელგანთქმული გურული ფირალების შესახებ. ერთი-ორჯერ ისინი ჩვენს სოფელსაც ეწვივნენ. სისონა დარჩიას, მეხუზლას, დათუნაიშვილის, მიქელაიშვილის სახელები რაღაც რომანტიკული შარავანდედით იყო შემკული: სახალხო პოეტები მათ ლექსებს უძღვნიდნენ, ამ ლექსებს გადამწერლები ავრცელებდნენ, ქალები ჩონგურზე დაჰღიღინებდნენ. ყოველი გასათხოვარი ქალიშვილის იდეალში ფირალის სახე შედიოდა შემადგენელ ნაწილად; ყველა ვაჟკაცს გულს უძგერებდა მათი გმიროზის ამბები. უთანასწორო ორთა ბრძოლაში, რომელსაც გურული ფირალები ადმინისტრაციის და პოლიციის წინააღმდეგ აწარმოებდნენ, გლეხკაცობის თანაგრძნობა ამ თავგანწირული პროტესტანტების მხარეზე იყო: სოფელი არ უფრთხოდა თვით საშინელ ეგზეკუციებს და მათ თავშესაფარსა და საჭმელ-სასმელს აძლევდა. თავიანთ მხრივ გურული ფირალები მხოლოდ უკიდურესი თავდაცვის მდგომარეობაში ჩადიოდნენ მკვლელობას, ხოლო ღარიბებს არასოდეს არ ძარცვავდნენ.

4

სქესის საიდუმლოების გრძნობა სოფლელ ბავშვში, ჩვეულებრივ, უფრო ადრე იღვიძებს, ვიდრე ქალაქელში, ვინაიდან ის უფრო ახლო დგას ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროებთან, რომელნიც

მუდმივ განაყოფიერების პროცესში იმყოფებიან. სოფლელ ბავშვებს შორის უფრო ხშირია აგრეთვე რაინდული მეგობრობის გრძნობაც.

ხშირად შემოქმედისათვის მადლობა შემიწირავს, რომ ისეთს ყოველმხრივად მშვენიერ ქვეყანაში გამაჩინა, როგორადაც საქართველო მეჩვენებოდა, და არა სადმე ირანში ან თურქეთში, რომელნიც, როგორც ჩემი სამშობლოს მტრები. განსაკუთრებით შემძულდნენ იაკობ გოგებაშვილის ისტორიული მოთხრობების წაკითხვის შემდეგ. გურია დედამიწის ცენტრად მიმაჩნდა, გურული ხალხი კაცობრიობის ყველაზე უფრო კეთილშობილ წარმომადგენლად.

სოფლის სკოლაში გოგონები და ბიჭები ერთად ვსწავლობდით, მხოლოდ ისინი რიცხვით ჩვენზე ნაკლები იყვნენ და წინა მერხზე ისხდნენ განცალკევებით ცხრა-ათი წლისა ვიქნებოდი, როდესაც წარმოვიდგინე უიმედოდ შეყვარებული ვარ-მეთქი და ჩემს მეგობარს დათიკო შარაშიძეს ვუთხარი აღსარება. აღმოჩნდა, რომ იმასაც იგივე წაბლისფერ თმიანი გოგონა შეყვარებოდა, რომელიც ჩვენივე სოფლის სკოლაში სწავლობდა, მხოლოდ ორი განყოფილებით ჩვენზე უკან იყო. მაგრამ ჩვენი მეგობრობის გრძნობამ გაუძლო ამ განსაცდელს, მხოლოდ ჩვენმა მეშურნეობამ მშვიდობიანი შეჯიბრის ხასიათი მიიღო. მე შემოდგომაზე ჩემი პატარა ამხანაგების ნადი მოვიწვიე და სიმინდი მოვატეხინე ჩემი რო-

მანტიკული ტრფიალის ყანაში. მუშაობის დროს ცალი თვალი ოდისკენ მეჭირა. საშინლად გულმოკლული დავრჩი, რომ მან იმ დღეს რატომღაც თავი ცხრაკლიტულში დამწყვდეულ მზეთუნახავად წარმოიდგინა და ერთხელაც არა თუ ყანაში არ ჩამოვიდა, აივანზეც კი არ გამოჩნდა. ჩემმა მეგობარმა უფრო პოეტურ გზას მიმართა: მან რომანსი დაწერა, კონვერტში ჩასდო და ბახვისწყალში ჩააგდო იმ იმედით, რომ ის პირდაპირ დანიშნულებით მივიდოდა დილით პირისდაბანის დროს. მაგრამ ადვილი წარმოსადგენია, რა მოუვიდოდა მის სატრფიალო წერილს, სანამ ბახმაროდან ბახვში ჩავიდოდა, ე. ი. დაახლოებით 30 კილომეტრს გაივლიდა.

ამ ასაკში ქალი რაღაც საიდუმლოებით აღსავსე არსებად მეჩვენებოდა, უსაზღვროდ მომხიბვლელად და სახიფათოდ ერთსა და იმავე დროს.

ჩემთვის უდიდესი ბედნიერება იყო, როდესაც სკოლის ბაღში ან ეკლესიის ეზოში შორიდან ჩემი ნანდაურის კოხტად შეკრეჭილ თავს, ყავისფერ ან ლურჯ კაბას და შავ წინსაფარს მოვკრავდი თვალს. მასთან პირისპირ შეხვედრას და დალაპარაკებას გავურბოდი, თუმცა სხვა გოგონებთან უბრალო ამხანაგური ურთიერთობა მქონდა. ვოცნებობდი, როდესაც დავვაჟკაცდებოდი, რაიმე არაჩვეულებრივ გმირობას ჩავიდენ მისი გულის მოსანადირებლად-მეთქი. ამ გრძნობასთან დაკავშირებით

ბევრი ბედნიერი სიზმარი მინახავს ძილში თუ ცხადში. ჰანიბალის ფიცს ედებდი, რომ ჩემს სამშობლოს რუსეთის მეფის ბატონობისაგან გავათავისუფლებდი. მძიმედ შეჯავშნული, რახტიან და ცეცხლის მქმინავ ცხენზე ამხედრებული მტრის რაზმებში ვიჭრებოდი და პირდაპირ მათი მთავარსარდლის კარვამდე ვაღწევდი, რათა ის გადამწყვეტ ორთა ბრძოლაში გამომეწვია; ან მთელ მოწინააღმდეგე არმიას ვიწრო ხეობაში ვუსწრებდი, გასავალ გზას ვუკეტავდი, ფერდობებიდან ვუტევდი და ისე ულმობელად ვჟლეტდი, რომ ერთი მოწმეც კი არ რჩებოდა, რათა პეტერბურგის მთავრობისათვის საშინელი კატასტროფის ამბავი მიეტანა. უცნობ მატერიკებს ვპოულობდი შორეულ ოკეანეებში. რაც შეეხება ჩოდილოეთ პოლუსს, მაშინ არ მეგონა, თუ მისი აღმოჩენა ოდესმე საჭირო და შესაძლებელი გახდებოდა; ისე კი სიზმარში ხშირად გავფრენილვარ, მხოლოდ არა თვითმფრინავით, არამედ საკუთარი ფრთებით. და ყველა ამ გმირული წარმოდგენის ჩამგონებელი, სამშობლოს სიყვარულს გარდა, ჩემი პატარა ბახვისწყლისპირელი ფერია იყო.

როდესაც თხუთმეტი წლის შემდეგ მას ხელახლა შევხვდი, ის უკვე დაქალებული იყო, მე კი ვერავითარ საგრობას ვერ დავიკვეხნიდი, თუ ორიოდე საგაზეთო წერილს არ ჩავთვლიდი, – ეს წერილები უფრო ახალგაზრდულ ყოყლოჩინობას მოწმობდა, ვიდრე ნამდვილს გონებამახვილო-

ბას. ის უდავოდ მომხიბლავი იყო, მაგრამ მის სახეს სრულიად აღარ შერჩენოდა ტაძრის კიბეზე ამავალი ქალწულის უმანკო გამომეტყველება. ეტყობოდა, მრავალი ორთა ბრძოლა ჰქონდა გადახდილი სამიჯნურო ასპარეზზე. ძალაუნებურად გავიფიქრე, მის დასაპყრობად არც ჰანიბალის და არც ერეკლე მეფის სტრატეგიული გენია არ უნდა იყოს საჭირო-მეთქი. ეს იყო ერთი იმ აღმოჩენათაგანი, რომელიც ახალგაზრდობის პოეტურ ბურუსს ჰფანტავს და ცხოვრებას ნაკლებ მიმზიდველს ხდის. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ მას მეტი კეთილშობილება, უანგარობა და თვით უბიწოებაც კი შეენარჩუნებია, ვიდრე ახლად მოვლენილ რომაელ მატრონებს, რომელნიც სათნოებით აღსავსენი გვეჩვენებიან, იმიტომ რომ მათ წინააღმდეგ არავის მიაქვს იერიში.

5

შუა ზაფხულში, ივნისის ბოლოს ან ივლისის დასაწყისში, ჩვენი ოჯახი აიბარგებოდა და ბახმაროზე მიდიოდა სააგარაკოდ. ეს მგზავრობა მთელი დღე გრძელდებოდა, ალიონიდან საღამოს ბინდამდე. რამდენიმე საჯდომი და საბარგო ცხენის დაქირავება გვჭირდებოდა, ვინაიდან ქვეითად სიარული მეტად დამღალავი იყო და თან მთელი საოჯახო ბარგი უნდა წაგვეღო, ლოგინი, ჭურჭელი, ნაწილობრივ საკვებიც. მაგრამ ყოველი უხერხულო-

ბა უხვად ნაზღაურდებოდა იმ სიამოვნებით, რა-
საც ჯერ გზის ველური სილამაზე, ხოლო შემდეგ
თვით ბახმაროზე ყოფნა გვანიჭებდა.

ალაგ-ალაგ ბახმაროს გზა ღრმა ნაღვარევს
წარმოადგენდა, იმდენად ვიწროს, რომ საწინააღ-
მდეგო მიმართულებით მომავალი საპალნიანი ცხე-
ნისთვის გვერდის შექცევა თითქმის შეუძლებელი
იყო; ამიტომ ასეთ ადგილებში ჩალვადრები ერთ-
მანეთს აფრთხილებდნენ ყვირილით. ალაგ-ალაგ
ეს გზა ტყით დაფარულ ღრმა უფსკრულს მისდევ-
და, საიდანაც მთის მდინარის ღრიალი ისმოდა,
ალაგ-ალაგ ის ციცაბო, თითქმის ვერტიკალურად
დაშვებულ სიპ კლდეებში იყო გაჭრილი. ტყე ისეთ
შთაბეჭდილებას ახდენდა, თითქო ის სხვა გეო-
ლოგიური ეპოქიდან იყო დარჩენილი, როდესაც
ჩვენი დედამიწის ზურგზე უფრო მსხვილი ტანის
ცხოველები და მცენარენი ცხოვრობდნენ.

მგზავრს თავდაპირველად თხმელის, შემდეგ
წიფლის, ბოლოს ნაძვის და ფიჭვის ხშირი ტყე
უნდა გაევლო. უზარმაზარ, მდუმარედ მდგომარე
ხეებს სიბერისაგან ხავსი მოსდებოდა და ბუწუ-
წის წვერები ჩამოჰკიდებოდათ. ზოგი მათგანი წაქ-
ცეულიყო და წლების განმავლობაში ლპებოდა.
ზოგს კიდევ თავისი ღონიერი ფესვებით კლდე
გაეხეთქა, ან უზარმაზარ ლოდს შემოხვეოდა. კაცი
გაოცებული ეკითხებოდა თავის თავს, საიდან ღე-
ბულობენ ისინი მასაზრდოებელ წვენსაო. ქვის
ლოდები გადალესილნი იყვნენ, თითქო ზღვის

ტალღების მიერ გალოკილნი იმ შორეულ ეპოქაში, როდესაც შავი ზღვა კასპიის ზღვასთან უნდა ყოფილიყო შეერთებული და კავკასიის მთის მწვერვალები კუნძულებს წარმოადგენდნენ. ტყის ნიადაგი დაფარული იყო შქერით ანუ დეკით, გვიმრით, შავნაყოფიანი წყავით და მოცვით.

დაახლოებით ორი კილომეტრის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან ეს უღრანი ხელუხლებელი ტყე თავდებოდა და ჯერ შქერიანი და არყიანი დაბალი ტყე, ხოლო შემდეგ ალპური საძოვრების ზონა იწყებოდა. აქ ბალახი ალაგ-ალაგ ისეთი მაღალი იყო, რომ შიგ მოზრდილი ბავშვი დაიმალებოდა; მწვანე მოლი ალპური ყვავილებით იყო აკაშკაშებული: თეთრყვავილა შქერით, ყვითელი ბაიათი, ცისფერი ხასიათათი (კესანეთი) ვარდისფერი ეგირით (ვარსკვლავათი). ხშირად გზას თოვლიანი ნაპრალებიდან მომდინარე აქაფებული ნაკადულები სჭრიდა; ალაგ-ალაგ მხიარული ფერდობები ჩანდა ზედ შეფენილი მაძღარი შინაური პირუტყვით, რომელიც ზანტად თავს იბრუნებდა და გულგრილად გვიცქეროდა. მოშორებით უფრო მაღალი მწვერვალები ამართულიყვნენ, ზოგი განდეგილი ბერივით განმარტოებული, ზოგი – ცხენის ფაფარის მსგავსი, ზოგი ღრმა ხრამებით დანაოჭებული; ხოლო ზემოდან მათ მოვერცხლილი უნაგირის მსგავსი საკორნია დაჰყურებდა.

ზოგიერთი ბექობიდან თითქმის მთელი დასავლეთი საქართველო მოჩანდა; როდესაც წყნარი

ღრუბლიანი დღე იდგა, გეგონებოდათ, ზემოდან თეთრ ზღვას დავცქერი, რომლის ტალღები შეჩერებულან რაღაც უხილავი ძალის ბრძანებითო. მოწმენდილ დღეში ნათლად ჩანდა შავი ზღვა, აქოჩრებული გურია, რიონის მოლაპლაპე ზოლი, ფოთის ნავსადგური და კაეკასიონის მთავარი ქედი იალბუზითა და სვანეთის მწვერვალებით.

ამ ალპური საზღვრების ზონიდან მგზავრი ნელ-ნელა ქვევით ეშვებოდა. კიდევ რამდენიმე მთის ზურგის გადალახვა იყო საჭირო და ბახვის-წყლის ხეობაში ნაძვის და ფიჭვის ტყით გარშემორტყმული ბახმარო ჩნდებოდა თავისი ბორცვებითა და ფერდობებით და თავისი მხატვრულად მიმოფანტული სააგარაკო სახლებით. რადგან წელიწადში ცხრა თვის განმავლობაში აქ არავინ არ ცხოვრობდა და მოაგარაკეთა მოძრაობა მხოლოდ ზაფხულში იწყებოდა, ბახმაროს ბუნება ყოველ ზაფხულში ქალწულებრივად ხელუხლებელი ჩანდა. ჰაერი კვარის და ფიჭვის ფისის სუნით იყო გაჟღენთილი, წყაროს წყალი არაჩვეულებრივად ცივი და გამჭვირვალე იყო, რძე, კარაქი, მაწონი თითქოს ყვავილების წვენით შეეზავებიათ. ჰაერს ძარღვებში თითქოს მეტი საწვავი მასალა შეჰქონდა; სიცოცხლე უფრო ბედნიერი ჩანდა, შემთხვევით თავმოყრილი მოაგარაკეთა საზოგადოება – უფრო ჰარმონიული.

წყნარ ღამეებში, როცა ციდან დედამიწაზე ფოსფორისებური სინათლე იღვრებოდა, მთის ქედე-

ბი და მწვერვალები ისე მოსჩანდნენ, თითქოს მათ ღრმა ძილით დასძინებოდათ გრანდიოზული გეოლოგიური რევოლუციების შემდეგ. შორიდან მდინარის ხმაური მოისმოდა. და ადამიანს სამყაროს უსასრულობის შეგრძნობა ეუფლებოდა,

ხანდახან აგარაკზე მეგრელი მეჯოგე უზა კვარაცხელია გვესტუმრებოდა; მას ბინა და საზაფხულო საძოვრები აჭარა-გურიის მთებში ჰქონდა, ოთხი-ხუთი კილომეტრის მანძილზე ბახმაროდან. მისი ფართო ფარეხი ფიჭვის ძელებით იყო შემოზღუდული და მის ჯოგს შემზარავი ქოფაკები დარაჯობდნენ. ამიტომ, როცა მასთან გავემგზავრებოდით, წინდაწინ შიკრიკს გავგზავნიდით: ის ხეზე უნდა ამძვრალიყო და ყვირილით ეცნობებია ჩვენი მისვლა. ახოვანი, ბრგე უზა წინ გვეგებებოდა აუჩქარებელი ნაბიჯით და დარბაისლური ხელის მოძრაობით ყავრის სახურავიან, მიწის იატაკიან ბინაში გვეპატიჟებოდა. რა გემრიელი იყო მის მიერ მორთმეული ელარჯი, ანუ ღომში მოხარშული ჩვილი სულგუნი, რა სასიამოვნო სუნი უდიოდა რძის და ყველით სავსე კასრებსა და კოთხოებს! როგორც ეტყობა, უზა კვარაცხელია ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებული თვითგანსწავლილი ზოოტექნიკოსი იყო: მის მიერ შექმნილი საქონლის ჯიში ცნობილი იყო გურიასა და სამეგრელოში. ძალიან კარგ სანახავს წარმოადგენდნენ მისი ლაღად მოფუნდრუკე მოზვრები და ციკნები, რომელთაც ჯერ კიდევ რქები არ ამოსვლოდათ,

მაგრამ ერთმანეთს ეჯახებოდნენ წარმოდგენილი რქებით. უზა კვარაცხელიას მხატვრული ნიჭიც ჰქონდა: ის ბავშვებს საუცხოო საჩუქრებს გვიძღვნიდა, სულგუნიდან გაკეთებულ ირმებს, დათვებს, დაწნულ ჯაჭვებს.

ბახმაროს სააგარაკო სეზონი ხანმოკლე იყო: მოდიოდა ფერისცვალების დღესასწაული, ჩვენ გვეჩვენებოდა, რომ ბუნებას თითქოს მართლაც ფერი ეცვლებოდა: მზე მცხუნვარებას ჰკარგავდა, მთის მდინარეში, როგორც ჩვენი უფროსები ამბობდნენ, თითქოს მართლაც ყინული ვარდებოდა; ფერდობებზე ჩამოწოლილ ნისლში ადამიანები და საგნები ფანტასტიკურ სილუეტებს ემსგავსებოდნენ; და ჩვენ ხელახლა ავიყრებოდით, რათა ბარში დავბრუნებულიყავით, სადაც ბავშვებს ახალი სიამოვნება გველოდა დამწიფებული ხილისა და აჟრიამულებული სკოლის სახით.

თითქმის ნახევარმა საუკუნემ განვლო მას შემდეგ, რაც მე ბახმაროზე უკანასკნელი ზაფხული გავატარე, მაგრამ ბავშვობის და სიყრმის შთაბეჭდილებები იმდენად ძლიერია, რომ სიზმარში ძალიან ხშირად ვხედავ მას: მე ვცდილობ ბახვისწყლის პირას ჩავიდე და ზევით გავყვე იმ ადგილებისაკენ, რომელნიც ბავშკობაში განსაკუთრებით რომანტიკული მეჩვენებოდნენ, მაგრამ ამას ვერ ვახერხებ და ვიღვიძებ გულდაწყვეტილი.

6

თორმეტ წლამდე ბახვის ორკლასიან სასწავლებელში ანუ, როგორც ახლა იტყვიან, ხუთწლედში ვსწავლობდი. სხვა საგნებს შორის საღმრთო სჯულსაც გვასწავლიდნენ. ამ საგნით მაინცდამაინც გატაცებული არ ვიყავი, მაგრამ თავისებურ პოეზიას ვპოულობდი ძველი და ახალი აღთქმის მოთხრობებში. გულუბრყვილოდ მორწმუნე ვიყავი, იმ ბუნებრივი რელიგიის აღმსარებელი, რომელიც ბევრ ადამიანს აქვს თანდაყოლილი და ისტორიულად შემუშავებულ დოგმებზე კი არ არის დაფუძნებული, არამედ მოკრძალებაზე შეუცნობელი ძალების წინაშე.

ქრისტიანობა თავდაპირველად წარმომიდგა მხიარული საეკლესიო დღეობებისა, ჩვენი სოფლის ქართულ სტილზე აშენებული დიდი ეკლესიისა, საზეიმო მღვდელთმსახურებით და საგალობელით აგუგუნებული თაღებისა, ბოლოს კაცთმოყვარე მორალის სახით. მამა ღმერთი დაახლოებით ისეთ სამოსელაფრიალებულ და გრძელწვერიან მოხუცად მყავდა წარმოდგენილი, როგორც ის ჩვენი ეკლესიის კანკელზე თუ საკურთხევლის კონქში იყო დახატული; ღრმად მწამდა, რომ ის სამართლიანი და გულკეთილი იყო და საიქიოში ყოველივე ამქვეყნიურ უსამართლობას გამოასწორებდა, ბოროტ ადამიანებს დასჯიდა, ხოლო მართალთ, უხვად დააჯილდოებდა.

სამოთხე ძალიან კონკრეტულად მქონდა წარმოდგენილი, როგორც ადგილი ნათელისა, როგორც ადგილი მწვანილოვანი, სადაც არ არის არცა სალმობა, არცა მწუხარება და სულთქმა, როგორც ამას მღვდელი ამბობდა მიცვალებულის ანდერძის აგების დროს. დარწმუნებული ვიყავი, რომ საიქიოში ხელახლა ძვირფას მიცვალებულთ შევხვდებოდი: ეს დიდი ნუგეში იყო, განსაკუთრებით ჩემი უმცროსი ძმისა და დედაჩემის ნაადრევი სიკვდილის შემდეგ.

როგორც მახსოვს, უშინსკის „დეტსკი მირში“ რამდენიმე მშვენივრად დაწერილი სტატია იყო მოთავსებული მეცნიერების განვითარების და დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების ისტორიიდან. მაგალითად, პითაგორსა, კოპერნიკსა, კოლუმბსა, მაგელანსა, გალილეისა, ნიუტონზე. იაკობ გოგებაშვილსაც თავის „ბუნების კარში“ საბუნებისმეტყველო ცნობები ჰქონდა შეტანილი. დიდად დამაინტერესა მამაჩემის მიერ ნაყიდმა გეოგრაფიის რუსულმა სახელმძღვანელომ, რომელსაც ელემენტარული კოსმოგრაფიული ცნობებიც ჰქონდა დართული. პირველად ამ წიგნების ზეგავლენით ვიგრძენი ბუნდოვნად, რომ ბიბლიურ და ქრისტიანულ აზროვნებაში ყოველივე წესრიგზე არ იყო.

ბავშვებისათვის წიგნზე არა ნაკლები ავტორიტეტი უფროს ამხანაგებს აქვთ. აღდგომის დღესასწაულზე ქალაქიდან ჩამოსულმა მოწაფემ, რომელსაც დიდი პატივისცემით და სიყვარულით

ვეპყრობოდი, სასაცილოდ აიგდო ჩემი რწმენა გულ-
კეთილი მამა ღმერთისა და უბიწო ღვთისმშობლი-
სა. წითელ პარასკეს ფარულად პასკის ნაჭე-
რით გამიმასპინძლდა; შევამჩნიე, რომ ეს ნაჭე-
რი სრულიად ისეთი გემრიელი არ იყო, რო-
გორც წინათ მეჩვენებოდა სააღდგომო სუფრაზე,
ვნების კვირის მარხულობის და ზიარების შემდეგ.
ჩემმა მეგობარმა მითხრა, გამოკვეთილი მატერია-
ლისტი ვარ, დარვინის მიმდევარი, არც ღმერთის
არსებობა მწამს და არც ეშმაკის, იმქვეყნიური
სამოთხე ხუცების მიერაა მოგონილი ხალხის გა-
საბრიყვებლადო.

დაახლოებით ამავე დროს ჩვენს ოჯახს ერთი
ხანშიშესული ქართველი კომერსანტი ეწვია. სუფ-
თა ევროპულ ტანისამოსში იყო გამოწყობილი,
დარბაისლური გარეგნობა და მიხრა-მოხრა და გა-
ჭაღარავებული, გრძელი, ბოლოში ოდნავ გაყო-
ფილი წვერი ჰქონდა. ბევრი ემოგზაურა და მრა-
ვალი უცხო ქვეყანა ენახა. მგონია, ინდოეთშიც კი
იყო ნამყოფი. ჩვენი ოჯახის უფროს წევრებსა და
მას შორის ნასადილევს მღელვარე დიალოგი გაი-
მართა. არავის ყურადღება არ მიუქცევია, რომ
მათ საუბარს გულდასმით ვუსმენდი, ჩვენმა სტუ-
მარმა ქრისტიანობას შეუტია არა ათეისტის, არა-
მედ ხატთმებრძოლის თვალსაზრისით. ღმერთი
მწამს, მაგრამ სასაცილოდ მიმაჩნია ვიღაც ბრიყვი
ხელოსნების მიერ დახატული ხატების თაყვანის
ცემაო. ჩემი თვალით მინახავს, რამდენ უხამსო-

ბას ჩადიან ხელოსნები ხატებზე მუშაობის დროს. როგორ შეიძლება მათი უწმინდური ხელებით შექმნილი სურათები წმინდა იყოსო. მე კი ისე არაფერი არ მომწონდა, როგორც ზოგიერთი ხატი. მაგალითად, ძალიან მომწონდა ახალგაზრდა ღვთისმშობელი, რომელიც ეკლესიის კანკელზე ძალიან ცოცხლად იყო გამოხატული და თითქო პირდაპირ თვალებში გიცქეროდა, სადაც უნდა მდგარიყავი; ძალიან მიყვარდა აგრეთვე უწვერულვაშო გაბრიელ მთავარანგელოზის ცქერა: მას მთავარდიაკვნის სამოსი ეცვა და ხელში საცეცხლური ეჭირა, მაგრამ უფრო ლამაზ ქალიშვილს ჰგავდა, ვიდრე ჩვენს გაბურძგნილ მთავარდიაკონს.

თუ ჩემზე უფრო გამოცდილი და განვითარებული ადამიანები ასე ფიქრობენ, მე გონებამოუმწიფებელი ბალღი ვყოფილვეარ, ვამბობდი ჩემს გულში. მაშ ყოველივე ამ ქვეყანაზე თავდება, ადამიანებისათვის საიქიო ცხოვრება არ არსებობს, როგორც ის არ შეიძლება არსებობდეს მაიმუნებისა, ცხენებისა და თავკომბალებისათვის. სიკვდილი სამუდამოდ გვაშორებს საყვარელ ადამიანებს და მათ შემთხვევით და მოკლე ხნით შევხვედრივართ დედამიწაზე. ეს სამუდამო განშორების იდეა ჩემთვის განსაკუთრებით აუტანელი იყო.

სული აფორიაქებული მქონდა, ღამით არ მეძინებოდა და მშფოთარე სიზმრებს ვხედავდი, დღისით ძილღვიძილში ვიმყოფებოდი. გაშტერებული დავდიოდი: მეგონა, ფეხქვეშ მყარი ნიადაგი გამომეცალა, მზეს ბინდი გადაეფარა-მეთქი.

ძალიან გამეხარდა, რომ იმ დღეებში ერთი ნაცნობი მედიკოსი სტუდენტი გვესტუმრა მახლობელი სოფლიდან. წინათ მასთან საუბარი მიყვარდა: თავს ვაბეზრებდი კითხვებით, რა განსხვავებაა ესპანელებსა და პორტუგალიელებსა, სერბიელებსა და ჩერნოგორიელებს შორის-მეთქი; ახლაც მინდოდა ღმერთის და წმინდანების ამბავი მეკითხა მაგრამ, თუმცა მთელი საღამო ერთად ვისხედით, მაინც კრინტი ვერ დავძარი. ის გაოცებული იყო ჩემი დუმილით. ძალიან გაამაყებულაო, უთხრა მამაჩემს, როდესაც ვახშამზე დაგვიძახეს. მარტოდმარტო ვარ, ჩემი ტანჯვა არავის გაეგება-მეთქი, ვფიქრობდი სასოწარკვეთილი.

აღარ მახსოვს, იმ დროს იყო თუ შეიძლება უფრო ადრე, ერთი პირქუში სიზმარი ვნახე. დამესიზმრა თითქო ურემზე ვიჯექი ხელფეხშეკრული. ურემს ხარისთავიანი მამაკაცი მიუძღოდა, მას სადღაც მივყავდი დასაკლავად. შემდეგ, როდესაც ძველი ბერძნების მითოლოგიას გავეცანი, ჩემი ურმის წინამძღოლის მსგავსი არსება აღმოვაჩინე: ეს იყო მინატავრი.

7

ბავშვობაში სიკვდილი ბევრად უფრო შემზარავად მეჩვენებოდა, ვიდრე დღეს მეჩვენება. ჩემი უმცროსი ძმა ორი-სამი წლისა იქნებოდა, როცა ყელჭირვება დაემართა. ზამთრის უკანასკნელი თუ

გაზაფხულის პირველი დღეები იდგა და ციოდა. მომჯობინდა, წამოდგა და ოთახში დაიწყო სირბილი. ფანჯარასთან მივიდა და სკამზე შედგა, რათა თითით ხაზები გამოეყვანა ორთქლით დანისლულ მინაზე. ავადმყოფობამ ხელახლა შეუბრუნა და ლოგინში ჩააწვინა. ახლად მოლოგინებული დედაჩემი მეზობელ ოთახში იწვა. მასა და ჩემს ავადმყოფ პატარა ძმას მხოლოდ ხის კედელი ჰყოფდა. დილით დედაჩემის ოთახში ვიყავი, რომ მასთან მამაჩემი შემოვიდა. დედამ მაშინვე ავადმყოფი ბავშვის ამბავი იკითხა. იმ ღამით უკვე გარდაცვლილიყო, მაგრამ მამაჩემმა უთხრა, არა უშავს, უკეთ არისო. მაშ კედელში მისი სუნთქვა რატომ არ მესმისო, – ჰკითხა დედაჩემმა, მამაჩემს მწუხარებისგან სახე დაეღმანჭა და ცრემლები წამოსცვივდა ღაპაღუპით. მე გარეთ გავვარდი. ცვალებადი დარი იდგა, ხან მზე გამოაშუქებდა, ხან მას ღრუბლები გადაეფარებოდა. ოდის სახურავზე თოვლი დნებოდა და, რადგან კედელთან ვიდექი, თავზე ცივი წვეთები მეცემოდა. ეზოში ნაგაზი ყმუოდა. – ნეტავი ყოველივე ეს სიზმარი იქნებოდესმეთქი, ვფიქრობდი მე; მაგრამ ეს ცხადი იყო.

ამის შემდეგ დედაჩემს დიდხანს აღარ უცოცხლია. ორი შვილის ნაადრევმა დაკარგვამ დაავადმყოფა და ის გულის დამბლით გარდაიცვალა, სრულიად ახალგაზრდა. მოკრძალებული ხასიათის ქალი იყო, სხვის შეწუხებას ერიდებოდა, და, როდესაც ტირილით გულის მოჯერება მოუნდებოდა,

უკანა ეზოში განმარტოვდებოდა, ღელის პირად, ლომის ჩამურის გვერდით; და მისი უხმო ქვითინი უერთდებოდა ჩამურის ძახილს, რომელიც ხმამაღლა მოტირალი ქალის ხმას მაგონებდა.

ერთხელ ახლად დაქვრივებულ მამაჩემთან ჩვენი სკოლის გამგე და მისი მეუღლე მოვიდნენ. მამაჩემმა შეჩივლა, ვერც დღისით და ვერც ღამით მოსვენება ვერ მიპოვნიაო. მათ ურჩიეს, ყაზბეგის მოთხრობები იკითხე, გულს გადააყოლებო. სტუმრებს თან გავყევი და მამაჩემს ყაზბეგის ოთხტომეული მოვუტანე; მაგრამ მის კითხვას მაინცადამაინც გული ვერ დაუდო. მხოლოდ ხშირად, როდესაც ღამით ლოგინში ვიწექი და დიდხანს ვერ ვიძინებდი, ვხედავდი, რომ მამაჩემი კუთხეში იდგა თაფლის სანთლით ხელში და თავის შავტყავიან წიგნებს კითხულობდა: ეტყობოდა სახარებასა და დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნში მეტ ნუგეშს პოულობდა, ვიდრე ყაზბეგის „მოძღვარსა“ და „მამის მკვლელში“.

მამაჩემი უბედური შემთხვევის მსხვერპლი გახდა. ის ფოთში ერთ თავის ნაცნობთან ერთად ახლად გამოსული ბრაუნინგის სისტემის რევოლვერს ათვალიერებდა თურმე. მათ არ სცოდნოდათ, რომ ამ სისტემის იარაღში ერთი ტყვია ავტომატურად ვაზნების მჭიდედან ლულაში გადადის, რევოლვერი გავარდნოდათ და მამაჩემი მუცლის აპკთან დაჭრილიყო. მე ეს ამბავი დეპეშით მაცნობეს, მაშინ ქუთაისში ვსწავლობდი. მეორე

დილით უკვე უბედურების ადგილას ვიყავი. სანამ ავადმყოფის ოთახში შევიდოდი, მახლობლებმა გამამხნევეს, ნურაფრის გეშინია, ჭრილობა მსუბუქია და ადრე მოშუშდებაო. მაგრამ ოთახში შესვლისთანავე გამაოცა მამაჩემის შემკრთალმა, ალმაცერმა გამოხედვამ; მაშინვე გავიფიქრე, აღარ გადარჩება-მეთქი. ეტყობა, ისიც გრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას: მითხრა, უმცროს შვილებს შენი იმედით ვტოვებო. ცუდი იმედი იყო, მე ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი, სრულიად მოუმზადებელი ცხოვრების მკაცრ პირობებთან საბრძოლველად.

როდესაც მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ სოფელში ჩავდიოდი, ჩვეულებრივ, მის ყოფილ ოთახში ვწვებოდი დასაძინებლად, მისსავე საწოლში. ხანგრძლივი წლების განმავლობაში ყოველივე შეიცვალა ამ ოთახში; უცვლელად ვგრძნობდი მხოლოდ თავისებურ სურნელებას, რომელიც საზამთრო ვაშლების, თაფლის სანთლის და ადამიანის დამახასიათებელი სუნისგან შედგებოდა. ეს გარემოება მით უფრო გასაოცრად მეჩვენებოდა, რომ წიგნების კარადაში აღარავინ აწყობდა ვაშლებს, რომელთა შენახვა იქ მამაჩემს უყვარდა, აღარავინ ლოცულობდა თაფლის სანთლის შუქზე, და თვით ამ ოთახის ბინადარიც დიდი ხნის მიცვალებული იყო.

დიდედაჩემმა ღრმა მოხუცებულობის ასაკს მიაღწია. თოთხმეტ-თხუთმეტი წლის ბავშვი ყოფი-

ლიყო, როცა გაეთხოვებინათ. – ჩემს დასანიშნავად რომ წვერიანი მამაკაცები მოვიდნენ, შემეშინდა, უკანა კარში გავიპარე და ეზოში ხეზე შევცოცდიო; ძლივს მიპოვეს და ძირს ჩამომიყვანესო. ინსტინქტურად თუ გრძნობდა, რომ ბედნიერი ოჯახური ცხოვრება არ ექნებოდა: მამამისი ჯერ კიდევ მის გათხოვებამდე მოეკლათ თოფით; თოფისვე მსხვერპლი გახდნენ მისი ქმარი, უფროსი ვაჟი, სიძე და ძმისწული.

დიდედაჩემი იყო ჩემი პირველი ზნეობრივი აღმზრდელი. მან მომცა მორალის პირველი პრაქტიკული გაკვეთილები – არა მარტო იმისა, რომელიც ათი მცნებიდან გამომდინარეობს და მკვლელობას, ქურდობას, ყალბი ჩვენების მიცემას, სხვისი სახლის, ცოლის და კარაულის დახარბებას გვიკრძალავს; მისგან ხშირად მიმიღია აგრეთვე ზომიერების, თავმდაბლობის, სულგრძელობის გაკვეთილებიც, თუმცა, უნდა გამოვტყდე, ყოველთვის ვერ გამომიყენებია ისინი. ერთხელ შინ უპერანგოდ დაბრუნდა. გაეხადა და გაჭირვებული მეზობლის დედაკაცისათვის მიეცა. არ ვიცი, გაგონილი ჰქონდა თუ არა საბა-სულხან ორბელიანის არაკი მაგისტროსსა და შიშველ მკვდარზე. მხოლოდ კაცთმოყვარე მაგისტროსავით კი იქცეოდა. ეს მით უფრო გასაკვირველი იყო, რომ მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ თვითონ ღარიბად ცხოვრობდა და, ყოველ შემთხვევაში, ვერ დაიკვეხნიდა გარდერობის სიმდიდრეს. სიკვდილამდე მხნე-

ობა არ დაუკარგავს და მის მიერ დამუშავებული ბოსტანი, მის მიერ მომზადებული საჭმელი, მისი ხელსაქმე განთქმული იყო მთელ კუთხეში.

როცა შემატყობინეს რომ დიდედაჩემი ლოგინად ჩავარდა და მისი დღეები დათვლილი იყო, მის სანახავად გავეშურე თბილისიდან. პირქუში შემოდგომის დღე იდგა, ნოემბრის ცივი ქარი მძიმე ღრუბლებს მიერეკებოდა. ჩვენს ეზოში შესვლისთანავე თვალში მეცა საფლავის ორი დიდი ლოდი, გაკვირვებულმა ვიკითხე, აქ ვინ დაგისაფლავებიათ-მეთქი. შინაურებმა მიპასუხეს, აქ არავინ არ ასაფლავია, მხოლოდ ჩვენი ეკლესია დაშალეს, ძველი სასაფლაო გააუქმეს და გვითხრეს, ვისაც გსურთ, თქვენი მიცვალებულების ლოდები წაიღეთო.

დიდედაჩემს რამდენიმე მღვდელმა აუგო წესი. მათი მღვდელმსახურება დრამატულ დიალოგს ჰგავდა. ამ დიალოგმა, სადაც პლატონიზმის იდეები ქრისტიანობის ენაზეა გადატანილი, ჩემზე უღრმესი შთაბეჭდილება მოახდინა. და მე გავიგე, რატომ ურიგდებოდა ასე ადვილად სიკვდილს მოხუცი ქალი, რომელსაც სააქაო საგოდებლად გადაექცა. საიქიოში კი მისი რწმენა აყვავებულ ბაღნარს უმზადებდა.

8

ქუთაისის რეალური სასწავლებელი, სადაც სოფლის სკოლის დასრულების შემდეგ შევედი, უფრო მტრულად შემხვდა, ვიდრე მეგობრულად.

აღმოჩნდა, რომ კარგად ვიყავი მომზადებული და გამოცდებიც კარგად ჩავაბარე. რეალური სასწავლებლის დიდ ეზოს იმ დროს მთელი ის ფართობი ეჭირა, რომელიც ამჟამად ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და ეზოს უჭირავს; მას ქუჩის მხრიდან დიდი რკინის ჭიშკარი ჰქონდა. საგამოცდო ოთახიდან გამოსვლისთანავე ამ ჭიშკრის საფეხურზე შევდექი და ქანაობა დავიწყე. მაშინვე ჩემ გვერდით გაჩნდა უფროსი კლასის მოწაფ,. რომელმაც ბრძანების კილოთი მომთხოვა ძირს ჩამოვსულიყავი. იმდროინდელი ფირალების კლასიკური ქვეყნიდან – გურიიდან ვიყავი, უკვე წაკითხული მქონდა ეგნატე ნინოშვილის „სიმონა“ და ხალხური ლექსები არსენასა, მეხუზლასა, დათუნაიშვილსა და სხვებზე და ჩემი ღირსების დამცირებად მივიჩნიე მეგრელი მოწაფის ბრძანებას დავმორჩილებოდი. ის ცოტათი განზე გადგა და გაბრაზებულად დამიწყო თვალიერება. მე უზრუნველად განვაგრძე ქანაობა. უცებ მან ქორივით გვერდზე ჩამომიქროლა, მიწაზე დამანარცხა და ცემა დამიწყო. ამ მარცხმა ჩემი ავტორიტეტი დიდად შეარყია ჩემს ახალ ქუთაისელ ამხანაგებში, რომლებზედაც თავდაპირველად უფრო ხელსაყრელი შთაბეჭდილება მოვახდინე სოფლიდან ჩამოტანილი მესტებითა და მხრებზე გადაკიდებული ყაბალახით.

მეორე ეპიზოდმა, რომელიც იმავე წლის ზამთარში შემემთხვა, უფრო ღრმა ჭრილობა დატო-

ვა ჩემს სულზე და გააძლიერა ჩემი უნდობლობა ადამიანებისადმი. ზამთრისთვის მე შემიკერეს მუქი ლურჯი მაუდის პალტო, როგორიც საერთოდ მიღებული იყო რეალურ სასწავლებელში. მანამდე მე პალტო არ მცმია: სოფელში ზაფხულის ტილოს ან ჩითის ბლუზით, ზამთარში ფლანელის ბლუზით დავდიოდი. ამიტომ, შესაძლებელია, ჩემი ფორმის ტანისამოსით, ცოტა არ იყოს, სოფლელი კომბალას შთაბეჭდილებას ვახდენდი, ხოლო ბალთიანი ფართო სარტყელი და კოკარდიანი ქუდი ისე მიხდებოდა, როგორც გაუხედნელ მოზვერს საბარო ურმის უღელი უხდება.

ერთხელ, დეკემბრის თვეში, ნაშუადღევს, როდესაც ორი კვირით შობის არდადეგებისათვის დაგვითხოვეს, აღმოვაჩინე, რომ ჩემი პალტო თავის ადგილას არ ეკიდა სკოლის ტალანში, სადაც მას, ჩვეულებრივ, ვკიდებდი ჩემი ამხანაგების პალტოების გვერდით. იძულებული გავხდი სოფელში მაუდის ბლუზისამარა გავმგზავრებულიყავი. სასწავლებელში დაბრუნებისთანავე შევუდექი ჩემი პალტოს ძებნას. დიდი დახმარება გამიწია ერთმა ჩემმა თანასოფლელმა მოწაფემ, რომელიც ორი-სამი კლასით ჩემზე წინ იყო და ბევრად მჯობნიდა დაკვირვების ნიჭით და მოხერხებით. მან შეამჩნია, რომ ერთი მოწაფე, ერთგვარი ჯორცხენა, რომელიც რუსულს ქართული აქცენტით ლაპარაკობდა, ხოლო ქართულს – რუსულით, პალტოს არ იხდიდა არც გაკვეთილზე, არც დასვენების

დროს, ვითომდა შეუძლოდ ვარ და გაცივების მეშინიაო. ჩემმა მეგობარმა დიდი დასვენების დროს მას თამამად კალთები გადაუწია და მკითხა, ეს შენი პალტო ხომ არ არისო. აღმოჩნდა, რომ ამ პალტოსაც ნაცრისფერი სარჩული ჰქონდა, ისევე როგორც ჩემ მიერ დაჯარგულს, მაგრამ ეს საკმაო არ იყო ქურდობის გამოსამჟღავნებლად, ამიტომ რომ ნაცრისფერი სარჩული შეიძლებოდა ბევრს სხვასაც ჰქონებოდა; ქურდმა თვითონვე გასცა თავისი თავი: მან მაშინვე შემომიტია, აკი ეს პალტო თვითონ შენ მომყიდეო. ამ უტიფრობამ მას ვერაფერი უშველა, ჩვენ მას დაუყოვნებლივ პალტო გავხადეთ. მეგონა, ეს ინციდენტი ამით ამოიწურა-მეთქი; მაგრამ მეორე დღეს ჩვენი სასწავლებლის დირექტორმა, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში ვერც პესტალოცის და ვერც უშინსკის მოწაფედ ვერ ჩაითვლებოდა, თავის კაბინეტში გამიწვია. ვერც კი მოვასწარი მასთან შესვლა, რომ ფეხების ბაკუნი და ყვირილი დამიწყო: როგორ, შენ პალტოს ჰყიდი და მერე ამხანაგს აბრალებ, თითქო მოგპარაო. ჩემს გაოცებას, ჩემს აღშფოთებას საზღვარი არა ჰქონდა. პასუხის გაცემა ვერ შევძელი, მხოლოდ რაღაც წავილუღლუღე გაურკვევლად. ტყუილის მთქმელს ყველაფრის ჩადენა შეუძლიაო, მითხრა დირექტორმა, დიდად კმაყოფილმა თავისი ფსიქოლოგიური განჭვრეტის ნიჭით, და გამისტუმრა.

ჩქარა ამის შემდეგ ქუთაისში მამაჩემი ჩამოვი-

და. ის შეხვედროდა ჩვენი „კლასის დამრიგებელს“, რუსული ენის მასწავლებელს, რომელსაც მისთვის ეამბნა, რომ მე დირექტორის მიერ დატუქსული ვიყავი უღირსი საქციელისათვის. მამაჩემმა ცალკე გამიხმო და მკითხა, ნუთუ მართალია, რომ შენ თვითონვე პალტო გაგიყიდია და შემდეგ ამხანაგისათვის ცილი დაგიწამებიაო. მე არაფერი მიპასუხნია, მხოლოდ უსიტყვოდ შევხედე უღრმესი საყვედურის გამომეტყველებით. ამის შემდეგ ხშირად მიფიქრია, რა ძნელია ადამიანის სულში ჩახედვა, თუნდაც ეს გულუბრყვილო მარტივი ბავშვის სული იყოს, და რა რთული მეცნიერებაა პედაგოგიკა.

ქუთაისის რეალური სასწავლებელი ტიპიური სახაზინო რუსული სკოლა იყო. ის მიზნად უფრო ადამიანის დაგეშვას ისახავდა, ვიდრე ინტერესის გაღვიძებას ბუნებისა და მეცნიერებისადმი. მასწავლებლები, უმეტეს წილად, რუსები იყვნენ. მათ არავითარი წარმოდგენა არ ჰქონდათ არც საქართველოს კულტურაზე, არც ქართველი ბავშვის ფსიქოლოგიაზე. ქუთაისის მახლობლად რამდენიმე საუცხოო ქართული ისტორიული ძეგლი იყო; არ მახსოვს, რომ ჩვენს აღმზრდელებს ან გელათში და გეგუთში წავეყვანეთ, ან თუნდ უქიმერიონის გორაზე ავეყვანეთ ბაგრატის ტაძრის დასათვალიერებლად.

სოფლიდან ჩამოსულ ბავშვებზე ჩვენი მასწავლებლები ახირებულ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ

თავიანთი კალთაამოჭრილი და გრძელკუდიანი ფრაკებით ან ბრჭყვიალა ღილებიანი სერთუკებით; მათ საპარადო დღეებში გვერდით ჩამოკიდებული დაშნები კიდევ უფრო სასაცილოს ხდიდნენ. მათ არაფერი გაეგებოდათ ქართველი ბავშვის ხასიათისა. ზოგიერთი მათგანი ჩვენ ნახევრად ბარბაროსებად გვთვლიდა, რომელთა გასაწრთობად საუკეთესო საშუალებას ალგებრის ფორმულები და დერჟავინის ოდები წარმოადგენდნენ. სპორტი არ შედიოდა იმდროინდელი საშუალო სასწავლებლის პროგრამაში და ჩვენს ფიზიკურ განვითარებაზე არავინ ზრუნავდა. მშვიდობით ჭიდაობავ, ლელოს გატანავ, სირბილსა და ცხენის ჭენებაში გაჯიბრებავ, უდარდელო ხეტიალო გაზაფხულის და შემოდგომის მზიან დღეებში! სამაგიეროდ გვასწავლიდნენ სამხედრო წყობას და ევროპულ ცეკვას. ყველა ამ საგანში ყოვლად უნიჭო აღმოვჩნდი და ერთხელაც ვერც უნტეროფიცრის ბრჭყვიალა სარტყელი დავიმსახურე და ვერც იმ საცეკვაო საღამოზე მოვხვდი, რომელიც ყოველწლიურად წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა სასწავლებელში იმართებოდა 14 იანვარს.

მასწავლებელთა შორის რამდენიმე კარგი პედაგოგიც ერია. ასეთი იყო, მაგალითად, რუსული ენის მასწავლებელი ნიკო მაჭავარიანი; მას მოწაფეები, განსაკუთრებით ქართველები, დიდი მორიდებით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ და მისი სახელწოდების დღეს ის ეზოდან ხელში აყვანილი

შეამოჰყავდათ სკოლის შენობაში. მაგრამ არ მახსოვს, რომ მას ჩვენთან ოდესმე ქართულად დაელაპარაკოს. ნიკო მაჭავარიანი არასოდეს არ კმაყოფილდებოდა გაკვეთილების გამოკითხვით და მოითხოვდა ტოლსტოის, ტურგენევის, გონჩაროვის, დოსტოევსკის რომანები და მოთხრობებიც და ბელინსკის კრიტიკული წერილებიც გვეკითხა. რაც შეეხება პუშკინს, ლერმონტოვს და გოგოლს, მათი ნაწერები სავალდებულო პროგრამაში შედიოდა ლომონოსოვის, კარამზინის, დერჟავინის, კრილოვის გვერდით. რუსი კლასიკოსების წყალობით, რომელთა შორის ჩემზე უფრო ძლიერი შთაბეჭდილება გოგოლმა მოახდინა თავისი „რევიზორითა“, „შინელითა“, „მკვდარი სულებით“, ვიდრე ტოლსტოიმ, დოსტოევსკიმ და ტურგენევმა თავიანთი რომანებით და მოთხრობებით, ჩემ წინაშე სრულიად უცნობი სამყარო გაიხსნა. უნდა ვაღიარო, რომ მე სრულიადაც მოხიბლული არ ვიყავი ამ სამყაროთი, მხოლოდ ვხედავდი, რომ ის მეტისმეტად განსხვავდებოდა ჩემი სამშობლოსაგან, როგორც მას ჩემი პატარა გამოცდილებით ვიცნობდი.

რეალურ სასწავლებლებში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა ახალი ევროპული ენების, მათემატიკის, საბუნებისმეტყველო საგნების სწავლებას, მაგრამ სწორედ ამ საგნებში, უმეტეს ნაწილად, ყოვლად უვარგისი ხელმძღვანელები გვყავდა. გერმანულ ენაში რამდენიმე ერთი

მეორეზე უარესი მასწავლებელი გამოვიცვალეთ. ზოგიერთმა მოწაფემ ისე გაათავა სასწავლებელი, რომ ერთმანეთში ვერ არჩევდა გრამატიკულ სქესს და გოთურ და ლათინურ დამწერლობას. ფრანგული ენის სწავლება რატომღაც ქალების პრივილეგიად ითვლებოდა. ჩვენ თვალწინ რამდენიმე მადამმა და მადმაზელმა გაიელვა, მათ მნიშვნელოვანი კვალი არ დაუჩნევიათ ჩვენს ცოდნაზე. ბოტანიკასა, ზოოლოგიას და მინერალოგიას გვასწავლიდა მონანიების გზაზე დამდგარი ყოფილი რუსი ნაროდნიკი, რომელიც უფრო იმაზე ზრუნავდა, რომ სუფთად მოევლო თავისი გრძელი პატრიარქალური ჩალისფერი წვერისთვის. მთელი კურსის განმავლობაში მან მხოლოდ ერთხელ იპოვა დრო, რომ მოწაფეები წყალწითელაზე წაეყვანა მინერალური ნიმუშების და გეოლოგიური ნამარხების შესაკრებად. ფიზიკური კაბინეტი და ქიმიური ლაბორატორია ისე ღარიბად იყვნენ მოწყობილი, რომ მხოლოდ უმარტივესი ცდების ჩატარება შეგვეძლო. ამ ცდებიდან მიღებულ ცოდნას ზოგიერთი ჩვენი ამხანაგი იმისათვის იყენებდა, რომ ქიმიური იერიში ეწარმოებია გაკვეთილის დროს, ან ხანძარი გაეჩინა სასწავლებლის შენობაში.

სასწავლებელს პატარა ბიბლიოთეკა ჰქონდა, მაგრამ იქ არც ერთი ქართული წიგნი არ მოიპოვებოდა. არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ენა ოფიციალურად აკრძალული ყოფილიყოს, ის უფრო აბუჩად იყო აგდებული. ქართულისათვის

კვირაში ერთი ნახევარსაათიანი გაკვეთილი გვქონდა დანიშნული, ის არავისთვის სავალდებულო არ იყო: ამიტომ ზოგიერთი ქართველი მოწაფეც კი არ ესწრებოდა მას. ქართული ენის მასწავლებელი დიდად პატივსაცემი მოხუცი იყო, მაგრამ მისი აზროვნება ანტონ კათალიკოსის „მზამეტყველებასა“ და „წყობილსიტყვაობაზე“ შეჩერებულიყო. საშუალო სასწავლებლისთვის ქართულ ენაზე არავითარი სახელმძღვანელო არ არსებობდა; რეალური სასწავლებელი ისე გავათავეთ, რომ ვერ გავშორდით „ვეფხისტყაოსნის“ პირველ ტაეპს, დავით გურამიშვილის ერთ დიდაქტიკურ ლექსს („სწავლა მოსწავლეთა“) და რაფიელ ერისთავის „ქოროღლს“. მოწაფეების დიდ უმრავლესობას წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა მეცხრამეტე საუკუნის დიდ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაზე.

ერთხელ დირექტორის გაკვეთილზე მერხის ყუთის თავი ავწიე, რათა რაღაც წიგნი თუ საწერკალამი ამომეღო. დირექტორი ჩემსკენ გამოქანდა მუქარით. მე სახტად დავრჩი. მას თურმე ჰგონებოდა, რომ მის გაკვეთილზე ქართულ წიგნებს ვკითხულობდი ფარულად. მას ქართულიენის მასწავლებლისათვის დაევალებინა სათანადო ჩაგონება მოეცა ჩემთვის. მასწავლებელმა ასე თუ ისე პირნათლად შეასრულა ეს დავალება, რომლისთვისაც ის ყველაზე ნაკლებად გამოდგებოდა.

არ შეიძლება ითქვას, რომ რუსი მასწავლებლები, რამდენიმე გულდაჯერებული შოვინისტის

გამოკლებით, მტრულად ყოფილიყვნენ განწყობილი ქართველი ახალგაზრდობისადმი; მაგრამ მათ ძალიან უკვირდათ, როდესაც ხედავდნენ, რომ ზოგიერთი ჩვენგანი სასკოლო მეცნიერებას უფრო ადვილად ითვისებდა, ვიდრე ზოგი რუსი მოწაფე და მას ხშირად რუსული ენის ცოდნაშიც სჯობნიდა. კიდევ უფრო აკვირვებდათ მეგრელი და გურული გლეხები, რომელთაც თავიანთი შვილები შემოჰყავდათ საშუალო სასწავლებელში. მათ უძნელდებოდათ ჩვენი მოდრეკა, ჩვენი მოთვინიერება, საერთო სახაზინო ყალიბში მოთავსება, იმ დამოუკიდებლობის სულის აღმოფხვრა, რომელიც ქართველ ერში ხანგრძლივმა ისტორიულმა ბრძოლებმა განამტკიცა.

ერთხელ ერთმა ჩვენმა ამხანაგმა ღამით ქუჩაში პოლიციელი გალახა. გალახულმა იჩივლა. დირექტორმა სასწავლებლიდან გამორიცხა დამნაშავეცა და მისი ორი-სამი თანამოლაშქრეც. ამის შემდეგ მათ თვით დირექტორი გალახეს.

სასწავლებლის რეჟიმი რამდენიმედ მაინც ყოველთვის იცვლებოდა დირექციის შეცვლის მიხედვით. გარდა სამხედრო ფრონტის სიყვარულისა, რაიცა ერთს ჩვენს დირექტორს, როგორც ეტყობა, იმდენად ბუნებით თანდაყოლილი არ ჰქონდა, როგორც ზემოდან ნაკარნახევი, მას ძველი ბერძნულ-რომაული კულტურის პატივისცემა ახასიათებდა: თავისი გაკვეთილების დროს ის აღტაცებით ლაპარაკობდა ათენის დემოკრატიასა და პე-

რიკლეზე, ან კიდევ ძველი კოლხეთის ურთიერთობაზე კლასიკურ მსოფლიოსთან. გასაოცარი იყო, როგორ აერთებდა ის თავის ბუნებაში ჰუმანისტურ ინტერესებს ვიწრო ყაზარმულ სულთან.

მისი მომდევნო დირექტორი გაკვეთილებზე თავს ისე გრძნობდა, თითქო უნივერსიტეტის აუდიტორიაში ყოფილიყო: შემოვიდოდა, მჭევრმეტყველურ ლექციას წაიკითხავდა ფიზიკიდან ან ქიმიიდან და გავიდოდა. ის უფრო თავის მომავალ აკადემიურ სარბიელზე ზრუნავდა, ვიდრე თავის მოწაფეებზე. ჩვენთან დიდხანს არ დარჩენილა: სადღაც უნივერსიტეტში დანიშნეს დოცენტად თუ პროფესორად.

ერთმა ჩვენმა ინსპექტორმა, რომანოვსკიმ, საკმაოდ ვრცელი წიგნი დასწერა საქართველოს ისტორიაზე, სადაც განსაკუთრებით დაწვრილებით რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხი განიხილა. მას არ სძულდა ქართველობა. მაგრამ ოფიციალური მდგომარეობის გამო იძულებული იყო ჩვენთვის ქართული წიგნების კითხვა და ქართულ თეატრში სიარული აეკრძალა. პატრიოტულად განწყობილი ქართველი მოწაფეებისათვის კი ეს დიდი სასჯელი იყო, ვინაიდან ქუთაისში იმ დროს თითქმის სხვა არავითარი გონებრივი გასართობი არ არსებობდა, ლადო მესხიშვილის დასი კი საუცხოოდ შერჩეულ პიესებს დგამდა. მისი წარმოდგენები ჩვენთვის ქართული ენის და მხატვრული აღზრდის საუკეთესო სკოლა იყო, ამიტომ ყოველი

ღონისძიებით ვცდილობდით თეატრში შევპარულიყავით. მაგრამ სიამოვნება მოწამლული გექონდა, ვინაიდან ცალი თვალი მუდამ კიბისაკენ უნდა გეჭეროდა და თუ იქ ჩვენი ულმობელი ზედამხედველი გამოჩნდებოდა, სადმე მივმალულიყავით, ან იმ ტიხარზე გადავმხტარიყავით, რომელიც ქანდარას ბალკონიდან ჰყოფდა.

ქუთაისის თეატრთან დაკავშირებულია ერთი მწვავე მოგონება ჩემი ბავშვობის დროიდან. ერთხელ ზამთრის პირში ქუთაისში სოფლიდან მამაჩემი მოვიდა, ნატის პატარა საფულე მიყიდა და ცოტაოდენი ვერცხლის ფული დამიტოვა. ამ ფულს ძალიან ვუფრთხილდებოდი, თეატრის ბილეთის შესაძენად მინდოდა; მაგრამ მისი არსებობა გულუბრყვილოდ გავანდე ერთს ჩემს უფროს ამხანაგს, რომელიც უბრწყინვალესი თავადიშვილების გვარს ატარებდა. მეორე თუ მესამე დღეს, როდესაც გაკვეთილების შემდეგ ერთად სკოლიდან შინ ვბრუნდებოდით, მან მთხოვა ჩემი საფულე მეჩვენებინა. მაშინვე ჯიბეში იკრა და გაიქცა. სირაქლემას ფეხები ჰქონდა და ვერ დავეწიე. უბედურება ის იყო, რომ რომელიღაც საინტერესო წარმოდგენის დღე ახლოვდებოდა, მე კი ექვსი-შვიდი შაურიც არ მქონდა, რომ ბალკონის ან ქანდარის ბილეთი მეყიდა.

გადავწყვიტე ახლად შეძენილი ალგებრის სახელმძღვანელო გამეყიდა და დაუყოვნებლივ თეთრი ხიდისაკენ გავსწიე, წიგნების შემსყიდველ ან-

ტიკვართან. მან წიგნი გადაფურცლა და მკითხა, რამდენი მოგცეო. შვიდ შაურად დავუფასე. ვაჭარს, როგორც ეტყობოდა, გაუკვირდა, რომ თითქმის უხმარ წიგნში მისი ნომინალური ფასის მეოთხედსაც არ ვთხოვდი, და ურცხვად მკითხა, მოპარული ხომ არ გაქვსო. თავში სისხლი ამივარდა, სული შემეხუთა, მინდოდა ყელში ვცემოდი, დამერტყა; იმოდენა ვაჟკაცს აბა რას დავაკლებდი! შეიძლება უფრო იმ აზრმა შემაჩერა, რომ თუ თავს არ შევიკავებდი, თეატრში წასვლის შესაძლებლობას დავკარგავდი. არაფერი მიპასუხნია, მხოლოდ უსიტყვოდ შევხედე. ამ ჩემს განმგმირავ, საყვედურით აღსავსე შეხედვას თითქოს ამ წუთშიც ვგრძნობ; მანაც დახლიდან უსიტყვოდ ფული ამოიღო და გადმომცა. ამრიგად თეატრში წასვლა მოვახერხე, მაგრამ ალგებრის სახელმძღვანელოს უქონლობამ ხელი შემიშალა და ძალიან ჩამოვრჩი მათემატიკურ საგნებში.

მეორე მწვავე მოგონება სასამართლოსთანაა დაკავშირებული. იმ დროს იმერეთში ერთი ყაჩაღი დაიჭირეს, გვარად, მგონია, ლორთქიფანიძე იყო. ერთხელ კვირა დღეს სკოლის ამხანაგებმა მითხრეს, დღეს სატუსაღოს ეზოში ამ ყაჩაღს ჩამოახრჩობენ და მისი დასჯის აქტს გუბერნატორი, პოლიცმეისტერი და ბრალმდებელი დაესწრებიანო. მე უკვე წაკითხული მქონდა ვიქტორ ჰიუგოს მოთხრობა „უკანასკნელი დღე სიკვდილით დასასჯელისა“. ან რისიმე წაკითხვა რად მინდო-

და? ხშირად სოფელში მინახავს, როგორ აბღავლ-დებოდნენ ხარები და ძროხები, როდესაც მინ-დორში დაკლული პირუტყვის სისხლს დაინახავ-დნენ. და მე არა მარტო გონებით, არამედ მთე-ლი სხეულით შევიგრძენი სიკვდილით დასჯის სა-შინელება: მთელი დღე გაოგნებული დავდიოდი, უჭმელ-უსმელი დავრჩი.

9

ქუთაისში იმ დროს დროგამოშვებით გამოჩე-ნილი რუსი მსახიობებიც ჩამოდიოდნენ საგასტრო-ლოდ: დალსკი, ძმები ადელგეიმები და სხვა. მაგ-რამ ქართველ მოწაფეებს მათ ყველას ჩვენი ლა-დო მესხიშვილი გვერჩია. ჩვენ გვხიბლავდა მისი ბუნებრივი და კეთილშობილი პლასტიკა, მისი მჭევრმეტყველი მიმიკა, მისი საუცხოო დიქცია, რომლის წყალობით ყოველი სიტყვა გარკვეულად ისმოდა, ხოლო განსაკუთრებით მისი უანგარო წვა ხელოვნებისათვის. ეს დიდი შინაგანი განც-დის მსახიობი იყო. ზოგიერთი მოწაფე მის ხმა-საც კი ბაძავდა; ხმა დაზიანებოდა, როდესაც ერ-თხელ თავი მართლაც კინაღამ ჩამოეხრჩო ფრანც მოორის როლის შესრულების დროს. ვიცოდით, რომ ოჯახში ხშირად ძალიან უჭირდა, მაგრამ ქუჩაში ამაყად თავაწეული დადიოდა, თითქო ვერ-ცხლის შარავანდედს ატარებდა კლასიკური საჭრი-სით გამოკვეთილ შუბლის ზემოთ. წელიწადში

ერთხელ თეატრში მისი ბენეფისი იმართებოდა. ეს ჩვენი დღესასწაული იყო: ერთმანეთში ცოტაოდენ ფულს ვაგროვებდით, რათა მისთვის მცირედი საჩუქარი მიგვერთმია, რაიმე წიგნი, ალბომი ან ვერცხლის ლანგარი. ზოგიერთი განსაკუთრებით აღტაცებული ახალგაზრდა მზად იყო იმ საღამოს მის ეტლს შებმოდა ცხენის მაგივრად.

ალექსანდრე დიუმას „ედმონდ კინში“ ლადო მესხიშვილი თითქო თავის თავს ან თავის ორეულს თამაშობდა, რადგან თვითონ ის არტისტიბოჰემა იყო კინივით. შილერის „ავაზაკებში“ ერთხელ ორივე ძმის – კარლ და ფრანც მოორების როლი შეასრულა, უკანასკნელი – უფრო სრულყოფილად, ვიდრე პირველი. უნაკლოდ გვეჩვენებოდა აგრეთვე გუცკოვის „ურიელ აკოსტაში“. ახლა მგონია, რომ ნაკლები სიძლიერით ასახიერებდა ჰამლეტს, ხოლო ოტელოს შესრულებაში მას ვალერიან გუნია და ალექსანდრე იმედაშვილი არ ჩამორჩებოდნენ.

ჰაუპტმანის „ავადმყოფ ხალხში“ ლადო მესხიშვილი ნევრასტენიკოსის როლს ასრულებდა. მას მეორე მოქმედებაში ხანგრძლივი, თითქმის ხუთწუთიანი პაუზა ჰქონდა. მარტოდმარტო იყო სცენაზე და ამაოდ ცდილობდა ასანთით ჩიბუხი აენთო. ხელი უთრთოდა, ასანთი უქრებოდა და მთელი დარბაზი ისე დამორჩილებული ჰყავდა, რომ მისი სუნთქვა ისმოდა, დარბაზისა კი – არა.

მესხიშვილმა რამდენიმე ქართველი მსახიობი

აღზარდა, რომელთა შორის ყველაზე გამოჩენილი ალექსანდრე იმედაშვილი და ნინო ჩხეიძე იყვნენ. ის რამდენიმედ იმდროინდელი ქართველი მოწაფეების აღმზრდელადაც შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც ხელოვანი და როგორც მოქალაქე. ჩვენ ხშირად მოწმენი ვიყავით, როგორ ფრთხებოდნენ ჩვენი მასწავლებლები, როდესაც თბილისიდან კავკასიის ოლქის მზრუნველი ან მისი თანაშემწე გვეწვეოდა. ერთ მასწავლებელს გიმნაზიაში მზრუნველის წინ გულიც კი წაუვიდა. აღმზრდელის ავტორიტეტს მოწაფის თვალში კი ისე არავითარი ნაკლი არ ანადგურებს, როგორც სიმხდალის გამოჩენა. ამავე დროს ჩვენ ვხედავდით, როგორ თამამად წარმოთქვამდა ხოლმე სცენიდან ლადო მესხიშვილი რომაელი ტრიბუნის კაი გრაქხის და იბსენის ექიმ შტოკმანის მღელვარე სიტყვებს, რომელნიც რევოლუციურ ზეგავლენას ახდენდნენ ძველი რეჟიმის დროს, როგორ ქედმოუხრელად, ღირსეულად ხვდებოდა მთავრობის და პოლიციის წარმომადგენლებს, ბოლოს როგორ ნამდვილ დემოკრატ ტრიბუნივით გამოვიდა 1905 წელს ქუთაისის ამბოხებულ ქუჩაში.

თბილისიდან ხანდახან იქაური ქართული დასის მსახიობები გვესტუმრებოდნენ ხოლმე საგასტროლოდ. კოტე ყიფიანი მონუმენტური მეფე ლირი იყო, კოტე მესხი საუცხოო ნერონი და ნაპოლეონი: როგორც ფრანგული სკოლის მსახიობს, მას პათეტიკური ტონი და კარგად შემუ-

შავებული დიქცია ჰქონდა. ვალერიან გუნია თავისი ახოვანი ტანით, დარბაისლური სიტყვა პასუხით და ვაჟკაცური სახის იერით ნამდვილი რომაელი პატრიციელი იყო, თითქოს იმისთვის გაჩენილი, რომ პეტრონიუსის როლი შეესრულებინა. მაგრამ თუ ის სცენაზე საუცხოოდ ასახიერებდა დარდიმანდი ეპიკურეელის როლს, ცხოვრებაში უანგარო პატრიოტი იყო. მისმა „ქართულმა კალენდარმა“, მისმა „და-ძმამ“ გავლენა იქონია ჩვენი ახალგაზრდობის პატრიოტულ აღზრდაზე. ვფიქრობ, რომ ვასო აბაშიძემ ყოველთვის კარგად იცოდა თავისი როლი, მაგრამ თავისი იმპროვიზაციებით ხშირად გონებამახვილად ასწორებდა უხეირო ტექსტს. არ მგონია, რომ იმდროინდელი კომედიის მსახიობებს შორის მას ბევრი ბადალი ჰყოლოდეს მსოფლიოში. ქუთაისში ვასო აბაშიძე ორჯერ ჩამოვიდა საგასტროლოდ. ერთხელ დონჟუანის როლი შეასრულა, ხოლო მეორეჯერ ორგონისა „ტარტიუფში“. ის ისეთივე დიდი იყო მაღალი სტილის კომედიებში, როგორც საყოფაცხოვრებო პიესებში და მსუბუქ ვოდევილებში. ვასო აბაშიძე თითქო იტალიურ ხალხურ ნიღაბთა თეატრს ჩამორჩენოდა, რათა ორი-სამი საუკუნის შემდეგ თბილისში ხელახლა დაბადებულიყო. მის ცოლს, – მაკო საფაროვის ასულს სცენიური გარდახორციელების დიდი ნიჭი ჰქონდა. თითქმის ნახევარმა საუკუნემ განვლო მას შემდეგ, რაც ის ჰამლეტის დედის ჰერტრუდას როლში ვნახე, მაგ-

რამ ახლაც ვგრძნობ ვნებიანი დედაკაცის ავხორცობის გამოსხივოსნებას, რაიც მისი ღია გულ-მკერდიდან მომდინარეობდა. ამავე დროს გაოცებას და აღტაცებას იწვევდა პარიზელი ბიჭის როლის შესრულებით. ჩვენ, ქუთაისის ახალგაზრდებს, განსაკუთრებით ჩვენი თეატრის ახალგაზრდა პრემიერი ქალი ნინო ჩხეიძის ასული გვიყვარდა. ვერც კი წარმოგვედგინა, რომ მასზე უკეთ შეიძლებოდა ოფელიას, დეზდემონას, ივდითის, ნორას როლის შესრულება. მას რამდენიმე უპირატესობა ჰქონდა: დიდი ტემპერამენტი, მხატვრული ინტუიცია, მშვენიერი გარეგნობა და სულის სიღრმემდე ჩამწვდომი მელოდიური ხმა. ამბობენ, უფრო სუსტი იყო მედეას როლშიო: დემონური ვნებების ასახვა ნაკლებ შეეფერებოდა მის ნაზ ბუნებას.

უფრო გვიან, როდესაც უკვე ლაიფციგის უნივერსიტეტში ვსწავლობდი, გამოჩენილი ავსტრიელი ტრაგიკოსის იოზეფ კაინცის გასტროლს დავესწარი: ფრანც მოორის როლს სასრულებდა. ჩემს გვერდით მჯდომარე უცხოელ სტუდენტებს ვუთხარი, ქუთაისში გვყავს მსახიობი, რომლის ფრანც მოორი ბევრად უფრო მომწონს-მეთქი. მათ გაოცებული თვალებით შემომხედეს: რა არის ქუთაისი და ვინ უნდა იყოს ვიღაც უცნობი ქართველი მსახიობი რომ ვენის ბურგთეატრის პრემიერს შეედაროსო!

მესხიშვილი ყოველთვის დიდი მზრუნველობით

ეპყრობოდა ახალგაზრდა მსახიობებს. ამისდა-მიუხედავად მისი დასის ერთმა ნაწილმა ერთი ნიჭიერი, მაგრამ ინტრიგანი მსახიობის მეთაურობით, 1905 წელს მას საჯაროდ გასამართლება მოუწყო ქუთაისის თეატრის დარბაზში. ორი ბრალდება მახსოვს მის წინააღმდეგ წარდგენილი: ერთხელ წარმოდგენის დროს სცენარიუსს სილა გაარტყაო; მეორეჯერ მთელი დასი სამხეცის ცხოველებს შეგვადარაო.

მესხიშვილმა თავი საუცხოოდ გაიმართლა და მთელი მრავალრიცხოვანი დამსწრე საზოგადოების ტაშისცემა გამოიწვია. ერთხელ ჰამლეტის როლს ვასრულებდი და მახვილით ფარდის უკან დამალული პოლონიუსი მოვკალიო. როდესაც შემდეგ ფარდა გადავწიე, რათა მისი გვამი ავანსცენაზე გამომეთრია, აღმოჩნდა, რომ მიცვალებული გაცოცხლებულიყო და სადღაც არხეინად წასულიყოო. თავი ვეღარ შევიკავე, კულისებში გავვარდი და სცენარიუსს გავარტყიო. მეორეჯერ მთელი დასი თბილისში მყავდა საგასტროლოდ, წარმოდგენებს ხალხი ნაკლებად დაესწრო და ზარალი ვნახეთო. როდესაც დაღონებულნი სადგურში ვისხედით, რათა ქუთაისში დავბრუნებულიყავით, მოვიდა მსახური და დიდი ლანგარით ჩაი, მურაბა, კარაქი და ნამცხვარი მოგვართვაო. დიდად გაოცებულმა მსახიობებს ვკითხე რომელმა თქვენგანმა დაუკვეთა ეს საუზმე-მეთქი. აღმოჩნდა, რომ არავის არ ჰქონდა დაკვეთილი. მსახურმა

თქვა, ბატონებო, კნიაზებმა გამოგიგზავნეს, აი დარბაზის კუთხეში რომ ქეიფობენო. საუზმე უკან გავაბრუნებიე, სამხეცის ცხოველები ხომ არა ვართ, რომ მოუთხოვნელად საკვებს გვაწვდით-მეთქი.

ამის შემდეგ მესხიშვილმა საბედისწერო შეცდომა ჩაიდინა. მართებულად თუ უმართებულოდ მან წარმოიდგინა, რომ სამშობლოში ვერ დააფასეს და რუსეთში წავიდა. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ თბილისში დაბრუნდა საბოლოოდ. მას რუსთაველის პროსპექტზე შევხედი: ოპერის თეატრის გისოსთან იდგა, ნაცნობებით გარემოცული. მეჩვენა რომ ყოველი ქართველის დანახვა ახარებდა, და თუმცა არ მიცნობდა, მიახლოებისთანავე გულთბილად ხელი ჩამომართვა ძველი მეგობარივით. ძალიან მოტეხილი იყო: ვერცხლისფერი თმა განაცრისფერებოდა, სახე დაპატარავებოდა; გვერდით ცოლი ედგა, ახალგაზრდა რუსის ქალი, რომლის კანის ფერი და ქერა თმა კიდევ უფრო საგრძნობელს ხდიდა დიდი ქართველი მსახიობის ნაადრევ დაბერებას. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია.

10

ქუთაისის რეალურ სასწავლებელში არსებობდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფები სულიერად მღვიძარე ქართველი მოწაფეებისა, დაკავშირებულნი ურთიერთ სიმპათიით, გონებრივი ინ-

ტერესებით და მეგობრობით. მათ არ აკმაყოფილებდა სასწავლებლის ოფიციალური პროგრამა, გადატვირთული საბუნებისმეტყველო და მათემატიკური საგნებით, მათ სურდათ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეეძინათ თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრებაზე. ამ მიზნით უფროსი კლასების მოწაფეებმა თვითგანვითარების წრეები დავაარსეთ და ხელნაწერი ჟურნალის გამოცემა დავიწყეთ ქართულ ენაზე.

ჯერ კიდევ პირველ თუ მეორე კლასში ვიმყოფებოდი, როდესაც ამხანაგების საუბრიდან გავიგე, რომ რუსეთში რაღაც ყოვლის უარმყოფელი მიმართულება არსებობდა ნიჰილიზმის სახელწოდებით. თავდაპირველად ჩვენ რუსულ ნიჰილიზმზე ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა გვქონდა, როგორც ერთგვარი უნივერსალური ამბოხების რელიგიაზე. პირველი ცოცხალი არსების გაცნობამ, რომელსაც ქუთაისში ნახევრად ირონიულად ნიჰილისტს უწოდებდნენ, სრულიადაც ხელი ვერ შეგვიწყო ამ ცნებაში გავრკვეულიყავით. ეს იყო წელშეხსნილი, ბზის ჯოხით შეიარაღებული ყოფილი სემინარიელი, ახლად მოვლენილი ქართველი დიოგენი, უცნაური გაერთიანება ზნეობრივი სიმტკიცისა და ფიზიკური უსუფთაობისა, ბაკუნინის სექტის ბუნტარისა და ლევ ტოლსტოის სექტის ვეგეტერიანელისა.

უფრო გვიან ტურგენევის რომანის „მამების და შვილების“ გმირის ბაზაროვის გაცნობამ და

პისარევის და დობროლუბოვის კრიტიკული წერილების წაკითხვამ მეტი სინათლე შეიტანა ჩვენს წარმოდგენაში რუსულ ნიჰილიზმსა და რადიკალურ-დემოკრატიულ აზროვნებაზე. ბოლოს ჩვენი პოლიტიკური იდეოლოგიის გამორკვევაზე განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა ქართულმა ჟურნალ-გაზეთობამ, რომელმაც განახლება განიცადა მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის მიჯნაზე. „კვალი“, „ივერია“, „მოამბე“, „ცნობის ფურცელი“ გაცხოველებულ პოლემიკას აწარმოებდნენ ურთიერთ შორის. ვერ ვიტყვი, ჩვენ გულმოდგინედ ვადევნებდით თვალყურს ქართულ პრესაში ატეხილ კამათს-მეთქი; ამ მხრივ რეალისტებს ქუთაისელი გიმნაზიელები, ხოლო განსაკუთრებით ქუთაისელი სემინარიელები გვჯობდნენ. მაგრამ მთელი ქართველი მოწინავე საზოგადოება ირაზმებოდა იმ ლიტერატურული და სოციალური საკითხების გარშემო, რომელნიც ძველი და ახალი თაობის წარმომადგენლებმა დასვეს, და ჩვენც ჰაერთან ერთად ვისუნთქავდით ახალ იდეებს.

არც იმის თქმა შემიძლია, ჩვენ უყოყმანოდ მივიღეთ მესამე დასის სარწმუნოების სიმბოლო-მეთქი. ჩვენს წინააღმდეგობას განსაკუთრებით ზოგიერთი მესამე დასელის გადაჭარბება იწვევდა, ზოგიერთი გულმოდგინე „მსოფლიო მოქალაქის“ გალაშქრება სამშობლოს იდეის წინააღმდეგ. ჩვენ გვეუბნებოდნენ, მომავალ სრულყოფილ საზოგადოებაში ყოველი ეროვნული ზღუდე მოიშლება,

ყველანი ერთ საერთაშორისო ენაზე ილაპარაკებენო. რასაკვირველია, ასეთი არ იყო მესამე დასის მეთაურების აზრი, ასეთ დასკვნას მათი გულფიცხი მიმდევრები აკეთებდნენ. განსაკუთრებით პროტესტი ჩვენს შორის ირაკლი წერეთელმა (ყვირილელმა) გამოიწვია, როდესაც მან 1903 წლის „კვალის“ შინაურ მიმოხილვაში განაცხადა, ჩვენ არც გაცვეთილი პატრიოტიზმი გვაკმაყოფილებს და არც სამშობლოსა და ქართულ ენაზე ყვირილი, ჩვენი იდეალი საკაცობრიო იდეალიაო; აწმყო გველივით გვეზიზღება, წარსული ჭირივით გვეჯავრება, ჩვენ ბრწყინვალე მომავლისაკენ ვიცქირებითო.

როდესაც რეალურ სასწავლებელში ხელნაწერი ჟურნალი დავაარსეთ, მას „თანამედროვე“ ვუწოდეთ ცნობილი რუსული რევოლუციურ-დემოკრატიული ჟურნალის წაბაძულობით. თავდაპირველად ჩვენი პროტესტანტული სული არ სცილდებოდა ჩვენი სასწავლებლის გალავანს; ჩვენ, უწინარეს ყოვლისა, პედაგოგიურ შემადგენლობას და სასწავლო პროგრამას შევუტიეთ. მაგრამ ჩვენი ჟურნალის პირველ ნომერს ფრიდრიხ შილერის სურათი ამკობდა, დიმიტრი შევარდნაძის მიერ შესრულებული. ეს თითქო იმას მოწმობდა, რომ მზად ვიყავით კარლ მოორივით და ვილჰელმ ტელივით იარაღით გამოვსულიყავით მტარვალების წინააღმდეგ.

ჩვენმა ლიტერატურულმა დებიუტმა მტრული

იერიშები გამოიწვია ქუთაისის ახალგაზრდობის პრესაში: გიმნაზიის ხელნაწერი ჟურნალის „სხივის“ რეცენზენტმა პავლე საყვარელიძემ ჩვენს სტატიებს ძნელად მოსანელებელი აბდაუბდა უწოდა, ხოლო სამეურნეო სკოლის მოწაფემ „სატევარმა“ (სილიბისტრო ინწკირველმა) მარქსიზმის პოზიციებიდან შემოგვიტია და კლასობრივი თვალსაზრისის უგულებელყოფა გვისაყვედურა. სხვათა შორის, ამ ვაკიჯვრელ „სატევართან“ პირადი საუბრის დროს გავიგონე პირველად პლეხანოვის გვარი და შევიტყვე, რომ საზღვარგარეთ, ჟენევაში მთელი გამომცემლობა არსებობდა არალეგალური წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების გამოსაცემად. ცოტათი უფრო გვიან, აღარ მახსოვს ვისგან, წასაკითხად მივიღე გაზეთ „ისკრას“ და ჟურნალ „ზარიას“ ნომრები და ფერდინანდ ლასალის სიტყვები.

ნაწილობრივ ამ ცოტა არ იყოს გახმაურებული კამათის, ხოლო ნაწილობრივ ვიღაც დამბეზღებელი მოწაფის წყალობით ჩვენი სკოლის ადმინისტრაციამ გაიგო, რომ მის ნებადაურთველად, ჟურნალს ვცემდით და ერთი ნომერიც ჩაიგდო ხელში; ინსპექტორს ის ნიკო მაჭავარიანისათვის გადაეცა მისი შინაარსის გასაცნობად. თანამშრომლები ცოტა არ იყოს შევშფოთდით და ერთ ახალგაზრდა ნაცნობ იურისტს ვკითხეთ, რა სასჯელი გველოდა, თუ ჩვენი ფსევდონიმები და ინიციალები გამოაშკარავდებოდა. მან საქმეს დრა-

მატიული მიმართება მისცა და გვითხრა, არალეგალური ლიტერატურის შედგენისა და გავრცელებისათვის რამდენიმე წლის ციხეა დაწესებული, შეიძლება კატორღაც მოგისაჯონო. ცხადია, ჩვენი დაშინება უნდოდა. ჩვენ შეშფოთებასთან ერთად ერთგვარი სიამაყეც ვიგრძენით, რომ ჩვენს გამოსვლას შეიძლებოდა ასეთი საშინელი შედეგი მოჰყოლოდა. მაგრამ ადმინისტრაციამ უფრო სწორად შეაფასა ჩვენი უწყინარი ლიტერატურული ვარჯიშობა და დატყვევებული ჟურნალი დაგვიბრუნა. ამრიგად ჩვენ გადავრჩით რუსი დეკაბრისტების და ნაროდოვოლცების ბედს, რომელიც, ჩვენი წარმოდგენით, ორი სამი გონებაჩლუნგი მასწავლებლის დაცინვისათვის გველოდა.

თვითგანვითარების წრეებში თავდაპირველად ლეგალურ წიგნებს ვკითხულობდით სოციოლოგიის, პოლიტიკური ეკონომიის, ისტორიის დარგიდან, არალეგალურ ლიტერატურაზე უფრო გვიან გადავედით, როდესაც გლეხთა მოძრაობამ დასავლეთ საქართველოში საკმაოდ ფართო გაქანება მიიღო, ხოლო თბილისსა და ბათუმში მუშათა გაფიცვები და დემონსტრაციები დაიწყო.

ორ წრეს მე ვხელმძღვანელობდი. იმ დროს კერძო გაკვეთილებსაც ვაძლევდი, რათა ცხოვრების სახსარი გამეჩინა მამაჩემის სიკვდილის შემდეგ. ჩემთვის ადვილი არ იყო დამღლელი სავალდებულო მუშაობის შემდეგ ზამთრის ბნელ ღამეებში ტალახიანი ქუჩები გამევლო, რათა ქალაქის გარე-

უბნის ცივ ოთახში ლამპის შუქზე ამხანაგებთან ერთად ორი სამი თავი წამეკითხა პოლიტიკური ეკონომიის კურსიდან ან საფრანგეთის რევოლუციების ისტორიიდან და შემდეგ მათთან ერთად შუაღამემდე წაკითხულის გამო მემსჯელა. მაგრამ უნდა ვაღიარო, რომ ეს არ იყო მარტოოდენ უანგარო წვა მეცნიერებისათვის. რასაკვირველია, მე ვგრძნობდი იმ კმაყოფილებას, რომელსაც გონებრივი მუშაობა ჩვეულებრივ ნაყროვანი ცხოვრებით გაუცვეთელ ადამიანს ანიჭებს. მაგრამ დღეს ვფიქრობ, რომ მართალია პროსპერ მერიმე, რომელიც სადღაც ამბობს, მამაკაცი თავის მოქმედებაში შეგნებულად ან შეუგნებლად ყოველთვის იმით ხელმძღვანელობს, რომ ქალს მოაწონოს თავიო. ამას ზედ ერთვის პატივმოყვარეობის გრძნობა, განსაკუთრებით ძლიერი სიჭაბუკის ასაკში. ჩვენს წრეებთან უშუალოდ ან მეშვეობით ჩვენი ასაკის ქალიშვილები იყვნენ დაკავშირებული წმინდა ნინოს სასწავლებლიდან. ჩვენ ურთიერთობა გვქონდა აგრეთვე ვაჟთა გიმნაზიის და სამეურნეო სკოლის მოწაფეებთან; და მართებულად თუ უმართებულოდ ვფიქრობდი, რომ მათს საზოგადოებაში სახელის მოსახვეჭად სენ-სიმონის და ფურიეს უტოპიური სოციალური პროექტების ან დავით რიკარდოს და კარლ მარქსის ღირებულების თეორიის ცოდნა ისეთივე უტყუარ საშუალებას წარმოადგენდა, როგორც შუა საუკუნეების რაინდისთვის ასპარეზობა და ბრძოლის ველზე მშვილდ-ისრის ხმარება

იყო. მაგრამ, სამწუხაროდ, ვერც ჩემი მეგობრების გონების და გულის დაპყრობის საქმეში, ვერც ჰუმანიტარული მეცნიერების დარგში საგრძნობელ წარმატებას ვერ მივაღწიე. მხოლოდ უზომოდ დავიღალე და შემდეგ ხანგრძლივი დასვენება დამჭირდა, რათა ჩემი ფიზიკური და სულიერი ძალები აღმედგინა.

ქუთაისის სასწავლებლების მოწაფეები ორჯერ შევიკრიბეთ უფრო ფართო კონფერენციაზე; პირველი 1902 წელს შედგა, მას ბათუმელი გიმნაზიელების დელეგაციაც დაესწრო ცნობილი მესამე დასელის ისიდორე რამიშვილის ძმისწულის ვანო რამიშვილის მეთაურობით. ბათუმელებმა ჩამოიტანეს თავიანთი ხელნაწერი რუსული ჟურნალი, რომელშიც ისინი თავისებურად გაგებული მარქსიზმის და ინტერნაციონალიზმის იდეებს იცავდნენ. მე მინდოდა მათ შევდავებოდი ქართული ეროვნული კულტურის პოზიციებიდან, მაგრამ დავმარცხდი, ვინაიდან მათ ძლიერი მოკავშირე აღმოაჩნდათ, სახელდობრ – ეპოქის სული.

მეორეჯერ ქუთაისის მოწაფეები 1903 წელს შევიკრიბენით რომელიღაც კონსპირაციულ ბინაზე, რომელიც, მგონია, მესხეთის ქუჩაზე მდებარეობდა. გაზაფხული იდგა: ახლად აყვავებული ნუშის და ალუბლის ხეების სურნელება პოეტურ ატმოსფეროს ჰქმნიდა ჩვენი დისკუსიების გარშემო. ბევრი აღარაფერი მახსოვს ჩვენი კამათის შინაარსიდან. მახსოვს მხოლოდ, რომ ყველანი მზად ვიყა-

ვით საუკუნო ერთგულება შეგვეფიცა ყველა დრო-
ის რევოლუციების ანდერძისა და მარქსის და
ენგელსის აჩრდილებისთვის. ამ კრებაზე პირვე-
ლად შევხვდი ლეო ქიაჩელს, რომელიც იმ დროს
ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა. კრებაზე ცოტა
დაგვიანებით მოვიდა. მას მოჰყვა მშვენიერი გიმ-
ნაზიელი ქალი ვარო ხოჯაშვილი, რომლის შავ-
გვრემანი სახე და ანთებული თვალები მის თეთრ
კანსა და თაფლისფერი თეალების წყნარ გამოხედ-
ვასთან საუცხოო კონტრასტს ჰქმნიდა. ლეო
ქიაჩელი კამათში მონაწილეობას არ ღებულობდა,
მხოლოდ სათვალიდან დიდი ყურადღებით აკვირ-
დებოდა დამსწრეებს.

როდესაც 1903 წელს რეალური სასწავლებ-
ლის ექვსი კლასის დასრულების შემდეგ სოფელ-
ში დავბრუნდი, ნათლად დავინახე რა ღრმა
ცვლილება მომხდარიყო სულ მცირე ხნის განმავ-
ლობაში გურიის გლესკაცობის სულიერ განწყო-
ბილებაში. მესამე დასის პროპაგანდისტები მთელ
გურიას მოსდებოდნენ: „გამოსულიყო მთესვარი
თესვად და თესლი დავარდნილიყო ქვეყანასა კე-
თილსა და მოსცემდა ნაყოფსა რომელიმე ასსა,
რომელიმე სამეოცსა, რომელიმე ოცდაათსა“.

მეზობელი სოფლიდან ერთი გლეხი მესტუმრა;
აღტაცებით მელაპარაკა ღამის მიტინგზე, რომელ-
საც ის დასწრებოდა. ჩვენს მქადაგებელს ანგელო-
ზივით წკრიალა ხმა ჰქონდა, ღამის სიბნელეში
ვერც კი გავარჩიე, რა სქესისა იყოო; მიტინგის

შემდეგ მივუახლოვდი, მოკრძალებით მის ნაზ ხელებს შევეხე და ვკითხე, ქალი ხარ თუ ვაჟი-მეთქი; პასუხი არ გამცაო.

მეც დავესწარი ორ ფარულ კრებას: ერთს – დღისით ბახმაროზე, ნაძვნარით გარემოცულ ველზე, სადაც ორატორმა, ყოფილმა სემინარიელმა ჩემზე უფერული შთაბეჭდილება მოახდინა. მაგრამ, როგორც ეტყობოდა, მან დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია ერთ ახალგაზრდა მასწავლებელში, რომელმაც ღონივრად ფეხი ჰკრა დამპალ, თითქმის სრულიად გამოფიტულ ჯირკვს და წამოიძახა, ასე უნდა დაინგრეს ძველი ქვეყანაო.

მეორე მიტინგი ღამით შედგა ჩვენი მახლობელი სოფლის განაპირას. საუცხოო სამიტინგო ორატორი გამოვიდა. ყოველი მისი სიტყვა გასაგები იყო გლეხებისაგან შემდგარი აუდიტორიისათვის. უბრალო, კონკრეტული საგნებიდან დაიწყო, კაპიკიანი ასანთის კოლოფიდან, სარეცხი საპნიდან, საპერანგე ნარმიდან. გამოარკვია, როგორ გაიაფდებოდა ეს მასობრივი მოსახმარი საქონელი თვითმპყრობელობის დამხობისთანავე, როდესაც ბაჟი და არაპირდაპირი გადასახადი მოისპობოდა. შემდეგ განსაკუთრებულად მჭევრმეტყველად და შთაგონებულად მიწის საკითხზე ილაპარაკა. საქმის ვითარება ისე დასახა, თითქო არათუ გლეხკაცობა, თვით თავადაზნაურობაც კი კმაკოფილი დარჩებოდა, თუ მემამულეს ზედმეტი მიწა ჩამოეჭრებოდა. ბოლოს, ზოგად ხაზებში, იმ ბედნიერი ცხოვრების

სურათი დახატა, რომელიც კაცობრიობას მომავალ სოციალისტურ წესწყობილებაში მოელოდა, საკმაოდ შორეულში, მისი სიტყვებით. გლეხები მას დიდი სასოებით შესცქეროდნენ, ღამის უღელში შებმული ხარების ანთებული თვალებით.

ამის შემდეგ დიდხანს აღარ დავრჩენილვარ გურიაში. თავის თავს საკმაოდ მომზადებულად ვთვლიდი უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად. სანამ მამაჩემი ცოცხალი იყო, ის მირჩევდა პოლიტექნიკუმში შევსულიყავი, რათა ინჟინერი გავმხდარიყავი. მე ეს პროფესია არ მომწონდა. მათემატიკურ საგნებში სუსტი ვიყავი, ჩემთვის ცხადი იყო, რომ გამიჭირდებოდა პოლიტექნიკუმში მისაღები გამოცდების დაჭერა. თავი და თავი კი ის იყო, რომ ვოცნებობდი პუბლიცისტი და საზოგადოებრივი მოღვაწე გავმხდარიყავი. მამაჩემი ცოცხალი აღარ იყო და ხელს არავინ მიშლიდა მომავალი სარბიელი ჩემი მიდრეკილების მიხედვით ამერჩია. გადავწყვიტე გერმანიაში წავსულიყავი უმაღლესი განათლების მისაღებად. ახლა მაოცებს, როგორ ადვილად მივიღე ეს გადაწყვეტილება. ფული არ მქონდა: დიდი გაჭირვებით რაღაც ოთხასიოდე მანეთს მოვუყარე თავი; ამ თანხით უნდა შემეძინა ტანისამოსი და დამეფარა საგზაო ხარჯები, სწავლის ფული შემეტანა უნივერსიტეტში. დამრჩებოდა თუ არა კიდევ იმდენი, რომ ერთი წელიწადი მაინც მეცხოვრა უცხო ქვეყანაში, უცნობ ხალხში, რომლის ენას ძალიან სუსტად ვიცნობდი? ამაზე არ ვფიქრობდი.

როდესაც მე და ჩემმა მეგობარმა დათიკო შარაშიძემ, რომელთანაც ერთად მივემგზავრებოდი უცხოეთში, ევროპული ტანისამოსი ჩავიცვით, გადავწყვიტეთ, რომ უკვე დაწინაურებული ქვეყნის მოქალაქეები ვიყავით და, ცოტა არ იყოს, სიბრალულით დავუწყეთ ცქერა ჩვენს ყოფილ ამხანაგებს, რომელნიც ახლა პროვინციელებად გვეჩვენებოდნენ თავიანთი ბლუზებით და წინაფრიანი ქუდებით.

ჩემი მეზობელი კოჭლი გლეხი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და მან ჩვენი ეზოს ჭიშკრამდე გამაცილა. იქ დაღლილობა იგრძნო და ქვაზე ჩამოჯდა. სევდიანი თვალებით შემომხედა და მითხრა, მე ნუღარ მიცდი, უნდა დავისვენო, დილიჟანსზე არ დაგაგვიანდესო; შენს უკან დაბრუნებამდე, ალბათ, ვეღარ ვიცოცხლებ, და თუ ჩემი ჯარგვალი ცარიელი დაგხვდეს, ჩემი საფლავი ინახულე და აწირვინეო.

მივდიოდი და ჩვენი სოფელი თითქო დაცარიელებული მეჩვენებოდა. და ის მართლაც ძალიან შეცვლილი იყო. ჩემი ხნიერი მეგობრებიდან ზოგიერთი უკვე გარდაცვლილიყო, ახალგაზრდობას კი ქალაქებისათვის მიეშურა სამუშაოს ძებნაში. ეზოებსა და ყანებში იშვიათად გაისმოდა სიმღერა და კოხტად ტანთჩაცმული და თავწაკრული ქალების კისკისი. ჰაუერი თითქო შეხუთული იყო ქარიშხლის მოლოდინში.

11

ჩემი დროის ქართველ ახალგაზრდობაში გერმანიის კულტურის პრესტიჟი ისევე ძლიერი იყო, როგორც ნიკო ნიკოლაძის და სერგეი მესხის თაობის ახალგაზრდობაში საფრანგეთის პრესტიჟი იყო. ჩვენი წინა თაობის ქართველ ინტელიგენტებს განსაკუთრებით სოციალური საკითხები აინტერესებდათ, „ამ ქვეყნად სამოთხის გაწყობის საკითხი“, ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ. გასაკვირველი არ იყო, რომ ისინი ევროპული დემოკრატიის მექისაკენ – პარიზისკენ მიისწრაფოდნენ. ისინი მუშათა გარეუბნებში ივლისის და თებერვლის ბარიკადების რელიკვიებს ეძებდნენ. პერ ლაშეზის სასაფლაოს კედლებზე კომუნარების სისხლის ლაქებს ხედავდნენ, ხოლო პანთეონში ვოლტერის და რუსოს სარკოფაგების წინ იჩოქებდნენ.

ჩემი თაობის ახალგაზრდობას ფრანგი გამანათლებლები და ენციკლოპედისტები, რომლებზედაც მას ძალიან ზოგადი და ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა, ძველი აღთქმის პატრიარქებად მიაჩნდა, ხოლო საფრანგეთის რევოლუციები და პარიზის კომუნა უბრალო შესავალად დიდი მომავალი სოციალური გადატრიალებისა, რომლის წინასწარმეტყველები გერმანელები – მარქსი და ენგელსი იყვნენ. „კაპიტალმა“ და „კომუნისტური პარტიის მანიფესტმა“ ჩვენს შეგნებაში ყველა სახარება შესცვალა ოთხთავიდან დაწყებული „მოქალაქისა და ადამიანის უფლებათა დეკლარაციამდე“.

ჩვენი წინამორბედები უფრო პოზიტივისტურად აზროვნებდნენ და უფრო მეტად ზუსტ მეცნიერებას იყვნენ დაწაფებული. ჩვენ ნელ-ნელა უფრო ფილოსოფიისაკენ გადავიხარეთ და ეთიკური, ფსიქოლოგიური, ესთეტიკური, თვით მეტაფიზიკური პრობლემები გვქენჯნიდა. თუმცა ფილოსოფიისა ბევრი არაფერი გაგვეგებოდა, მაგრამ მართებულად თუ უმართებულოდ გვეგონა, რომ კანტი, ჰეგელი და შოპენჰაუერი უფრო ღრმა და ორიგინალური მოაზროვნეები იყვნენ, ვიდრე რუსო, დიდრო და ვოლტერი. ბოლოს ჩვენს მიდრეკილებას აძლიერებდა ის პოეტური წარმოდგენა ბურუსიან გერმანიაზე, რომელიც „ნიბელუნგების სიმღერისა“, გოეთეს, შილერის, ჰაინეს ლექსებისა, ჰოფმანის მოთხრობების მიხედვით გვქონდა შედგენილი. მე პირადად მოწაფეობის დროს ბახმაროზე, „გურიელის საცივს“ ზემოთ, ტყეში შპილჰაგენის რომანი წავიკითე, სადაც ლასალის სიჭაბუკე იყო აწერილი, და მთელი გერმანელი ახალგაზრდობა ლეოსა და სილვიას სახით მქონდა წარმოდგენილი.

კიდევ ერთი რამ უნდა ითქვას: რაღაც გონებრივი აბერაციის ზეგავლენით ადამიანს ფიზიკურად გამარჯვებული ზნეობრივად და სულიერადაც უფრო ძლიერი ჰგონია. 1870 წელს გერმანიამ პრუსიის მეთაურობით საფრანგეთი სასტიკად დაამარცხა. პუბლიცისტები, ისტორიკოსები, პოლიტიკური მოაზროვნეები ამას ხსნიდნენ არა მარტო იმით, რომ გერმანიამ ამ ომში უკეთესად გაწვრთვნილი

ჯარი, უფრო ნიჭიერი სარდლები გამოიყვანა, არამედ იმითაც, რომ მას უკეთესი სოფლის მასწავლებლები ჰყავდაო; ჩვენ ეს შეურყევლად გვჯეროდა.

როდესაც რეალურ სასწავლებელში მივედი ატესტატის და პირადი საბუთების მისაღებად, დირექტორმა მირჩია, გერმანიაში ნუ მიდიხარ, იქ უმაღლეს სასწავლებლებში ვიწრო სპეციალურ განათლებას იძლევიან, ეს შენს სამშობლოში არ გამოგადგებაო; გირჩევნია რუსეთში წახვიდეო. მის რჩევას უნდობლად შევხედე.

მანამდე მე ქუთაისს არ გავცილებოდი; ჩემი თანამგზავრი ამხანაგი, რომელიც ოდესაში იყო ნამყოფი, თითქმის ვასკო დე გამად მეჩვენებოდა. მაგრამ აღმოსავლეთი საქართველო არც მას ჰქონდა ნახული. ქართლის პეიზაჟმა ჩვენზე უღრმესი შთაბეჭდილება მოახდინა. ეს შემოდგომის შეყვითლებული ბალახით დაფარული ტერასები, ეს ღრმად დანაოჭებული ფერდობები სრულიად არ ჰგავდნენ გურიის და იმერეთის რბილად მოხაზულ იისფერ მთებს. ლიახვის, არაგვის, ქსნის სახელები მშობლიურად გვეჩვენებოდნენ, ისევე ნაცნობად, როგორც ბახვისწყლის და გუბაზოულის სახელები.

გორის სადგურზე ჩამოვედით და ლურჯი მახობლის პური ვიყიდეთ. მე გავიფიქრე, ოლიმპის ღმერთები, ალბათ, ასეთი შოთებით იკვებებოდნენ-მეთქი. ლიანდაგზე მზით გარუჯული, პირგაპარსული ქართლელი გლეხები მუშაობდნენ. მე ერთ

მათგანს შევეკითხე, შორს არის თუ არა თბილისი-მეთქი. ზანტად შემომხედა, მაგრამ პასუხის ღირსად არ გამხადა. მის თვალში, ალბათ, მე ვგავდი უიმედოდ ჩამორჩენილ პროვინციელს.

თბილისს გარკვეული ეროვნული სახე არ ჰქონდა და ნაკლებ მიმზიდველ სანახაობას წარმოადგენდა ახალგაზრდა ქართველი პატრიოტისთვის. ქალაქის ცენტრალურ უბნებში ქართველობა უფრო დროებით შემოხიზნულს ჰგავდა, ვიდრე თბილისის მკვიდრ მოსახლეობას; მას უფრო მოუწყობელი ღარიბი გარეუბნები ეჭირა – მთაწმენდა, ვერა, დიდუბე, ნაძალადევი. ქალაქის მთავარ ქუჩებს არ ახალისებდა ის მწვანე ხეივნები და გაზონები, რომელნიც დღეს მათ საუკეთესო სამკაულს წარმოადგენენ. ეს იყო მტვრიანი, წყურვილისაგან სულთმობრძავი ქალაქი. ვერც ერთ თვალსაჩინო მაღაზიაზე ან რესტორანზე ქართულ აბრას ვერ დაინახავდით, ვერც ერთ ქუჩაზე ან მოედანზე ქართულ წარწერას ვერ წაიკითხავდით. არც ერთ დიდ წიგნის მაღაზიაში ქართული წიგნები არ მოიპოვებოდა; ზაქარია ჭიჭინაძის და ქართველთა ამხანაგობის გამოცემები ბუკინისტების კარადებში და თაროებზე უნდა გეძებნათ.

სომხის ბურჟუაზია შეუზღუდველად ბატონობდა ბანკებში და თვითმართველობაში. აქ მის დიქტატურას მხოლოდ რუსების ბიუროკრატია, პოლიცია და მხედრობა ზღუდავდა. ორიოდე ქართველ სოვდაგარს და მრეწველს თავისი გვარი რუ-

სულად გადაეკეთებინა სოლომონ მეჯღანუაშვილივით, და სარაჯევის, ზუბალოვის და ძეგველოვის გვარებიც ისევე უცხოდ გაისმოდა, როგორც მანთაშევისა, მილოვისა, აფრიკიანისა და არამიანცისა.

ქართველ ინტელიგენციას თავი შეეფარებინა ქართულ გიზნაზიასა, ქართულ თეატრსა და გაზეთების რედაქციებში. უნდა ითქვას, რომ ამ ინტელიგენციის გავლენა უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე მის რიცხვს შეეფერებოდა. ეს აიხსნებოდა, ერთი მხრით, მისი ნიჭით, მისი აქტივობით, ხოლო, მეორე მხრით ქართული კულტურის ტრადიციებით და მიმზიდველი ძალით. თვით რუსულ გაზეთებს, რომელთაც სომეხი კაპიტალისტები სცემდნენ, უმთავრესად ქართველი ჟურნალისტები ხელმძღვანელობდნენ. ქართული კულტურის პრესტიჟი ძლიერი იყო ქალაქის ინტერნაციონალურ-დემოკრატიულ მოსახლეობაში, რომელიც, უმეტეს ნაწილად, ქართულად ლაპარაკობდა.

რკინიგზის სახელოსნოში, უმთავრესად, ქართველი მუშები მუშაობდნენ. მათ ძალით დაეპყროთ ნაძალადევის მიწები და იქ თავიანთი ქოხები აეშენებიათ. ძველი რომის სენატორებს, უმძაფრესი კლასობრივი ბრძოლების დროს, პლებსი ისე არ აშინებდა, როგორც სოლოლაკის ბანკირებს და სოვდაგრებს იმერეთიდან და ქართლ-კახეთიდან შემოჭრილი გაპროლეტარებული გლეხები აშინებდნენ.

ილია ჭავჭავაძეს სომხის პლუტოკრატიას ცი-
ხე-სიმაგრე შეენგრია და ქართული ბანკი და თეატ-
რი დაეარსებინა სოლოლაკში: ეს ბანკი ახლან-
დელი საბა-სულხან ორბელიანის ქუჩაზე იყო მო-
თავსებული, ხოლო თეატრი – იქ, სადაც ამჟამად
რუსული დრამატიული თეატრია. ქართული თეატ-
რის შენობაში მე დავესწარი ერთ დიდ კრე-
ბას, სადაც ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ, აღარ
მახსოვს რა საკითხში, ძალიან კარგი ორატორი
კიტა აბაშიძე გამოვიდა. ილია ჭავჭავაძემ პასუხი
გასცა დაუყოვნებლივ. მისმა ჯმუხმა ფიგურამ,
მისმა ჭკვიანმა ფართო შუბლმა, მისმა ყოველივე
რიტორიკულ სამკაულს მოკლებულმა სიტყვამ ჩემ-
ზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დასტოვა.

თბილისი ძალიან კოლორიტიანი ქალაქი იყო,
მაგრამ მას აკლდა მთლიანობა: როდესაც ერთი
უბნიდან მეორეში გადადიოდით, გეგონებოდათ
სხვა ეპოქაში, სხვა მსოფლიოში გადავედიო. მთა-
ვარ პროსპექტზე შუადღისას შეხვდებოდით ეტ-
ლით მოსეირნე მანდილოსნებს, რომელთაც გულ-
მკერდი და თითები ოქროს და თვალ-მარგალი-
ტის სამკაულით ჰქონდათ დაფარული. მათ გვერ-
დით უსხდნენ მოკლეფეხებიანი და კოტიტა თი-
თებიანი მამაკაცები რომელნიც აქეთ-იქით თა-
ვიანთ მრგვალ ონავრულ თვალებს აცეცებდნენ.
აქლემების ქარავნები, მაწვნის ქილებით დატვირ-
თული ვირები, თევზისა და ხილის გამყიდველე-
ბი, რომელთაც თავზე თაბახები ედგათ, გასაოცარ

კონტრასტს ჰქმნიდნენ ევროპული სახლებისა და მაღაზიების გვერდით.

თბილისიდან გასვლისთანავე, ორიოდე სადგურის შემდეგ უკვე იგრძნობოდა ის ღრმა კონტრასტი, რომელიც საქართველოს სთიშავდა იმჟამად მეტისმეტად ჩამორჩენილი აზერბაიჯანისაგან. ვაგონებში შემოდიოდნენ ცხვრის ტყაპუჭებიანი და ყალმუხის ქუდებიანი მწყემსები. ისინი მეტისმეტად მქისე სუნს აყენებდნენ გარშემო. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიელებს, ჩაჩნებს, ინგუშებს, ჩერქეზებს, ყაბარდოელებს და სხვებს, ისინი ნაკლებად მოგზაურობდნენ რკინიგზით. მაგრამ გარეგნობით, სახის იერით, ჩაცმულობით ძნელად გასარჩევი იყვნენ ქართველებისაგან.

სამხრეთ რუსეთის ტრამალები, შორიშორ მდებარე ღარიბი სოფლები ტალახიანი ქუჩებით და მინგრეულ-მონგრეული ქოხებით, ერთფეროვანი დაბები, სლობოდკები და ქალაქები მეტისმეტად მოსაწყენ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ. არაყის სმას რუსეთში თვით მეფის მთავრობა უწყობდა ხელს, ვინაიდან სპირტის გამოხდა მის მონოპოლიას წარმოადგენდა; ეს მონოპოლია დიდ შემოსავალს აძლევდა სახელმწიფოს.

რომელიღაც სადგურზე ჩვენს ვაგონში ერთი სასიამოვნო სახის რუსის გლეხი შემოვიდა; ოდნავ შეზარხოშებული იყო; ცა ქუდად არ მიაჩნდა, დედამიწა – ქალამნად. ადვილად დამიმეგობრდა. სად მიდიხარო, მკითხა. – გერმანიაში. – იქ რა

უნდა აკეთო? – უნდა ვისწავლო. – თავი დაანებე, მითხრა მან, ზედმეტი სწავლა კაცს ჯან-ღონეს აცლის და აყეყეჩებს. წამოდი ჩემსას, სამი ერთი მეორეზე უფრო ლამაზი ქალიშვილი მყავს, რომელიც მოგეწონოს, ცოლად შეირთე.

ჩემდა საბედნიეროდ თუ საუბედუროდ, გერმანელმა გრეტხენებმა და ლორელეებმა, რომელთაც მხოლოდ გოეთეს და ჰაინეს პოეზიით ვიცნობდი, დასძლიეს რუსალკები, რომელნიც მით უფრო სანდომიანი მეჩვენებოდნენ, რომ იდუმალი ტყეებით გარემოცულ სოფელში მეგულებოდნენ.

უკრაინის ბუნებამ და ხალხმა ისევ ჩვენი სამშობლო მოგვაგონა. პოლტავაში რამდენიმე საათით გაჩერება მოგვიხდა, ეს დრო ქალაქის დასათვალიერებლად გამოვიყენეთ. ქალაქის ბულვარში ერთ უკრაინელ ინტელიგენტს შევხვდით. ჩემმა მეგობარმა მას საუბარი დაუწყო უკრაინის წარსულზე, ბოგდან ხმელნიცკიზე. ჩვენი მოსაუბრე გულმხურვალე პატრიოტი აღმოჩნდა, უკრაინის ავტონომიის მომხრე. მანამდე მე არ მეგონა, თუ უკრაინული ნაციონალიზმი არსებობდა და თუ საზოგადოდ „მალოროსი“ არსებითად განსხვავდებოდა „ველიკოროსისაგან“.

თუ რუსეთიდან უკრაინაში მოგზაური ისე გადავიდოდა, რომ რაიმე შესამჩნევი კულტურული ზღუდის არსებობას ვერ იგრძნობდა, პოლონეთი იმდროინდელი რუსეთის იმპერიიდან მკვეთრად იყო გამოთიშული.

პირველ იმპერიალისტურ ომამდე მე რამდენჯერმე გადამისერავს რუსეთის პოლონეთი, პოზნანი, რომელიც გერმანიის იმპერიაში შედიოდა, აგრეთვე ავსტრია-ჰუნგრეთის იმპერიაში შემავალი გალიცია, და ყოველთვის მიგრძვნია, რა ძლიერი იყო ამ სამად გაყოფილ პოლონელ ერში, განსაკუთრებით მის ინტელიგენციაში, ანტირუსული და ანტიგერმანული სულიერი განწყობილება. თუ უცხოელი მოგზაური პოლონურად ან ფრანგულად არ ლაპარაკობდა, მას ვარშავაში გაუჭირდებოდა უჟესტიკულაციოდ გზის გაგნება ან საკონდიტროში ერთი ჭიქა ყავის დალევა. ფრანგული სიმპათიები ჩანდა არა მარტო პოლიტიკურ ცხოვრებაში, არამედ ყოფა-ცხოვრებაშიაც და, მაგალითად, ქალის კულტი ისევე ძლიერი იყო ვარშავის მარშალკოვსკაზე, როგორც პარიზის ელისეს მინდვრებზე. რაღაც განსაკუთრებული მოკრძალება, თვით პირფერობა მჟღავნდებოდა პოლონელი მამაკაცის მიმართვაში პოლონელი პანასადმი, ხოლო ეს უკანასკნელი თავის მხრივ ცდილობდა უნაკლულოდ განეხორციელებინა იდეალი, რომლის მიხედვით ქალი ერთნაირად მომხიბლავი უნდა ყოფილიყო როგორც დარბაზში, პოლკის და მაზურკის ცეკვის დროს, ისე ეკლესიაში, ლოცვანის კითხვისა და მეტანიის დროს. ამავე დროს ჩანდა, რომ ეს ერთ-ერთი ყველაზე პატრიოტულად მოაზროვნე ქალი იყო დედამიწის ზურგზე და მას შეეძლო საღათას ძილიდან გამოეყვანა სისხლდაც.

ლილი ერი, რომელმაც სამოციოდე წლის განმავლობაში სამი აჯანყება მოახდინა და სამივეჯერ საშინლად დამარცხდა. ამ ძველი ტიპის ქალის გვერდით, პოლონეთის სამთამადნო და საფეიქრო მრეწველობის სწრაფი განვითარების წყალობით, გამოსულიყო ახალი ტიპის ქალი, რომელიც უფრო ფაბრიკაში, სახელოსნოში და ბარიკადებზე, გამოდგებოდა, ვიდრე სამლოცველოში და სალონში.

1863 წლის აჯანყების შემდეგ რუსეთის იმპერიის მთავრობამ თვით პოლონეთის გეოგრაფიული სახელწოდების მოსპობა გადაწყვიტა და მას ვისლის სანაპიროების მხარე დაარქვა. ეს მხარე სავსე იყო ებრაელებით, რომელთაც უფლება არ ჰქონდათ იმპერიის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ გუბერნიებში ეცხოვრათ, ეგრეთ წოდებული ბინადრობის მიჯნის გარეთ. ძველმა პოლონეთის სამეფომ სტუმართმოყვარედ მიიღო ესპანეთიდან, ჰოლანდიიდან და გერმანიიდან ლტოლვილი ებრაელები, აქ მათ მეორე სამშობლო იპოვეს: და ზოგიერთ პოლონურ ქალაქში ებრაელობა მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენდა. ვარშავაში ერთ სტუდენტს გავეცანი, ისიც გერმანიაში მიემგზავრებოდა. რუსულად პოლონური აქცენტით ლაპარაკობდა. მან განაცხადა, პოლონელი ვარ, გვარად ლეიტესიო. მის გვერდით მჯდომარე რუს მოხელეს გაეცინა, ეს ხომ ებრაული გვარია, თქვენ ტიპზეც აშკარად გეტყობათ, რომ

პირწავარდნილი სემიტი ხართო. – არა, უპასუხა სტუდენტმა ღირსეულად, მე პოლონელი ვარ, მხოლოდ მოსეს რჯულის აღმსარებელი.

რუსეთის რკინიგზა უფრო ფართოლიანდაგიანი იყო, ვიდრე დასავლეთი ევროპის რკინიგზა. ჩვენ რუსეთის მოსაზღვრე სადგურ ალექსანდროვოში იძულებული გავხდით ცხენებშებმულ ფორანში ჩავმსხდარიყავით, რათა ორი-სამი კილომეტრი გაგვევლო გერმანიის სადგურ ტორნამდე. ტორნი გერმანულად კარიბჭეს ნიშნავს. ამ კარიბჭეში ჰოჰენცოლერნების იმპერიას გოლიათი შუცმანები დაეყენებია, თითქოს საგანგებოდ შერჩეულნი, რომ საიდუმლო და ამაღლებულ სამყაროში შესვლის მსურველები დაეშინებიათ და მათთვის სათანადო მოკრძალება ჩაეგონებიათ. ამ ზეგუშაგების უზოძრაო ნიღბებზე არავითარი ადამიანური გრძნობა არ იხატებოდა, გარდა უსაზღვრო ქედმაღლობისა. ადვილი წარმოსადგენია, რა შთაბეჭდილებას ვახდენდით მათზე მე და ჩემი ამხანაგი. ოქტომბრის ბოლო რიცხვები იდგა და საშინლად ციოდა. მე პალტო არ მეცვა და თხელი საზაფხულო პიჯაკის საყელო აწეული მქონდა; ჩემს ამხანაგს ალექსანდრე ჭყონიას მიერ ნაჩუქარი ჩალისფერი პალტო კოჭებამდე სწვდებოდა. ჩვენი ხის ყუთები დაკვირვების ობიექტს წარმოადგენენ კარგად ჩაცმული გერმანელი მგზავრისათვის და სასოწარკვეთილებას იწვევდნენ ბარგის მზიდავებსა და კონდუქტორებში.

ძნელია უფრო დიდი კონტრასტის წარმოდგენა, ვიდრე იმდროინდელ საქართველოსა და გერმანიას შორის არსებობდა. პირველი, რაც თვალში მეცა, იყო ამ ქვეყნის ინდუსტრიის ჩქარი ტემპი და გაქანება.

როდესაც მგზავრი ჩქარი მატარებლით შემოდგომის საღამოს ბერლინს უახლოვდებოდა და შორიდან მის ნისლიან ცას ხედავდა, გავარვარებული ლითონის ფერს, როდესაც ის მარჯვნივ და მარცხნივ დაუსრულებელი ლიანდაგების ქსელს უცქეროდა, გაოცებული ეკითხებოდა თავის თავს, რა გონებამ მოაწესრიგა ამ ურიცხვი მატარებლის მოძრაობა ასე რაციონალურად, რომ არც მათი დაჯახება ხდება და არც მათი დაგვიანებაო.

ბერლინი თითქო ცურავდა ელექტრონის ტალღებში. ფერადი აბრების ლივლივი, რომელიც მუშტრის ყურადღების მოსაზიდად იყო განზრახული, თვალს ღლიდა და ადამიანებსა და საგნებს რაღაც ფანტასტიკურ მოჩვენებებს ამსგავსებდა, ადამიანი თავის თავს დაპატარავებულად გრძნობდა, ფასდაკლებულად, გზადაკარგულად ამ უზარმაზარ ქვის ლაბირინტებში, ახმაურებულში ათასი ხილული და უხილავი მანქანით. სიამოვნებას დახარბებული ქალ-ვაჟნი ყავახანებსა და რესტორნებს ავსებდნენ, სადაც დიდძალი ყავა, ლუდი და ძეხვი ინთქებოდა. ყოველი წესიერი ბიურგერი თავის თავს ვალდებულად სთვლიდა საღამოს

ორიოდე საათი თავისი უბნის ლუდხანაში გაეტარებინა მეზობლების ან მეგობრების წრეში, მაგრამ იქ მოწყენილობა ისევე მძიმედ იყო ჩამოწოლილი, როგორც სიგარების ბოლი. მაღაზიები სავსე იყო საქონლით, მაგრამ ყველგან იგრძნობოდა, რომ ბაზარი ვიწრო იყო და სამრეწველო პროდუქტების გასაღება ძნელდებოდა.

ბერლინს რამდენიმე უზარმაზარი მრავალსართულიანი უნივერსალური მაღაზია ჰქონდა, მათში გამოფენილი საქონელი მთელი მოზრდილი ქალაქის მოსახლეობას დააკმაყოფილებდა. აქ ყველაფერს იპოვნიდით უკანასკნელ მოდაზე შეკერილი ტანისამოსიდან დაწყებული რაიმე ანტიკვარულ ნივთამდე, ავტომობილიდან დაწყებული რენესანსის სტილის ავეჯამდე. კარებთან ქუჩებში კი გამხდარი, ფერმკრთალი გოგონები იდგნენ და სიცივისაგან აკანკალებული ხელებით ათფენინგიან სანთლის ასანთებს ჰყიდდნენ. ისინი ბედნიერი იქნებოდნენ, თუ თავიანთ ასანთებში გულმოწყალე მუშტრისგან ორმაგ ფასს მიიღებდნენ; ხელის გაწვდა მოწყალების მისაღებად სამარცხვინოდ ითვლებოდა და მე გერმანიაში არსად არ შემხვედრია მათხოვარი: ყოველი თემი ვალდებული იყო თავის ღარიბებზე ეზრუნა.

დასავლეთ ევროპელი ერები თავიანთ თავს ძველი ბერძნების და რომაელების მემკვიდრეებად სთვლიან და ეს პრეტენზია არაა უსაფუძვლო. კლასიკური ტრადიციის სიძლიერე ყველგან იგრძ-

ნობა დასავლეთ ევროპაში: იურიდიულ შემეცნებაშიც და მორალშიც, ფილოსოფიურ აზროვნებაშიც, მხატვრულ ლიტერატურაშიც და პლასტიკურ ხელოვნებაშიც. მაგრამ რაც უფრო ჩრდილოეთით ცხოვრობს ევროპელი ერი და რაც უფრო დაშორებულია ის ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროების ბედნიერ ცას, მით უფრო ძნელია მისთვის იმ ჭეშმარიტი მონუმენტურობის, უბრალოების და ჰარმონიულობის მიღწევა, რომელნიც ანტიკური ერების კულტურას ახასიათებდნენ. როგორც პრუსიის სატახტო ქალაქში, ისე სხვაგან ნათლად იგრძნობოდა, რომ გოთური სტილის ტაძრები და სასახლეები უფრო შეეფერებოდა ამ ნისლიანი და წვიმიანი ქვეყნის მცხოვრებთა ხასიათს, ვიდრე ლათინური წარწერებით შემკული პროპილეები, ღია არკადები, ცირკები, კარიბჭეები, გიმნაზიების და აკადემიების შენობები. რაც შეეხება გამარჯვების ხეივნის ქანდაკებათ იმდროინდელი ბერლინის ტირგარტენში, ისინი ისევე ჰგავდნენ რომის ფორუმის ძეგლებს, როგორც ჰოჰენცოლერნები – რომის კეისრებს.

ისევე, როგორც რომის რესპუბლიკა, ახალი გერმანიის იმპერიაც ღრმა კლასობრივი წინააღმდეგობებით იყო გათიშული. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ გერმანიის მმართველი კლასები, ხოლო განსაკუთრებით იმპერიის მთავრობა, რომელიც თავის თავს ზეკლასობრივ ორგანოდ თვლიდა, მეტს კეთილგონიერებას იჩენდა, ვიდრე რომის რესპუბლიკის

და იმპერიის პატრიციატი, და გერმანიაში შეუძლებელი იყო ისეთი სამოქალაქო ომები, როგორიც რომში გრაქხების, სულასა და მარიუსის, კატილინას ან სპარტაკის დროს მოხდა. ფართო სოციალური კანონმდებლობა, რომელსაც ჯერ კიდევ ბისმარკის დროს ჩაეყარა საფუძველი, რვა საათის სამუშაო დღე, დაზღვევა უმუშევრებისა, ავადმყოფობასა და ინვალიდობისაგან, ქალების და ბავშვების შრომის შეზღუდვა, უმუშევართა არმიის სიმცირე, კეთილმოწყობილი ბინების მშენებლობა მუშებისათვის, ხელსაყრელ ატმოსფეროს ჰქმნიდნენ კლასთა შორის დროებითი „ზავის“ დასამყარებლად. ისევე, როგორც ყველგან ევროპის დემოკრატიულ ქვეყნებში, გერმანიაშიც ზომიერი პოლიტიკოსები პარლამენტს კლასთა შეთანხმების ორგანოდ თვლიდნენ. სოციალ-დემოკრატიის დიდ უმრავლესობას ღრმად სწამდა, რომ კაპიტალიზმიდან სოციალიზმში გადასვლა მშვიდობიანი გზით უნდა მომხდარიყო პარლამენტის მიერ მიღებული ღონისძიებებით. შეიარაღებული აჯანყების და რევოლუციური დიქტატურის იდეა ძნელი ასატანი იყო გერმანელი სოციალ-დემოკრატების უმრავლესობისთვის. თავისთავად ცხადია, რომ ეს გარემოება აიხსნებოდა არა გერმანელი ერის თანდაყოლილი ზომიერების გრძნობით, არამედ პოლიტიკური და კულტურული პირობების შეცვლით. როგორც ცნობილია, რეფორმაციის და გლეხთა ომების ეპოქაში გერმანელებმა ძალიან ბევრი სის-

ხლი დაღვარეს; ისტორიკოსები ამტკიცებენ, ოც-
დაათწლიანი ომების დროს გერმანიამ თავისი
მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგაო.

ერთხელ უზარმაზარ დახურულ შენობაში სო-
ციალ-დემოკრატების მიტინგს დავესწარი. ტრი-
ბუნაზე რეიხსტაგის დეპუტატი გეორგ ლედებუ-
რი გამოვიდა. მის მახლობლად მაგიდასთან პოლი-
ციის მოხელე დაჯდა. ის თვალყურს ადევნებდა,
რომ ორატორს არაფერი ეთქვა ნებადაურთველი.
ლედებურის სიტყვის დასაწყისი მე ძალიან ზომიერი
მეჩვენა. მაგრამ პოლიციის მოხელემ, როგორც ეტ-
ყობოდა, ის სხვანაირად დააფასა, მოულოდნელად
ზეზე წამოდგა და პათეტიკურად წამოიძახა, მე
ვხურავ კრებასო. მე, ცოტა არ იყოს, გამაკვირვა
მისმა კადნიერებამ: სრულიად მარტოდმარტო იყო
და თან არავითარი იარაღი არ ჰქონდა, გარდა
პორტფელისა და ფანქრისა. სამშობლოში მიღე-
ბული გამოცდილებისა და საფრანგეთის დიდი რე-
ვოლუციის ისტორიის, აგრეთვე მარქსის ვნებიანი
პუბლიცისტური ნაწერების მიხედვით მე გულუბ-
რყვილოდ ვფიქრობდი, ეს წვერ-ულვაშ გაპარსული
ლედებური თანამედროვე რობესპიერია, მისი აუ-
დიტორია კი თანამედროვე იაკობინელების კლუ-
ბი-მეთქი. სწორედ იმ ზაფხულში ბახმაროზე პა-
ტარა კლუბში მე დავესწარი კრებას, რომლის და-
ხურვა მოინდომა ოზურგეთის ბოქაულმა კვაშალ-
მა. ის სასაცილოდ აიგდეს. მეგონა, ამ საბრალო
გერმანელ პოლიციელსაც, ალბათ, ისეთივე ბედი

ელის-მეთქი. მაგრამ ლედებური დაკმაყოფილდა იმით, რომ ცოტა არ იყოს ნაძიები არტისტული ტონით შეუტია პოლიციის მოხელეს. ეს უკანასკნელი შეუშფოთებლად წამოდგა, პორტფელი დაკეცა და დინჯი ნაბიჯით დარბაზიდან გავიდა. ცოტა ხნის შემდეგ მას უკან გაჰყვნენ სოციალ-დემოკრატიის ტრიბუნიც და მისი მსმენელებიც.

მაშინ წარმოდგენილი მქონდა, რომ გერმანიაში, სადაც მოსახლეობის თითქმის ორი მესამედი ქალაქებში ცხოვრობდა, ხოლო ქალაქის მოსახლეობის დიდ ნაწილს პროლეტარიატი წარმოადგენდა, მარქსისტულ იდეოლოგიას ბევრად უფრო ძლიერი გავლენა ექნებოდა, ვიდრე ეკონომიურად ჩამორჩენილ აგრარულ რუსეთში. ნამდვილად ეს ასე არ აღმოჩნდა. რუსეთის პროგრესული ინტელიგენციის დიდი ნაწილი მარქსისტულ ან ნაროდნიკულ სოციალიზმს აღიარებდა, გერმანიაში კი ბურჟუაზიულ იდეოლოგიას გაბატონებული პოზიციები ეჭირა სულიერი კულტურის ყოველ დარგში და თვით მუშათა კლასიც მის ტყვეობაში იმყოფებოდა. ერთადერთი დარგი, სადაც მარქსიზმის იდეოლოგიის ზეგავლენაზე შეიძლებოდა ლაპარაკი, პრესა იყო, მაგრამ ყოველდღიური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთები მხოლოდ ოდნავ უფრო რადიკალური ფრაზეოლოგიით განსხვავდებოდნენ ბურჟუაზიული გაზეთებისგან. სოციალ-დემოკრატები სცემდნენ ორ თეორიულ ჟურნალს. „ნოიე ცაიტს“ და „სოციალისტიშე მონატსჰეფ-

ტეს“. პირველში მარქს-ენგელსის პედანტი ეპიგონე-ბი ათავსებდნენ თავიანთ წერილებს, ხოლო მეორე-ში ეგრეთ წოდებული რევიზიონისტები მარქსიზმის დასაჭურისებას ახდენდნენ.

მაშინ, რასაკვირველია, არე ანალიზის ძალა შემწევდა და არც იმდენი ცოდნა მქონდა, რომ ამ ემპირიული, ამ ბურჟუაზიული და პროლეტარული გერმანიის უკან სხვა გერმანია დამენახა, ნაკლებ ხელშესახები, მაგრამ არა ნაკლებ რეალური. ეს იყო რეფორმაციის და გლეხთა ომების, ლანცკნეხ-ტების, მინეზინგერების და რაინდული ორდენე-ბის, ბოლოს ტაციტის მიერ აღწერილი ბნელი ტყეების და ვალჰალას გმირ-ღმერთების გერმანია, ერთი სიტყვით, ისტორიული და პრეისტორიული გერმანია. მისი დანახვა მნელი იყო უნტერ-დენ-ლინდენიდან და ბრანდერბურგის კარიბჭიდან: სა-ჭირო იყო პროვინციაში გამგზავრება, მაგალითად, საქსონიის მთიან ნაწილში, სადაც რომელიმე ძველ გოთურ სახლზე ოცდაათწლიანი ომებიდან დარ-ჩენილ წარწერას წაიკითხავდით: ღმერთო, გვიხსე-ნი შვეციელების რისხვისგანო; სწვევოდით ჰარცის გრანიტის კლდეებს და ბროკენის მწვერვალებს, სადაც პირველი მაისის ღამეს დემონები და კუდია-ნები ერთმანეთს პაემანს უმართავდნენ; შეგეხვიათ ვარტბურგში, სადაც ძველად მაისტერზინგერების შეჯიბრება იმართებოდა და სადაც ლუტერმა ცხა-დად დაინახა, როგორ ამტვრევდა ეშმაკი კაკალს, ხოლო ნაჭუს მის საწოლს ესროდა; ბოლოს

საჭირო იყო ჰაიდელბერგს ან ნიურენბერგს სტუმრებოდით, თითქო საღათას ძილით დაძინებულთ შუა საუკუნეებისა და რენესანსის შემდეგ.

ამ წარსულ ისტორიულ ეპოქებს წარუშლელი კვალი დაეტოვებიათ თანამედროვე გერმანელის სულში, და საკმაო იყო ზოგიერთი უწყინარი ბიურგერისათვის ქვაბურა ქუდი მოგეხადათ ან გახამებული პერანგი გადაგეწიათ, რათა ფრიდრიხ ბარბაროსას დროინდელი მუზარადი ან ზიგფრიდის ტყავის ქურთუკი დაგენახათ.

12

ლაიფციგის უნივერსიტეტი, სადაც ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე ჩავეწერე, უძველესი უნივერსიტეტი იყო და მისი სახელი მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ბევრ დიდ გერმანელს გაეტარებია აქ სტუდენტობის წლები, ლეიბნიცს, გოეთეს, ფიხტეს, შელინგს და სხვებს. მაგრამ მას ბევრად არც სხვა დიდი და პატარა ქალაქების უნივერსიტეტები ჩამორჩებოდნენ. ყოველ უნივერსიტეტში რამდენიმე გამოჩენილი პროფესორი მოღვაწეობდა, ისინი პედაგოგები და მკვლევარები იყვნენ ერთსა და იმავე დროს. საუნივერსიტეტო ლაბორატორიები, ინსტიტუტები, სემინარები სანიმუშოდ იყვნენ მოწყობილი. გარდა ამისა, ყოველ უნივერსიტეტს საუცხოოდ მოწყობილი მდიდარი წიგნთსაცავი ჰქონდა.

უნივერსიტეტი ერთგვარ პატარა რესპუბლიკას წარმოადგენდა, ის ავტონომიურად განაგებდა თავის საქმეებს: მას ჰყავდა თავისი სენატი, თავისი რექტორი, რომელსაც ჩვეულებრივ ერთი წლით ირჩევდნენ, თავისი მსაჯული, რომელიც სტუდენტებს ასამართლებდა და სჯიდა მცირე დანაშაულისათვის. გარდა სამი-ოთხი დიდი უნივერსიტეტისა, სტუდენტთა რიცხვი მცირე იყო, მათსა და პროფესორებს შორის ხშირად ინტიმური, თითქმის ამხანაგური ურთიერთობა არსებობდა. ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე, რომელიც ყველა საგანს მოიცავდა, წმინდა ფილოსოფიას, ისტორიას, ლიტერატურის და ხელოვნების მცოდნეობას, ბიოლოგიას, ფიზიკას, ქიმიას, ასტრონომიას და სხვ. სტუდენტი ლექციებს დღეში სამ-ოთხ საათს სწირავდა, დანარჩენ დროს სემინარში, ბიბლიოთეკაში, ლაბორატორიაში ატარებდა. საკურსო გამოცდები არ არსებობდა; სამი წლის შემდეგ სტუდენტს უფლება ჰქონდა სახელმწიფო ან სადოქტორო გამოცდა ჩაებარებია ერთ მთავარ და ორ-სამ დამხმარე საგანში.

სტუდენტობა გამოუკლებლივ თავადაზნაურობის, ვაჭარ-მრეწვილების და თავისუფალი პროფესიების წრეებიდან იყო გამოსული. სწავლის გადასახადი საკმაოდ დიდი იყო. გარდა სახელმწიფო ჯამაგირისა, პროფესორები ჰონორარს ღებულობდნენ სტუდენტებისაგან მათ მიერ მოსმენილი ლექციების რაოდენობის მიხედვით; ამიტომ ღარიბი

ახალგაზრდისათვის ძნელი იყო უნივერსიტეტის კურსის დამთავრება. როდესაც ერთმა ქართველმა სტუდენტმა, გვარად მენაბდემ, მატრიკულში ჩაწერინა, რომ წარმოშობით გლეხი იყო, ამით დიდი გაოცება გამოიწვია მთელ უნივერსიტეტში.

ჩემს დროს ძალიან იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა აგრეთვე გერმანელი სტუდენტი ქალი. იმ დროს იქ საქალებო გიმნაზიებიც კი არ არსებობდა, ვერსად შეხვდებოდით ექიმ, ვექილ ან პროფესორ ქალს: ქალები მხოლოდ მაღაზიებსა, რესტორნებსა და ყავახანებში მსახურობდნენ.

გერმანიის უნივერსიტეტში კონსერვატიული აზროვნება და ტრადიციული ზნე-ჩვეულებები იყო გამეფებული. სტუდენტთა დიდი უმრავლესობა აკადემიური შრომით იყო გატაცებული, ის თავისუფალი იყო ყოველივე რეფორმისტული და რევოლუციური სულიერი განწყობილებისაგან, რომელიც ესოდენ დამახასიათებელი იყო რუსეთის სტუდენტებისათვის. გერმანელი სტუდენტობის ერთი ნაწილი კორპორაციებად იყო დაყოფილი: მათი ქუდების ფერადი ზოლები მოწმობდნენ, რომელ კორპორაციას ეკუთვნოდნენ ისინი. კორპორანტები ხშირად ერთმანეთს დუელში იწვევდნენ სრულიად უმნიშვნელო საბაბით. დუელი დაშნებით იმართებოდა და კორპორანტს სტუდენტს სასახელოდ მიაჩნდა, თუ სახეზე დაშნის ღრმა ჭრილობა აჩნდა.

ლაიაფციგი წიგნების გამომცემლობის და ვაჭ-

რობის ცენტრი იყო გერმანიაში: ქალაქი სავსე იყო წიგნის მაღაზიებით; გაზაფხულის და შემოდგომის ბაზრობაზე ანტიკვარულ წიგნს საპატიო ადგილი ეჭირა სხვა საქონლის გვერდით. ერთხელ როგორღაც ათიოდე მარკას თავი მოვუყარე და საუკეთესო მაღაზიაში შევედი, რათა გოეთეს „ფაუსტი“ და მარქსის „კაპიტალის“ პირველი ტომი შემეძინა. ფრანგულად მოლაპარაკე ნოქარმა დაუყოვნებლივ მომცა ახლად გამოცემული „ფაუსტი“, რომლის ტექსტის რედაქცია ერთს ლიტერატურის მოყვარულს პრინცს გაეკეთებია, და მითხრა: რაც შეეხება მარქსის ნაწერებს, ჩვენ ისინი ათ მოგვეპოვება, თუ გნებავთ თქვენთვის საგანგებოდ დავუკვეთავთ, თუ არა და, უმჯობესია, სოციალ-დემოკრატიულ მაღაზიას მიმართოთ გარეუბანში, იქ მათ ფასდაკლებით მიიღებთო. და მე იძულებული გავხდი „წითელი საქსონიის“ გონებრივ ცენტრში – ლაიფციგში, სადაც ლასალმა თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა დაიწყო, ორი კილომეტრი გამევლო, რათა მარქსის მთავარი თხზულება შემეძინა. ეს მგზავრობა საკმაოდ დამღლელი აღმოჩნდა კანტის მიერ აღიარებული სივრცის იდეალობის მიუხედავად.

დღესაც რაღაც ტკივილშერეული სიამოვნებით ვიგონებ ლაიფციგის ცენტრალურ მოედანს – ავგუსტუს-პლაცს, რომელსაც შუაში ბრინჯაოს ფიგურებიანი შადრევანი ამკობდა და ერთი მხრიდან უნივერსიტეტის ფასადი უცქეროდა, მეორე მხრი-

დან – სამხატვრო გალერეა, ხოლო მესამედან – საოპერო თეატრი. კიდევ უფრო მეტი შეუმღვრეველი სიამოვნებით ვიგონებ უნივერსიტეტის მშვენივრად მოწყობილ ბიბლიოთეკას. იქ წიგნებზე თავდახრილს მრავალი საათი გამიტარებია მრგვალ სამკითხველო დარბაზში; მის მყუდროებას არაფერი არღვევდა, გარდა წიგნების ფურცლების შრიალისა და მსახურების ფრთხილი ნაბიჯებისა. ხშირად ვესტიბიულში გავდიოდი დასასვენებლად; იქ კედლებსა და ჭერს, შემკულთ ილიადის და ოდისეის სიუჟეტზე დახატული სურათებით, ანტიკურ მსოფლიოში გადავყავდი. ხოლო განსაკუთრებულ სიამოვნებას ხელნაწერი კატალოგების განყოფილებაში განვიცდიდი: რამდენი თაობის ადამიანებს ემუშავნათ, რათა უზარმაზარ ფოლიანტებში ყოველი დარგის ნაწარმოების სახელწოდება ჩაეწერათ მეტაფიზიკიდან დაწყებული თანამედროვე ფიზიკურ ქიმიამდე. საუკუნეების მანძილზე მელანი ალაგ-ალაგ თითქმის გადასულიყო, მაგრამ დამწერლის ხელი თითქო უკეთ იგრძნობოდა მქრქალ მოხაზულობაში.

უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის გვერდით „ხელოვნების სახლი“ იდგა; იქ ჩემს დროს კვირაში ერთხელ სიმფონიური კონცერტი იმართებოდა არტურ ნიკიშის დირიჟორობით. ეს სიმფონიები განსაკუთრებით საინტერესოს ხდიდა ლაიფციგის მუსიკალურ ცხოვრებას. ლაიფციგს უმდიდრესი ტრადიცია ჰქონდა მუსიკის დარგში: აქ მოღვაწეობ-

დნენ თავის დროზე რობერტ შუმანი, მენდელსონ-ბარტოლდი და სახელოვანი იოჰან-სებასტიან ბახი; ლუდვიგსკირხეში, სადაც ბახი თავის დროზე ორგანისტად მსახურობდა, ყოველ წელიწადს ვნების ხუთშაბათს მისი გრანდიოზული ორატორია „მათეს ვნება“ სრულდებოდა. ჩემს დროს ლაიფციგში კონცერტების გასამართავად საუკეთესო ვირტუოზები მოდიოდნენ და აქაური მუსიკალური რეცენზენტები დიდ ავტორიტეტებად ითვლებოდნენ; ამიტომ ზამთრის სეზონში ლაიფციგში, რომელიც თავისი კონსერვატორიითაც იყო ცნობილი, დედამიწის ყოველი კუთხიდან, განსაკუთრებით რუსეთიდან, ინგლისიდან, ამერიკიდან თავს იყრიდნენ მუსიკის მოყვარულები, უმეტეს ნაწილად, შეძლებული ადამიანები და ჩემისთანა ხელმოკლე სტუდენტისთვის ადვილი არ იყო სიმფონიური კონცერტის ბილეთის შეძენა. მაგრამ კონცერტის წინა დღით იაფფასიანი ბილეთები იყიდებოდა მთავარ რეპეტიციაზე დასასწრებად, შესრულების თვალსაზრისით კი ეს რეპეტიცია თითქმის არაფრით განსხვავდებოდა თვით კონცერტისაგან. უნივერსიტეტის და კონსერვატორიის სტუდენტების და ღარიბი ლიტერატორების და მუსიკის მცოდნეების აუდიტორია უფრო მჭიდრო კონტაქტს ამყარებდა ნიკიშთან, რომელიც თავისი თეთრი ხელების ძუნწი და ჰარმონიული მოძრაობით ისე მართავდა მორჩილ ორკესტრს, რომ მსმენელს ეგონებოდა დამკვრელები, მუსიკალური ინსტრუ-

მენტები, ქამანები და თვით დირიჟორი ერთი მრავალთავიანი არსებაა, უხილავი ფსიქიური მოტორით ამოძრავებულიო. თუმცა მე არავითარი მუსიკალური განათლება არ მიმიღია და განვითარებული სმენის ქონასაც ვერ დავიკვეხნიდი, ამ გარემოებამ ხელი ვერ შემიშალა ბეთჰოვენის ტრაგიკული სული მეგრძნო, მისი გმირული ბრძოლა კაცობრიობის ბედნიერებისათვის, მისიო მოწოდება ძმობისა და სიხარულისაკენ, როგორც ეს, სხვათა შორის, შილერის პათეტიკური სიტყვებით გაისმის მეცხრე სიმფონიის ფინალში.

ლაიფციგში არ არსებობდა მუდმივი დრამატიული დასი, მისი სამხატვრო გალერეა ღარიბი იყო და, რასაკვირველია, ვერ შეედრებოდა საქსონიის სატახტო ქალაქის – დრეზდენის სახელგანთქმულ მუზეუმს. მაგრამ ლაიფციგში ცხოვრობდა ყველაზე გამოჩენილი გერმანელი სკულპტორი მაქს კლინგერი, რომელმაც ბეთჰოვენის ორიგინალური ქანდაკება შექმნა თეთრი და ფერადი მარმარილოსაგან.

ყველაზე სახელგანთქმული ადამიანი ჩემდროინდელ ლაიფციგში მაინც პროფესორი ვილჰელმ ვუნდტი იყო. ეს იყო გერმანული კლასიკური იდეალიზმის უკანასკნელი დიდი წარმომადგენელი, დიდი ენციკლოპედისტი, მხოლოდ, რასაკვირველია, არა დიდროსა და დალამბერის ეპოქის გაგებით: საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნის პროექტები მას ოდნავაც არ აინტერესებდა და

ის სრულიად მოკლებული იყო პუბლიცისტურ ვნებიანობას. მაგრამ ეს იყო დიდი მეცნიერი და დიდი მოაზროვნე, მხოლოდ ნაკლებ ორიგინალური, ვიდრე მისი დიდი წინამორბედები ლეიბნიცი, კანტი, ფიხტე, ჰეგელი და შოპენჰაუერი იყვნენ.

როდესაც ადამიანი ვილჰელმ ვუნდტის გამხდარ ძაბუნ სხეულს, მის სათვალიდან მაცქერალ ოდნავ ელამ თვალებს შეხედავდა, ის ძალაუნებურად გაკვირვებით იკითხავდა, როგორ შესძლო მან ესოდენ განშტოებულ თანამედროვე საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა შესწავლა და ამდენი დიდტანიანი თხზულების დაწერაო. თავისი მეცნიერული სარბიელი ვუნდტმა ფიზიოლოგიით დაიწყო და ექპერიმენტული ფსიქოლოგიით დაასრულა. გარდა სახელმძღვანელოებისა, მან საფუძვლიანი შრომები მიუძღვნა ლოგიკას, შემეცნების თეორიას, ეთიკას, მეტაფიზიკას, ბოლოს ხალხთა ფსიქოლოგიას. მისი ნაწერებიდან ერთი მოზრდილი ბიბლიოთეკა შეიქმნებოდა. მაგრამ უნდა ითქვას რომ ვილჰელმ ვუნდტს, როგორც მოაზროვნეს, წარმატებით ეჯიბრებოდნენ უფრო ახალი ფილოსოფიური თაობის წარმომადგენლები, სხვადასხვა ელფერის ნეოკანტიანელები. შემდეგ განსაკუთრებული გავლენა მოიპოვა გეტინგენელმა პროფესორმა ედმუნდ ჰუსერლმა, რომელიც ობიექტური იდეალიზმის ტრადიციებს იცავდა, და ვენელმა პროფესორმა ერნესტ მახმა, რომელიც ფიზიკიდან ფილოსოფიაზე

გადავიდა და პოზიტივიზმის თავისებური სისტემა, ეგრეთ წოდებული ემპირიოკრიტიციზმი შექმნა. როგორც ცნობილია, მახის ფილოსოფიურმა შრომებმა გავლენა მოახდინეს რუსი სოციალ-დემოკრატიის საკმაოდ მრავალრიცხოვან წრეზე, რომელიც თავს იყრიდა ბოგდანოვის და ლუნაჩარსკის გარშემო; ამ გავლენას მატერიალიზმის თვალსაზრისით მკაცრად შეებრძოლნენ ლენინი და პლეხანოვი. მატერიალისტების და ემპირიოკრიტიცისტების კამათმა საზღვარგარეთის, კერძოდ, ლაიფციგის სტუდენტების კოლონიაშიც პპოვა გამოხმაურება.

გარდა ვილჰელმ ვუნდტისა, ლაიფციგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე რამდენიმე გამოჩენილი პროფესორი კითხულობდა ლექციებს; მათ შორის იყვნენ იოჰანეს ფოლკელტი, რომლის ნაწერებს ლევ ტოლსტოი იმოწმებს თავის შრომაში „რა არის ხელოვნება“, და კარლ ბიუხერი, რომელსაც მისმა მოწაფემ ფილიპე გოგიჩაიშვილმა ქართული ფოლკლორიდან საინტერესო მასალა მიაწოდა მისი ნაწარმოებისათვის „შრომა და რიტმი“.

დღეს, როდესაც სტუდენტობის დროის შორეულ წლებზე ვფიქრობ, საეჭვოდ მიმაჩნია, რომ თუნდ ყველაზე სახელოვანი მეცნიერის ლექციებს და ექსპერიმენტებს შეეძლოს ადამიანი ფილოსოფოსად და ფსიქოლოგად აქციოს, თუ მას თანდაყოლილი არ აქვს მოაზროვნის და სულთა მე-

საიდუმლის ნიჭი. მაგრამ კარგად დაყენებული უნივერსიტეტის კურსი ახალგაზრდას აჩვევს სისტემატურ შრომას და მეთოდურ აზროვნებას, ამ მიზანს კი ლაიფციგის უნივერსიტეტი უსათუოდ აღწევდა თავისი ფილოსოფიური კათედრების და ინსტიტუტებისა თუ ლაბორატორიების შემწეობით.

13

ორიგინალური შემოქმედებითი სულის შესუსტება იგრძნობოდა არა მარტო ფილოსოფიური აზროვნების და მეცნიერების, არამედ კულტურული ცხოვრების ყოველ დარგში. ყველგან ეკლექტიკოსები, კომპილატორები, ეპიგონები ჩანდნენ პირველ რიგში. პრესაში ებრაელები განსაკუთრებულად აქტიურ როლს თამაშობდნენ როგორც გამომცემლობები და როგორც თანამშრომლები. ბევრი ებრაელი ჟურნალისტი მოკლებული არ იყო გონებამახვილობას და ვნებიანობას, მაგრამ მათ შორის ვერ აღმოაჩენდით ლუდვიგ ბერნესა და ჰაინრიხ ჰაინეს რანგის პუბლიცისტს. მხატვრულ ლიტერატურულ აზროვნებას გოეთეს აჩრდილი დასწოლოდა, ხოლო პოლიტიკურ აზროვნებას – ბისმარკისა. გოეთეს და ბისმარკის ციტატის დამოწმება ისევე სავალდებულო იყო ჩემი დროის გერმანელი ჟურნალისტისა და პუბლიცისტისთვის, როგორც ბიზანტიელი თეოლოგისთვის შუა

საუკუნეებში ბასილი დიდის და გრიგოლ ღვთისმეტყველის ციტატის დამოწმება.

შეუძლებელი იყო გარედან მოსულ, ოდნავ დაკვირვებულ ადამიანს თვალში არ სცემოდა ის წინააღმდეგობა, რომელიც პრაქტიკულ ცხოვრებაში გამეფებულ უტილიტარიზმსა და აკადემიურ აზროვნებაში თითქმის შეუზღუდველად აღიარებულ იდეალიზმს შორის არსებობდა. ცხოვრებაში ადამიანის ღირებულება ფულით იზომებოდა. პატარა რენტის შეძენა ყოველი გერმანელი ბიურგერის ოცნებას შეადგენდა, ხოლო სიღარიბე ბიურგერულ წრეებში დიდ უბედურებად, თვით ბიწიერებად ითვლებოდა.

მგონია, პირველად გეორგ ბრანდესმა შენიშნა, რომ საფრანგეთ-პრუსიის ომის შემდეგ გერმანიაში ყველაზე პოპულარული ლითონი რკინა გახდა. ჩემს დროსაც ყველაზე საპატიო ორდენად რკინის ჯვარი ითვლებოდა, საუკეთესო თავსაბურავად რკინის მუზარადი, უდიდეს ადამიანად „რკინის კანცლერი“; ბისმარკის სურათს ყოველ ბინაში აღმოაჩენდით, მის ბრინჯაოს ძეგლს ყოველი ქალაქის მოედანზე. პირტიტველი ლეიტენანტები ქუჩებში რკინის ხმლებს მიაჩხარუნებდნენ რკინის გორგოლაჭებით და ცდილობდნენ რკინის ქანდაკების გამომეტყველება მიეღოთ. საერთოდ ჩანდა, რომ გერმანელი ერის ფსიქოლოგიაში მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში დიდი გარდატეხა მომხდარიყო და ეს მოაზროვნეების და მეოცნებეების ხალხი

სალდათების და მეფოლადეების ხალხად გადაქცეულიყო.

დოქტორის ხარისხის მქონე მეცნიერი, მაღალი თანამდებობის მოხელე ბანკირი, ქარხნის პატრონი, მით უმეტეს ბარონის, გრაფის, პრინცის წოდების მატარებელი ადამიანი თავის თავს რაღაც შარავანდედით მოსილ არსებად სთვლიდა და ცდილობდა ეს რწმენა სხვებისთვისაც ჩაეგონებინა. ყოველი გერმანელი, თვით დარბაისელი და გონებაგახსნილი, თავის თავს დიდად შეურაცხყოფილად ჩასთვლიდა, თუ მიმართვაში მისი ტიტულები ან წოდება დაგავიწყდებოდათ. თვით ცოლები თავიანთ ქმრებს ინტიმურ საუბარში ან მიწერ-მოწერაში ტიტულებით მიმართავდნენ, როგორც გოეთეს ცოლი, გათქვირებული ქრისტიანა თავის ქმარს „საყვარელ, გულკეთილ გეჰაიმრატს“, ე. ი. საიდუმლო მრჩეველს უწოდებდა.

თუ წმინდა მოქალაქეობრივი რიგიანობა და ფიზიკური სისუფთავე ზნეობრივი ჯანსაღობის ერთერთი გამოვლინებაა, შეიძლება ითქვას, რომ გერმანიის ზნეობრივი ატმოსფერო იმპერიალისტური ომის წინ ამ მხრივ ჯანსაღი იყო. უცხოელს თვალში ეცემოდა ამ ერის სიყვარული წესიერებისადმი, მისი პატიოსნება და შრომისმოყვარეობა, ხოლო განსაკუთრებით მისი გასაოცარი ორგანიზაციული ნიჭი. სისხლის დამწაშავეთა რიცხვი მეტად მცირე იყო, სასამართლო დამოუკიდებელი, ადმინისტრაცია წესიერი. წარმოუდგენელი იყო, რომ სახელ-

მწიფოს მოხელეს ვინმესგან ქრთამი მიეღო; სასამართლოს გამოძიებისაგან სრულიად განდევნილი იყო ინკვიზიციის სული, რომელმაც შემდეგში ასეთი საშიში ფორმა მიიღო ნაცისტების ბატონობის დროს.

გერმანელ ერს დიდად განვითარებული ჰქონდა სოციალური ინსტინქტი, ეს აუცილებელი საფუძველი ყოველი საღი ეროვნული მორალისა. მაგრამ კულტურის ყოველ დარგში მის წინააღმდეგ ბურჟუაზიული ინდივიდუალიზმი მძლავრ და საზიფათო შეტევას აწარმოებდა. როგორც სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებში, ისე გერმანიაშიც შესუსტებული იყო ის შეგნება, რომ კულტურის განვითარების მიზანს ადამიანის სულიერი და ფიზიკური ძალების ყოველმხრივი გაშლა წარმოადგენს და რომ მანქანის და ოქროს კულტი ყოველ ფეტიშიზმზე უარესია.

ქალ-ვაჟნი ქალაქებში ხშირად განცხადებების მიხედვით ქორწინდებოდნენ; ასეთი განცხადებები თითქმის ყველა ბურჟუაზიულ გაზეთში იბეჭდებოდა, გარდა სერიოზული პოლიტიკური და ლიტერატურული ორგანოებისა. დაქორწინების მსურველი ყველა თავის ღირსებას და სათნოებას აღნიშნავდა, სიმაღლეს და ტანის მოყვანილობას, კანის და თმის ფერს, ჯანმრთელობას და ტემპერამენტს, ოჯახური კერის სიყვარულს, ხოლო, განსაკუთრებით, შემოსავლის თუ მზითევის რაოდენობას. ასეთი ცოლქმრობა ერთგვარ კომერციულ

ხელშეკრულებას წარმოადგენდა, რისკზე დამყარებულს, მომგებიანს ან წამგებიანს გარემოების მიხედვით. რაც შეეხება სტუდენტების სამიჯნურო კავშირებს მაღაზიების და ყავახანების მსახურ ქალებთან, მათ, ჩვეულებრივ, ხანმოკლე შეთანხმების ხასიათი ჰქონდათ. გერმანიაში უფრო იშვიათი იყვნენ ისეთი კატეგორიის ქალიშვილები, როგორნიც ალფრედ დე მიუსემ თავის „მიმი პენსონში“, ხოლო ალექსანდრე დიუმამ თავის „მარგარიტა გოტიეში“ ასახა; აქ იშვიათი იყვნენ ფრანგი გრიზეტების მსგავსი ქალებიც, რომელნიც თავიანთი თავისებური კულტურით სიტლანქეს აცლიდნენ სქესობრივ ურთიერთობას და მას რომანტიკულ ელფერს აძლევდნენ.

როგორც ბიურგერულ წრეებში, ისე თავისუფალ პროფესიებში საკმაოდ გავრცელებულ მოვლენას წარმოადგენდა „ასფალტის ადამიანი“, რომელსაც შეიძლება ცოცხალი ბატი არასოდეს არ ენახა და თავი ენციკლოპედიური ლექსიკონიდან ამოღებული ცნობებით ჰქონდა გატენილი. გერმანია სამართლიანად ამაყობდა თავისი გამოჩენილი სპეციალისტებით მეცნიერების და ტექნიკის ყოველი დარგიდან; მაგრამ ამ სპეციალისტებში ხშირი იყვნენ გონებაშეზღუდული ადამიანები, რომელნიც ყრუ-მუნჯნი ხდებოდნენ, თუ მათს საზოგადოებაში საუბარი მათი სპეციალობის ზღუდეს გადასცდებოდა. მხოლოდ მუსიკალური განათლება იყო ფართოდ გავრცელებული და უბრალო დიასახლი-

სები უკეთ ერკვეოდნენ ბახის ფუგებში და ბეთჰოვენის სონატებში, ვიდრე გოეთეს ელეგიებში.

დიდად დამახასიათებელია, რომ სიტყვა ინტელიგენცია არ იხმარებოდა გერმანულ ენაში: მის მაგივრად ხმარობდნენ გამოთქმას „თავისუფალი პროფესიები“. ყველაზე სიმპათიურ შთაბეჭდილებას გერმანულ საზოგადოებაში ფართო გონებრივი ინტერესების მქონე ადამიანები ახდენდნენ, ნამდვილი ინტელიგენტები, ამ ცნების საუკეთესო გაგებით ფილოსოფიურად, ლიტერატურულად, მუსიკალურად განათლებული ადამიანები, თავისუფალნი გონებაშეზღუდული შოვინიზმისაგან. ხოლო ყველაზე ანტიპათიური იყო ქედმაღალი ტევტონი, გაბოროტებული მთელი კაცობრიობის წინააღმდეგ იმის გამო, რომ სხვა უფრო ბედნიერმა ერებმა საუკეთესო მიწა-წყალი დაიჭირეს მზის ქვეშ. მას სწამდა, რომ ყოველი გერმანელი ზეკაცი იყო პოტენციაში, რომ „მსოფლიო გონებამ“. პრუსიის სახელმწიფოში ჰპოვა საბოლოო განხორციელება, რომ გერმანელი ერი მოწოდებულ იყო დაეპყრო და განეახლებინა თანამედროვე გადაგვარებული კაცობრიობა, როგორც ანტიკური ეპოქის დასასრულს რომის იმპერია დაიპყრო და განაახლა.

ანტისემიტიზმს გერმანიაში რაღაც მისტიკური ელფერი ჰქონდა; ბევრ გერმანელს შეურყევლად სწამდა, რომ ევროპაში ყოველი სოციალური ბოროტება აღმოიფხვრებოდა, თუ იქიდან ებრაელებს განდევნიდნენ. ზოგიერთ გერმანელ სოციოლოგსა

და პუბლიცისტს კაპიტალიზმის სული ბოროტი სემიტური გენიის ნაყოფად მიაჩნდა. გერმანელები ყველგან მწვავედ გრძნობდნენ ებრაელების კონკურენციას: ას გერმანელზე ერთი ებრაელი არ მოდიოდა, მაგრამ ებრაელებს ყველგან ძლიერი პოზიციები ეჭირათ ვაჭრობაშიც, ბანკშიც, ბირჟაზეც, პრესაშიც.

ანგლოსაქსონები გერმანელ ნაციონალისტებს უმადურ ბიძაშვილებად მიაჩნდათ, მათ მიმართ სიძულვილთან ერთად ისინი რაღაც გაურკვეველ შიშსაც გრძნობდნენ. რუსების სიძულვილს კი მასობრივი ხასიათი ჰქონდა და სასტუმროების, კერძო პანსიონების, გასაქირავებელი ავეჯიანი ბინების შესავალში ხშირად შემხვედრია წარწერა, რომელიც რუსებს შესვლას უკრძალავდა. ამავე დროს წიგნის მაღაზიები სავსე იყო რუსული რომანების და ნოველების თარგმანებით და მკითხველ საზოგადოებაში დიდი მოწონება ჰქონდა დოსტოევსკის და ტოლსტოის, ხოლო განსაკუთრებით ჩეხოვის და გორკის ნაწერებს.

14

რუსეთიდან გამოსული ახალგაზრდობა გერმანიის უნივერსიტეტებში პოლიტიკურ ჯგუფებად იყო დანაწილებული. არსებობდა სოციალისტ-რევოლუციონერების, ბოლშევიკების, მენშევიკების, პოლონელი სოციალისტების, ებრაელი ბუნდისტების

და სიონისტების და სხვა პარტიების ჯგუფები. მათ შორის ბრძოლა სწარმოებდა პირველი საუკუნეების ქრისტიანული სექტების გააფთრებით. ლაიფციგელი ქართველი სტუდენტების უფრო აქტიური ნაწილი, შვიდი-რვა კაცი ბოლშევიკების ჯგუფში შევდიოდით.

ჩვენს ჯგუფს ხელმძღვანელობდა მიხეილ დავითაშვილი. ეს იყო გამხდარი, შავგვრემანი ახალგაზრდა კაცი, ცოტა ნაადრევად მოტეხილი გაჭირვებული ცხოვრებით; ის ქვეშ-ქვეშ გამოიყურებოდა თავისი დამცინავი თვალებით, მაგრამ პირდაპირი და პატიოსანი სულის პატრონი იყო. მისი ფილტვები ტუბერკულოზით იყო დაავადებული, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთს მის ატომს მეშჩანობის სენი არ შეხებია. მის აზროვნებას ერთგვარი ცალმხრივობა ახასიათებდა. ის წარმოსდგებოდა ქართლიდან, სოფელ წრომიდან, სადაც ათას ხუთასი წლის წინათ სპარსელმა ცეცხლისთაყვანისმცემლებმა წმინდა რაჟდენი დაისრეს. თავისი ირონიული, მეფისტოფელური ჭკუის მიუხედავად მიხეილ დავითაშვილი მზად იყო ჭრილობები მიეღო მარქსის და ლენინის მოძღვრების დაცვაში.

ხშირად ჩვენი მოწვევით ჟენევიდან და პარიზიდან ლაიფციგში ვინმე გამოჩენილი ემიგრანტი მოდიოდა მოხსენების წასაკითხავად. ზოგიერთი რევოლუციონერი – ვეტერანი, რუსეთის კატორღაში გაჭაღარავებული და იქიდან გაქცეული

ლევ დეიჩივით, ჩვენში მოკრძალებას იწვევდა, თუნდაც მისი მსოფლმხედველობა ჩვენთვის მიუღებელი ყოფილიყო. ფართო გონებრივი ჰორიზონტის და მხატვრული გემოვნების მქონე ლუნაჩარსკიმ რამდენიმე მოხსენება წაიკითხა ახალ ევროპულ ლიტერატურაზე, კერძოდ ჰენრიკ იბსენზე.

ხშირად სხვადასხვა ფრაქციებს შორის ცხარე კამათი იმართებოდა ისეთი საკითხის გარშემო, რომელიც დღეს შეიძლება უმნიშვნელოდ გვეჩვენოს: ბოლშევიკები და მენშევიკები მზად იყვნენ ერთმანეთს პაპისტების და ანტიპაპისტების გააფთრებით დაჯახებოდნენ პარტიული წესდების პირველი მუხლის მეორე პარაგრაფის გამო. მიწის სოციალიზაციის მომხრეები შეჩვენებას უგზავნიდნენ იმათ, ვინც მიწის მუნიციპალიზაციას მოითხოვდა. ტერიტორიული ავტონომიის მიმდევრები ჯოჯოხეთის მოციქულებად სთვლიდნენ ცენტრალისტებს. ერთი უკრაინელი სტუდენტი ყოველი მოხსენების შემდეგ ზეზე წამოვარდებოდა სახეშეწითლებული და მომხსენებელს შეეკითხებოდა, რა აზრის ხართ უკრაინის ავტონომიის შესახებო. მომხსენებელი, უმეტეს შემთხვევაში, სახტად რჩებოდა, ვინაიდან მის მოხსენების თემას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ეროვნული ავტონომიის საკითხთან. ეს უკრაინელი ხშირად მოდიოდა ქართველ სტუდენტებთან და რაღაც ლიგის დაარსებას გვთავაზობდა.

რუსეთ-იაპონიის ომმა განსაკუთრებით დიდი

მღელვარება შეიტანა ჩვენს პოლიტიკურ წრეებში. დღითი დღე მოუთმენლად ველოდით, რომ მანჯურიაში დამარცხება საფუძვლიანად შეარყევდა რომანოვების მონარქიას და ის დაემხობოდა. რუსეთში დაიწყო მასობრივი გაფიცვები, დემონსტრაციები; განსაკუთრებით ძლიერი საერთაშორისო რეზონანსი გამოიწვია 1905 წლის 9 იანვრის ამბებმა, მშვიდობიანი მუშების დემონსტრაციის დახვრეტამ პეტერბურგში. უცხოეთში ყოველივე გაზვიადებულად გვეჩვენებოდა, ნაწილობრივ საზღვარგარეთის პრესის ახმაურების, ნაწილობრივ ჩვენი გამძაფრებული გრძნობიაროობის წყალობით. გვეგონა, რომ დადგა მეფის ხელისუფლების განკითხვის დღე, რომ რევოლუცია მოგვიხმობდა საგუშაგო პოსტზე გამოვცხადებულიყავით. ქართველი ბოლშევიკი სტუდენტები გამოვეთხოვეთ პავლოვსკის და მაკაროვის ლექსიკონებს, ვუნდტის და ბიუხერის ლექციებს და სამშობლოსკენ გამოვეშურეთ.

თბილისში ჩამოსვლისთანავე ვიგრძენი, რომ რუსეთის მონარქია უფრო მაგრად იდგა ფეხებზე, ვიდრე სასურველად მიმაჩნდა. მე პოლიტიკური მებრძოლის ტემპერამენტი და პატივმოყვარეობა არ მქონდა და ყოველთვის მოვლენათა მეთვალყურის როლი მერჩია, ვიდრე აქტიური მონაწილისა. არასოდეს დიდ ტრიბუნაზე ასვლა არ მყვარებია; თავს დაკმაყოფილებულად ვგრძნობდი, თუ შესაძლებლობა მომეცემოდა გაზეთის ან ჟურნა-

ლის მეშვეობით ქართველ ინტელიგენტურ საზოგადოებას გამოვლაპარაკებოდი და უცნობი მეგობრების წრის მოწონებას დავიმსახურებდი. 1905 წლის მოძრაობაში მაინც გატაცებით ჩავები. თავდაპირველად სამიოდე წერილი მოვათავსე ფილიპე მახარაძის „მოგზაურში“, შემდეგ რუსულ „კავკაზსკი რაბოჩი ლისტოკსა“ და „ახალ ცხოვრებაში“ რამდენიმე წერილი დავბეჭდე ეროვნულ საკითხზე და რუსეთის რევოლუციის პერსპექტივებზე. ეს წერილები, რასაკვირველია, მოუმწიფებელი პოლიტიკური გონების ნაყოფს წარმოადგენდა; მაგრამ, მგონია, მათში იგრძნობოდა იმ დიდი სოციალური ქარტეხილების მოახლოება, რომელთაც შემდეგ მთელი კაცობრიობა შეაზანზარეს. „ახალ ცხოვრებაში“ მიხეილ დავითაშვილიც თანამშრომლობდა. იქ ორიოდე შენიშვნა მოათავსა აგრეთვე შალვა შარაშიძემ, შემდეგ თაგუნას ფსევდონიმით ცნობილმა ჰუმორისტმა.

„კავკაზსკი რაბოჩი ლისტოკის“ ხელმძღვანელი, ლურჯთვალებიანი, წაბლისფერთმიანი სტეფანე შაუმიანი თავმდაბალი, თავაზიანი დარბაისელი ადამიანი იყო, ამასთანავე კარგი მოსაუბრე და კარგი ორატორი; თუ მისი ტემპერამენტი მისი ცოდნის და პრინციპულობის სიმაღლეზე მდგარიყო, ის გამოჩენილი პუბლიცისტიც იქნებოდა. ერთხელ რედაქციაში ასოთამწყობს სრულიად უაქცენტოდ ქართულად დაელაპარაკა. როცა მე ამის გამო გაკვირვება გამოვთქვი, მან მითხრა, ჩემი

მშობლები თელაველები არიან, ჩემი სალაპარაკო ენა ბავშვობაში ქართული იყოო; სხმხური ენა ჩემს ოჯახში პირველად მე შევიტანე, როდესაც თბილისის რეალურ სასწავლებელში ვსწავლობდი და გულმხურვალე ნაციონალისტი გავხდიო; მაგრამ სომხის ბურჟუაზიის ახლო გაცნობამ ჩქარა გამათავისუფლა ნაციონალისტური ბურუსისგანო. ხელმოკლეობის გამო სტეფანე შაუმიანი იძულებული გამხდარიყო ცნობილი სომეხი მილიონერის მანთაშევის ვაჟის რეპეტიტორობა ეკისრა ჯერ თბილისის რეალურ სასწავლებელში, ხოლო შემდეგ რიგის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში ყოფნის დროს. ახალგაზრდა მანთაშევი, როგორც ეტყობა, გონებრივ სიჩლუნგეს აერთებდა სქესობრივ ანომალიასთან. შაუმიანს აკვირვებდა, რატომ ხდება, რომ რუსეთში და ჩვენში ბურჟუაზიული ოჯახების მეორე და მესამე თაობა უკვე ფიზიკური და ზნეობრივი გადაგვარების გზას ადგება, ევროპაში კი ეს კლასი შედარებით უფრო ჯანსაღად გამოიყურება, თუმცა მას ათასი წლის ისტორია აქვსო.

„რაბოჩი ლისტოკის“ მეორე თანამშრომელი ისიდორ კორა მაღალი, მსხვილღაწვებიანი მამაკაცი იყო. თავის თავს საბარიკადო ბრძოლების სპეციალისტად თვლიდა და ძალიან ხშირად გამოდიოდა პოლიტიკურ მიტინგებზე; მისი ხმა იესო ნავინის ყველა მებუკის ხმას დაჰფარავდა. როდესაც რეაქცია დაიწყო, ისიდორ კორა თბილისიდან

რუსეთში დაბრუნდა, როგორც გადმომცეს, ის რელიგიურ მისტიციზმში გადავარდნილიყო და შემდეგ თავი მოეწამლა.

პოლიტიკურ მიტინგზე მხოლოდ ერთხელ გამოვედი, ეს იყო გურიაში, სოფელ შემოქმედში, სადაც მახლობელი სოფლებიდან დიდძალმა გლეხკაცობამ და ინტელიგენციამ მოიყარა თავი. მიტინგზე სოციალ-რალისტებმა საუკეთესო ორატორები გამოიყენეს, მათ მხარს უჭერდნენ ქართველი სოციალისტ-რევოლუციონერებიც. სოციალ-დემოკრატების მხრივ ფილიპე მახარაძე და ჭოლა ლომთათიძე გამოვიდნენ; მეც წარმოვთქვი მოკლე სიტყვა. გლეხკაცობას უფრო ჩვენი სიტყვები მოეწონა, ინტელიგენციას – ჩვენი მოწინააღმდეგებისა. ფედერალისტების ერთს ორატორს, აღარ მახსოვს სამსონ ფირცხალავას თუ სიმონ მდივანს, საჯაროდ შევეკითხე, როგორ წარმოგიდგენიათ სოციალიზმის დამყარების დრო, შორეული ამბავია თუ ახლობელი-მეთქი. – ასი წელიწადი მაინც უნდა ვიცადოთო, მიპასუხა მან. დამსწრეთა უმრავლესობას ეს პასუხი ძალიან არ მოეწონა: შორეული ბედნიერების ლოდინი ცუდი მალამოა ტანჯული კაცობრიობისათვის.

რეაქციის პირველ წლებში რამდენჯერმე ჩავედი გურიაში. აქ სამხედრო წესები იყო გამოცხადებული; გენერალ-გუბერნატორად დანიშნული ცნობილი ტოლმაჩოვი ისევე მკაცრად უსწორდებოდა გურულ რევოლუციონერებს, როგორც მა-

ნამდე ოდესელ რევოლუციონერებს გაუსწორდა. ერთხელ მოღუშული შემოდგომის დღეს ჩემს ოთახში ვიჯექი ბუხართან და ფიქრებში ვიყავი წასული. უცებ მომესმა, რომ ბალკონზე რამდენიმე კაცი ამოვიდა ჩქარი ნაბიჯით. კარის გაღება ძლივს მოვასწარი, რომ ოთახში შემოიჭრა მეფის მთავრობის ერთი უერთგულესი აგენტი პრაპორშჩიკი თუ ურიადნიკი კოწია ბერიძე. მას თან ახლდა მთელი რაზმი ცხენოსანი ჩაფრებისა.

– თქვენი სახელი და გვარი? – შემეკითხა ის სალამის მოუცემლად. მე ვუპასუხე.

– განა თქვენ ვიქტორი არ გქვიათ?

– არა! არ მახსოვს, რომ ჩვენს გვარში ვინმეს ეს სახელი რქმეოდეს.

– როგორ არა: თქვენმა მეზობელმა გლეხმა, რომელსაც ვიქტორის ბინის ჩვენება მოვთხოვეთ, პირდაპირ თქვენს ჭიშკართან მოგვიყვანა.

– ჩემი მეზობელი შემცდარა.

ჩემი პროტესტის მიუხედავად, ბერიძემ თავის ჩაფრებს უბრძანა ჩემი სახლი გაეჩხრიკათ. მათ დიდი გულმოდგინება გამოიჩინეს და გაჩხრიკეს არა მარტო საწერი მაგიდის ყუთები და ოდის ოთახები, არამედ ჭერიც, საკუჭნაოც და მარანიც. თუმცა ვერაფერი აღმოაჩინეს, ბერიძემ მაინც წინადადება მომცა ცხენი დამექირავებინა და ოზურგეთში წავყოლოდი საქმის გამოსარკვევად. ოზურგეთში გენერალ ტოლმაჩოვის კანცელარიაში შემიყვანეს, მე ტოლმაჩოვს ავუხსენი, ლაიფ-

ციგის უნივერსიტეტის სტუდენტი ვარ, გურიაში დროებით ჩამოვედი, ჩქარა ისევ უცხოეთში მივემგზავრები-მეთქი.

– რას სწავლობთ, – შემეკითხა გენერალი.

– ფილოსოფიას.

– რატომ ლაიფციგში და არა ვენაში? ფილოსოფიური საგნები ვენაში უკეთაა დაყენებული.

მე, ცოტა არ იყოს, დაუფარავი გაოცებით შევხედე. მას იმდენად სალდაფონური გარეგნობა ჰქონდა, რომ ვერავითარ შემთხვევაში ვენელი პროფესორის, ემპირიოკრიტიკოს ფილოსოფოსის ერნესტ მახის მიმდევრად ვერ ჩაითვლებოდა. უეჭველი იყო, მას უნდოდა ჩემთვის ეჩვენებინა, რომ მარტოოდენ რევოლუციონერი გურული გლეხების და ოდესელი მუშების დახვრეტასა და გაციმბირებაში არ იყო დახელოვნებული.

რადგან არავითარი მამხილებელი საბუთი არ აღმომაჩნდა, ტოლმაჩოვმა გამათავისუფლა, და იმ საღამოსვე შინ დავბრუნდი. ჩემს ოთახში შესვლისთანავე ვიგრძენი, რა ბედნიერი შემთხვევის წყალობით გადავრჩი დატუსაღებას და ციმბირში გადასახლებას. საქმე ის იყო, რომ მანამდე არც გამხსენებია რა საშინელ მამხილებელ საბუთს იპოვნიდნენ ჩემს საწინააღმდეგოდ, თუ ბერიძეს და მის მეძებრებს წიგნების კარადაში შეეხედნათ. იქ მამაჩემის შავყდიანი წიგნების გვგრდით ისინი აღმოაჩენდნენ ადგილობრივი სოციალდემოკრატული ორგანიზაციის წევრების სიას, წიგნებს და

სხვადასხვა ქაღალდებს, გულმოდგინედ დანომრილთ და ბეჭედდარტყმულთ. ყოველი ეს ადგილობრივ ორგანიზაციას მიებარებია ჩემი უმცროსი ძმისათვის, რომელიც ყირიმში სწავლობდა და სოფელში მხოლოდ ზაფხულობით ჩამოდიოდა. რადგან ჩემი ძმა პოლიტიკით არ იყო დაინტერესებული და მთავრობის თვალში საექვო პიროვნებად არ ითვლებოდა, ორგანიზაციას სწორად ევარაუდნა, რომ ჩვენი სახლი, სადაც მხოლოდ ორი დედაბერი ცხოვრობდა, საიმედო თავშესაფარი იყო მათი წიგნებისა, სიებისა და ოქმებისათვის. მაგრამ მე კარგი დღე არ დამადგებოდა, თუ ჩემი სტუმრები უფრო წიგნის კარადით დაინტერესებულიყვნენ, ვიდრე მარანით და საწნეხლებით.

15

როდესაც საკმაოდ ხანგრძლივი პაუზის შემდეგ საქართველოდან ისევ ევროპაში დავბრუნდი, მე მოვახდინე ჩემი პოლიტიკური და ზნეობრივი იდეალების გადაფასება და განვიცადე სულიერი კრიზისი, ნაკლებ მძაფრი, მაგრამ უფრო ხანგრძლივი, ვიდრე ჩემი ბავშვობის დროის რელიგიური კრიზისი იყო. მე დავრწმუნდი, რომ ინტერნაციონალიზმის პრინციპები, ცოტა არ იყოს, ცალმხრივად და აბსტრაქტულად მქონდა ათვისებული. შეიძლება ითქვას, რომ იმ დროს ერთგვა-

რი სულთა სალხინებელის კიბის საფეხურები ავიარე.

ევროპულ მეცნიერებაში ამაოდ ვეძებდი იმ კითხვების პასუხს, რომლებიც მქენჯნიდნენ, ფლობერის რომანებით და შოპენის პრელუდიებით კი არ შეიძლებოდა სულიერი სიცარიელის ამოვსება. ქართული კულტურის ისტორიას ცუდად ვიცნობდი; მაგრამ სწორი ინტუიციით ვგრძნობდი, რომ მხოლოდ ჩემი სამშობლოს კულტურულ წარსულში შემეძლო მეპოვნა სანათური, რომელიც ბნელ გზებს გამინათებდა სკეპტიციზმის ლაბირინტში.

ერთი ზამთრის სემესტრი ლაიფციგში მოცარტის ქუჩაზე უფრო ნაღვლიანად გავატარე, ვიდრე დიდი ავსტრიელი კომპოზიტორის ნათელ გენიას შეეფერებოდა. ქვედა სართულში ვცხოვრობდი და მზეს ვერ ვხედავდი. გურიიდან გამოყოლილმა ციებამ დამასუსტა. მდორედ მიმდინარე პლაისეს ნესტის სუნი მაღიზიანებდა. ფსიქოლოგიურ ინსტიტუტში, სადაც ყოველ დღე ვმუშაობდი დიმიტრი უზნაძესთან ერთად, უამრავი ფიზიკური ხელსაწყო იდგა ადამიანის გრძნობათა და შეგრძნებათა გასაზომად და გამოსაკვლევად; ინსტიტუტის ხელმძღვანელმა პროფესორმა თავის შესავალ სიტყვაში განაცხადა: იცოდეთ, საუკეთესო ფსიქოლოგი ის არის, ვინც საუკეთესო ფიზიკოსიაო. ეს განცხადება მით უფრო მეუცხოვა, რომ შემეცნების თეორიაში ის თავის თავს იდეალიზმის მიმდევრად სთვლიდა. ერთხელ, როდესაც

ხელში ჰამსუნის „მისტერიები“ დამინახა, მირჩია, ეს წიგნი განზე გადასდე და ვუნდტის „ფიზიოლოგიური ფსიქოლოგიის საფუძვლების“ შესწავლას შეუდექიო. ეს „საფუძვლები“ სამი უზარმაზარი, თითქმის ათას-ათას გვერდიანი ტომისაგან შესდგებოდა და სასოწარკვეთილების გამომწვევი ბიბლიოგრაფიით მთავრდებოდა. მე ვფიქრობდი, რომ თუ მის რჩევას დავუჯერებდი, შეიძლება იგივე მომსვლოდა, რაც რაბლეს პანტაგრუელს მოუვიდა, ე. ი. რაც მეტს ვისწავლიდი, მით უფრო უგუნური გავხდებოდი და საუკეთესო შემთხვევაში ჩემი ვილჰელმ ვუნდტი მეცოდინებოდა, მაგრამ არ მეცოდინებოდა ადამიანის სული.

ამ დროს ჩემთვის დიდი ბედნიერება იყო, რომ ჩემს პატარა ბიბლიოთეკაში რამდენიმე ქართული წიგნი აღმოჩნდა, „ქართლის ცხოვრების“ იაფფასიანი გამოცემა, „ვეფხისტყაოსანი“, ბარათაშვილის ლექსების კრებული, ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“. დიდი ყურადღებით წავიკითხე აგრეთვე იპოლიტ ტენის „ხელოვნების ფილოსოფია“; მან მე დამარწმუნა, რომ ეროვნული შემოქმედებითი სულის თავისებურება უფრო თვალსაჩინოდ ხელოვნებაში ვლინდება, ვიდრე სულიერი და მატერიალური კულტურის რომელიმე სხვა დარგში.

ერთხელ დილით ჩემი ოთახის კარი გაიღო და მიხეილ დავითაშვილი შემოვიდა. ეს ჩემთვის სრულიად მოულოდნელი იყო, იმიტომ რომ ძალიან შორს მეგულებოდა, სადღაც ტაშკენტსა თუ სა-

მარყანდში, სადაც ის თავის ცოლთან, ბოლშევიკ რუსის ქალთან ერთად გაემგზავრა, რათა თბილისის პოლიციას დამალოდა, ლაიფციგში თითქმის უფულოდ, სხვისი პასპორტით წამოსულიყო შუა აზიიდან და გზაზე დიდი გაჭირვება გადაეტანა. „თეთრი ირემის“ სასადილოში, სადაც ჩვენ ერთად წავედით, მან სუფთად წვერგაპარსული და თმა გადალესილი ლაქიების შეშფოთება გამოიწვია თავისი გაბურძგვნილი შავი თავითა და ჭუჭყიანი ქურქით, რომლის სარჩულიდან ბამბის ფთილებს გამოეყო თავი. ძალიან მშიერი იყო და თავდაპირველად გაანადგურა პატარა ფუნთუშები, განკუთვნილი ხუთი თუ ექვსი დაგვიანებული თანამეინახისთვის. შემდეგ დიდი ნაჭერი ჩამოათალა შუა სუფრაზე დადებულ საერთო პურს. მე შევამჩნიე, რომ ის იმდენად დანაყრებაზე არ ზრუნავდა, რამდენად იმაზე, რომ აბუჩად აეგდო გერმანელი ბიურგერების მართებულების გრძნობა.

მეორე თუ მესამე დღეს ლაიფციგის როზენტალში გავისეირნეთ. ამ მშვენიერ პარკში, სადაც სტუდენტობის დროს ლეიბნიცს უყვარდა თურმე სიარული და სადაც ის 16 წლის ასაკში არისტოტელის კატეგორიებზე ფიქრობდა, მიხეილ დავითაშვილმა თავისი სიჭაბუკის რომანტიკული ისტორია მიამბო. მისი იდილიურად დაწყებული და ტრაგიკულად დასრულებული სიყვარულის ამბავი მოწმობდა, რომ ამ რევოლუციონერი ასკეტის სული დახშული არ იყო უნაზესი ტრფიალის განც-

დებისათვის; ამიტომ მან მეც ადვილად გამიგო, როდესაც ჩემი ეჭვების და ძიებების აღსარება ვუთხარი.

18

ტიურინგიის პატარა ქალაქი იენა, სადაც 1909 წლის შემოდგომა და ზამთარი გავატარე, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში გერმანელი რომანტიკოსების თავშესაყარ ცენტრს წარმოადგენდა. იენის უნივერსიტეტში თავის დროზე შილერი, ფიხტე, შელინგი, შლეგელი კითხულობდნენ ლექციებს. შელინგის შემდეგ აქ ერთ წელიწადს ჰეგელსაც ეჭირა ფილოსოფიის კათედრა. მისი ბიოგრაფები ამბობენ, რომ თავისი „სულის ფენომენოლოგია“ მან იმ ღამეს დაასრულა, როდესაც ნაპოლეონმა პრუსიის ჯარი გაანადგურაო; ფრანგების არტილერია ქალაქის გალავანს ყუმბარებს უშენდა, მაგრამ ფილოსოფოსი ისე ღრმად იყო ჩაფლული თავის თხზულებაში, რომ ეს ვერც კი შეამჩნიაო.

ჩემს დროსაც იენის შეუშფოთებელი ატმოსფერო ადამიანს ხელს უწყობდა, რომ განყენებულ ფილოსოფიურ პრობლემებში ჩაღრმავებულიყო. ქალაქში მხოლოდ ერთი დიდი წარმოება იყო, მთელ მსოფლიოში ცნობილი ცეისის ოპტიკური ფაბრიკა და ერთი წიგნების გამომცემლობა დიდერიხისა, რომელიც უპირატესად გერმანელი რომანტიკოსების ნაწერებს აქვეყნებდა. უნივერსიტეტის

შენობიდან, რომლის შესავლის კედელი შემკული იყო შვეიცარიელი მხატვრის ჰოდლერის სურათით, სადაც წარმოდგენილი იყო იენელი სტუდენტების ამხედრება 1813 წლის გამათავისუფლებელ ომში, ლუთერის ქუჩით ადიოდით ტყით დაფარულ სერზე, ნაპოლეონის ქვასთან, საიდანაც ნაპოლეონს 1805 წელს თვალი ედევნებია იენის ბრძოლისათვის. იქიდან, წყნარ შემოდგომის დღეებში, კარგად ჩანდა მდინარე ზაალეს ტირიფიანი და თხმელიანი ნაპირები, რომელთაც გოეთესთვის მისი ცნობილი ბალადა „ტყის მეფე“ ჩაეგონებინა.

იენაში სომეხ სტუდენტთა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კოლონია არსებობდა. ერთი მათგანი დაშნაკელი იყო. მისი მადა არ შეეფერებოდა მის პატარა ტანს: მისი წარმოდგენით მომავალ დიდ სომხეთს ძალიან ფართო ტერიტორია უნდა მოეცვა ევფრატის და ტიგროსის სათავეებიდან დაწყებული მტკვრის ხეობამდე. ის ამტკიცებდა, თბილისი ერთ დროს სომხეთის საზღვრებში შედიოდაო. სხვა სომეხი სტუდენტები ნაკლებ ნაციონალისტურად იყვნენ განწყობილი და ქართველ ერს მეგობრულად უცქეროდნენ. განსაკუთრებით სიმპათიურ შთაბეჭდილებას ახდენდნენ ანატოლიელი სოფლის მასწავლებლები, რომელნიც იენაში მოსულიყვნენ პედაგოგიკის შესასწავლად.

უფულობის გამო ლუთერის ქუჩაზე უფრო ხშირად და ხანგრძლივად მიხდებოდა მარხულობა, ვიდრე ეს საჭიროდ მიაჩნდა გერმანული პროტესტან-

ტიზმის მამამთავარს. ამას ზედ დაერთო ინტენსიური გონებრივი მუშაობა, რამაც ძლიერ დამღალა. ამიტომ 1910 წლის გაზაფხულზე სამშობლოში დავბრუნდი დასასვენებლად, შემჩნეული მქონდა, რომ რა დაღლილიც უნდა ვყოფილიყავი, საკმაო იყო, ორიოდე კვირა ჩემს სოფელში გამეტარებია და ჭრიჭინების და ბაყაყების კონცერტი მომესმინა, რათა სულიერი და ფიზიკური ძალები სავსებით აღმედგინა.

ჩქარა საქართველოში ჩემი დაბრუნების შემდეგ ჟანდარმერიამ ფედერალისტების პარტია დაარბია და მისი ბელადები დაატუსაღა; გადარჩა მხოლოდ ავადმყოფი არჩილ ჯორჯაძე. „სახალხო გაზეთის“ რედაქცია თითქმის სრულიად დაცარიელდა, მას მხოლოდ ორი-სამი მეორეხარისხოვანი თანამშრომელი შერჩა. ეს გაზეთი, ისედაც შევიწროებული რეაქციის წლებში, დიდ გაჭირვებაში იყო ჩავარდნილი. ამიტომ მე უყოყმანოდ მივიღე მისი თანამშრომლების თხოვნა, მათთვის დახმარება გამეწია ყოველდღიურ სარედაქციო მუშაობაში, თუმცა რწმენით სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიას არ ვეკუთნოდი.

ჩვენ ძალიან მძიმე პირობებში გვიხდებოდა მუშაობა. ოთხი-ხუთი კაცი, იროდიონ სონღულაშვილი, სიმონ მაჭავარიანი, სანდრო გრძელიშვილი, სიკო ფაშალიშვილი და მე ძლივს ავდიოდით წვრილმან სარედაქციო სამუშაოს, დეპეშების თარგმნას, წერილების და კორესპონდენციების სწო-

რებას, ქრონიკის შედგენას, მოლაპარაკებას და მიწერ-მოწერას სტატიების და მოთხრობების ავტორებთან. გაზეთის ტირაჟი, რომელიც რუსეთ-იაპონიის ომის დროს და 1905 წელს თხუთმეტ ათასამდე ადიოდა, სამი ათასზე იყო ჩამოსული. ხელის მოწერის და განცხადებების შემოსავალი ვერ ასდიოდა სტამბის და ქაღალდის ხარჯებს, დეფიციტის დასაფარავად სესხის და დახმარების ძებნა გვიხდებოდა. თანამშრომლები არავითარ გასამჯელოს არ ვღებულობდით. დიდი საქმე იყო, თუ ჩვენი მკაცრი მოლარე ესტატე ავალიშვილი კვირაში ერთი ორჯერ ათ შაურს მოგვცემდა იაფფასიანი სადილის საჭმელად.

ცენზურა თანდათან უფრო მკაცრი და შარიანი ხდებოდა და პოლიტიკურ თემებზე წერა თითქმის შეუძლებელი იყო. ჩვენ ძალიან გვაწუხებდა, რომ გაზეთი სრულიად უფერული გახდა და არსებითად ახალი ამბების, დეპეშების და განცხადებების ფურცლად იქცა, ოდნავ გაცხოველებულად სანდრო შანშიაშვილის და იოსებ გრიშაშვილის სატრფიალო ლექსებით.

ერთი ჩვენი თანამშრომელი არალეგალური პასპორტით ცხოვრობდა. ეს იყო სიმონ მაჭავარიანი, ჩვენი ცნობილი კომპოზიტორის ალ. მაჭავარიანის ბიძა. მე იშვიათად შემხვედრია მასზე უფრო უანგარო პატრიოტი. თუმცა უკვე 25 წლის ვაჟკაცი იყო, მაგრამ მის სახეს რაღაც ბავშვური გულუბრყვილობის იერი ჰქონდა.

ერთხელ სიმონ მაჭავარიანმა სარედაქციო მუშაობის დასრულების შემდეგ შემომთავაზა, სადმე ერთად ვისადილოთო. პუშკინის ქუჩის ბოლოში სარდაფში ჩავედით და იაფფასიანი კერძი და ერთი ბოთლი ღვინო მოვითხოვეთ. ვერც კი მოვასწარით ერთმანეთის სადღეგრძელო დაგველია და უფრო ბედნიერი დღეები გვესურვებია ჩვენი მეტეხისციხელი მეგობრებისთვის, რომ სარდაფში შემოვიდა უსიამოვნო სახის მამაკაცი, ცივი, გამჭვალავი თვალებით აგვათვალიერა, დახლთან მივიდა და ერთი ჭიქა ლუდი მოითხოვა. მაჭავარიანმა მაშინვე ეჭვი აიღო, ჟანდარმერიის მზვერავიაო, მე დავამშვიდე, ჩვეულებრივი რუსი ხელოსანია-მეთქი. როდესაც ცოტა ხნის შემდეგ სარდაფიდან ამოვედით, დავინახეთ, რომ მთელი მიდამო პოლიციელების რაზმით იყო გარემოცული, მეტად მრავალრიცხოვანით ორი უიარაღო ჟურნალისტის დასაჭერად. ცოტა მოშორებით თვალი მოვკარი ჩვენს ლუდის მოყვარულ მამაკაცს, ისე ხტოდა და როკავდა, თითქოს ომში მიმავალი იროკეზების ბელადი ყოფილიყოს. პოლიციელებმა შუაში ჩაგვიყენეს და ჟანდარმთა სამმართველოში წაგვიყვანეს. ეს სამმართველო ახლანდელი ძერჟინსკის ქუჩის და ლაბორატორიის შესახვევის კუთხეში იყო მოთავსებული, დიდ შენობაში, სადაც ამჟამად გეოლოგიური სამმართველოა. იქ ჩვენი გაზეთის მესამე თანამშრომელი სანდრო გრძელიშვილი დაგვხვდა დატყვევებული. ჩვენი დაკითხვა დაიწყო ახალგაზრდა

ქერათმიანმა პოლკოვნიკმა. მან პირველად ყალბ-პასპორტიან სიმონ მაჭავარიანს მიმართა: – რა ჰქვია მამათქვენს და დედათქვენს, ბიძათქვენსა და ძალუათქვენს? რამდენი და-ძმა და რამდენი ბიძაშვილი გყავთ? მას დამაკმაყოფილებლად არ ეჩვენა ჩემი ამხანაგის პასუხი, რაიცა გასაკვირველი არ იყო, ვინაიდან კარგად იცოდა, რომ ის გორელი მოქალაქე იყო, პასპორტი კი კახელი თავადიშვილის ვახვახიშვილისა ჰქონდა.

მე ვფიქრობდი, რომ არაფერი მქონდა დასამალი. ჟანდარმს ვუთხარი, ჩემი კავშირი „სახალხო გაზეთთან“ იმაში გამოიხატებოდა, რომ ევროპიდან წერილებს ვაწვდიდი ქართული ლიტერატურის და კულტურის საკითხებზე, ხოლო უკანასკნელ თვეებში, წინანდელი ხელმძღვანელობის დატუსაღების შემდეგ, სარედაქციო სამუშაოს ვასრულებდი-მეთქი. როგორც ეტყობოდა, ეს განცხადება მან ჩემი დანაშაულის უცილობელ საბუთად მიიჩნია.

ჩვენ ცალ-ცალკე დაგვამწყვდიეს ბნელ საკნებში. იქ გატარებული ერთი დღე და ღამე მთელ საუკუნედ მეჩვენა. როგორც კი ტახტზე წამოვწექი ტანთგაუხდელი, ჩემზე იერიში მოიტანეს სხვადასხვა ჯურის მწერებმა. მწყუროდა, სარკმელის საფარი გავწიე და შემთხვევით მახლობლად გამვლელ მსახურს წყალი ვთხოვე. პასუხი არ გამცა, თითქოს ყრუ-მუნჯი იყო.

როდესაც მეორე დღეს საღამოთი მეტეხის ცი-

ხეში მიმიყვანეს, მეჩვენა, აგარაკზე მოვხვდი-მეთქი. თავდაპირველად საერთო საკანში დამამწყვდიეს. ახალგაზრდა ფედერალისტმა ტიტე გელიაძემ თავისი ღარიბი ვახშამი გამინაწილა, გარედან შემოგზავნილი ყველი და ლავაში. როდესაც დაწოლის დრო მოვიდა, ჩემმა მასპინძელმა თავისი ლოგინი დამითმო და თვითონ იატაკზე დაწვა ჩემი პროტესტის მიუხედავად. კიდევ კარგი, რომ მეორე თუ მესამე დღეს საბანი და ბალიში შემომიგზავნეს გარედან. მეტეხის ციხეში საუკეთესო ქართველი ინტელიგენტების და მუშების საზოგადოება დამხვდა. ზოგი მათგანი ჩემი ძველი ნაცნობი და მეგობარი იყო. რადგან ტუსაღთა დიდ უმრავლესობას ქართველი რევოლუციონერები წარმოადგენდნენ, მათს წრეში განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ იგრძნობოდა იმ ზნეობრივი კავშირის არსებობა, რომლის შემწეობით დევნილი ადამიანი ყოველ გაჭირვებას შედარებით ადვილად იტანს.

ჩემი საკანი მტკვრის მხარეზე გადიოდა, ის იმ საკნის გვერდით იყო მოთავსებული, სადაც გუშაგმა სარკმელში მაცქერალი ლადო კეცხოველი მოკლა. მეც მიყვარდა სარკმელში ცქერა, თუმცა იქიდან არაფერი ჩანდა, გარდა ქოხმახებისა და ტყავების მთელავი დაბაღებისა. ერთხელ საღამოს ჩემი ნაცნობი ქალიშვილი დავინახე: ის მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე იდგა ბექობზე და ჩემი სარკმელისაკენ იცქირებოდა. ქარი არხევდა მისი კაბის კალთებს და თხელ თავსაბურავს. ეს იყო პირვე-

ლი და უკანასკნელი პაემანი, რომელიც ჩვენ ერთმანეთს გავუმართეთ, მაგრამ ის ბევრ სხვა პაემანზე უფრო ცხოვლად ჩამებეჭდა მახსოვრობაში.

ტიტე გელიაძე და მე ჩქარა ერთმანეთს დაგვაშორეს. მე პატარა ორსაწოლიან საკანში გადამიყვანეს, ის ციმბირში გადაასახლეს სამუდამოდ. შემდეგ ბევრი გამოვიკითხე, მაგრამ ვეღარ გავიგე, რა ბედი ეწვია. მიამბეს თითქოს ციმბირიდან. იაპონიაში გაქცეულიყოს, ხოლო იქიდან ავსტრალიაში თუ ამერიკაში გადასულიყოს. მაგრამ შეიძლება ეს ასე არ იყოს და ჩემს მეგობარს სადმე ტუნდრებში ეძინოს, უფრო ცივში, ვიდრე მეტეხის ციხის ასფალტის იატაკი იყო.

მეტეხის ციხის დარაჯები, უმეტეს ნაწილად, ყოფილი რუსი ჯარისკაცები იყვნენ. მეფის რუსეთის მთავრობა გულმოდგინედ მისდევდა გრიბოედოვის სკალოზუბის შეგონებას, რომ უკმაყოფილო ელემენტებს სათავეში ფელდფებელი უნდა ჩაუდგეს ვოლტერის მაგივრადო. ციხის უფროსი რომკევიჩი წარმოშობით პოლონელი იყო. ის საუკეთესო ლექსიკოგრაფი იქნებოდა, თუ ლანძღვა-გინების სიტყვარის შედგენა საჭირო ყოფილიყო. მთელი დღე ციხის ეზოში გაისმოდა მისი ღრიალი, უხვად შეზავებული მრავალსართულიანი გინებით და ცინიკური გამოთქმებით, რომელნიც მოკლებული არ იყვნენ ერთგვარ ვულგარულ გონებამახვილობას. როგორც ეტყობოდა, მას ერთგვარი წარმატებით ჰქონდა დასრულებული მეფის ყაზარმის

და საროსკიპოს აკადემიები. მისი თანაშემწე რბილი ხასიათის რუსი პოლკოვნიკი იყო, მაგრამ მოითხოვდა, რომ თუ ტუსაღების სეირნობის დროს, რომელიც დღეში ნახევარი საათი გრძელდებოდა, ის ეზოში გაივლიდა, მწკრივის მეთაურს მისთვის სამხედრო სალამი მიეცა. ერთხელ მან ჩამოგვიარა, როდესაც ჩვენს მწკრივს გიორგი ლასხიშვილი მეთაურობდა. ლასხიშვილმა თავისი ბეცი თვალებით ვერ დაინახა ჩვენი პოლკოვნიკი, მაგრამ თუნდაც დაენახა, სამხედრო სალამს მაინც არ მისცემდა. ასეთ ურჩობისათვის ის კარცერში ჩასვეს.

თეთრი ტერორი მძვინვარებდა და სამხედრო სასამართლოს უმკაცრესი განაჩენები გამოჰქონდა. ერთხელ საღამოთი რკინის ბადიანი ფანჯრიდან დავინახეთ, რომ შეიარაღებულმა ჯარისკაცებმა ახალგაზრდა ქართველი ტუსაღი შემოიყვანეს სამხედრო სასამართლოდან. ხელების მოძრაობით შევეკითხეთ, რა მოგისაჯესო. ყელზე მარჯვენა ხელი მოისვა იმის ნიშნად, რომ სახრჩობელა ჰქონდა მისჯილი. შემდეგ მტკიცე ნაბიჯით სიკვდილმისჯილთა კამერისკენ გასწია ბორკილების ჟღარუნით.

„სახალხო გაზეთის“ თანამშრომლები შედარებით ადვილად გადავრჩით: რამდენიმე თვის პატიმრობის შემდეგ ადმინისტრაციული წესით შიდა რუსეთის ქალაქებში გადასახლება მოგვისაჯეს, – ზოგს ხუთი, ზოგს სამი წლით. ჩემთვის მთავრო-

ბის წინაშე გენერალმა მაყაშვილმა იშუამდგომლა, და მე ნება დამრთეს ისევ გერმანიაში დავბრუნებულიყავი.

17

ბავარიის სატახტო ქალაქ მიუნხენს, სადაც პირდაპირ გავემგზავრე მეტეხის ციხიდან განთავისუფლების შემდეგი, რათა იქ რამდენიმე თვე დამეყო, გერმანიის ათენს უწოდებდნენ. ეს სახელი მას დამსახურებული ექნებოდა, თუ ამისთვის საკმაო ყოფილიყო ქალაქის მოედანზე ამართული კარიბჭეები და საუცხოოდ მოწყობილი მუზეუმები, რომელთაც ძველი ბერძნების წაბაძულობით ბავარიელები პროპილეებს, პინაკოთეკს და გლიპტოთეკს უწოდებდნენ. მაგრამ მიუნხენი, რასაკვირველია, ვერ დაიკვეხნიდა, რომ თანამედროვე კულტურული კაცობრიობის გონებრივ მოძრაობას ვმეთაურობ, ისე როგორც კლასიკურ ეპოქაში მას ათენი მეთაურობდაო; თვით გერმანიაშიც, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების დეცენტრალიზაციის წყალობით, რამდენიმე ქალაქი არსებობდა, რომელიც მიუნხენს არ ჩამორჩებოდა.

ბავარიაში უცხოელი უფრო გულღია საზოგადოებას ხვდებოდა, უფრო გემოგახსნილს გერმანული რენესანსის ტრადიციებისა და რომანული ქვეყნების ზეგავლენის წყალობით; რომის, ფლორენციის, პარიზის სიახლოვე აქ უფრო იგრძნო-

ბოდა, ვიდრე ჩრდილოეთ გერმანიაში. სამხატვრო გალერიებში, გამოფენებზე, მხატვართა და მოქანდაკეთა ატელიეებში, კონცერტებზე ხშირად შეხვდებოდით გაურკვეველი ეროვნების ქალ-ვაჟთ ფერმკრთალი სახეებით და თითქოს ცხოვრების გადაღმა მაცქერალი სევდიანი თვალებით. საღამოობით, როდესაც ელნათურები ინთებოდა და არტისტული კაფეები იღებოდა, ქალაქს თითქოს რაღაც გაურკვეველი ვნების თრთოლვა იცავდა, ცხარე სიამოვნების წყურვილი, დამახასიათებელი კატასტროფების წინაშე მდგომარე საზოგადოებისათვის. ქალაქის ერთ მთავარ მოედანზე ობელისკი იყო ამართული. მიუნხენელები ირწმუნებოდნენ, ეს ობელისკი წაიქცევა, თუ მის გვერდით ოდესმე უბინაო ქალიშვილმა გაიარაო. ჩემს დროს მიუნხენის ობელისკი მტკიცედ იდგა და, მგონია, შემდეგაც არ წაქცეულა ბავარიის რევოლუციებისა და პუტჩების პერიოდში.

როდესაც უცხოელი გერმანიიდან ბოდენის ტბის გზით შვეიცარიაში გადადის, ის ხელშესახებად ხედავს, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერის სულიერი ფორმაციისათვის საერთო ისტორიულ მოგონებებს. როგორც ცნობილია, შვეიცარიაში სამი ტომი ცხოვრობს – გერმანელები, ფრანგები და იტალიელები. ზოგიერთ კანტონში გერმანელები და ფრანგები შერეულნი არიან. გერმანია, საფრანგეთი და იტალია უშუალოდ ესაზღვრება შვეიცარიას. ამისდა მიუხედავად, აქ არავითარი

გაუგებრობა არ ხდება ეროვნულ ნიადაგზე და შვეიცარიელი ჩვეულებრივ არ იტყვის, მე გერმანელი, ფრანგი ან იტალიელი ვარო; მას შვეიცარიელობა, „ფიშის კავშირის“ წევრობა საამაყოდ მიაჩნია.

შვეიცარიის ფედერაციას საძირკველი პირველად ფირვალდშტეტის ტბის ნაპირას ჩაეყარა მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც სამი პატარა ტყის კანტონის გლეხებმა და მწყემსებმა ერთმანეთს შეჰფიცეს თავი დაეცვათ ავსტრიის ბატონობისაგან. სხვა კანტონები მათ უფრო გვიან მიემხრნენ, ყოყმანის, ბრძოლის, დროებითი გამოთიშვის შემდეგ. მათ შორის ხანდახან მტრობასაც უჩენია თავი. მაგრამ ისინი უფრო მტრულად უცქეროდნენ მეზობელ სახელმწიფოებს, ავსტრიას, ბურგუნდიას, სავოიას, საფრანგეთს, და პატარა „ფიზის კავშირი“ ბრძოლის ველზე განმტკიცდა, სადაც გლეხების მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითა რაზმები ხშირად სასტიკად ამარცხებდნენ მძიმე შეჯავშნული ფეოდალების ცხენოსან ჯარებს.

შვეიცარიის ისტორიის შემდგომი ფურცლები ყოველთვის ასეთი სასიქადულო არ იყო. მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე, მეთვრამეტე საუკუნეებში ამ ქვეყანამ თავი განსაკუთრებით იმით ისახელა, რომ დაქირავებულ ჯარებს აწვდიდა ევროპის დიდ სახელმწიფოებს. მეცხრამეტე საუკუნეში კი თავისი მთებისა და ტბების და თავისი კეთილ-

მოწყობილი კურორტების და სასტუმროების წყალობით შვეიცარია საპაემანო ადგილად გადაიქცა მთელი დედამიწის ტურისტებისა და მოწყენილი, უქმად მოხეტიალე ადამიანებისათვის. ხოლო რადგან ხანგრძლივად ისე არავითარი იარაღის, არავითარი ტანსაცმლის ტარება არ შეიძლება, რომ მათი კვალი არ დააჩნდეს ადამიანის ფიზიონომიას, შვეიცარიელებს ნათლად ეტყობათ, რომ მათ წინაპრებად ჰყოლიათ არა მარტო ეროვნული თავისუფლების მებრძოლნი, არამედ ევროპის ლანცკნეხტები და მეკარეებიც.

18

როგორც ჩვენი დედაქალაქი თბილისი, ჩვენი ნაციონალური ლეგენდის მიხედვით, დაარსებულია იმ ადგილას, სადაც ვახტანგ გორგასალს ხოხობი თუ ირემი მოუკლავს, ისე, შვეიცარიელების ისტორიული გადმოცემით, მათი ბერნი აშენებულია იმ ადგილას, სადაც შუა საუკუნეებში უღრანი ტყეები ყოფილა, დათვების სამფლობელო, მშვენიერი სანადირო გრაფ ცერინგერებისა და ერლახებისთვის. მე მგონია, არის რაღაც ღრმა აზრი იმ თქმულებაში, რომელთაც ხალხი ჰქმნის თავისი ისტორიის და პრეისტორიის ბნელ საუკუნეებზე. როგორც ყოველი რომაელი ლეგიონერი, პრეტორიანელი და იმპერატორი ამჟღავნებდა, რომ მის ძარღვებში მგლის რძით გამოზრდი-

ლი რომულუსის სისხლი დიოდა, როგორც ყოველი ქართველი ქალი საუკეთესო შექებად მიიღებს, თუ მას ირემს ან ხოხობს შეადარებენ, ისე ბერნელი მოქალაქეები, მგონია, თავიანთ თავს სრულიადაც შეურაცხყოფილად არ ჩასთვლიან, თუ მათ ეტყვიან, რომ მათი მშობელი ქალაქი ტყუილუბრალოდ არ ატარებს დათვის სახელწოდებას. ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში ბერნის სენატმა ქალებს აუკრძალა კრინოლინების ჩაცმა და ძვირფასი მაქმანებისა და სამკაულების ტარება. ეს რიგორისტული სული ჩემს დროსაც ძლიერი იყო შვეიცარიის სატახტო ქალაქში.

არ ვიცი, მომხდარა თუ არა ოდესმე ბერნის ტყეებში იმის მსგავსი ეპიზოდი, როგორიც პროსპერ მერიმეს აღწერილი აქვს თავის „ლოკისში“; მაგრამ დიდად ნიშანდობლივია, რომ ბერნის ბაირაღზე დათვია გამოხატული, ქალაქის საუკეთესო შადრევანზე დათვის ქანდაკებაა ამართული, ხოლო ბერნელების საყვარელ გასართობს დათვების ცქერა წარმოადგენს: ისინი მოთავსებული არიან ქალაქის განაპირას, ერთ ღრმა რკინის მოაჯირიან ქვის ხაროში, სადაც თითქოს რაღაც ხალხური ბალაგნის მსახიობები გამხდარან და სასაცილოდ ჯამბაზობენ სტაფილოს, ტკბილეულის და ხორცეულის ჰონორარის მოლოდინში.

ამ ქალაქში მე თითქმის ორი წელიწადი გავატარე. როგორც ნოვგოროდში მოხვედრილ გრიგოლ ორბელიანს, მეც ხშირად ქართული მწვადი მომნა-

ტრებია, იმიტომ რომ უმარილოდ და უმწვანილოდ მოხარშული ძროხის ხორცი უგემურად მეჩვენებოდა, ხოლო იაფფასიანი შოკოლადის ნამუსრევი ძნელი ასატანი იყო ხანგრძლივად. ფილოსოფიური ლექციები და ხელოვნების ისტორიის სემინარი აქ უფრო მოსაწყენი იყო, ვიდრე ლაიფციგში. ერთადერთ გონებრივ გასართობს წარმოადგენდა ოპერის თეატრი, სადაც რუსეთიდან გამოსული ებრაელი მომღერლები ვოტანის და ზიგფრიდის როლებს ასრულებდნენ, ხოლო უზომოდ გათქვირებული გერმანელი ქალები კრიმჰილდას და იზოლდას ასახიერებდნენ. სამშობლოს მოწყვეტილი, მის გონებრივ მოძრაობასთან და მის ყოველდღიურ ცხოვრებასთან სუსტად დაკავშირებული, მე ერთგვარ სანაზღაუროს ვპოულობდი ჩემს მეგობრებთან და უცხოელ სტუდენტებთან ურთიერთობაში. ჩემთვის ერთგვარ სანაზღაუროს წარმოადგენდა აგრეთვე ალპებში მოგზაურობა და ალპური ტბის პირას თვლემა თბილი ზაფხულის საღამოს საათებში, როცა ჩამავალი მხის სხივები ღებავდა ლურჯ-მწვანე ტალღების ზედაპირს და ღვინისფერი ნარინჯის ფერს ეჯიბრებოდა, რათა მზის ჩასვლის შემდეგ ფოლადის და ტყვიის ფერში ჩანთქმულიყო.

ერთხელ ბერნში დილით ჩემი ბინის კიბეზე ჩავდიოდი. გვერდით ამიარა ორმა ახალგაზრდა ქალმა; როგორც ეტყობოდა, სტუდენტები იყვნენ. – რაღაც გაურკვეველი შიშით ვარ შეპყრობი-

ლი, უთხრა გერმანულად ერთმა მეორეს. – არ მესმის, რის გეშინია, უპასუხა მას რუსულად მისმა მეგობარმა, ჩვენ მშვიდობიანი რესპუბლიკის ცენტრში ვიმყოფებით.

ბინდბუნდში კარგად ვერ გავარჩიე მათი სახეები, მხოლოდ შევამჩნიე, რომ პირველი მათგანი გამხდარი და ფერმკრთალი იყო, რის გამო მისი დიდი თვალები და ხშირი თმა კიდევ უფრო შავი ჩანდნენ. რატომღაც გავიფიქრე, ამ ქალმა პირველად და უკანასკნელად არ ამიარა გვერდით, ის ჩემს ცხოვრებაში რაღაც როლს შეასულებსმეთქი.

აღმოჩნდა, რომ ის მართლაც უნივერსიტეტში სწავლობდა და ჩემს მეხობლად დასახლებულიყო. ჩვენ თავდაპირველად უფრო გონებრივმა ინტერესებმა დაგვაახლოვა. მეტერლინკიდან, როდენბახიდან და ვერლენიდან ფლობერზე გადავედით, ფლობერიდან – მერიმეზე და სტენდალზე. მეორე ჩვენი საერთო გატაცება მთებში და ტყეებში ხეტიალი იყო. ბერნის ალპებში მოგზაურობის დროს ის მსუბუქად დახტოდა თოვლით დაფარულ ნაპრალებზე, უშიშრად გადადიოდა აქაფებული მდინარის აარეს ბეწვის ხიდებზე და სახიფათო უფსკრულების პირას ალპურ ვარდებს და ედელვაისებს ჰკრეფდა. ჩვენ გვიყვარდა როგორც მზის ნათელი ზოლებით განათებული ტყე, ისე მისი შავი კედლის წინ ჯდომა უმთვარო ღამეებში.

ორი წლის შემდეგ გარემოებამ ერთმანეთს და-

გვაშორა. ვიღაცამ თქვა, ყოველ განშორებაში სიკვდილის შეგრძნობა შედისო. მაგრამ არ გვეგონა, რომ ეს დაშორება სამუდამო იყო. რამდენიმე წლის განმავლობაში მიწერ-მოწერა არ შეგვიწყვეტია; ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ერთმანეთის კვალი დავკარგეთ.

1947 წ. ზაფხულში მოსკოვში გავემგზავრე, რათა პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოების დამფუძნებელ ყრილობას დავსწრებოდი. საზეიმო კრება მოსკოვის დიდ თეატრში შედგა. კრების დასრულების შემდეგ მომიახლოვდა ერთი სქელი ტანის მოხუცი ქალი და წითელი ვარდი მომაწოდა. მე ის ვერ ვიცანი. აღმოჩნდა, რომ ჩემი ოცდათხუთმეტი წლის წინათ განშორებული მეგობარი იყო. – როგორ მიცანით, ეკითხე დიდად გაოცებულმა. – თქვენი მხრების მოძრაობით, მითხრა მან ღიმილით.

და აი ახლა, როცა ამ ქალზე ვფიქრობ, რომელმაც ჩემ თვალწინ ორჯერ გაიელვა, მაგრამ უფრო თვალსაჩინო კვალი დასტოვა, ვიდრე ელვა სტოვებს გაზაფხულის ან შემოდგომის ღრუბლებზე, მე მას ვხედავ არა ისეთს, როგორც მოსკოვში წარმომიდგა დიდი თეატრის ფოიეში, ელექტრონის შუქით განათებული, არამედ ისეთს, როგორც ბერნში მეჩვენა ნახევრად ბნელ კიბეზე.

19

ჩქარა ბერნში ჩასვლის შემდეგ ჩემი წყნარი ცხოვრება ერთმა დრამატიულმა ეპიზოდმა შეაშფოთა.

ბერნის სამედიცინო ფაკულტეტზე, რომელიც იმ დროს ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლებოდა ევროპაში, ერთი ქართველი ქალიშვილი სწავლობდა, ჩემი შორეული ნათესავი. ის უფრო შრომისმოყვარე იყო, ვიდრე მისი ნაზი, გამჭვირვალე სახის კანის მიხედვით იყო მოსალოდნელი; როდესაც ადამიანი მის პოეტურ თავს უცქეროდა, მშვენიერი წაბლისფერი თმით შემკულს, ვერ წარმოიდგენდა, რომ მისი გონება საკმაოდ ფხიზელი იდეალებისაკენ იყო მიმართული. მას მხოლოდ ერთხელ, ჯერ კიდევ გიმნაზიაში ყოფნის დროს, გამოეჩინა მისთვის სრულიად შეუფერებელი რომანტიზმი და ცოლად მითხოვების პირობა მიეცა ერთი ახალგაზრდა კაცისათვის, რომელსაც მასზე 1905 წელს შთაბეჭდილება მოეხდინა მიტინგზე წარმოთქმული სიტყვებით. თუმცა იმ ახალგაზრდა კაცს თურქული გვარი ჰქონდა, მაგრამ დედით რუსი იყო, ხოლო მამით სომეხი; ისიც ბერნის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე იყო ჩაწერილი. ოთხი-ხუთი წლის განმავლობაში მას თავისი სატრფოს ჯიბის ექსპლოატაცია ეწარმოებია, რათა უზრუნველად დრო ეტარებია ყავახანებში და ბანქოს სათამაშო ბუნაგებში. რაც შეეხება მეცნიერებას,

არ მგონია მასზე რადმე წარმოდგენა ჰქონოდეს, გარდა პათოლოგიური ფსიქოლოგიისა, რაც მას ლექციების და წიგნების გარეშეც შეეძლო შეესწავლა თვითდაკვირვების გზით.

როგორც შემდეგ გამოირკვა, ჩემს ბერნში ჩასვლას დიდად შეუშფოთებია ჩემი ნათესავი ქალის მიჯნური. მე, ცოტა არ იყოს, გამაკვირვა იმ გარემოებამ, რომ მან თითქმის გაცნობისთანავე წინადადება მომცა სადმე ტყეში ან მინდორზე წავსულიყავით სროლაში გასაჯიბრებლად. მე ვერაფერი სნაიპერი ვიყავი, მაგრამ დავთანხმდებოდი, თუ ჩემს ნათესავ ქალს არ დაეშალა. მეორეჯერ მთხოვა თოფ-იარაღის მაღაზიაში შევყოლოდი. ტყვიები მოითხოვა, რევოლვერი ამოიღო და დახლთან მისი გატენა დაიწყო, ისე რომ ლულის პირი ჩემი წელისკენ ჰქონდა მომართული. არ ვიცი, რას უფრო ამოწმებდა, თავის გამბედაობას, თუ ჩემსას. შემდეგ თავის მეგობრებთან გამოტეხილიყო, ძალიან ვნანობ, რომ მაშინ არ მოვკალიო.

ჩემთვის საქმის ვითარება გვიან გამოირკვა. ჩემს ნათესავ ქალს ბერნში ჩასვლამდე არასოდეს არ შევხვედრივარ. გაცნობის შემდეგაც მას ჩემთვის არ გაუმხელია თავისი ინტიმური ცხოვრების ამბები. მაგრამ მას, ჩემი დახმარების იმედით, მხოლოდ ჩემთან წინასწარ შეუთანხმებლად, უარი ეთქვა თავისი საქმროსათვის. ამ უარმა, როგორც ეტყობა, სრულიად ააფორიაქა უქმი და ნაყროვანი ცხოვრებით მოდუნებული მამაკაცის სული. მას

ბუნებრივად ეჭვი დაებადა, რომ მე გიყავი მისი ყოფილი საცოლეს ჩამგონებელი. ეს ამბავი გახმაურდა სტუდენტების წრეში.

ერთხელ დილით ადრე ჩემთან შემოვიდა ერთი ჩემი ნაცნობი სომეხი სტუდენტი, დიდად აღელვებული, და მითხრა, რომ მისი შეურაცხყოფილი მეგობარი, განმზადებული, რათა იარაღით დაეცვა თავისი თავმოყვარეობა, ძირს მელოდა მოსალაპარაკებლად. მირჩია, მეც რევოლვერი ჩამედო ჯიბეში. რევოლვერი არ მქონდა, მაგრამ თუნდაც მქონოდა, მაინც თან არ წავიღებდი, ვინაიდან დარწმუნებული ვიყავი, რომ ასეთს შემთხვევებში ადამიანი მოწინააღმდეგეზე თავდაჭერილობით უფრო მოქმედობს, ვიდრე თოფ-იარაღით.

ძირს ჩამოსვლისთანავე ჩემს ახირებულ სტუმარს მონღოლური იერის ნაყვავილარ, ბრტყელ სახეზე სათვალედან მაცქერალ ამღვრეულ თვალებზე და ათრთოლებულ ხმასა და ხელებზე შევატყე, რომ უძილო ღამე ჰქონდა გატარებული, თავგზადაკარგული იყო და ყოველგვარი ძალმომრეობის ჩადენა შეეძლო. მე მტკიცე ტონით დავუწყე საუბარი. ვუთხარი, თქვენი საცოლისაგან უარი ჩემი კარნახით არ მიგიღიათ, ისევე როგორც ჩემი კარნახით არ მომხდარა თქვენი პირობის დადება-მეთქი. მაგრამ რადგან, როგორც ირკვევა, ქალს თქვენზე გათხოვება აღარ სურს, როგორც ინტელიგენტ ადამიანს, უნდა გესმოდეთ, რომ მუქარით ვერას მიაღწევთ, მხოლოდ მკაცრ წინა-

აღმდეგობას წააწყდებით როგორც ჩემი, ისე ჩემი მეგობრების მხრით-მეთქი.

მან თავისი არ დაიშალა და სცადა რევოლვერით აღედგინა ყოფილი საცოლის ერთგულება. ქალმა პოლიციაში განცხადება შეიტანა, რომ მოკვლას ემუქრებოდნენ და ყოფილი საქმრო დააპატუსაღეს. სატუსაღოდან ქალს წერილების გზავნა დაუწყო. ევედრებოდა, ნუ დამღუპავ, ოღონდ აქედან ჩემი თავი გაათავისუფლებინე და პირობას დავდებ ბერნიდან სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქში წავალ სწავლის დასასრულებლადო.

ჩემმა ნათესავმა ქალმა პირველად მხოლოდ ამის შემდეგ მომმართა, რათა რჩევა მიმეცა. მე ერთი უდიდესი შეცდომა ჩავიდინე, როგორიც საზოგადოდ ჩემს ცხოვრებაში ჩამიდენია: ქალს ვურჩიე პატიმრის გასათავისუფლებლად განცხადება შეეტანა იმ პირობით, რომ ბერნიდან სხვა უნივერსიტეტში გადავიდოდა. პატიმარმა ეს პირობა დასდო, მხოლოდ ერთი თვის ვადა მოითხოვა შინიდან ფულის მისაღებად და გამგზავრებისათვის მოსამზადებლად. მიღებული ფული ღვინის სმაში და ბანქოს თამაშში დახარჯა. ბოლოს, როდესაც დანიშნული ვადა მოვიდა, ღამით ლექციებიდან მარტოდმარტო შინ მიმავალ ქალს გზაში დახვდა, შეძახილით დააფრთხო და გაქცეულს უკანიდან რევოლვერის ტყვია მოარტყა თავში.

ძნელად დასაჯერებელი ამბავი მოხდა. ხუთიოდე ნაბიჯიდან გასროლილმა ნაგანის ტყვიამ ადვი-

ლად ვერ დასძლია ხშირი ხუჭუჭი თმის წინააღ-
მდეგობა და, თუმცა კეფის ძვალი გახვრიტა და
ტვინში სალაპარაკო ცენტრი დააზიანა, მაინც იმ-
დენი ძალა ვერ გამოიჩინა, რომ შუბლის ძვალიც
გაერღვია: ის წარბს ზემოთ გაჩერდა თავის ქა-
ლაში.

როცა მეორე დილით ქირურგიულ საავადმყო-
ფოში შევედი, დავინახე, რომ დაჭრილი ქალი სა-
წოლზე იწვა: გაპარსულ თავზე თეთრი მარმაში
ეხვია. სახეზე რაღაც ბავშვური უმწეობა ეტყობო-
და, სრულიად განსხვავებული მისი წინანდელი
ენერგიული გამომეტყველებისაგან. – ნიანია, მომ-
მართა მე. გამოირკვა, რომ სხვების ლაპარაკის
აზრი ესმოდა, თვითონ კი ვერ ლაპარაკობდა: ყვე-
ლას და ყველაფერს ნიანიას უწოდებდა; ეს ალბათ
პირველი სიტყვა იყო, რომლითაც ის თავის გა-
დიას მიმართავდა ენის ადგმის დროს. ქირურგს
საჭიროდ არ ეცნო ქირურგიული იარაღებით მოქ-
მედება. მას ეთქვა, ოპერაციის გაკეთება სახიფა-
თო იქნებოდა, უმჯობესია, ტყვია თავის ადგილზე
დარჩეს, ის თავის გარშემო ერთგვარ გარსს გაი-
კეთებსო.

ერთი წლის განმავლობაში ახალგაზრდა ქალი
გამომთელდა, ნელ-ნელა მეტყველების უნარი აღიდ-
გინა და გასათავებელი გამოცდებიც ჩააბარა სამე-
დიცინო ფაკულტეტზე. მაგრამ მას თავის ტკივი-
ლები დასჩემდა და მის ნათელ, მახვილ გონებას
რაღაც უხილავი ჩრდილი გადაეფარა.

ბერნის ნაფიც მსაჯულთა სასამართლომ, რომელზედაც განსაკუთრებით ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ახალგაზრდა ქალის ჩვენებამ, დიდი გულწრფელობით დაწერილმა, დამნაშავეს ათი წლის საკატორღო ციხე მიუსაჯა. მას ვერაფერი უშველა ყველაზე სახელგანთქმული შვეიცარიელი კრიმინალისტის ცგრაგენის სიტყვამ, ვინაიდან სასამართლოში გამოირკვა, რომ დამნაშავეს ქალის მოკვლა წინასწარ მოფიქრებული განზრახვით გადაეწყვიტა და თავისი დამცველის შეკითხვაზე, ეჭვი ხომ არ გქონდა, რომ შენს ყოფილ საცოლეს ვინმე შეუყვარდაო, მან უარყოფით უპასუხა.

განცდილმა ამბებმა ჩემში გააძლიერეს ის მოუსვენრობა და შეშფოთება, რომელიც საზოგადოდ დამახასიათებელი იყო იმ ეპოქის ადამიანისათვის. ამ სულიერი მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად საუკეთესო საშუალებად ითვლება მოგზაურობა გონებრივ ან ფიზიკურ სამყაროში. მაგრამ ჩვენ ისეთი ბედნიერები აღარ ვიყავით, როგორც შუა საუკუნეების პილიგრიმები იყვნენ, რომელნიც საღარიბო ჯამით აღჭურვილნი მიდიოდნენ წმინდა ადგილების დასათვალიერებლად და რა შორეული გზაც უნდა გაევლოთ, ყველგან გულმოწყალე მასპინძლებს პოულობდნენ და რა უცხო ქვეყანაშიც უნდა მოხვედრილიყვნენ, მყუდრო თავშესაფარი ელოდათ მონასტრის და ქარვასლის თაღების ჩრდილში.

არსად არ მიგრძვნია ეს თავშეუსაფრობა ისე

მწვავედ, როგორც ზამთრის თვეებში ბრიუსელში ვიგრძენი. ეს არის ერთ-ერთი ყველაზე კეთილმოწყობილი ქალაქი ევროპაში, შესანიშნავი თავისი არქიტექტურული ანსამბლებით, მდიდარი მუზეუმებით და წიგნთსაცავებით, თავისი თავაზიანი მოსახლეობით, ხოლო განსაკუთრებით – სანიმუშო სისუფთავით. მთელი ქალაქი განუწყვეტელი რეცხვის პროცესში იმყოფება: საპნით შეიარაღებული დიასახლისები ფანჯრების ჩარჩოებს და დარაბებს რეცხავენ, უზარმაზარი საგველებით შეიარაღებული მუშები ასფალტიან ქუჩებსა და მოედნებს, ბოლოს შეუჩერებელი წვიმა – შენობების სახურავებს და კედლებს. მაგრამ აქ ბევრი სისხლიც დაღვრილა თავისუფლებისათვის, და ერთ მშვენიერ ოთხკუთხედ მოედანს მემორიალური დაფა აქვს: „აქ დუკა ალბას ბრძანებით ინკვიზიციის წინააღმდეგ გამოსვლისათვის 1568 წ. თავი მოჰკვეთეს გრაფ ლამორალ ეგმონტს“.

ბრიუსელში პირველად შევხვდი თედო სახოკიას, მხურვალე ქართველ პატრიოტს, რომელმაც შესამჩნევი როლი ითამაშა ჩვენი ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში. თუმცა ციმბირს გარდა, სადაც თედო სახოკიამ, როგორც პოლიტიკურმა დამნაშავემ, რუსეთის მეფის ხარჯზე იმოგზაურა, მას რამდენიმე ევროპული ქვეყანა ჰქონდა შემოვლილი და ფრანგულს გარდა იტალიური და ინგლისური ენაც იცოდა, თავისი ფესვებით იგი ღრმად დაკავშირებული იყო ქართულ კულტურასთან და მოუთ-

მენლად ელოდა, რომ მთავრობისაგან სამშობლო-
ში დაბრუნების ნებართვა მიეღო. მისი ოთახის
კედელზე ერთი ტაბელ-კალენდარი ეკიდა: რა დრო-
საც უნდა შესულიყავით, თუნდ გათენებისას, იმ
დღის რიცხვი უკვე წაშლილი ჰქონდა. როცა მე
ვეუბნებოდი, დღევანდელი დღე ხომ მხოლოდ და-
იწყო-მეთქი, ის მიპასუხებდა, დაწყებული დღე
ემიგრანტისათვის უკვე განვლილი დღეაო. ის მზად
იყო თავისი სიცოცხლის დღეები შეემოკლებინა,
ოღონდ თავისი სამშობლო და თავისი ოჯახი კი-
დევ ენახა.

იშვიათად შემხვედრია ადამიანი, რომელსაც
იმდენი მეგობარი ჰყოლოდეს, რამდენიც თედო
სახოკიას პყავდა: მას პირადი ურთიერთობა ან მი-
წერ-მოწერა ჰქონდა თავისი დროის თითქმის
ყველა გამოჩენილ ქართველ მოღვაწესთან და მისი
კერძო წერილები და მოგონებანი საინტერესო მასა-
ლას შეიცავენ უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის ქარ-
თული საზოგადოებრივი ცხოვრების გასაცნობად.

მეორე ქართველი, რომელსაც ბრიუსელში გა-
ვეცანი, იყო „მამელუკის“ ავტორი კ. თათარიშვი-
ლი (უიარაღო). მას მღვდლის ანაფორა გაეხადა,
რათა ბელგიის სატახტო ქალაქში მოსულიყო ბუ-
ნებისმეტყველების შესასწავლად. თავისი ოპტიმიზ-
მით და სიცოცხლის სიყვარულით ის საუკეთესო
წარმოდგენას იძლეოდა ქართველი ხალხის ენერ-
გიაზე. ბრიუსელის ქუჩებზე ისე ხმამაღლა ლაპა-
რაკობდა, გეგონებოდათ ენგურის ნაპირას დგას

და ცდილობს ხმა მიაწვდინოს მეორე მხარეზე მდგომარე ადამიანსაო. თავდაპირველად თითქმის არავითარი სახსარი არ ჰქონდა საარსებოდ, მაინც გულს არ იტეხდა. რომელიღაც ევროპული თუ ამერიკული საქველმოქმედო საზოგადოების შემწეობით შესძლო უნივერსიტეტის კურსის დასრულება; საქართველოში დაბრუნდა და თბილისის უნივერსიტეტის ლექტორი გახდა; თავისი ხელით პატარა ბინაც აიშენა მთაწმინდის უბანში; მაგრამ ზედმეტად დაენდო თავის ჯანმრთელობას, არ მოიშალა სუსხიან დღეებში უპალტოოდ და უქუდოდ სიარული, გაცივდა და ფილტვების ანთებას გადაჰყვა.

თათარიშვილს და მე ფრანგული ენის გაკვეთილებს ერთი მოხუცი ქალი გვაძლევდა. ერთხელ ამ ქალმა შემომთავაზა სპირიტისტთა წრის სეანსს დავსწრებოდი. დარბაზში საკმაოდ მრავალრიცხოვან საზოგადოებას მოეყარა თავი; უმრავლესობას ინტელიგენციის წარმომადგენლები შეადგენდნენ. მე ვერ შევძელი საიქიოს ბინადართ დავკავშირებოდი და ისეთი შთაბეჭდილება გამოვიტანე, რომ ეს ვერც სხვებმა შესძლეს. საერთოდ სპირიტიზმი, ოკულტიზმი და სხვადასხვა მისტიკური მიმდინარეობანი მოწმობდნენ, რომ ევროპის საზოგადოება შეშფოთებული იყო იმ გარემოებით, რომ ძველი რელიგიური რწმენა დაკარგული ჰქონდა, ხოლო პოზიტიურ მეცნიერებაში დამაკმაყოფილებელ პასუხს ვერ პოულობდა სიცოცხლის და სიკვდილის მარადიულ საკითხებზე.

ამითვე აიხსნებოდა ინტერესის გაძლიერება შუა საუკუნეების რელიგიური ხელოვნებისადმი. ერთი ახალგაზრდა ბელგიელი დამიმეგობრდა, ხელოვნების კარგი მცოდნე. მასთან ერთად ხშირად დავდიოდი ბრიუსელის მუზეუმებში. უკვირდა, რომ რენესანსის მხატვრობასა და ქანდაკებას უპირატესობას ვაძლევდი შუა საუკუნეების ხელოვნების წინაშე. განსაკუთრებით არ უყვარდა რუბენსი, რომელსაც, მისი აზრით, აკლდა ბიზანტიელი მხატვრების, იტალიელი პრიმიტივისტების, ელ გრეკოს, რემბრანდტის ღრმა სულიერობა.

ევროპული კაცობრიობის სულიერი გათიშვა არსად არ იგრძნობოდა ისე აშკარად, როგორც პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ბელგიის მოსახლეობის ერთი ნახევარი კათოლიკურ პარტიას აძლევდა უპირატესობას, მეორე – სოციალისტურს. ამ უკანასკნელს მეთაუროზდა ცნობილი ემილ ვანდერველდე, რომელიც გარდა წმინდა პოლიტიკური მოღვაწეობისა, კულტურულ მუშაობასაც ეწეოდა და საინტერესო ლექციებს კითხულობდა ბრიუსელის მშვენივრად მოწყობილ „თავისუფალ უნივერსიტეტში“. ბრიუსელში ის გამხდარ, ნერვიულ ადამიანად მეჩვენა. შვიდი წლის შემდეგ, თბილისში ჩამოვიდა მეორე ინტერნაციონალის ბელადების დელეგაციაში. მინისტრის სავარძელში, ცოტა არ იყოს, დასრულებულიყო და გულკეთილ ბურჟუას დამსგავსებოდა. საჯარო ლექციაში, რომელიც ქართული კლუბის შენობაში წაიკითხა, აღ-

ნიშნა, რომ მასზე უღრმესი გავლენა მოახდინა ქართული კულტურის თავისებურებამ და იმ გარემოებამ, რომ სოციალისტური იდეოლოგიის გავლენა ასეთი ძლიერია ესოდენ ეკონომიურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში. პატარა, ჩაგრული ერებისთვის სოციალიზმი ერთგვარ რელიგიად იქცა, ისინი მასში თავისი ხსნის იმედს ხედავენო.

20

ჩემი სამშობლოდან განდევნის უკანასკნელი დღეები ევროპაში განსაკუთრებით გავარვარებულ ატმოსფეროში გავატარე. ორი მოპირდაპირე კოალიცია – სამთა კავშირი და სამთა შეთანხმება ემზადებოდა გადამწყვეტი შეჭიდებისათვის, რომელსაც კარგა ხნით უნდა გადაეწყვიტა კულტუროსანი კაცობრიობის ბედი. გაცხარებით სწარმოებდა ომის დიპლომატიური მომზადება, ორივე მხრის მეთაურები დიდ აქტივობას იჩენდნენ.

ერთხელ, ჯერ კიდევ ბერნში ყოფნის დროს, როდესაც ნაშუადღევს ჩემი ოთახიდან გამოვედი, ქუჩაში აუჩქარებლად მიმავალი ეტლი დავინახე: შიგ შვეიცარიის პრეზიდენტის გვერდით ვილჰელმ მეორე იჯდა; თუმცა უბრალო სამოქალაქო ტანისამოსი ეცვა, მისი არცნობა შეუძლებელი იყო, იმდენად დამახასიათებელი სახე და აწკეპილი ულვაშები ჰქონდა. ეტლს არავითარი ამალა არ ახლდა და მას არც არავინ ყურადღებას არ აქცევდა.

გერმანიის იმპერატორი შვეიცარიაში პოლიტიკური მიზნით იყო ჩამოსული; ალბათ სურდა გამოერკვია, დაიცავდა თუ არა გერმანიისადმი კეთილგანწყობილ ნეიტრალიტეტს შვეიცარიის რესპუბლიკა. არ ვიცი, რა პასუხი მიიღო მან რესპუბლიკის პრეზიდენტისაგან, მხოლოდ ჩემთვის. ყოველ შემთხვევაში, აშკარა გახდა, რომ მოახლოებულ გრანდიოზულ ორთა ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა შედარებით მცირე ოდენობის პოლიტიკურ ფაქტორებსაც.

ეს ჩემთვის კიდევ უფრო ნათელი გახდა 1913 წლის ზაფხულის თვეებში, როდესაც ბადენის ტბის ნაპირას ვცხოვრობდი, ერთ შვეიცარულ სოფელში გერმანულ ქალაქ კონსტანცის მახლობლად. ამ მშვენიერ ქალაქში მეთხუთმეტე საუკუნის დასაწყისში შედგა ცნობილი მსოფლიო საეკლესიო კრება, რათა ბოლო მოეღო დასავლეთის ქრისტიანობის გათიშვისთვის. მან კოცონზე დაწვა მიუსაჯა ჩეხელ რეფორმატორს იან ჰუსს. ჩემს დროს კონსტანცის საეკლესიო კრების შენობა ძალიან არქაულ და უწყინარ შთაბეჭდილებას ახდენდა. კონსტანცის ხიდს არქიეპისკოპოსების ქვის ქანდაკებანი ამკობდნენ, ინკვიზიციის ყველა კოცონი ჩაფერფლილი იყო, პაპის მომხრე და მოწინააღმდეგე თეოლოგების კამათი – დადუმებული, მაგრამ საკმაო იყო კაცი შვეიცარიიდან კონსტანცში გადასულიყო, რათა მაშინვე ეგრძნო, რა ახლო იყო ქარტეხილი, რომელსაც ერთხელ კიდევ უნდა

შეეზანზარებია ბებერი ევროპა. ქალაქი სავსე იყო ოფიცრებით, რომელთაც იმისდა მიუხედავად, რომ ბადენის საჰერცოგოში იმყოფებოდნენ, განსაკუთრებით პრუსიული იერი ჰქონდათ, და პოლიტიკური აგენტებით, რომელთაც დაკვირვებული ადამიანი ყოველთვის გამოარჩევს მათი უმოძრაო ნიღბებისა და მოუსვენარი გამოხედვის წყალობით.

მსოფლიო ომის მოლოდინმა ყველგან გამოაცოცხლა პოლიტიკური აზროვნება. არას ვამბობ სოციალურ საკითხებზე, ის ევროპაში ყველგან მწვავედ იდგა მეცხრამეტე საუკუნეში. მას მრავალერიან და კოლონიურ იმპერიებში, განსაკუთრებით რუსეთსა, ავსტრია-უნგრეთსა, ბრიტანეთის იმპერიაში ზედ დაერთო ნაციონალური საკითხი.

საქართველოში სეპარატისტული პოლიტიკის გავლენა ძალიან სუსტი იყო: პატრიოტულად მოაზროვნე ქართველი საზოგადოების იდეალი არ სცილდებოდა ფედერალისტების პროექტს, რომლის მიხედვით საქართველოს ტერიტორიული ავტონომია უნდა მიეღო მომავალი დემოკრატიული რუსეთის ფედერაციაში. ქართველი მენშევიკების პარტია მკაცრად ილაშქრებდა ამ არსებითად ზომიერი პროექტის წინააღმდეგ.

ხანგრძლივი ყოყმანის და ძიების შემდეგ ქართველი მენშევიკები მიემხრნენ ნაციონალურ პროგრამას, შემუშავებულს ავსტრიული სოციალ-დემოკრატიის თეორეტიკოსების მიერ. ამ პროგ-

რამის მიხედვით ჩაგრულ ერებს ეგრეთ წოდებული კულტურული ავტონომია უნდა მინიჭებოდა: უნდა მომხდარიყო სკოლის, თეატრის, ეკლესიის, კლუბების ნაციონალიზაცია, ხოლო მათ გასაძღოლად ექსტერიტორიული ეროვნული საბჭოები დაარსებულიყო.

1913 წელს ქართველი მენშევიკების მეთაურმა ნოე ჟორდანიამ, ნარიძის ფსევდონიმით, ქუთაისში გამოაქვეყნა ბროშურა „ნაციონალური საკითხი ჩვენში“. ის ამტკიცებდა, ტერიტორიის პრინციპი ამჟამად სოფელში გაბატონებული წვრილი და მსხვილი მემამულეების პრინციპიაო; ტერიტორიული ავტონომია განსაკუთრებით მიუღებელია ქართველი ერისათვის, ვინაიდან მის ტერიტორიაზე მოსახლეობის ერთ მესამედს უცხო ელემენტები წარმოადგენენ, სომხები, რუსები, ოსები და სხვებიო. ეს გარემოება ხელახლა ეროვნულ შუღლსა და ჩაგვრას გამოიწვევს თუ ქართველმა ერმა სრული პოლიტიკური ხელისუფლება მოიპოვა და მას იძულების ორგანოები ეყოლა ჯარის და მილიციის სახითო.

როდესაც ეს ბროშურა გამოვიდა, უკვე პარიზში ვიმყოფებოდი, ის იქ წავიკითხე. შემოდგომის და ზამთრის ნისლიან დღეებში ბევრს ვფიქრობდი ჩვენი სამშობლოს ტერიტორიაზე, რომელმაც ასეთი დიდი გავლენა იქონია მის პოლიტიკურ და კულტურულ ისტორიაზე, მისი თავდაცვის სისტემაზე, მის ხელოვნებასა და მწერლობაზე, საერთოდ

მის სულიერ ფორმაციაზე. ამიტომ ეროვნული კულტურის და ტერიტორიის ერთიანობის პრობლემაზე დაფიქრებამ, ცოტა არ იყოს, ხელი შემიშალა სათანადოდ დამეფასებინა პარიზის მშვენიერება.

21

მეთორმეტე საუკუნის პირველ ნახევრიდან, როდესაც სახელოვანმა ფილოსოფოსმა და პოეტმა პიერ აბელარმა წმინდა ჟენევიევის გორაკზე, იქ, სადაც ამჟამად პანთეონის შენობაა ამართული, ღია ცის ქვეშ ლექციების კითხვა დაიწყო და ამით საძირკველი ჩაუყარა უნივერსიტეტს, შემდეგ სორბონად წოდებულს. პარიზი დასავლეთ ევროპის კულტურულ ცენტრად ითვლებოდა. ამ ქალაქმა ხელმძღვანელი როლი შეინარჩუნა მთელი რვა საუკუნის განმავლობაში, როდესაც დასავლეთის კაცობრიობამ ფეოდალიზმიდან რენესანსის გზით ბურჟუაზიული კულტურის აყვავებას და მომწიფებას მიაღწია. ამ ქალაქში მისცეს ზეაღმავალი ბურჟუაზიის ბელადებმა რელიგიური ფანატიზმის დამცველებს გადამწყვეტი ბრძოლები, ამ ქალაქიდანვე სორბონის თეოლოგები თავიანთი ლექციებით, ნაწერებით და გადაწყვეტილებებით ბოჭავდნენ თავისუფალ აზროვნებას. ბოლოს ყველაზე გრანდიოზული ბრძოლები მეცხრამეტე საუკუნეში ბურჟუაზიას პარიზის პროლეტარიატმა

გაუმართა. ამიტომ დასავლეთ ევროპის გამთიშველი კონფლიქტები და კულტურული ძიებანი ჩემს დროს ისე კარგად არსად არ იგრძნობოდა, როგორც პარიზში.

პარიზი ახალმისულს, უწინარეს ყოვლისა, თავისი კონტრასტებით აოცებდა. მე ერთ იაფფასიან სუფთა სასტუმროში ვცხოვრობდი ლათინურ კვარტალში. ხშირად გვერდით ჩამივლია პანთეონისთვის, სადაც ვოლტერი, რუსო და ჰიუგო განისვენებდნენ, და წმინდა იაკობის ქუჩა გადამისერავს, ესოდენ სახელგანთქმული საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის ეპოქიდან. მაგრამ იქიდან შორს არ იყო სენ-მიშელის ბულვარი, სადაც ის დიდი კოშკის საათი ეკიდა, რომლის დარეკვა ბართლომეს ღამეში ფანატიკოსმა კათოლიკებმა ნიშნად მიიღეს, რათა ჰუგენოტების ჟლეტა დაეწყოთ. ხშირად, როდესაც წმინდა ჟენევიევის ბიბლიოთეკაში შევდიოდი, ოცნებით ამ შორეულ საუკუნეებში გადავსულვარ, როდესაც საფრანგეთის დედაქალაქს პარიზი კი არა, ლუტეცია ერქვა და როდესაც ნორჩი ჟენევიევა მოქალაქეებს ეროვნული თავისუფლების სახელით ატილას ურდოების წინააღმდეგ ამხედრებდა. მაგრამ შემდეგ, როდესაც იქიდან საღამოთი ჩემს მეგობარ ქართველ პოეტთან პაოლო იაშვილთან გამივლია ესტრაპადის ქუჩაზე ძალაუნებურად იმ საშინელ იარაღზე მიფიქრია, რომლითაც ინკვიზიტორები ერეთიკოსებს, კუდიანებს და მძიმე დამნაშავეებს

აწამებდნენ. რამდენი ისტორიული მოგონება იყო დაკავშირებული გოთური ხუროთმოძღვრების შედევრთან, პარიზის ნოტრდამთან, რომლის ქვის ქიმერებს ადამიანი შუა საუკუნეებში გადაჰყავდა! მაგრამ საკმაო იყო მის კოშკზე ასულიყავით, რომ მთელი პარიზი დაგენახათ თანამედროვე საინჟინრო ხელოვნების შედევრსა, რკინით აგებულ ეიფელის კოშკამდე.

ჩემს დროს საფრანგეთის დეპუტატთა პალატაში დიდი ჰუმანისტი და ინტერნაციონალისტი ჟორესიც მოღვაწეობდა და „გერმანელთა შთანთქმელი“ კლემანსოც; წიგნის მაღაზიების ვიტრინებში ანატოლ ფრანსის რომანების გვერდით ბულვარული რომანები იყო გამოფენილი. ქალაქს ჰქონდა ვოლტერის სახელობის ყავახანა, სადაც ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები იყრიდნენ თავს და „მულენ რუჟის“ და „ფოლი ბერჟერის“ კაფეშანტანები, სადაც ათასგვარ საშუალებებს იგონებდნენ გამაძღარი და ხანში შესული ბურჟუების დაჩლუნგებული სქესობრივი გრძნობების გასაღიზიანებლად. „ხელოვნების ხიდიდან“ კი უიმედოდ შეყვარებულნი ან უსახლკარონი სენაში ვარდებოდნენ თავის დასახრჩობად.

არსად დედამიწის ზურგზე ამდენი უსაქმოდ მოხეტიალე ადამიანი ერთად თავს არ იყრიდა, როგორც იტალიელების და კაპუცინების ბულვარზე, არსად იმდენი ლამაზი ქალი თავის სხეულს არ აფენდა, როგორც გრანდოპერაში; ამავე დროს

პარიზის მანსარდები დასახლებული იყო ყველაზე შრომისმოყვარე ახალგაზრდებით, ხოლო პარიზელი ხელოსნები – დურგლები და კალატოზები, მეავეჯეები და წიგნის მკინძავები, თერძები და ფეხსაცმელების მკერავები – ნამდვილი მხატვრები იყვნენ, შუა საუკუნეების და რენესანსის ოსტატების ჩამომავლები. არსად ბურჟუაზიულ მსოფლიოში ადამიანის ტვინი აზროვნებით ისე არ ინთებოდა, არსად მისი ნერვები სიამოვნების ცაიებცხელებით ისე არ ითენთებოდა, როგორც პარიზში. მაგრამ ამავე დროს ყოველ საზოგადოებრივ ფენაში ისტორიული ტრადიცია ბევრად უფრო ძლიერი იყო, ხოლო ოჯახის მორალი უფრო მტკიცე, ვიდრე ფრანგული ლიტერატურის მიხედვით შეიძლებოდა წარმოგვედგინა.

კლიუნის მუზეუმი ერთ-ერთი მეტად დამახასიათებელი ძეგლი იყო პარიზში. მის ეზოში ქვის ლომები იდგნენ, ისინი, მგონია, რომაული ტერზების ნანგრევებიდან იყვნენ დარჩენილი. ამ ქვის ლომებს თავზე მწვანე მოლი ამოსვლოდათ სიბერის გამო. მუზეუმის დარბაზები სავსე იყო შუა საუკუნეების და რენესანსის ეპოქის ავეჯეულობით, იარაღით, ბრინჯაოთი, ჭურჭლით, სამკაულებით. როდესაც ადამიანი ფერადი ფანჯრებით განათებულ ოთახებში სანთლიდან გაკეთებულ შეჯავშნულ რაინდებს უცქეროდა, გოთურ სავარძლებში მჯდომარეთ ან ძველებურ ფართო ბუხრებზე მიკრდნობილთ, მას ეგონებოდა, ჯვაროსა-

ნი მეომრების ან ფრანსუა პირველის ჯარისკაცების საზოგადოებაში ვიმყოფებიო. მაგრამ საკმაო იყო ქუჩაში გასულიყავით და მაშინვე დიდი თანამედროვე ქალაქი დაგეუფლებოდათ თავისი ელნათურებით და გაზის რქებით, ავტომანქანებით და ყავახანებით იღლიაში წიგნებამოჩრილი სტუდენტებით და მომხიბლავი გრიზეტებით.

პერ ლაშეზის სასაფლაო თითქო პარიზის გმირულ მატიანეს წარმოადგენს. არსად ისე არ იგრძნობა მჭიდრო კავშირი ცოცხალ და გარდასულ თაობებს შორის, როგორც ამ მშვენიერ ნეკროპოლში. ჭირისუფლები მარტო ახლადგარდაცვლილი ადამიანებისთვის როდი ზრუნავდნენ. როდესაც აბელარის და ელოიზას ქვის სარკოფაგთან მივედი, დავინახე, რომ მას ცოცხალი ყვავილების თაიგულები ეყარა, ეს უბედური მიჯნურები კი აქ თითქმის რვაასი წელიწადი წვანან. ნახევარი საუკუნის წინათ ჩემამდე მათი საფლავი ჩვენმა დრამატურგმა გიორგი ერისთავმა ინახულა და მანაც ცოცხალი ყვავილების გვირგვინები აღმოაჩინა, ახალგაზრდა ქალების მიერ მიძღვნილი. ყვავილების გვირგვინებითაა შემკული ფედერატების კედელიც, სადაც 1871 წლის მაისში გაასფთრებული ტიერის და გალიფეს ჯარისკაცებმა კომუნარები დახვრიტეს.

ერთხელ პარიზის ბირჟის ეზოში შევიხედე. სახეგაწითლებული, გაოფლიანებული სპეკულიანტების ღრიანცელმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახ-

დინა, რომ მეგონა საგიჟეთში მოვხვდი-მეთქი. ამის შემდეგ სორბონაში ერთი ცნობილი პროფესორის ლექციას დავესწარი. ის აუდიტორიაში შემოვიდა, სავარძელში ჩაჯდა ისე, როგორც ჩემი წარმოდგენით ლუი მეთოთხმეტის დროინდელი კარისკაცები სხდებოდნენ, და იტალიური რენესანსის ლიტერატურაზე ორსაათიანი ლექცია წაიკითხა, უნაკლულო როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრით.

შინაგან წინააღმდეგობათა მიუხედავად პარიზი მაინც ერთ დიდ მხატვრულ ანსამბლს წარმოადგენს და მისი ორგანული განვითარება თითქმის არ შეფერხებულა რომის ეპოქიდან დღევანდელ დღემდე. საფრანგეთის დედაქალაქი მტერს იფშვიათად აუღია, ხოლო როდესაც აუღია, მოკრძალებით შეჩერებულა მისი ისტორიული ძეგლების წინაშე. ლუვრის აშენება მეცამეტე საუკუნის პირველ წლებში დაიწყო. როდესაც საფრანგეთში ფილიპ ავგუსტი, ხოლო საქართველოში თამარი მეფობდა; ის მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში დასრულდა ნაპოლეონ მესამის დროს. ამისდა მიუხედავად ლუვრი მთლიანობის და ჰარმონიულობის შთაბეჭდილებას იწვევს. ამ ხნის განმავლობაში თბილისის სასახლეები მტრებმა ათასჯერ დაანგრიეს და დაწვეს. მაშინ როდესაც ისნის პალატებიდან საძირკვლებიც აღარ დარჩენილა, პარიზს ყველა ისტორიული ეპოქის ძეგლები შეუნარჩუნებია და სენტშაპელის ტაძრის ქვის არშიებიდან

ეიფელის კოშკის რკინის არშიებამდე, ვოგეზების მოედნიდან ელისეს მინდვრებამდე შეუწყვეტელი ტრადიციის ჯაჭვია გაბმული.

ჩემს დროს კოლეჟ დე ფრანსში, რომელიც ერთგვარ უმაღლესი საფეხურის უნივერსიტეტს წარმოადგენდა, ჰანრი ბერგსონი კითხულობდა ფილოსოფიურ ლექციებს. როგორც ეტყობოდა, ის პოპულარული იყო არა მარტო მოსწავლე ახალგაზრდობაში, არამედ შემლებული საზოგადოების მანდილოსნებშიც, რომელთაც ასაკი ნებას აღარ აძლევდათ ტრფიალების გართობებში ჩაბმულიყვნენ. ისინი აუდიტორიაში ორი საათით ადრე მოდიოდნენ ბერგსონის ლექციების დაწყებამდე და ნაწილობრივ ლექსების და რომანების წიგნებით, ნაწილობრივ წინდის ჩხირებით იყვნენ შეიარაღებულნი. დაგვიანებულად მოსულ სტუდენტებისათვას აუდიტორიაში თავისუფალი ადგილები აღარ იყო: ისინი მეზობელ ოთახებში იდგნენ შეჯგუფულნი; ძნელი საფიქრებელია, რომ მათ აქ რამე ესმოდათ. ამრიგად, გამხდარი, წვერ-ულვაშ მოპარსული, შავსერთუკიანი ბერგსონის სიტყვები, ცოტა არ იყოს, მანერული ტონით წარმოთქმული, უნაყოფოდ იკარგებოდა კოლეჟ დე ფრანსის კედლებში; მაგრამ მათ გავლენა მოახდინეს ამ კედლების იქით – იტალიელ ფაშისტებზე და გერმანელ ნაცისტებზე.

პარიზის ერთ-ერთ ყველაზე მომხიბლავ სამკაულს უცილობლად მისი სენის სანაპიროები წარ-

მოადგენს. აქ, სხვათა შორის, ბუკინისტებს ძველი წიგნებით სავსე ყუთები უწყვიათ. აქ შეხვდებოდით შედევრებს, რომელთა შექმნაში წიგნის ავტორი, მხატვარი, სტამბის მუშა, ამკინძავი ერთმანეთს შეჯიბრებოდნენ. რა მძაფრ სიამოვნებას განიცდიდით, როდესაც რომელიმე ძველ ქრონიკას აღმოაჩენდით, გულუბრყვილო სურათებით შემკობილთ, ან ლაფონტენის იგავ-არაკებს და პეროს ზღაპრებს დორეს ილუსტრაციებით, ან კიდევ რუსოს „აღსარებას“ და ვოლტერის ფილოსოფიურ მოთხრობებს, რომელთაც არავითარი მხატვრული სამკაული არ სჭირდებათ, იმდენად პლასტიკურია მათი სახეები. მაგრამ საკმაო იყო რომელიმე წიგნის კიოსკთან შეჩერებულიყავით: იქ ცხრამეტ სუდ თანამედროვე რომანის გამოცემას მოგაწვდიდნენ, მისი შინაარსი ქმრის, ცოლის და საყვარლის დაუსრულებელ კომბინაციას წარმოადგენდა, ხოლო მის გარეკანს ჩვეულებრივ ამკობდა სადგისის ულვაშებიანი მამაკაცის და მაღალგულმკერდიანი დედაკაცის სურათი, რომელიც შეურაცხყოფას მიაყენებდა ყოველი ლექსის მთხზველი პარიკმახერის გემოვნებას.

შემოდგომის და გაზაფხულის სალონებში, სადაც აკადემიური ფერწერის და ქანდაკების გამოფენები იმართებოდა, უპირატესი ადგილი ტიტველი ქალის და ვაჟის თემას ეჭირა. მაგრამ ტიტველი სხეულების დიდი პოეტების – ბუშეს, ენგრის-რენუარის ადგილი მათ უძლურ ეპიგონებს დაე-

კავებინათ. ისინი იძლეოდნენ არა სხეულის შეგრძნობას, არამედ მისი გარეკანის ნერვიულ თრთოლვას. პეიზაჟისტებსს დაკარგული ჰქონდათ ბუნების საიდუმლოების გრძნობა, რომელიც დიდ ფრანგულ მხატვრულ სკოლას ახასიათებდა მთელი მისი გმირული პერიოდის მანძილზე, კლოდ ლორენიდან და პუსენიდან დაწყებული ჟან-ბატისტ კორომდე. დავიდის, დელაკრუას, კურბეს რევოლუციური ტრადიციები გაძევებული იყო ფერწერიდან და ქანდაკებიდან. აკადემიური მიმართულების მხატვრები თითქოს მხოლოდ იმას ცდილობდნენ, რომ ნაშუადღევს შეუშფოთებელი სიამოვნების წუთები მიენიჭებიათ კარგად დანაყრებული ბურჟუებისათვის.

უფრო მემარცხენე მხატვრები თავიანთ ტილოებს და მარმარილოებს ცალკე აფენდნენ დამოუკიდებელთა გალერეაში. ერთი ორჯერ დამოუკიდებელთა გამოფენებზე წავედი ერთი ახალგაზრდა ფრანგი კრიტიკოსის თანხლებით. კუბისტები, ფუტურისტები, ორფეისტები ჭკუადამჯდარი ბურჟუაზიული საზოგადოების შეშფოთებას და გარეტიანებას ცდილობდნენ გეომეტრიული ფიგურებით, „ამღვრეული ფერებით“, კარტონზე დაწებებული ფერადი ჩვრებით და შუშის ნატეხებით. მახსოვს, ერთ სურათზე რაღაც არაბუნებრივი ბორბლები და მავთულები იყო დახატული; ერთი კუთხიდან ფართოდ დაღებული, გაშტერებული ცალი თვალი იცქირებოდა. ჩემს თანამგზავრს თავი ახალი ხე-

ლოვნების მცოდნედ და მეგობრად მოჰქონდა; მე შევეკითხე, რას ნიშნავს ეს სურათი-მეთქი. – ახალგაზრდა შეყვარებული ქალ-ვაჟი მთვარიან ღამეში ზღვის პირას სეირნობსო, მითხრა მან მეტად სერიოზული სახის გამომეტყველებით. სხვაგან თავგაპობილი მამაკაცები აცაბაცა მაცქერალი თვალებით „აზროვნებას“ გამოხატავდნენ, ძეხვის ფეხებიანი და თეძოებ მონგრეული დედაკაცები „მშვენიერებას“. და ამ ტილოების და ქვების წინ მნახველები იდგნენ, ზოგიერთი – აღშფოთებული ან გაოცებული, ზოგი – ირონიულად მოღიმარი, ზოგი – ნაძალადევად აღტაცებული იმის შიშით, რომ ხელოვნების უცოდინარობა ან ჩამორჩენილობა არ დამბრალდესო.

დასავლეთ ევროპის კრიზისი, რასაკვირველია, მარტოოდენ ესთეტიკური ხასიათისა არ იყო: ეს იყო, უწინარეს ყოვლისა, მსოფლმხედველობის და ზნეობრივი იდეალების კრიზისი. რევოლუციური იდეოლოგიის გავლენა ყველგან სუსტი იყო. მაგრამ ყველგან იგრძნობოდა მისწრაფება საზოგადოებრივი და სულიერი ცხოვრების განახლებისადმი; მხოლოდ არავინ იცოდა, როგორ უნდა მომხდარიყო ეს განახლება. დასავლეთ ევროპის ინტელიგენციას აღარ პქონდა ცენტრალური იდეები, როგორც შუა საუკუნეებში კათოლიკურმა ეკლესიამ, რენესანსის ეპოქაში – ჰუმანიზმმა, მეთვრამეტე საუკუნეში გონების კულტმა შექმნეს. ეგრეთ წოდებული ხსნის არმიის პროცესიები

პროტესტანტულ ქვეყნებში ირონიულ ღიმილს იწვევდნენ სკეპტიკურად და ინდეფერენტულად განწყობილ ბრბოში. უფრო სერიოზული იყო ნეოკათოლიკური მოძრაობა, მაგრამ ის უფრო პოლიტიკურ აზროვნებას მიმართავდა, ვიდრე მორწმუნე ადამიანის გულს. ინტელიგენტურ წრეებში თავი იჩინა ევროპის ერთა სოლიდაროზის, ეგრეთ წოდებული პანევროპის იდეამ. მაგრამ მას საფრანგეთში რევანშისტები, გერმანიაში პანგერმანისტები, ინგლისში ჯინგოისტები ებრძოდნენ. შერყეული იყო თვით პროგრესის ძლევამოსილების, მეცნიერების კეთილისმყოფელობის რწმენა. პუბლიცისტები ხშირად პოზიტიური მეცნიერების კრიზისზე და გაკოტრებაზე ლაპარაკობდნენ, ამავე დროს მათ ევოლუციური თეორიის ზეგავლენით წარმოდგენილი ჰქონდათ, რომ მათი თანამედროვე საზოგადოების თავკომბალები ყოველმხრივ უფრო განვითარებული არსებანი იყვნენ, ვიდრე წარსული ეპოქების იქტიოზავრები.

მართებულად თუ უმართებულოდ, მე ვფიქრობდი, რომ დაკარგული დოგმატების სანაზღაურო აღმოვაჩინე ჩემი სამშობლოს აღორძინების იდეაში. მე არ ვახდენდი ქართველი ერის იდეალიზაციას: უკვე გამოსული ვიყავი იმ ასაკიდან, როდესაც შეყვარებულნი ნეტარი აღტაცებით შესცქერიან თავიანთი ტრფიალის საგანს. იმ ლაქებს, იმ მანკს, რომელნიც ქართველ ერს ჩაგვრისა და მონობის საუკუნეებმა დაუტოვეს, მეც ვხედავდი

ჩემში. მაგრამ დარწმუნებული ვიყავი, რომ ძველი იბერული და კოლხური ტომების ჩამომავლებს ჯანსალი ფესვები ჰქონდათ და ბებერი მუხის ტოტებს, მრავალჯერ გასხეპილთ მტრების მიერ, ახალი ნორჩი ყლორტების გამოღება შეეძლოთ.

ერთხელ საღამოს პაოლო იაშვილმა და მე ჩვენს ნაცნობ ქართველ ემიგრანტთან შევიარეთ სასტუმროში. იქ მიხეილ დავითაშვილი დაგვხვდა. ის პარიზში რომელიღაც ქარხანაში მუშაობდა უბრალო მუშად. მან გვითხრა, ხვალ რუსი სტუდენტების მოწვევით ლენინი მოხსენებას კითხულობს ეროვნულ საკითხზე და ერთად დავესწროთო.

მანამდე ლენინი არ მენახა. ის რატომღაც მაღალ, გამხდარ, ლამაზ, გრუზათმიან მამაკაცად მყავდა წარმოდგენილი; სახტად დავრჩი, როდესაც დარბაზში დაბალი, ჯმუხი, მელოტი კაცი შემოვიდა. მას ტუჩებზე ხანდახან ძალიან დამახასიათებელი ღიმილი უკრთოდა, თითქოს ისეთი რაღაც იცოდა, რაც სხვებისათვის მუდამ საიდუმლოებად დარჩებოდა. ლენინმა თავის მოხსენებაში ენერგიულად გააკრიტიკა კულტურული ავტონომიის იდეა და განაცხადა, ჩვენთვის პირველხარისხოვანი და მეორეხარისხოვანი ერები არ არსებობენ, ყოველ ჩაგრულ ერს თვითგამორკვევის უფლება უნდა მიეცეს, ეს უფლება მის სრულს დამოუკიდებლობასაც გულისხმობსო. მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რუსეთის მომავალი რევოლუცია იმდენს მისეიმს ჩაგრულ ერებს, რომ ისინი არ ისურვებენ რუსეთიდან გამოთიშვასო.

ქართველი დამსწრეების ყურადღება განსაკუთრებით მიიპყო იმ გარემოებამ, რომ ლენინი დიდხანს შეჩერდა გურიის გლეხკაცობის როლზე 1905 წლის რევოლუციურ მოძრაობაში. მან თქვა, გურულებმა დიდი შეგნება და ორგანიზაციული ნიჭი გამოამჟღავნეს 1905 წელს, თავის რესპუბლიკაში მოსპეს ყოველი ძალმომრეობა და დანაშაული და თვალნათლივ დაამტკიცეს, რომ რუსეთის მეფის პოლიციას მხოლოდ დეზორგანიზაცია შეაქვს საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიო. საზოგადოდ კი უნდა ითქვას, რომ რუსი ნაციონალისტები ამაოდ ფიქრობენ თითქო სიმბირსკელი ან ტამბოველი გლეხი მაღლა იდგეს ქართველ, ლატვიელ ან ესტონელ გლეხზეო...

1914 წლის აპრილის ერთ თბილ მზიან დღეს ბევრი ვისეირნე ბულონის ტყეში, სადაც პარიზელი ამორძალები თავიანთ ბედაურებს მიაგელვებდნენ. შემდეგ ორიოდე დღე ჩემს ქართველ მეგობრებთან საუბარში გავატარე; უკანასკნელად ჩამოვუარე ჩემს ნაცნობ ბუკინისტებს სენის ნაპირას და სამშობლოსკენ გამოვსწიე.

ორიოდე თვის შემდეგ დიდი მსოფლიო ომი დაიწყო.

სიტყვები

და

წერილები

დავით გურამიშვილი

დავით გურამიშვილი ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული და ყველაზე მონუმენტური ფიგურაა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ვინ შეედრება მას ამ მხრივ? მონღოლთა ეპოქის ისტორიკოსი, ჟამთააღმწერლად წოდებული? იგი დიდი მჭევრმეტყველობით, დიდი ზნეობრივი პათოსით ლაპარაკობს ქართველი ერის ტრაგიკულ ბედზე მეცამეტე და მეთოთხმეტე საუკუნეში, მაგრამ არაფერს გვამცნობს თავის პირად ცხოვრებაზე; და ჩვენ არ ვიცით, რამდენად დაკავშირებული იყო მისი პირადი ბიოგრაფია ერის ბიოგრაფიას. სულხან-საბა ორბელიანი? როგორც მხატვარი და როგორც მოაზროვნე ისიც იმავე სიმაღლეზე დგას, როგორც დავით გურამიშვილი, მაგრამ თავისი არაკების წიგნში ადამიანის ცხოვრებას იმ ფილოსოფიურად მოაზროვნე გონების მწვერვალიდან უცქერის, საიდანაც ნაციონალური ზღუდეები იჩქმალება ან სრულიად ჰქრება და ბოროტება და სიკეთე ერთმანეთს უპირდაპირდებიან როგორც ზოგადი ადამიანური, ზეისტორიული კატეგორიები. დიდად ტრაგიკული პიროვნებანი იყვნენ თეიმურაზ პირველი და ვახტანგ მეექვსე, მაგრამ მათ

პოეტური ძალა არ ეყოთ თავიანთი თავის და თავიანთი ეპოქის ტრაგედია მხატვრულად დასრულებული ეპოსის ფორმებში გადმოეცათ.

რა წარმოადგენს დავით გურამიშვილის შთაგონების წყაროს? სრულიად არ შეიძლება ითქვას, რომ ის მწიგნობრული შთაგონების პოეტი იყოს, რომ ის რომელიმე ლიტერატურული ტრადიციის ან, მით უმეტეს, რომელიმე ლიტერატურული სკოლის ტყვეობაში იმყოფებოდეს. განთავისუფლდა რა სპარსული ეპოსის და ლირიკის არტახებისაგან, „ჰენრიადის“, „მესიადის“ და „როსიადის" ავტორების ეპიგონი არ გამხდარა: ის ჭეშმარიტად ორიგინალური და ნაციონალური პოეტი დარჩა, როგორიც ბევრი არ ყოფილა არც მის წინ, არც მის შემდეგ. გურამიშვილი კარგად იცნობს „ქართლის ცხოვრებას“, ბიბლიას, განსაკუთრებით დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნსა, სოლომონ მეფის იგავებსა და ეკლეზიასტეს; კარგად იცნობს აგრეთვე ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლებს, აპოკრიფებს, ბოლოს ხალხური პოეზიის ნიმუშებს; მაგრამ მისი პოეტური შთაგონების მთავარი წყარო მაინც მისი პირადი განცდილი ამბები და მისი თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების სინამდვილეა. ამ სინამდვილეს პოეტი პირდაპირ უცქერის და არაფერი შეედრება მის მიუკერძებლობას, მის ვაჟკაცობას მისი დროის ხელისუფალთა დახატვაში და ზნეობრივ გასამართლებაში:

მე თუ გინდა თავიც მომჯრან, ტანი გახდეს გასაბერად,
ვინც არა გგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად.

შეადარეთ გურამიშვილის მიერ დახატული ისტორიული პირების და მაღალი საზოგადოების სურათი იმ სურათებს, რომლებიც მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნის ქართველი პოეტები და მემატიანეები იძლევიან და თქვენ დაინახავთ, რა მიუწვდომლად მაღლა დგას ის მათთან შედარებით როგორც ადამიანი და როგორც მწერალი. ყველა ეს ფეშანგი ფაშვიბერტყაძეები, იასე ტლაშაძეები, ფარსადან გორგიჯანიძეები, სეხნია ჩხეიძეები, ომან ხერხეულიძეები და სხვები ფერმკრთალნი ჩანან მის გვერდით: ისინი ხშირად ენის ბორძიკით ლაპარაკობენ და ძალიან ადვილად ჰკარგავენ გზას გაცვეთილ ალეგორიებში, უსარგებლო დეტალებსა ან არაფრის მთქმელ მაღალფარდოვან ფრაზეოლოგიაში. კომპოზიციის გრძნობის სისუსტე მათ ხელს უშლის გაარჩიონ, რა არის მთავარი და რა არის მეორეხარისხოვანი მათ მიერ აწერილ ამბებში. პირიქით, გურამიშვილი თავისუფალია ემპირიული მოვლენების ტყვეობისაგან, ის ჰქმნის ჰარმონიულ პოეტურ სამყაროს, რომლის გვერდით მისი თანამედროვეების პოემები და ქრონიკები ხშირად, ცოტა არ იყოს, ქაოტურ შთაბეჭდილებას ახდენენ.

„დავითიანი“ ისტორიული შემეცნების წყაროსაც წარმოადგენს. პოეტი ძუნწ, მაგრამ ნათელ და სწორ ცნობებს იძლევა თავისი დროის ქართლ-კახეთის, ერანის და რუსეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. პოეტი ძალიან რელიეფურად ჰხატავს შაჰ

თამაზსა და ნადირ შაჰს, პეტრე პირველსა, ვახტანგ მეექვსესა და ბაქარს, კონსტანტინე მეფესა და იესეს. ის მათ მორალურადაც აფასებს. ქართლელების და კახელების შუღლი, რომელიც მასში, როგორც ქართველ პატრიოტში, აღშფოთებას იწვევს, მის თანამედროვეს იესე ტლაშაძეს თავის პოემაში „კათალიკოს-ბაქარიანში“ ისე აქვს აწერილი, თითქო საქმე უცხო ერებს ეხებოდეს:

ქართველთა დასჭრეს თავები თუშთა, კახთა და თათრისა,
მოართვეს ვახტანგს, შეიქნა მდივნისგან წერა დავთრისა,
ეს მე მოვჭერო, ეს ამან, აღარვის ჰქონდა ხათრისა,
მტერი დაჩაგრეს, გალაღდნენ, აწ ეშინიათ მათ რისა?

თუ გურამიშვილი სხვებს არ ინდობს, არც თავის თავის დაფასებაშია ლმობიერი. მრავალ ადგილას თავის წიგნში ის ძალიან იაფად აფასებს თავის პოეტურ ნიჭს. ამტკიცებს, შემთხვევით გავერიე მერანთ ჯოგში და ძლივს მივჯაგჯაგებ მათ უკანო. ნაკლებ პოეტურად მიაჩნია თავისი გარეგნობაც, განსაკუთრებით სიბერეში, როდესაც მას თითქოს გულ-მკერდი ნახშირივით გაშავებია, თავი გამელოტებია, პირისახე ჩირივით დასჭკნობია, ხოლო ჩიჩვირი დაღმა დაშვებია.

ძნელი მოსალოდნელი იყო, რომ ასეთი ადამიანი თავის თავის მოტრფიალე ნარცისებს დაინდობდა რომელიმე დარგში; და, მართლაც, ეტყობა, მას ყველაზე მეტად ეჯავრებოდა ადამიანები, რო-

მელნიც არასოდეს არ იღლებიან თავიანთი თავის გუნდრუკის კმევაში:

ერთს კიდევ გეტყვი იგავსა, თქვენგნით დამერთვის თუ ნება,
ზოგს კაცსა საკმლად მიუჩანს თვისი სიმყრალის სუნება.

* *

თავის წინამორბედთაგან დავით გურამიშვილი ყველაზე მეტად შოთა რუსთაველს აფასებს და მას საქმის ვითარება ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერის შემდეგ ქართული პოეზიის ვენახი განიძარცვა და „დავითიანის“ ავტორს მხოლოდ ნამცვრევი ერგო წილად. მაგრამ თუ გურამიშვილი, პოეტური ფორმის სრულყოფის თვალსაზრისით, მართლაც რუსთაველის მემკვიდრედ შეიძლება ჩაითვალოს, ისიც უნდა ითქვას, რომ მათი მსოფლმხედველობა რამდენიმედ ეწინააღმდეგება ერთმანეთს.

შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობა უაღრესად ფილოსოფიური და ესთეტიკურია, ის თავისი გმირების მოქმედებას, უწინარეს ყოვლისა, მშვენიერების თვალსაზრისით აფასებს. როგორც ტარიელის და ნესტან-დარეჯანის, ისე ავთანდილის და ფატმანის ყოფაქცევაში დღევანდელ მკითხველს ბევრი რამ მორალურად უმართებულოდ ეჩვენება, ამას გარდა პოეტი არაფერს გვიმხელს, თუ როგორ აფასებს ის ზნეობრივად თავისდროინდელ საზოგადოებას, რომელიც არსებითად ძა-

ლიან მღელვარე იყო: რუსთაველი მოწმე უნდა ყოფილიყო დემნა ბატონიშვილის აჯანყებისა გიორგი მესამის წინააღმდეგ, მისი დამარცხებისა, თვალების დათხრისა და დასაჭურისებისა, ორბელთა შემუსვრისა, გიორგი რუსის გაძევებისა და მის მიერ მოწყობილი ორი დიდი აჯანყებისა თამარ მეფის წინააღმდეგ, ბოლოს, შეიძლება, იმ პოლიტიკური და ზნეობრივი დეგრადაციისა, რომელიც ლაშა-გიორგისა და რუსუდან დედოფლის დროს დაიწყო.

ამ მეთორმეტე საუკუნის პარნასელის წინააღმდეგ დავით გურამიშვილი ძალიან ვნებიანი რეალისტია და ის ქრისტიანული მორალის თვალსაზრისით უდგება თავის დროის საზოგადოებას. მას არასოდეს არ ავიწყდება ქრისტიანობის პირქუში პარნასი – გოლგოთა და იქ დაღვრილი სისხლი. მას არასოდეს არ სტოვებს შეცოდების და ნაცვალგების შეგნება. მაგალითად, როდესაც კიუსტრინის ბრძოლის დროს თავისი ცხენითურთ ლაფში ეფლობა, მას ეჩვენება, ცოდვის მორევში ჩავიფალიო. როგორც მისი „გოდებიდან“ ჩანს, ვაჟკაცობის ასაკში ის ვიღაც ლამაზი ქალის მიჯნური გამხდარა; ამას ჭკუაზე შეცდომად, მცნების გარდახდომად სთვლის: როგორც ვიგემე, ეგრეთ ვიგვემეო, ამბობს ის. მას მუდამ თან სდევს სიკვდილის აჩრდილი მჭლეტანიანი კაცის სახით; მას მუდამ ჯოჯოხეთი ემუქრება.

მაგრამ არის ერთი მეტისმეტად მნიშვნელოვა-

ნი პუნქტი, სადაც დავით გურამიშვილის მსოფლმხედველობა ვიწროდ უკავშირდება შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობას: ესაა მზის კულტის აღიარება. რაზეც უნდა ლაპარაკობდეს დავით გურამიშვილი – სამშობლოზე, სატრფოზე, ქრისტეზე, მას მუდამ სინათლის დასაბამი – მზე, მზეთა-მზე ახსენდება; და „დავითიანის“ მკითხველი ხშირად გაოცებული ეკითხება თავის თავს: ვისთან აქვს მას საქმე, დოგმატიკური ქრისტიანობის თუ სოლარული მონოთეიზმის აღმსარებელთან.

მეორე პუნქტი, სადაც გურამიშვილი შოთა რუსთაველს რამდენიმედ უახლოვდება, ქალ-ვაჟის სიყვარულის იდეალისტური გაგებაა. გურამიშვილის „ზუბოვკა“ უდავოდ ერთ-ერთი საუკეთესო ლირიკული ლექსია ქართულ ლიტერატურაში. ეს ლექსი იმდენად ორიგინალურია, რომ მის პარალელურ მოვლენას ამაოდ მოვძებნიდით მსოფლიო ხელოვნების შედევრებს შორის. როდესაც ევროპელი პოეტები და მხატვრები, შუა საუკუნეებში იქნებოდა ეს თუ ახალ ეპოქაში, საყვარელი ქალის გაღმერთებას ახდენდნენ, მას ხშირად ღვთისმშობელს უკავშირებდნენ. დავით გურამიშვილის შეგნებაში შავთვალწარბა, შავხალიანი, გათხოვილი უკრაინელი ქალის კონკრეტული სახე თანდათან რელიგიურ იდეაში გადადის და ქრისტეს წარმოდგენას უკავშირდება. რაა საერთო ლამაზ ახალგაზრდა ქალსა და განკაცებულ ღვთაებას შორის? პლატონი ამტკიცებდა, მშვენიერება სიკეთის

გრძნობადი გამოვლინებააო. შეიძლება ეს აზრი უცნობი არ იყო გურამიშვილისათვის.

შეიძლებოდა თუ არა ასეთი ადამიანი გულგრილად მოპყრობოდა თავისი დროის ქართველ საზოგადოებას, რომელმაც თავისი წინაპრებისაგან მრავალ სათნოებასთან ერთად მრავალი მანკი მიიღო მემკვიდრეობით, ხოლო კიდევ უფრო მეტი უცხო დამპყრობლებისაგან შეიძინა? ის ჰკიცხავს ქართლის და კახეთის მეფეებს, რომელნიც ერთმანეთს ექიშპებიან და უგუნურად ყურს უგდებენ უსინდისო დამსმენლებს, არისტოკრატიას, რომელიც ლეკებსა და ოსმალოებს იწვევს შინაური უთანხმოების გადასაჭრელად, გულგადედლებულ მხედრობას, ანგარებით დაავადებულ ბერებს, რომელნიც დიპლომატიური მისიის შესასრულებლად არიან მოწოდებულნი, ნამდვილად კი მხოლოდ ინტრიგების ქსელის გაბმასა, ზურგიელით გაძღომასა და ატენური ღვინით დათრობაზე ოცნებობენ.

არის რაღაც ბიბლიური გურამიშვილის გოდებაში მშობელი ერის დამხობის გამო; ასე მხოლოდ ძველი ებრაელი წინასწარმეტყველები დასტიროდნენ ისრაელის ბედს. ამ გოდებაში სამშობლოს სიყვარული რელიგიურ, მეტაფიზიკურ სიმაღლეზეა აყვანილი. ემპირიული საქართველოს უკან ის სხვა უფრო რეალურ საქართველოს სჭვრეტს. საქართველო წარმოდგენილია როგორც უღრუბლო ქვეყანა, მზეთა-მზით უხვად განათე-

ბული, ხოლო ქართველი ერი „როგორც სარკის მზის შუქით ციალი“. ამ თავის ნამდვილ სამშობლოს ის ესაუბრება უცხოეთიდან, ის მზადაა მას საფლავიდან, საფლავის უღრმესი უფსკრულებიდან, თვით ჯოჯოხეთიდან ესაუბროს:

გეაჯები, ნუ გამწირავ, მოვჰკვდე, შენ კერძ დამმარხეო,
ჯოჯოხეთში ნუ ჩამაგდებ, მიწყალობე სამოთხეო.

ადვილი გასაგებია, რომ ასეთი ბუნების ადამიანი არ შეიძლებოდა დენაციონალიზაციის პროცესს დამორჩილებოდა. ბავშვობის უძლიერესი შთაბეჭდილებანი მან ქართლის სოფელში მიიღო. ჭაბუკი იყო, როდესაც ლეკებმა დაატყვევეს და დაღესტანში გაიტაცეს. თავის დატყვევების და გაქცევის ამბავი მას მოთხრობილი აქვს სტრიქონებში, რომელნიც არავითარ შეფასებას არ საჭიროებენ არც ესთეტიკის, არც ეთიკის თვალსაზრისით; მათზე უკეთესი ჩვენს დედა ენაში არაფერი დაწერილა ათას ხუთასი წლის მანძილზე. ეს სტრიქონები გაოცებასთან ერთად ყოველთვის მხნეობას იწვევდნენ და მომავალშიც გამოიწვევენ ქართველი მკითხველების ერთიმეორის მომდევნო თაობებში. ჯერ რუსეთში, შემდეგ განსაკუთრებით უკრაინაში მან მეორე სამშობლო იპოვა. თავისი შეგნებული ცხოვრების უდიდესი ნაწილი მან უცხოეთში გაატარა. ამისდა მიუხედავად ნაციონალური პოეტი დარჩა, უფრო ნაციონალური, ვიდრე ბევრი სხვა პოეტი, რომელიც მთელი თავიანთი

სიცოცხლის განმავლობაში სამშობლოს საზღვრებს არ გასცილებია. ის ამბობს, მე უბედური ვიყავი, იმიტომ რომ ჩემი სამშობლო იყო უბედურიო. ამით თითქოს მომავალ თაობებს უანდერძებს სამშობლოს ბედნიერებაზე იზრუნონ, თუ უნდათ ბედნიერი იყვნენ პირადად.

ეს შეიძლება კიდევ იმდენად გასაკვირველი არ იყოს. უფრო გასაკვირველია ის, რომ მან ასე ცხოვლად შეინარჩუნა ცხოვრების პირველი მთავარი მოვლენები და სიბერეში ისე ლაპარაკობს თავის სამშობლოზე, თითქო მას უშუალოდ ხედავდეს ახალგაზრდული თვალებით, გასაოცარია მისი ცოდნა ქართული სოფლის ცხოვრებისა, ქართული მიწათმოქმედებისა, სამეურნეო იარაღებისა, ქართული სახალხო პოეზიისა; გასაოცარია მისი ლექსიკონის სიმდიდრე, მისი სინტაქსის სისწორე და ქართული ენის სტიქიონის შეგრძნობა. გასაოცარია, რა ახლო დგას მისი ენა ხალხურ მეტყველებასთან, თვით მისი ქრისტე ისე ლაპარაკობს, თითქო ბეთლემსა და ნაზარეთში კი არ იყოს დაბადებული და აღზრდილი, არამედ ქართლ-კახეთში, სადღაც საგურამოს მახლობლად.

ქართულ ლექსს ასეთი რეფორმატორი არ ჰყოლია შოთა რუსთაველის შემდეგ. მისი მეტყველება აფორისტულია, მისი სტილი ლაპიდალური და ენერგიული; მას არაჩვეულებრივად მდიდარი მეტაფორული ინვენტარი აქვს. ხშირად იყენებს შინაგან რითმასა და ალიტერაციას. აშკარად ჩანს,

რომ ახალგაზრდობაში დიდი გულისყურით უსმენია ქართული ხალხური ლექსი და სიმღერა, ხოლო მომწიფებისა და სიბერის ასაკში დიდად დაინტერესებულა რუსულ-უკრაინული პოეტური და მუსიკალური ფოლკლორით. ყოველივე ამას ხელი შეუწყვია მისი ლექსი მოქნილი, რითმულად მდიდარი და კეთილხმოვანი გამხდარიყო.

მაგრამ ცნობილია, რუმ ვერავითარი ხალხური გუნდი, ვერავითარი მუსიკალური სკოლა ვერ უშველის ადამიანს, რომელსაც სმენა დახშული აქვს. თუ ანტონ კათოლიკოსის და ტრედიაკოვსკის ეპოქაში, როდესაც ქართველი და რუსი პოეტები მკითხველებს თითქოს ათფუთიან რკინის ზოდებს ურტყამდნენ თავში, გურამიშვილის ლექსი ასე მსუბუქად და თავისუფლად გაისმოდა, ეს იმით აიხსნებოდა, რომ თვით მას ემღერებოდა; ემღერებოდა როგორც სიჭაბუკის ასაკში, ისე ღრმა სიბერეში, როდესაც ცალთვალა რაფსოდი გახდა, მაგრამ დაუბერებელი გული შეინარჩუნა.

სიბრძნე უდროოდ კაცს არ აბერებს,
თუ გული მთლად აქვს, კიდეც ამღერებს.

მისი პასტორალი აქაცვია მწყემსი“ ანუ „მხიარული ზაფხული“ ნაწილობრივ ქართული ხალხური პოეზიითაა შთაგონებული, ხოლო ნაწილობრივ, როგორც ჩანს, რუსულ-უკრაინულით. ესაა საუცხოო იდილია, ოდნავ გაჭიანურებული, მაგრამ შესანიშნავი ქალ-ვაჟის ფსიქოლოგიური დახა-

სიათებისა, პეიზაჟის ასახვისა და ყოფა-ცხოვრების რეალისტურად გადმოცემის თვალსაზრისით. ხალხური მეტყველება, ხალხური ხუმრობა და ენაწყლიანობა მას მომხიბვლელს ხდის. ავტორი ალაგ-ალაგ ძალიან თამამ გამოთქმებს ხმარობს; არ ერიდება საგნებს მათი სახელი უწოდოს. პოემაში ორი მთავარი ეპიზოდია გადმოცემული, ესაა ორი თაობის ქალ-ვაჟის ამბავი: პირველში ქალი ცდილობს ვაჟი შეაცდინოს. მეორეში ვაჟი აცდენს ქალს. „ქაცვია მწყემსის“ მორალი ძალიან მარტივიცაა და ძალიან ძველიც: ადამიანს ბედნიერებას მხოლოდ ცოლქმრული სიყვარული ანიჭებს, ყოველი სხვაგვარი სიყვარული ეშმაკისაგანაა. მაგრამ თუ გავიხსენებთ ამ ჟანრის ყველაზე სახელგანთქმულ ნაწარმოებებს, თეოკრიტეს და მოსხუსის იდილიებს, ლონგუსის „დაფნისს და ქლოეს“, ტორკვტო ტასოს „ამინტას“, დავრწმუნდებით, რომ თუმცა გურამიშვილი თავის პასტორალში მათს სიმაღლეზე ვერ ადის, მაგრამ იძლევა მათს ქართულ ვარიანტს, პატარა შედევრს, სადაც სისხლსავსე ქართველი გლესკაცები იდილიური ქართული ტყე-ველების ფონზე არიან დახატული და სადაც ტლანქ სურათებს პოეტური ოცნებანი ენაცვლებიან.

არის რაღაც წარმართული ბუნების გაღვიძების შეგრძნობაში, როგორც ის „მხიარულ ზაფხულშია“ გადმოცემული: თითქოს თხის რქებიანი

და თხის ჩლიქებიანი პანი იღვიძებს გაზაფხულის გამარჯვებასთან ერთად, შეზარხოშებული დიონისეს და ნიმფების ფერხულში ებმება და ყოველ სულიერ არსებას მოუწოდებს თავისი ტოლი იპოვოს და თვისი ცოლი დანერგოს.

„ქართლის ჭირი“ ყველაზე პირქუში წიგნია ქართულ ლიტერატურაში. მისი მთავარი გმირი ქართველი ერია, რომელიც მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეში თითქო თავისი ისტორიული ტრაგედიის მეხუთე აქტს აღწევს. მეორე მისი გმირი თვით დავით გურამიშვილია, რომელიც სისხლით და ოფლით მორწყულ გზას გადის ლამისყანიდან თერგის ნიპირამდე, იქიდან ჯერ მოსკოვში გადადის, ხოლო შემდეგ მირგოროდში. ბოლოს, ღრმად ტრაგიკული ფიგურაა ვახტანგ მეექვსე: ის მსხვერპლია შინაური შუღლისა, თავისი უმცროსი ძმის იესეს მსგავსი ადამიანების ინტრიგებისა, მძლავრი აგრესორების შემოტევისა, რუსეთის პოლიტიკის ცვალებადობისა. გრანდიოზულ შთაბეჭდილებას ახდენს ვახტანგის ცხოვრების დასასრულის აღწერა, მისი ასტრახანში დარჩენა ათიოდ მსახურით, გამოთხოვება ქართველ ემიგრანტებთან, ბოლოს, სიკვდილი.

მაგრამ დავით გურამიშვილს თავისი პირადი და თავისი სამშობლოს ტრაგედია განცალკევებულად არ აქვს წარმოდგენილი; ესაა თითქო ერთი ეპიზოდი კაცობრიობის ტრაგედიისა. დავით გუ-

რამიშვილი ერთგვარ ეთიკურ დუალიზმს აღიარებს: ის ფიქრობს, რომ კაცობრიობის ისტორია არსებითად სიკეთისა და ბოროტების ორთა ბრძოლას წარმოადგენს. სინათლეს სიბნელე სცვლის; სატანა ებრძვის ღმერთს, მან თავდაპირველად გაიმარჯვა; აქედან წარმოსდგა ადამიანის პირველშობილი შეცოდება. ადამმა ხელშეკრულება დასდო სატანასთან და მას სული დაუგირავა:

ადამ მიუთხრა სატანას, თუ რამ იცოდეო,
ევასა სტკივა მუცელი, წამლად დანადეო.
სატანამ უთხრა, მაგისი ჩემხე მააგდეო,
მე შენ რაც გთხოვო სახსრადა, იმას მომცემდეო:
გული გირაოდ მომეცი და ამას დასწერდეო,
თავით, ცოლითა, შვილითა ნათესავამდეო...
ადამ მიუგო, ეგრეთ ვყო, ვით შენ ითხოვდეო;
მიჰყიდა სული, ჩავარდა ჯოჯოხეთამდეო.

თუ ქართველი ხალხი ცოდვილი და უბედურია, ეს იმიტომ, რომ მთელი კაცობრიობაა ცოდვილი და უბედური; საქართველოს ხსნა შეიძლება მხოლოდ მთელს მსოფლიოს ხსნასთან ერთად. ხოლო კაცობრიობის ხსნის საწინდარს წარმოადგენს სინათლის ღმერთის, ქრისტეს, მზეთა-მზის საბოლოო გამარჯვება ბნელეთის ძალებზე. მოხდება ადამიანის ზნეობრივი განახლება და ფიზიკური გაახალგაზრდავება, მისი განკაცება, მისი ღვთაებასთან დაახლოება. ამრიგად „დავითიანი“, რომელიც ღრმად ტრაგიკული და პესიმისტური ჩანს თავის ცალკეულ ნაწილებში, მთლიანად სიკეთის გამარჯვების რწმენითაა გაერთიანებული.

ეს რწმენა დაკავშირებულია, ერთი მხრით, ქრისტიანული გამოხსნის იდეასთან ხოლო მეორე მხრით რაციონალისტურ მსოფლმხედველობასთან. ქრისტემ თავისი ჯვარცმით და ჯოჯოხეთის წარტყვევნით ადამიანი იხსნა პირველშობილი ცოდვისაგან; ის ეუბნება ადამიანს:

საფლავით აღვსდეგ, სიკვდილით სიკვდილი ვთურგნეო,
ჯოჯოხეთშიგან სატანა რისხვით მივბნიდეო...
თუ გულმხურვალედ ეს ბოდიში შენ მოიხადეო,
მერმე შენი განსვენება ჩემზე მააგდეო,
თუ ვითარ გაგაყმაწვილო, აღარ დაბერდეო,
არა გაქვნდეს რა საჯავრო, სულ იხარებდეო.

მაგრამ გურამიშვილი ცხოვრობდა მეთვრამეტე საუკუნეში, გონების კულტის და განათლების ეპოქაში, როდესაც ვოლტერმა და ენციკლოპედისტებმა ქრისტიანული დოგმების წინააღმდეგ გამანადგურებელი იერიშები მიიტანეს. მირიან ბატონიშვილის ძმისწულებიდან ერთი მონტესკიეს მთარგმნელი იყო, მეორე ლოკის და კონდილაკის ფილოსოფიის მცოდნე და ნაწილობრივ მიმდევარი. ქართველ ემიგრანტებს შორის, რომელთაც გურამიშვილი ხვდებოდა და მიწერ-მოწერას აწარმოებდა, უეჭველია, დეისტებიც იქნებოდნენ და თავისუფალი მოაზროვნეებიც; ხოლო მათ შორის ფრანკ-მასონების არსებობას მოწმობს დიმიტრი სააკაძის ნახევრად სახუმარო ლექსი, მიწერილი დიმიტრი ბაგრატიონისადმი:

თქვენი მოგვესმა, პატრონო, შეჰქმნილხართ ფარმა-
ზონია,
ზოგთა ჰსთქვეს, „არის მართალი“, და ზოგთა არა
ჰგონია,
ხრისტეს უარის მყოფლობა მე თქვენგან არა მგონია,
თუ მართალია, მოიქეც, სხვა მეტი არა ღონია.

თუმცა დავით გურამიშვილი არსად მეთვრამეტე საუკუნის გამანათლებლებს და ენციკლოპედისტებს არ ასახელებს, მაგრამ დამახასიათებელია, რომ ის იმოწმებს მათს შორეულ წინაპარს, ბერძენ ფილოსოფოსს ეპიკურს, როგორც გონების აპოლოგეტს, როგორც ვნებათაღელვის დათრგუნვის მქადაგებელს! და შეუძლებელიცაა დავით გურამიშვილს, მოსკოვსა და უკრაინაში გატარებული ხანგრძლივი წლების განმავლობაში, ევროპელი გამანათლებლების არსებობა და მათი ძირითადი იდეები არ ცოდნოდა. მას არ შეეძლო არ შეესუნთქა ის ჯანსაღი და გამახალისებელი ჰაერი, რომელსაც მოწინავე თაობები ისუნთქავდნენ პარიზიდან დაწყებული მოსკოვსა და თბილისამდე. და როდესაც გურამიშვილი თავის დიდაქტიკურ ლექსებში გონების, განათლების, თავდაჭერილობის, სულიერი მხნეობის აპოლოგიას იძლევა, ცხადი ხდება, რომ ის არ იყო ვიწრო დოგმატურ სალტეებში მოქცეული ადამიანი, რომ ქრისტიანული მორალი მას ფართო ჰუმანისტური თვალსაზრისით ჰქონდა გაგებული. ის ცდილობდა თავისი ზნეობრივი შეხედულებები ყველაზე პროგრესულ ფილოსოფიურ აზროვნებასთან დაეკავშირებინა.

ეგნატე ნინოშვილი

დიდ ადამიანებს, ჩვეულებრივ, დიდი დაბრკოლებების გადალახვა უხდებათ და მათი ხასიათი ბრძოლაში იწრთობა და კაჟდება. მაგრამ არის საზღვარი, რომლის იქით ტვირთი აუტანელი ხდება თვით ყველაზე ახოვანი სულის ადამიანისთვის. ნინოშვილს არ უგემნია დედის ალერსი, რომელიც ადამიანს საუკეთესო ზნეობრივ საგზალს აძლევს ცხოვრების სახიფათო ბილიკების გასასვლელად. იმ დღიდან, როდესაც პატარა ეგნატეს მამიდამისმა ხელში ქაღალდის ნაფლეთზე დაწერილი ანბანი მისცა და ფეხები ღელეში ჩააყოფინა, რათა „წყალივით წერაკითხვა ესწავლა“, იმ დღემდე, როდესაც მისი გვამი, კუბოს უქონლობის გამო, მთლიანი ხისგან გამოჭრილ ნამორში ჩაასვენეს, მისი ბიოგრაფია რელიგიური მოწამის ცხოვრების აღწერას დაემსგავსებოდა, თუ ის ათეისტი და მატერიალისტი არ ყოფილიყო.

სიცოცხლეშიც და სიკვდილის შემდეგაც ეგნატე ნინოშვილს დიდი ბრძოლა მოუხდა, რათა შესაფერი ადგილი დაეჭირა ქართ ლიტერატურაში. მკითხველი. საზოგადოების საუკეთესო

ნაწილი, აგრეთვე გამოჩენილი მოღვაწეები და მწერლები, გიორგი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, აკაკი წერეთელი, პეტრე უმიკაშვილი, თედო სახოკია და სხვები აღტაცებით შეხვდნენ მისი პირველი მოთხრობების გამოქვეყნებას. თავის პუბლიცისტურ წერილებში მან ახალი თაობის პოლიტიკური მრწამსი გამოთქვა და ის მესამე დასის ბელადად იქნა გამოცხადებული. ცხოველი ინტერესი ნინოშვილის შემოქმედებისადმი შემდეგაც არ განელებულა. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ მან ხელახალი აღორძინება განიცადა და, შეიძლება ითქვას, რომ ნინოშვილი დღეს ერთერთი ყველაზე საყვარელი და პოპულარული მწერალია საქართველოში. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველი მაღალი საზოგადოების და ინტელიგენციის ის ნაწილი, რომელიც ცხოვრებაშიც და ხელოვნებაშიც ფერ-უმარილს უფრო აფასებს, ვიდრე ბუნებრივ სილამაზეს, გულგრილად ან ათვალისწუნებით შეხვდა ეგნატე ნინოშვილის გამოსვლას და მათს წრეში „პალიასტომის ტბის“, „სიმონას“ და „პარტახის“ ავტორი ნაკლებ ფასობდა, ვიდრე ზოგიერთი ბელეტრისტი, რომლის სახელი დღეს საბოლოოდ დავიწყებულია.

ბელეტრისტის დაკვირვების ნიჭი და მხატვრული ძალა ჩანს არა მარტო სინთეზში, არა მარტო კომპოზიციაში, არამედ დამახასიათებელი დეტალების გადმოცემაში. ძნელად თუ დაავიწყდება

გულისხმიერ მკითხველს ზოგიერთი დამახასიათებელი დეტალი ნინოშვილის მოთხრობებიდან. მოსე მწერალი მხოლოდ სამხრობის ჟამს მოდის სოფლის კანცელარიაში და, როდესაც მისი ლოდინით დაქანცული გლეხები ფეხზე წამოცვივდებიან და თავმდაბლა მიესალმებიან, ის საპასუხოდ ქუდის წინაფრაზე მოკეცილ მათრახს მიიდებს („მოსე მწერალი“). ქრისტინე შინიდან გაპარვის ღამეს, იმის შიშით, რომ ძუძუმწოვარა ბავშვი არ გავაღვიძოვო, მას კი არ ჰკოცნის, არამედ მხოლოდ მის აკვანს, ქრისტინეს მამა თბილისში მიდის და ქუჩაში გამვლელ-გამომვლელთ ჰკითხავს, აქანაი ქრისტინას თუ იცნობთ, მასტავლეთ, სად დგასო („ქრისტინე“). ღამით ეზოში თავის მოსაკლავად გამოსულ გოგია უიშვილს მამლის ყივილი ზამთრის ცივ ჰაერში ისე ეჩვენება, თითქო ის თვალით დასანახ სხეულად ქცეულაო („გოგია უიშვილი“). გასათხოვარმა ქალმა ლიზამ არ იცის, რომ შუამავალი დედაკაცები მის გასაშინჯად მოსულან და გულუბრყვილოდ მუხლზე დასმულ ხატავერა კატას ეალერსება („პარტახი“). დაშლილი ტივის ხეები ქარიშხლის დაცხრომის და მამა-შვილის დახრჩობის შემდეგ ისე დათამაშობენ პალიასტომის ტბის ტალღებზე, თითქო დასულდგმულებულან და უხარიათ, რომ თავისუფალი ვართო („პალიასტომის ტბა“). ყოველივე ეს დიდი ფერადმწერლის და ფსიქოლოგის ფუნჯითაა დახატული.

მან პირუთვნელად ასახა გლეხკაცობა, როგორც ეს შეეძლო თვით გლეხკაცობიდან გამოსულ პატიოსან მწერალს, რომლისთვისაც კარგადაა ცნობილი თავისი წოდების ღირსებანი და მანკიერებანი. ხოლო რაც შეეხება ქალაქის მუშათა კლასს, ნინოშვილმა ვერ მოასწრო მისი მხატვრულად ასახვა. როგორც ეტყობა, ის თავის პუბლიცისტურ ნაწერებში აპირებდა კაპიტალიზმის განვითარების და პროლეტარიატის როლის საკითხს დაბრუნებოდა.

თუ ეგნატე ნინოშვილი საერთოდ თავისუფალი იყო იდეალიზაციის სენისაგან, ქალები მას უფრო ნატიფი და ძვირფასი მასალისაგან შექმნილ არსებებად მიაჩნდა. მის მიერ ასახული ქალები, უმეტეს ნაწილად, მოხდენილი გარეგნობის და ნაზი სულის პატრონები არიან, ისინი ადვილად იღუპებიან ტლანქი და ეგოისტური მამაკაცების საზოგადოებაში. მანას, დარიკოს, დესპინეს, ლიზას (ამავე მელანიას) სახეები რაღაც ტრაგიკული პოეზიის ბურუსში არიან გახვეული; მაგრამ იმავე დროს ისინი ძალიან რელიეფურად დგანან მკითხველის წინაშე. ასეთი სახეების შექმნა შეეძლო მხოლოდ უბიწო სულის მხატვარს. ხოლო ქრისტინეში მან დახატა ქალის სახე, უმანკოსი და დაცემულისა, გაურყვნელი მეძავისა, რომლის შორეული პროტოტიპები ქრისტიანულმა რელიგიამ წმინდანის შარავანდედით შემოსა.

რაღაც ტრაგიკული ელფერი აქვს ეგნატე ნი-

ნოშვილის პირად რომანსაც. 1892 წლის ახალწელიწად დღეს ის გურიის სოფელ ხიდისთავში გაეცნო თავისი მეგობრების ბესარიონ და გერონტი კალანდაძეების დას ნადასის, რომელიც, როგორც ეტყობა, თავისი გარეგნობით და სულიერი კულტურით ყველაზე მეტად შეეფერებოდა მის იდეალურ წარმოდგენას სატრფოსა და მეუღლეზე. არსებობს ნინოშვილის ორი წერილი ნადასი კალანდაძისადმი მიმართული, მაგრამ არ დარჩენილა ქალის პასუხი; მხოლოდ, როგორც თვით ნინოშვილის მეორე წერილიდან ირკვევა, მას ეგნატესთვის უარი უთქვამს მასზე გათხოვილიყო, ვინაიდან უკვე ჰყოლია საქმრო, რომელიც ბელეტრისტის კარგი ნაცნობი ყოფილა.

ეგნატე ნინოშვილის ეს ორი წერილი, პირველი ძალიან ლაპიდარული, ხოლო მეორე ძალიან ვრცელი, საუკეთესო მასალას იძლევა მისი ხასიათის გასაგებად. პირველ ნაბიჯს ის თამამად და უყოყმანოდ დგამს, ახლადგაცნობილ ახალგაზრდა ქალს თავის გულსა და ხელს თავაზობს და ამასთანავე სთხოვს პასუხი ერთ დღეზე მეტი არ დაუგვიანოს. როცა პასუხი იგვიანებს, მას სინანული და სინდისის ქენჯნა იპყრობს. ის წერილს სწერს ბესარიონ და გერონტი კალანდაძეებს, შევცდი, დანაშაული ჩავიდინე, რომ თქვენს დას სიყვარული გამოვუცხადე, ხელი ამიღია ამ ბოდვისაგანო. ბოლოს, თითქმის ერთი თვის დაგვიანებით, ქალის პასუხი მოდის. ნინოშვილი იმავე

დღეს მეორე წერილს უგზავნის მას. ესაა ყველაზე უცნაური წერილი, რომელიც ოდესმე შეყვარებულ ვაჟს ახალგაზრდა ქალისადმი გაუგზავნია.

სწორი უნდა იყოს ფსიქოლოგიური დაკვირვება, რომ სიყვარული ადამიანს ფიზიკურად ალამაზებს. ყოველ შემთხვევაში, შეყვარებული ადამიანი ჩვეულებრივ, ცდილობს თავის სატრფოს შელამაზებულ ნიღაბში, ხელსაყრელ განათებაში ეჩვენოს. ეგნატე ნინოშვილი კი ნადასი კალანდაძეს ისეთ ავტოპორტრეტს უხატავს, რომ მისი დანახვა შეაშფოთებდა უსაზღვროდ შეყვარებულ და თავგანწირულ ქალსაც. ის ამ ქალს უმტკიცებს, თქვენზე ბევრად ხნიერი ვარ, დღეს-ხვალობით ჭლექით დაავადებას მოველი, ჟამივით უხასიათო ვარ, ადამიანს იშვიათად შევეწყობი, თუ ვინმეს დავუმეგობრდი, გაივლის ერთი კვირა, რაღაც ეშმაკი შემიჩნდება და სამუდამოდ წავეჩხუბებიო; ჩემს მეუღლეს არაფერი ელის გარდა წამებისა და ეკლის გვირგვინისაო; ჩემი პირველი წერილი გრძნობით დათრობამ დამაწერინა, ახლა, როდესაც გამოვფხიზლდი, ვხედავ, რომ მე თქვენი შეცდენა და დაღუპვა მინდოდა, როგორც ლერმონტოვის დემონმა თამარი შეაცდინა და დაღუპაო. დანაშაული იყო ისიც, რომ ჩემს პირველ წერილს ჩემი ლიტერატურული ფსევდონომი მოვაწერე და არა ნამდვილი გვარი, ჰა მე მწერალი ნინოშვილი გაბედნიერებთ და სიყვარულს გიცხადებთ-მეთქი. რაც შეეხება

თქვენს არჩეულს, არ ვიცი ის ვინ არის, მაგრამ ჩემს მეგობრებში არც ერთი არაა ისეთი, რომელიც ჩემზე მეტად ღირსი არ იყოს თქვენი სიყვარულისაო.

ბოლოს, როგორც ეტყობა, ეგნატე ნინოშვილში მაინც სატრფოს მიერ უარყოფილი მამაკაცის თავმოყვარეობამ გაიღვიძა: ის ქალს კატეგორიულად უარს ეუბნება მის მიერ შეთავაზებულ დამძმურ სიყვარულზე და თავის წერილს რუსთაველის სიტყვებით ამთავრებს: დასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

როგორც ეგნატე ნინოშვილის მეგობრების მოგონებებიდან და მისი პირადი მიწერ-მოწერიდან ჩანს, ის თავმოყვარე და თავმდაბალი იყო ერთსა და იმავე დროს. ის თავის მეგობრებს სწერს: „სიმონაში“ სრულყოფილად ვერ ავსახე გურიის ხალხის მდგომარეობა. „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“ სავსეა ნაკლოვანებით, „გოგია უიშვილი“ ყველაზე სუსტია ჩემს ნაწერებში, ხოლო „პარტახის“ და „განკარგულების“ დაბეჭდვა არც კი ღირსო.

მომდევნო თაობები არ იზიარებენ ეგნატე ნინოშვილის თვითდაფასებას. ისინი მასში ხედავენ შესანიშნავ ქართველ პროზაიკოსს, ჰუმანისტს და ცხოვრების რეფორმატორს, რომელსაც უსამართლო და გულცივმა საზოგადოებამ ვერც ადამიანი შეაძულა და ვერც უფრო ჰარმონიული წესწყობილების რწმენა დააკარგვინა: მან ბოლომდე დიდი გული შეინარჩუნა ჩავარდნილ მკერდს ქვეშ.

ივანე მაჩაბელი *

ივანე მაჩაბელი ორმოცდაოთხი წლის ვაჟკაცი იყო, როდესაც საიდუმლო პირობებში დაიკარგა 1898 წლის ზაფხულში. ის ამ დროს მძიმედ დაავადებული იყო პლევრიტით და აბასთუმანში მიემგზავრებოდა სამკურნალოდ. დილით თავის საწოლში არ აღმოჩნდა. ყოველმა ძებნამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

ასეთი გამოჩენილი მოღვაწის ასე უკვალოდ გაქრობამ დიდი მითქმა-მოთქმა და აღელვება გამოიწვია იმდროინდელ ქართველ საზოგადოებაში. პრესის ერთმა ნაწილმა ამ ამბავში ჩვენი იმდროინდელი ცხოვრების დაავადების სიმპტომი დაინახა. და, მართლაც, ივანე მაჩაბლის დაკარგვა მეცხრამეტე საუკუნის ქართველი საზოგადოებრივი ცხოვრების არანორმალობას მოწმობს ისევე, როგორც ამას მოწმობს ნიკოლოზ ბარათაშვილის, სოლომონ დოდაშვილის, სერგეი მესხის, ალ. ყაზბეგის, ილია ჭავჭავაძის, ჭოლა ლომთათიძის და სხვა ქართველი მწერლების და მოღვაწეების ტრაგიკული ბედი. ამ ადამიანების ნაადრევ ან ნაძალადევ

---

* სიტყვა წარმოთქმული მწერალთა სასახლეში 8/II 1954 წ.

დაღუპვაში მთავარი წილი პოლიციურ რეჟიმს უძევს, მაგრამ არც იმდროინდელ ქართველ მაღალ საზოგადოებას შეუძლია განაცხადოს, მე უდანაშაულო ვარ ამა თუ იმ საზოგადო მოღვაწის წამებასა და სიკვდილშიო.

ამ საზოგადოების ნაწილობრივ გამართლება მხოლოდ იმით შეიძლება, რომ ოთხმოციან და ოთხმოცდაათიან წლებში, როდესაც სერგეი მესხი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ივანე მაჩაბელი და სხვები მოღვაწეობდნენ, მას აწვა ყინულების მასივი, რომელმაც მთელი რუსეთის იმპერია დაჰფარა ალექსანდრე III მეფობის დროს. ამიტომ მით უფრო დასაფასებელია რუს და ქართველ მოღვაწეთა მცირერიცხოვანი რაზმების გმირობა და თავგანწირულება: მათ არ დაზოგეს თავიანთი ტვინის ოქროს მარაგი და თავიანთი ანთებული სულის ენერგიით ხელი შეუწყვეს უფრო ნათელი და თბილი დღეების მოახლოებას. მე მგონია, მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათია პერიოდი, როდესაც ესოდენ პატარა რაზმებს ასე თამამად გადაელახოს უბადრუკი ემპირიული სინამდვილე და ასეთი მაღალი იდეალები ეჩვენებინოს როგორც დაბეჩავებული, ჩამორჩენილი ხალხისა, ისე ზნეობრივად მერყევი მაღალი საზოგადოებისათვის.

ივანე მაჩაბელი, ეტყობა, კარგა ხანს ეძებდა თავის ნამდვილ დანიშნულებას. მან ზოგადი საშუალო და უმაღლესი განათლება მიიღო თბილისში და რუსეთში, ხოლო სპეციალური აგრონომი-

ული – ინგლისში და საფრანგეთში. ილია ჭავჭავაძემ ის თავისი ჟურნალის „ივერიის“ თანარედაქტორად. მიიწვია მისი უცხოეთიდან დაბრუნების შემდეგ. როცა სერგეი მესხი მძიმე დაავადების გამო იძულებული გახდა გაზეთ „დროების“ რედაქტორობისათვის თავი დაენებებინა, გაზეთის რედაქტორობა ივანე მაჩაბელმა იკისრა. „დროების“ დაკეტვის შემდეგ ის კარგა ხანს ქართულ ბანკში მუშაობდა; შემდეგ ქარელის სასოფლო-სამეურნეო სინდიკატს მეთაურობდა. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ის დროგამოშვებით უბრუნდებოდა შექსპირის ტრაგედიების თარგმნას, რომელიც ჯერ კიდევ უნივერსიტეტში ყოფნის დროს დაიწყო. რადგან ის ფართო საზოგადოებრივ მუშაობას ეწეოდა და ამასთანავე თარგმნის საქმეს დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა დაახლოებით ოცი წლის მანძილზე მხოლოდ შექსპირის რვა ტრაგედიის გადმოთარგმნა მოასწრო. ამისდა მიუხედავად, შეიძლება თამამად ითქვას, რომ მაჩაბლის თარგმანების გამოქვეყნება მნიშვნელოვან მიჯნას წარმოადგენს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ჯერ კიდევ ფეოდალურ ეპოქაში ქართულად ბერძნულიდან, სირიულიდან, სომხურიდან, ფალაურიდან, ახალი სპარსულიდან, მრავალი ნაწარმოები გადმოითარგმნა; მაგრან რა დარგს ეკუთთვნიან ეს ნაწარმოებნი? ესაა, უწინარეს ყოვლისა, ბიბლიის და სახარების ტექსტები, წმინ-

დანთა ბიოგრაფიები და ლიტურგიკული ძეგლები, საერთოდ მშვენიერად გადმოთარგმნილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწეების მიერ; შემდეგ ესაა თეოლოგიური და სქოლასტიკური ტრაქტატები, რომელთა გადმოსათარგმნელად ძველმა ქართულმა ფილოლოგიურმა სკოლამ შექმნა ხელოვნური ენა, ძნელად გასაგები თვით მისი თანამედროვეებისათვის; ბოლოს, ესაა ირანული სადევგმირო და რომანტიკული პოემები, რომელთაც უმთავრესად ქართველი მეფეები და მსხვილი ფეოდალები თარგმნიდნენ, მაგრამ სინამდვილეში ისინი იძლეოდნენ არა ორიგინალის ზუსტ თარგმანებს, არამედ ახალ ვარიანტებს.

შექსპირი, უწინარეს ყოვლისა, მოაზროვნე პოეტია, ჯიორდანო ბრუნოს, ბეკონის და დეკარტის თანამედროვე. თავის ტრაგედიებში და სონეტებში მან მხატვრულ ფორმებში გადმოსცა რენესანსის ადამიანის ფილოსოფიური და მორალური ძიებანი. როგორც დანტე ამთავრებს შუა საუკუნეებს და ხსნის აღორძინების ეპოქის კარიბჭეს, ისე შექსპირი ამთავრებს აღორძინების ეპოქას და ხსნის თანამედროვე კულტურის კარიბჭეს: მან მონუმენტურ სახეებში გადმოსცა თანამედროვე კაცობრიობის ტიტანური მისწრაფებანი, მისი გონების უსაზღვრო ცნობისმოყვარეობა და მისი უღრმესი ვნებები. და აი, ივანე მაჩაბელმა დაამტკიცა, რომ ქართული ენა შეიცავს ჯერ კიდევ გამოუყენებელ მარაგს, რომ ის გამოდგება არა მარტო ისტორიუ-

ლი ქრონიკების შესადგენად, არა მარტო რელი-
გიური და ეროტიკული განცდების გამოსახატავად,
არამედ უღრმესი ფილოსოფიური და ეთიკური
იდეების გადმოსაცემადაც. ამით მან შეასრულა აქ-
ტი, რომლის მნიშვნელობა სცილდება მხატვრული
ლიტერატურის, მით უმეტეს, თარგმნითი ლიტე-
რატურის სფეროს, მან მნიშვნელოვანი წვლილი
შეიტანა ჩვენი ეროვნული შეგნების განმტკიცებაში.

ზოგიერთი მთარგმნელი ეროვნული ლიტერა-
ტურის განვითარებაში განსაკუთრებით მნიშვნე-
ლოვან როლს ასრულებს. მეთექვსმეტე საუკუნე-
ში საფრანგეთის მეფეების ეზოს მოძღვარმა ჟაკ
ამიომ ბერძნულიდან ფრანგულად გადათარგმნა
პლუტარქის „სახელოვანი ადამიანების ცხოვრე-
ბანი“ და ლონგუსის რომანი „დაფნისი და ქლოე“.
ამ თარგმანების წყალობით ჟაკ ამიო ფრანსუა
რაბლესა, მიშელ მონტენისა და ბლეზ პასკალის
გვერდით ფრანგული პროზის ფუძემდებლად ით-
ვლება. ცნობილია, რა დიდი როლი შეასრულა
ფახრედინ გურგანელის რომანის „ვისრამიანის“
თარგმანმა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.
ცნობილია აგრეთვე, რომ გერმანული პროზის ის-
ტორია, არსებითად, ლუთერის მიერ ბიბლიის
გერმანული თარგმანიდან იწყება.

როგორც მაჩაბლის თარგმანების რედაქტორის
გივი გაჩეჩილაძის კომენტარიებიდან ჩანს, მაჩაბე-
ლი ყოველთვის ზუსტად არ მისდევს ორიგინალის
ტექსტს და ხანდახან დაზღვეული არაა შეცდომე-

ბისაგან. მაგრამ ესაა ნამდვილი შემოქმედებითი თარგმანი. არსად მკითხველი არ გრძნობს, რომ თარგმანს კითხულობს და არა ორიგინალს; ის ფიქრობს, შექსპირი თავის ტრაგედიებს ალბათ სწორედ ასე დასწერდა, თუ ის ქართველი ყოფილიყოო. და ზოგიერთი ნაწყვეტი, მაგალითად, „ყოფნა-არყოფნა“ ჰამლეტიდან, „მშვიდობით, სპანო ჯიღოსანნო“ ოტელოდან ქართული პოეტური მეტყველების შედევრად შეიძლება ჩაითვალოს.

ენა დიდი სოციალური სტიქიონია. საკმაო არაა, რომ მწერალი უნაკლოდ იცნობდეს დედა ენის გრამატიკულ წყობას, ფლობდეს მის იდიომებს და მის ლექსიკას; ის მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაიმარჯვებს, თუ სინტაქსის და ლექსიკონის საზღვრებს სცილდება და უშუალო კონტაქტს ამყარებს ენის ბუნებასთან, გრძნობს იდუმალ ძალებს, რომლებიც ენაშია დაფარული. ამ შემთხვევაში მას შეუძლია დედა ენის მარაგი გაამდიდროს, როგორც მას ჩვენი სამოციანელები და ოთხმოციანელები ამდიდრებდნენ და ამჟამად ჩვენი თანამედროვე მწერლები და მეცნიერები ამდიდრებენ. ივანე მაჩაბელი არათუ გრძნობდა ქართული ენის სტიქიონს, მან თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობით ხელი შეუწყო მის ამოძრავებას. ჩვენი თაობების ვალდებულებაა ყოველივე იღონონ, რათა ეს მოძრაობა არ შეჩერდეს, რათა ჩვენი ენა, რომელიც ერთ დროს ქრისტიანული აზროვნების სიმაღლეზე იდგა, თანამედროვე ფილოსოფიურ და მეცნიერულ აზროვნებას არ ჩამორჩეს.

ვასილ ბარნოვი

თბილისის აჩრდილები

ვასილ ბარნოვის ბიოგრაფია მდიდარი არაა რაიმე არაჩვეულებრივი ფაქტებით. მან განვლო ჩვეულებრივი ცხოვრების გზა, დამახასიათებელი რევოლუციის წინადროინდელი ინტელიგენციისათვის. როგორც მისი მეგობარი თედო სახოკია მოგვითხრობს, ბარნოვის წინაპრები მესხები ყოფილან და სოფელი ბარნავიდან ქვემო ქართლში გადმოსახლებულან, რათა მაჰმადიანთა ძალმომრეობას განრიდებოდნენ. ვასილ ბარნოვი სოფელ კოდაში დაბადებულა 1857 წელს. მას თბილისის სემინარია და მოსკოვის სასულიერო აკადემია გაუთავებია, სადაც განსაკუთრებით ისტორიის, ფილოსოფიის და სიტყვიერების შესწავლას დასწაფებია. აკადემიის დასრულების შემდეგ მასწავლებლად განუწესებიათ სენაკში, ხოლო იქიდან თელავში გადაუყვანიათ, სადაც ცოლი შეურთავს. ბოლოს თბილისში გადმოსულა და აქ სასულიერო სემინარიაში ქართული ენის მასწავლებლად დარჩენილა რევოლუციის დაწყებამდე.

ბარნოვის ბიოგრაფიაში ჩემი ყურადღება მი-

იქცია ერთმა გარემოებამ. თუმცა ის მღვდლის ოჯახში დაბადებულა, მაგრამ როდესაც მამამისი ზაქარია ერწოში გაუმწესებიათ, პატარა ვასილი დამეგობრებია ხევსურების დეკანოზს კურდღელას, წარმართული ღმერთის კოპალე-იახსარის ქურუმს. ეს გარემოება, ჩემი აზრით, ნაწილობრივ, გასაღებს იძლევა ვასილ ბარნოვის შემოქმედების გასაგებად.

ვასილ ბარნოვის მგრძნობიარობის და აზროვნების საფუძველი არსებითად წარმართულია. რით აიხსნება ეს? მას უცხოვრია წარმართულ ატმოსფეროში, რომელიც ჯერ კიდევ ასე ძლიერია არა მარტო მთაში, არამედ საქართველოს დაწინაურებულ პროვინციებშიც, მას შეუსწავლია ჩვენი ხალხური წარმართობის ზნე-ჩვეულებები, რომელიც საბოლოოდ არასოდეს დაუჩრდილავს და მოუსპია ქრისტიანობას; ბოლოს, როგორც ჩანს, მას შეუსწავლია წარმართული აზროვნების წარმომადგენელი ფილოსოფოსები: პლატონი, პითაგორელები, ნეოპლატონიკოსები. მაგრამ მისი წარმართობა არაა პირველყოფილად უშუალო და გულუბრყვილო, მასში მძლავრი – ებრაულ-ქრისტიანული ნაკადის გავლენაცა ჩანს; ეტყობა, მისთვის უქმად არ ჩაუვლია ეკლეზიასტეს, სახარების და მოციქულების ეპისტოლეების კითხვას. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს იმ პრობლემაზე, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უჭირავს ბარნოვის შემოქმედებაში, სახელდობრ სქესის და სიყვარულის პრობლემაზე.

შეიძლება ეს ვისმე ძლიერ შორეულ ასოციაციად ეჩვენოს, მაგრამ ბარნოვის „ტფილისის აჩრდილების“ გადაკითხვამ მე რენესანსის დროის ერთი მხატვრული შედევრი მომაგონა. რომში, ბორგეზეს გალერეაში, ერთი საუცხოო სურათია, „ზეციერი და მიწიერი სიყვარული“ ჰქვია, დიდ ვენეციელ მხატვარს ტიციანს ეკუთვნის. მყუდრო, იდილიური პეიზაჟის წინა პლანზე მარმარილოს დიდი აუზი დგას, პირთამდე წყლით სავსე. მარჯვნივ აუზზე ახალგაზრდა, ტიტველი ოქროსთმიანი ქალი ზის. მარჯვენა ხელზეა დაყრდნობილი და გაოცებული თვალებით წყლის სარკეში იცქირება, ხოლო მარცხენა ხელში ფიალი უჭირავს, საიდანაც სამსხვერპლო კვამლი ამოდის, მარცხნივ, მის პირდაპირ, მეორე ქალი ზის არა ნაკლებ მშვენიერი, მხოლოდ ოდნავ უფრო ხნიერი. მისი სხეული თეთრი ტანსაცმელის ნაოჭებითაა დაფარული, მისი გამოხედვა წყნარი და სერიოზულია, თითქოს იგი არაფერს ჰკითხულობს, არც რამეს თხოულობს. უკან, მათ შორის, აუზზე პაწია ამური გადმოხრილა და უზრუნველად წყალში ხელს აჭყაპუნებს. მაგრამ აუზის წინა პირი კლასიკური ბარელიეფებითაა დაფარული, თითქოს ეს სიცოცხლის და სიყვარულის წყაროს საცავი კი არ იყოს, არამედ სარკოფაგი.

რატომ ჰქონდა ასეთი ნათელი სულის პატრონს და სიცოცხლის მოყვარულ ადამიანს, როგორც ტიციანი იყო, ასეთი მჭმუნვარე წარმოდ-

გენა სიყვარულზე? იმიტომ რომ, თუმცა იგი ინსტინქტით წარმართი იყო, მას არ შეეძლო ქვეყნიერებისთვის იმ შეუმღვრეველი თვალებით ეცქირა, რომლითაც ბერძენი და რომაელი პოეტები და მხატვრები უცქეროდნენ: მას უკვე ნაგემები ჰქონდა ქრისტიანული ცოდვა-მადლის შეგნების და ამაოების ფილოსოფიის ძირმწარა.

ვასილ ბარნოვს დიდი მსგავსება აქვს ახალი დროის იმ მხატვრებსა და მწერლებთან, რომელთაც განვლილი აქვთ ქრისტიანული აზროვნების სკოლა, მაგრამ წარმართული კულტურის პირველწყაროებს ეწაფებიან. მას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართულ მწერლობაში: იგი მოაზროვნე მხატვარია, ყველაზე უფრო ფილოსოფიურად განსწავლული ახალ ქართველ მწერალთა შორის. ამით იგი ერთი მხრით უახლოვდება სხვა ერების ფილოსოფიურად მოაზროვნე ხელოვანთ, ხოლო მეორე მხრით ძველი ქართული მწერლობის საუკეთესო ტრადიციებს განაგრძობს.

მისი იდეები დიდად თავისებურია. ძნელია ამ იდეების სისტემატიურად დალაგება და გადმოცემა, იმიტომ რომ, რაც უნდა იყოს, ბარნოვი მაინც უფრო მხატვრული ინტუიციით აღჭურვილი ადამიანია, ვიდრე სისტემატიკოსი ფილოსოფოსი. მის აზროვნებაში არის რაღაც, რაც შორეულად შოთა რუსთაველის პანთეიზმს გვაგონებს; მას აქვს იგივე სიბრძნე და იგივე ირონია, რომელიც სულხან-საბა ორბელიანს ახასიათებს,

იგი ისევე გაორებული ადამიანია, ისევე ქანაობს სტოიკურ განდგომილობასა და ამქვეყნიური ცხოვრების სიტკბოების შეგრძნობას შუა, როგორც დავით გურამიშვილი.

ვასილ ბარნოვის „ტფილისის აჩრდილების“ შესავალს წარმოადგენს არა „ფარჩის ახალუხი“, რომელიც პირველ ადგილზეა მოთავსებული, არამედ „ისნის ცისკარი", რომელიც ისტორიულ ფონს ჰქმნის დანარჩენი მოთხრობებისთვის. აქ განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ჩვენი წარსულის განსჭვრეტის ნიჭიც და ისტორიული დეტალების ცოდნაც, რაიცა ახასიათებს ვასილ ბარნოვს. ყოველივე ტენდენციისა, ყოველივე ყალბი პატრიოტიზმის გარეშე, ავტორი იძლევა ერეკლე მეფის დროის თბილისის სახეს, რაინდული და ამქრული კულტურის ბინდბუნდის სურათს, რომელიც განსაკუთრებით მკვეთრად ჩანს აღამაჰმად-ხანის მიერ დანთებული ხანძრის ფონზე. იგი მიუდგომლად გვიხატავს არა მარტო ისტორიული საქართველოს მიმზიდველ მხარეებს, არამედ იმ შინაგან ზნეობრივ დაშლასაც, რომელმაც, სხვა მიზეზებთან ერთად, ბოლო მოუღო ერეკლე მეორის სამეფოს დამოუკიდებლობას. ამ მხრივ ბარნოვი ბედნიერად განსხვავდება იმ ცრუპატრიოტული მელოდრამების ავტორებისაგან, რომელნიც ჩვენს ისტორიულ წარსულში არაფერს ხედავენ, გარდა გმირობისა და კეთილშობილი თავგანწირულებისა.

მაგრამ ამ ისტორიულ სურათს ერთვის არა

მარტო საღი და პირუთვნელი ისტორიული მსჯელობა, არამედ ფილოსოფიური აზრებიც, რომელიც სხვადასხვა ვარიანტით ხშირად მეორდება ბარნოვის ნაწერებში. როგორც სქესობრივი გრძნობა, ისე მშვენიერი ქალი არ წარმოადგენენ მარტოოდენ მატერიალური სამყაროს მოვლენას. რად ვეთაყვანებით მშვენიერ ქალს? იმიტომ რომ მასში უზენაესი არსია განხორციელებულიო. მაგრამ ბუნების ლტოლვა ყოველთვის მიზანს ვერ აღწევს, იგი ყოველთვის ვერ ჰქმნის ქვეყნიური მძიმე და ბნელი ნივთიერებისაგან ზეციური სინათლის შესაბამ სახესო. შემოქმედებითი ძალა მხოლოდ ხანდისხან ეწევა სავსებით თავის სურვილს და მაშინ ღირსგვყოფს ქვეყნად ვიხილოთ ღვთაებრივი ელვარებაო. ასეთივე პითაგორიზმის და პლატონიზმის მიერ ჩაგონებული იდეები მეორდება ბარნოვის ფილოსოფიურ მოთხრობაში, რომელსაც „ტკბილი დუდუკი“ ჰქვია. ესაა სქესის და მუსიკის მეტაფიზიკა, საუცხოო მხატვრულ ფორმებში გადმოცემული. ქვეყნიური ცხოვრება დისჰარმონიულია, იგი ფერმკრთალი და შერყვნილი გამონაკრთომია სფეროების ჰარმონიისა, რომელსაც რჩეული სული მხოლოდ მუსიკის ხმებში ან, კიდევ უფრო მძაფრად, სიყვარულის ტანჯვაში გრძნობს. ეს ტანჯვა იმით აიხსნება რომ ადამიანი, მამაკაცია იგი თუ დედაკაცი, არ არის სრული: იგი ეძებს დაკარგულ ნახევარს, ხშირად პოულობს კიდეც, მაგრამ ბოროტი ძალა სძლევს

მათ და ერთმანეთს აშორებს. ამით აიხსნება ის გამოუთქმელი მსოფლიო სევდა, რომლითაცა ყოველი არსია გამსჭვალული. მაგრამ არსებობს მუდმივი განმეორება და რაც მდაბალ და ბინდბუნდით მოცულ სულს ახალ მოვლენად მიაჩნია, შინაგანი ხილვით განათებული სულისთვის თითქოს ნაცნობი და განცდილია. მხოლოდ ჩვენ მკრთალი მახსოვრობა გვაქვს შენარჩუნებული წარსული არსებობის შესახებ. ეს მკრთალი მახსოვრობა ნათესავ სულთა ურთიერთ შეცნობის საფუძველს წარმოადგენს: ისინი ერთმანეთს გრძნობენ, ერთმანეთისკენ მიისწრიფვიან და, მუდმივი განმეორების წყალობით, საუკუნეთა მსვლელობაში ერთმანეთს პოულობენ ამავე ქვეყანაზე.

თუ „ტკბილი დუდუკი“ ანთებული და მშფოთარე სულის თავგადასავალს წარმოადგენს, „მუშა“ თითქოს მთვლემარე, ნივთიერებით დამძიმებული სულის ისტორიაა. ადამიანის ნათესაობა ორგანულ და არაორგანულ ბუნებასთან, რასაც თანამედროვე ბუნებისმეტყველება მშრალი ანატომიური, პელეონთოლოგიური და გეოლოგიური საბუთებით ამტკიცებს, ამ პატარა მოთხრობაში პარადოქსულ მხატვრულ სახეებშია ჩამოყალიბებული, მაგრამ ეს თანამედროვე იდეები დაკავშირებულია სულთა მოგზაურობის იდეასთან, რომელიც, როგორც ცნობილია, ზოგიერთი დიდი კულტურული ერის რწმენას წარმოადგენდა წარსულში.

ადამიანის და ცხოველის ნათესაობის იდეას უბრუნდება ბარნოვი „გველის ზეიმშიც“, მხოლოდ აქ ამ იდეას უფრო სოციალურ განხრას აძლევს. ბუნებისმეტყველება ამტკიცებს, რომ შორეულ გეოლოგიურ ეპოქებში ჩვენს დედამიწაზე ჰავა უფრო თბილი იყო, ნიადაგი უფრო ჭაობიანი; მუდმივი ზაფხული იდგა, ჰაერი ბურუსით იყო გაჟღენთილიო; მუქი-მწვანით შემოსილ დედამიწას არც ყვავილები ახალისებდა, არც ფრინველების ხმაურობაო. მხოლოდ ვეებერთელა გვიმრებს შუა ლორწოიანი ქვეწარმავლები დაგოგავდნენო. ადამიანებს ნათესაობა გვაქვს ამ მუცელზე მხოხავ არსებებთან, ამას, სხვათა შორის, ამტკიცებს ადამიანის ჩანასახის განვითარება, რომელიც შემოკლებით იმეორებს მოდგმის ისტორიასო. ამ საბუნებისმეტყველო იდეებისთვის, რომელიც შეიძლება ბარნოვს იმდენად შესწავლილი არ ჰქონდეს, რამდენადაც ალღოთი ნაგრძნობი, მას „გველის ზეიმში“ თავისებური მხატვრული სახე მიუცია.

თუ „ტკბილი დუდუკი“, „მუშა“ და „გველის ზეიმი“ ფილოსოფიური მოთხრობების ციკლს წარმოადგენენ, „ვაი შენს დამკარგავს“, „სადედოფლო სარტყელი“, „ხარატი“ და „შინაური მტერი“ ყოფა-ცხოვრების მოთხრობების ციკლს ეკუთვნიან. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა „ვაი შენს დამკარგავს“ და „ხარატი“, სადაც ბარნოვი იმეორებს თავის საყვარელ აზრს, რომ

სიყვარული ერთადერთი ქვეყნიური განხორციელებაა არსისა, რომელიც სიცოცხლის დასაბამია, რადგან სიცოცხლე მის მიერაა შექმნილიო. აქაც ქალის მშვენიერება, რომელიც ასე ძუნწადაა გაბნეული დედამიწაზე, წარმართის თვალითაა დანახული და წარმართულ ატმოსფეროშია გახვეული, თითქოს სიონი და ანჩისხატი, სადაც დღესასწაულებრივად გამოწყობილნი ქალ-ვაჟნი დღეობაში და წირვაზე ერთმანეთს ხვდებიან, ქრისტიანული სამლოცველო კი არა, ვენერას ტაძარი იყოს. მკვეთრი კონტურებით და დაწმენდილი ჰარმონიული ფერებით იგი გვიხატავს რევოლუციის წინადროინდელი თბილისის სოვდაგრებს, მოხელეებს, ოსტატებს, ქარგლებს, შეგირდებს, დალალებს, გადმოგვცემს მათს ზნე-ჩვეულებას, ყოფა-ცხოვრებას და ლაპარაკის მანერას. მაგრამ აქაც ბარნოვი გვევლინება არა როგორც უბრალო ჟანრისტი, არამედ როგორც ღრმა ფსიქოლოგი და მოაზროვნე მწერალი. მომხიბლავია მისი თავისებური სტილი, მისი მდიდარი ლექსიკონი, მისი გრძნობა ქართული ენის რიტმისა. ალაგ-ალაგ დამახასიათებელ დიალოგს ურთავს თავის თავთან, ან თავის გმირთან; ეს დიალოგი აცხოველებს მოთხრობის მიმდინარეობას.

ბოლოს „ფარჩის ახალუხსა“, „ხურდასა“ და „განასკვილ სიმში“ ბარნოვი სოციალურ საკითხს ეხება. უნდა ითქვას, რომ ეს დარგი არ წარმოადგენს ბარნოვის ძლიერ მხარეს; მაგრამ მაინც

„ფარჩის ახალუხში" მას კარგად აქვს გადმოცემული უცხოეთში გადასახლებული ადამიანის განცდები, „განასკვილ სიმში“ სოციალური ქარტეხილის მიერ განადგურებული წვრილი ვაჭრის არსებობა, ხოლო „ხურდაში“ წოდებრივი სიძულვილის წყაროები რევოლუციის წინადროინდელ საქართველოში. როგორც თავის ისტორიულ და ფილოსოფიურ ნაწერებში, ისე სოციალურ მოთხრობებშიც ბარნოვი მიუკერძებელი და უტენდენციოა, მაგრამ როგორც იქ, ისე აქ ნათლად „გამოსჭვივის მისი ჰუმანურობა, მისი ფართო გული, მისი სიყვარული ჩაგრული ადამიანისადმი, რომელიც ასე ხშირად განმარტოებული და დატანჯულია ამ დედამიწაზე.

ჩვენი მწიგნობართუხუცესი

თავის მოგონებათა წიგნში, თავის „მარაოში“ შალვა დადიანს ერთი პატარა დამახასიათებელი სცენა აქვს აწერილი. ახალგაზრდა შალვა დადიანი თავმომწონედ მიაბიჯებს ქუთაისის ბულვარში. ჩოხა-ახალუხშია გამოწყობილი, წელზე ქამარ-ხანჯალი არტყია, გვერდზე ლეკური ჰკიდია. წინ ხვდება აკაკი წერეთელი, ახედ-დახედავს და ირონიულად ჰკითხავს: – როგორ ცოტნე დადიანივით გამოწყობილხარ? სულ მიატოვე საზოგადოებრივი საქმიანობა, თეატრი, მწერლობა?

ვინც იცის, რა დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა აკაკი წერეთელს თავის დროის მოწინავე ქართველ საზოგადოებაში, ადვილად გაიგებს შალვა დადიანის სიტყვებს, – გულმა რეჩხი მიყო და ამის შემდეგ მთელი დღე მოწამლული მქონდაო.

შალვა დადიანის ბედნიერება იმაში მდგომარეობდა რომ ცხოვრებაში ბევრი საუცხოო მასწავლებელი და მეგობარი შეხვდა: მათ მიმართეს მისი აზროვნება პატრიოტიზმისა, ჰუმანიზმისა და დემოკრატიისაკენ; წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს ფეოდალური არისტოკრატიიდან წარმოშობილი ადამიანი, ძველი სამეგრელოს სარდლე-

ბის და მსაჯულთუხუცესების ჩამომავალი, ანტიკური არქეოპოლისის და ქუჯის ციხე-სიმაგრეების ჩრდილში აღზრდილი, დღეს ქართველი საბჭოთა ინტელიგენციის მოწინავე რიგში არ იდგომებოდა, როგორც საზოგადოებრივი მოღვაწე და როგორც მხატვარი.

არასოდეს არ დამავიწყდება ერთი შეხვედრა შალვა დადიანთან. ეს იყო 1914 წლის ზაფხულში. მე გორის სადგურზე ვიდექი და თბილისისკენ მიმავალ მატარებელს ველოდი. როდესაც მატარებელი ჩამოდგა, ბოლოში მიბმული მესამე კლასის ვაგონი გაიღო და იქიდან შალვა დადიანი და მოგზაური დასის მსახიობები გამოვიდნენ. ეტყობოდათ, ძალიან დაღლილები იყვნენ პროვინციაში მოგზაურობით, რაიცა გასაკვირველი არ იყო, ვინაიდან იმ დროს თვით სამაზრო ქალაქებში ხეირიანი სასტუმროები არ არსებობდა და თუ ადამიანს შემთხვევით გულმოწყალე მასპინძელი არ აღმოუჩნდებოდა, მას ღამით უდრტვინველად უნდა აეტანა ყველა ჯურის მწერების შემოტევა.

ქართველი საზოგადოება განსაკუთრებულად აფასებს შალვა დადიანის პიესებს და ბელეტრისტულ ნაწარმოებებს, სადაც მწერალმა ჩვენი ისტორიული წარსულის და ჩვენი თანამედროვე ცხოვრების დიდი ცოდნა გამოამჟღავნა. მაგრამ ყოველი გემოგახსნილი ადამიანი დიდი სიამოვნების წყაროს აღმოაჩენს მისი წერილების და მო-

გონებების წიგნებში, სადაც ის დიდი მოკრძალებით და ძალდაუტანებელი ოსტატობით თავისი მასწავლებლების და მეგობრების სილუეტებს ხატავს. ის მოგვითხრობს, რომ მასწავლებლად თავდაპირველად მამამისი ნიკო დადიანი ჰყოლია, შემდეგ აკაკი წერეთელი და ლადო მესხიშვილი, ხოლო მის მეგობართა და ნაცნობთა რიცხვში ისეთი შესანიშნავი ადამიანები ყოფილან, როგორიც ვასო აბაშიძე, ვალერიან გუნია, გიორგი შერვაშიძე, ვანო სარაჯიშვილი, ზაქარია ფალიაშვილი, ილიკო აგლაძე და სხვები იყვნენ.

შალვა დადიანი გადაურჩა იმ ძველი სახაზინო სკოლის მწრთვნელებს, რომელნიც ორმოცდაათი ათასი იეროგლიფის შემწეობით ხანდახან ცოცხალ ადამიანს ეგვიპტის მუმიად ან, საუკეთესო შემთხვევაში, ძველი დროის ჩინელ მანდარინად აქცევდნენ. მას საუცხოო გაკვეთილები მიუღია თავისი მამის ნიკო დადიანისაგან, ამ სპარტანული მორალის დარბაისელი ქართველისაგან, რომელიც საქართველოს ისტორიის ცოდნას აერთებდა ალექსანდრე ჰუმბოლდტის, ვიქტორ ჰიუგოს და ფლობერის ნაწერების ცოდნასთან, ხოლო ილია ჭავჭავაძის მეგობრობას – ივანე მაჩაბლის მეგობრობასთან. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ თავისი აღზრდა შალვა დადიანმა ლადო მესხიშვილის ხელმძღვანელობით დაასრულა, ქუთაისის თეატრში, რომლის „ბებერ კედლებს“ მან შთაგონებული სიტყვები მიუძღვნა.

ქუთაისის თეატრში შალვა დადიანი თავდა-
პირველად ქუჯის ფსევდონიმით გამოვიდა. მან
აირჩია კოლხიდელების ლეგენდარული გმირის
სახელი, დაკავშირებული იბერიელების პირველი
ლეგენდარული მეფის ფარნაოზის სახელთან. რო-
გორც ცნობილია, ფარნაოზი და ქუჯი ერთმა-
ნეთს დაუკავშირდნენ და დაუმოყვრდნენ და მათი
შეთანხმებიდან ერთობლივი საქართველო წარ-
მოიშვა. უფრო გვიან, მეთორმეტე და მეცამეტე
საუკუნეში, თბილისის ტახტზე მსხდომარე ბაგრა-
ტიონები თავიანთ მწიგნობარუხუცესებად ანუ კან-
ცლერებად ჭყონდიდელებს ნიშნავდნენ. ბაგრა-
ტიონები და მათი პირველი ვეზირები სამუდამოდ
გაჰქრნენ, მაგრამ მუდამ ახალგაზრდა ძველმა კოლ-
ხეთმა თბილისში წარმოგზავნა თავისი საუკეთე-
სო შვილი, რომელიც დღეს ახალი მწიგნობართ-
უხუცესის პოსტზე დგას, როგორც ახალი საქარ-
თველოს ერთგული გუშაგი.

თამარ აბაკელია

თამარ აბაკელია ერთ-ერთი დამახასიათებელი ფიგურაა იმ ახალგაზრდა ქართველი მხატვრების თაობაში, რომელიც არა მარტო თავისი ასაკით, არამედ თავისი მსოფლმხედველობით, ფსიქოლოგიით, სტილის შეგრძნობით თანამედროვე საბჭოთა საქართველოს ეკუთვნის. ის ჯერ სრულიად ახალგაზრდა იყო, როცა თბილისის სამხატვრო აკადემიის სკულპტურული კლასი და გრაფიკული ფაკულტეტი გაათავა; ქანდაკებას იაკობ ნიკოლაძის და ნიკოლოზ კანდელაკის ხელმძღვანელობით სწავლობდა, გრაფიკას კი – შარლემანის ხელმძღვანელობით. როგორც ეტყობა, ამ უკანასკნელმა მისცა ახალგაზრდა მხატვარს მნიშვნელოვანი მითითებანი კომპოზიციის დარგში, ნიკოლაძემ და კანდელაკმა კი მას ადამიანის სხეულის მასის და მოცულობის შეგრძნობა ასწავლეს.

ინტიმური ხასიათის ავტობიოგრაფიულ შენიშვნებში, რომელიც დასაბეჭდად არ არის განზრახული, მაგრამ გასაღებს იძლევა ავტორის შემოქმედების გასაგებად, თამარ აბაკელია ამბობს, სტუდენტობის დროიდანვე ჩემს მთავარ შესწავლის საგანს ადამიანი შეადგენდა, ჩემს სურათებ-

ში ძირითდი თემა ყოველთვის ადამიანთა გამოსახულობით არის გადაწყვეტილით; ჩემი მთავარი მასწავლებლები კი ძველი ეგვიპტის და აღორძინების ეპოქის მოქანდაკეები და მხატვრები იყვნენო.

მართლაც, თამარ აბაკელიას ზოგიერთი ჰორელიეფი და სურათი უცილობლად ამჟღავნებს მიქელ ანჯელოს გავლენას. მას ფერწერაში შეაქვს წმინდა სკულპტურული და პლასტიკური სული; ის გულგრილად ეკიდება შუქჩრდილის ნუანსებს, პეიზაჟს ლოკალურ ფერს, მას უფრო ადამიანი აინტერესებს მჭევრმეტყველი გამომეტყველებით, მძაფრი და პათეტიკური მოძრაობით, დაჭიმული კუნთებით. კლასიკოს მხატვრების მსგავსად თამარ აბაკელია ეძებს მონუმენტურ სტილს, ხშირად მას აღწევს მწყობრი რიტმით, განმეორებითი მოძრაობით, მას ახასიათებს სიძუნწე, ლაკონიზმი დეტალების გადმოცემაში უფრო გულმოდგინედ ნახატზე მუშაობს, ვიდრე ფერწერაზე. ყოველივე ეს ამჟღავნებს, რომ თამარ აბაკელიას სიმპათია უფრო კლასიკური ხელოვნების ოსტატობისკენ იხრება, ვიდრე რომანტიკოსებისა, ნატურალისტებისა ან იმპრესიონისტებისაკენ.

მაგრამ კლასიკური ხელოვნების ოსტატებს გარდა თამარ აბაკელიას ჰყავდა სხვა დიდი მასწავლებელი, რომელმაც განსაკუთრებით დიდი გავლენა იქონია მისი შემოქმედებითი ინდივიდუა-

ლობის ჩამოყალიბებაზე. ეს მასწავლებელი მისი სამშობლოს სინამდვილე იყო. ზემოხსენებულ ავტობიოგრაფიულ შენიშვნებში ის წერს: „ჩემს შესახებ ამბობენ თითქო მე კარგად ვგრძნობდე ქართულ სოფელს, მშობლიურ სახეებს, – ეს შემთხვევითი მოვლენა არ არის: ბავშვობის და ახალგაზრდობის წლები იმერეთის და გურიის სოფლებში გავატარე, ჩემს მახსოვრობაში ღრმად აღიბეჭდა გლეხების სახეები, მათი შრომისა და დასვენების სურათები. კრამიტის სახურავიანი ხის ოდები, მწვანე ხავერდის ფერი ეზოები, რომელთა ფონზე ზაფრანი, წითელი პილპილის აკიდოები და გამხმარი სიმინდის ტაროები ანათებენ, – აი ჩემი სამშობლო ქვეყნისაგან მიღებული პირველი შთაბეჭდილებანი... პატარა პროვინციულ ქალაქებში პარასკეობით და კვირაობით ბაზრობა იმართება. მე ვხედავ მოხუცი გლეხების ბიბლიურ ფიგურებს, ისინი კამეჩებშებბულ ურმებს მიერეკებიან... ან ეკლესიის გვერდით ასწლოვანი ჭადრებისა, ცაცხვებისა და მუხების ქვეშ დღეობა იმართება ღამის თევით, სიმღერითა და ახალგაზრდა ქალ-ვაჟების ცეკვა-თამაშით“.

როგორც ოსტატი, თამარ აბაკელია ახალ სამყაროს ასახავს ყოველი აბეზარი ტენდენციის გარეშე: და ეს გარემოება მის შემოქმედებას განსაკუთრებული ორიგინალობის ელფერს აძლევს. საუკეთესოდ უნდა ჩაითვალოს ის რელიეფები და სურათები, სადაც შრომის პროცესებია

გადმოცემული, ან კიდევ მშრომელთა დასვენება, გართობა, დემონსტრაცია. აქ ის უცილობლად მონუმენტურობის შეგრძნობას იწვევს. ლიმონების თუ ყურძნის კრეფა, პირველი ტრაქტორის გამოშვება, სამრეწველო შრომის სურათები, ბათუმის დემონსტრაცია და სხვ. ისეთი გმირული სულითაა გაჟღენთილი, როგორიც წინანდელ მხატვრუბს მითოლოგიური, რელიგიური ან ბატალური ჟანრის სურათებში შეჰქონდათ.

გარდა მონუმენტური მხატვრობის დარგისა თამარ აბაკელიამ თავისი ნიჭი გამოსცადა თეატრის დეკორაციის და წიგნის ილუსტრაციის დარგში. ის თვითონ გულწრფელად აღიარებს, თეატრმა მხოლოდ იმედის გაცრუება მომიტანაო. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ჩემს ესკიზებს თავდაპირველად ქება არ გამოეწვიოს, მაგრამ როდესაც ისინი დეკორაციასა, ტანსაცმელსა და გრიმებში ხორციელდებიან, ყოველთვის დამარცხებას განვიცდიო. ამიტომ თეატრში მუშაობა ჩემთვის ნამდვილი წამება არისო.

უფრო ნაყოფიერი აღმოჩნდა თამარ აბაკელიას მუშაობა წიგნის სამკაულის დარგში. მას ეკუთვნის „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული და უკრაინული თარგმანის, „დავით სასუნცის“ ქართული თარგმანის, ვაჟა ფშაველას პოემების და არსენას ლექსის რუსული გამოცემების და სხვა წიგნების ილუსტრაციები. ამ ილუსტრაციებსაც ნათლად აჩნევია მხატვრის დამახასიათებელი თვისებები: სკულ-

პტურული პრინციპის შეტანა გრაფიკასა და ფერწერაში, ენერგიული და მტკიცე ნახატი, ნაკლებ ყუათიანი კოლორიტი, საკმაოდ ნათელი და ლოგიკური კომპოზიციური აღნაგობა, შუქჩრდილის კონტრასტულად გადმოცემა. შედარებით ნაკლებ სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს ის გარემოება, რომ გმირული პათეტიკა, რომელიც ბუნებრივად გვეჩვენება თამარ აბაკელიას მონუმენტურ კომპოზიციებში, მის მიერ შესრულებულ ილუსტრაციებში, ცოტა არ იყოს, თეატრალურ ელფერს ღებულობს. შეიძლება ეს იმით აიხსნებოდეს, რომ პირველ შემთხვევაში მხატვარს კონტროლს უწევს სინამდვილისაგან მიღებული შთაბეჭდილებანი, მეორე შემთხვევაში კი იგი მხოლოდ წიგნის ტექსტის შთაგონებით მუშაობს.

ახალგაზრდა საბჭოთა მხატვრების თაობა, რომელსაც თამარ აბაკელია ეკუთვნის, როგორც იდეოლოგიურად, ისე ფორმალურად რამდენიმედ ოპოზიციაში უდგას მეცხრამეტე საუკუნის მხატვრობას, პლენერისტებმა და იმპრესიონისტებმა მეცხრამეტე საუკუნეში თითქოს საგნობრივი სამყაროს დემატერიალიზაცია მოახდინეს. მათ ჰაერი, სინათლე სურათის მთავარ გმირებად გამოაცხადეს; ადამიანი, ცხოველი, მცენარე თითქო გაითქვიფნენ ატმოსფეროს და მზის შუქის ლივლივში, საგნებმა თითქოს დაჰკარგეს მასა, მოცულობა. სრულიად კანონიერი და მიზანშეწონილია, რომ თანამედროვე მხატვრები, და მათ შორის თამარ აბაკელია,

ცდილობენ საგნობრივი სამყაროს უფლებები აღადგინონ, პლასტიკური ფორმის სიზუსტე და კომპოზიციის მონუმენტურობა შეიტანონ ფერწერაში. მაგრამ სასურველია, რომ ეს კანონზომიერი ოპოზიცია მეორე უკიდურესობაში არ გადავარდეს. საქმე ისაა, რომ რაც უნდა იყოს, ფერწერა არის არა მარტო ნახატის, არამედ ფერების ხელოვნებაც. სურათი ისეთ შთაბეჭდილებას არ უნდა ახდენდეს, თითქოს ის გაფერადებული ნახატი იყოს, ვინაიდან ბუნება კი არ აფერადებს საგნებს, არამედ ფერი თვით ბუნებრივი საგნების ძირითად თვისებას წარმოადგენს. თუმცა კოლორიტის უგულებელყოფა თამარ აბაკელიასაც ისევე ეტყობა, როგორც ზოგიერთ მის თანამოასაკე მხატვარს, მაგრამ, როგორც ჩანს, ის გრძნობს ამ ნაკლს და ცდილობს შეძლებისამებრ კიდეც გადალახოს.

1953 წელს თამარ აბაკელიამ შექმნა თავისი საუკეთესო ნაწარმოები, უკრაინელი მწერალი ქალის ლესია უკრაინკას ძეგლი, რომელიც სურამში დაიდგა. სურამის ციხის მახლობლად ქართველ ხალხს ბევრი სისხლი დაუღვრია მტერთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. აქ უკრაინელი და ქართველი ხალხის მეგობრობისადმი მიძღვნილი ძეგლის აგება აღნიშნავს იმ გრანდიოზულ ცვლილებას, რომელიც ქართველი ერის ცხოვრებაში მოხდა საბჭოთა წესწყობილების დამყარების შემდეგ.

ენის და ლიტერატურის პრობლემისათვის*

ამ ბოლო დროს მეცნიერულ ლიტერატურაში რამდენჯერმე აღინიშნა, რომ კლასობრივი ენა არ არსებობს და საზოგადოდ ენა არ წარმოადგენს ეგრეთ წოდებული ზედნაშენის კატეგორიას. საქართველოში ლიტერატურული ენის დიდი ოსტატები და რეფორმატორები იყვნენ „ვისრამიანის“ მთარგმნელი და შოთა რუსთაველი მეთორმეტე საუკუნეში, სულხან-საბა ორბელიანი და დავით გურამიშვილი – მეთვრამეტეში, ხოლო ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი – მეცხრამეტეში. მათ არც ქართული ლიტერატურული ენის გრამატიკული წყობა შეუცვლიათ რადიკალურად, არც სიტყვიერი ფონდი, მათ მხოლოდ გაამდიდრეს ეს უკანასკნელი. მათი რეფორმა იმაში გამოიხატა, რომ სალიტერატურო ენა ხალხურ მეტყველებას დაუახლოვეს. და აღსანიშნავია, რომ ეს კეთილისმყოფელი რეფორმები მათ ისე მოახდინეს, რომ ამას უშუალო დამოკიდებულება არა ჰქონია საზოგადოების ეკონომიური ცხოვრების რევოლუციურ გადატრიალებასთან.

---

* სიტყვა წარმოთქმული მწერალთა სასახლეში 1951 წ.

მაგრამ ენა, რასაკვირველია, ვითარდება საზოგადოების ეკონომიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ პროგრესთან ერთად. ქართული ენის სტრუქტურა და ძირითადი ლექსიკური მარაგი არ შეცვლილა მრავალი საუკუნის მანძილზე და ჩვენთვის დღეს გასაგებია არა მარტო სულხან-საბა ორბელიანის და შოთა რუსთაველის, არამედ თვით ხანმეტი ტექსტები და მეხუთე საუკუნის მწერლის იაკობ ცურტაველის ენა ჩვენი შორეული წინაპრებისათვის კი ჩვენი თანამედროვე ენა, როგორც ლიტერატურული, ისე ხალხურიც ძნელად გასაგები იქნებოდა. არა მარტო ვახტანგ გორგასალის და დავით აღმაშენებლის თანამედროვისა, არამედ თვით მეცხრამეტე საუკუნის ქართველისათვის. ვრცელი კომენტარების დაუხმარებლად, ძნელი გასაგები იქნებოდა, მაგალითად, ლეო ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“ და ალექსანდრე ჭეიშვილის „ლელო“, ხოლო ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერული, ტექნიკური და ფილოსოფიური შინაარსის წიგნი მათ თითქმის ჩინური დამწერლობის ძეგლებად ეჩვენებოდათ. ეს იმით აიხსნება, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ქართული სამეცნიერო და სალიტერატურო ენის მარაგი გამდიდრდა, შეიქნა მეცნიერული, ტექნიკური და ფილოსოფიური ტერმინოლოგია და წარმოიშვა მრავალი ახალი სიტყვა ახალი ყოფაცხოვრების საგნებისა და მოვლენების გამოსახატავად. მეცხრამეტე საუკუნის ქართველს ძალიან გაუჭირდებოდა იმის

წარმოდგენა, რომ ქართულ ენაზე შეიძლებოდა სახელმძღვანელოს დაწერა მეცნიერების ყოველ დარგში, დაწყებული უმაღლესი მათემატიკიდან და გათავებული მევენახეობით ან მეცხოველეობით, და მრავალი რთული ფილოსოფიურ-მეცნიერული და მხატვრული ნაწარმოების გადმოთარგმნა.

მეორე დიდი პროცესი, რომელიც სალიტერატურო ქართულმა ენამ განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, მისი უნიფიკაციაა. თანამედროვე ლიტერატურულ მეტყველებაში არ შეიძლება ისეთი სხვადასხვაობა არსებობდეს, როგორიც, მაგალითად, მეცხრამეტე საუკუნეში ალექსანდრე ყაზბეგის ენასა და დავით კლდიაშვილის ენას, ან ვაჟა ფშაველას ენასა და ეგნატე ნინოშვილის ენას შორის არსებობდა. თანამედროვე ქართველი მწერალი ადგილობრივი იდიომების ხმარებას დასაშვებად სთვლის მხოლოდ დიალოგში და ისიც ზომიერად, სხვაფრით ის გაურბის პროვინციულ გამოთქმებს. ეს სალიტერატურო ენის უნიფიკაცია შედეგია იმ დიდი სოციალური პროცესისა, რომელიც საქართველოში მოხდა უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე. ტომობრივი გათიშვა, პროვინციული ზღუდეები, რომელნიც ქართულმა ფეოდალიზმმა გვიანდერძა, ხოლო ქართველმა ბურჟუაზიამ ვერ მოსპო თავისი ეკონომიური და პოლიტიკური სისუსტის გამო, ამჟამად გადალახულია: ქართველი ერის მთლიანობა დიდად განმტკიცდა.

თავის მხრივ ეს საზოგადოებრივი და ენობრივი უნიფიკაცია დიდ პროგრესულ ფაქტორს წარმოადგენს, ვანაიდან საქართველოს ეკონომიური და გონებრივი განვითარებისათვის დიდ დაბრკოლებას ქმნიდა ის გარემოება, რომ, მაგალითად, ორსანტიელ გლეხს არ გაეგებოდა არათუ შორეული ბარისახოელი და შატილელი გლეხის, არამედ მეზობელი დიდჯიხაიშელი და შემოქმედელი გლეხის მეტყველება.

აღსანიშნავია რომ კოლხური ანუ მეგრული დიალექტის გავრცელების ტერიტორია თანდათან მცირდება: ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში, სტრაბონის დროს,ის, ეტყობა, შავი ზღვიდან ლიხის მთამდე აღწევდა, XVII საუკუნეში, არქანჯელო ლამბერტისა და შარდენის დროს – რიონამდე, ხოლო დღეს ცხენისწყლის ხეობას აღარ სცილდება. ეს მოვლენა უმთავრესად იმით აიხსნება, რომ ქართული ენის შემტევ ძალას მისი განვითარებული ლიტერატურა აძლიერებს. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ ჩვენი მტრების, არაბების, მონღოლების, სპარსელების და თურქების შემოსევის დროს ქართლ-კახეთის და სამცხე-ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობა მასობრივად იყრებოდა და ლიხის მთის იქით პოულობდა თავშესაფარს; ხოლო გურიის ტერიტორიის ათვისებით მან მეგრულ-ჭანური მოსახლეობა გასთიშა.

მეორე მხრით იბერიელების ერთმა შტომ, ფშავ-

ხევსურებმა, რომელნიც კავკასიონის მთების კალთებში იყვნენ ჩაკეტილი და გვაროვნული წესწყობილების საფეხურს ვერ გაშორდნენ, შეინარჩუნეს არქაული მეტყველების ნაშთები; და მთის პოეზიაში თითქო პრეისტორიული იბერიელის ხმა ისმის.

თუ დიალექტების შეჯიბრში საქართველოში ქართლის დიალექტმა გაიმარჯვა, ისევე როგორც რუსეთში მოსკოვისა გაიმარჯვა, იტალიაში – ტოსკანისამ, ხოლო საფრანგეთში – ილდეფრანსისამ, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა დიალექტები არავითარ მასალას არ იძლევიან სალიტერატურო ენის შემდგომი განვითარებისა და გამდიდრებისათვის. როცა რაიმე ცნების გამოსახატავად დედა ენაში სათანადო სიტყვა არ მოგვეპოვება, ჩვენ მას უცხო ენიდან ვსესხულობთ. ქართულ ენაში საკმაოდ ბევრია სპარსული, სომხური, თურქული, არაბული, ბოლოს რუსული ენიდან ნასესხები სიტყვები. ბუნებრივი და მისასალმებელია, რომ ქართველმა მწერალმა და მეცნიერმა ქართულ იდიომებს მიმართოს სიტყვიერი ფონდის შესავსებად. აქ ერთ მაგალითს მოვიტან ჩემი პირადი პრაქტიკიდან. მე პრიორიტეტს არ ვიჩემებ, სიტყვა ბიძგი ალბათ ჩემამდეც უხმარიათ ქართულ მწერლობაში: ყოველ შემთხვევაში, დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ეს სიტყვა შეტანილია; მაგრამ მე ის მახსოვრობაში ჩამრჩა არა ლექსიკონიდან, არამედ ცოცხალი გურული მეტყველები-

დან და, როდესაც პირველად ამ მეოთხედი საუკუნის წინათ „ტრისტან და იზოლდას“ თარგმანში გამოვიყენე, დიდი პროტესტი გამოვიწვიე ჩემი ქართლ-კახელი მეგობრების მხრივ. ისინი მეუბნებოდნენ, ბიძგი პროვინციული სიტყვაა, მისი მართებული ლიტერატურული შესატყვისი ხელისკვრააო. თავისთავად ცხადია, რომ ვერც ხელისკვრა, ვერც ქისტი, ვერც იმერული პროვინციული წაჯიკავება ვერ გამოჰხატავს იმ ცნებას, რომელსაც ბიძგი ან წაბიძგება ჰხატავს; და ამ სიტყვამ სრული სამოქალაქო უფლება მოიპოვა თანამედროვე მხატვრულ და მეცნიერულ ლიტერატურაში.

კიდევ ერთ მაგალითს მოვიტანთ. ქართლ-კახეთში სიტყვა ფსკერი პროვინციულ სიტყვად ეჩვენებათ, მის მაგივრად ძირს ხმარობენ: ამბობენ ქოთნის ძირი, ქვევრის ძირი და სხვ. მაგრამ სიტყვა ფსკერი რომ აქ ოდესღაც ცოცხალ მეტყველებაში არსებულა, იქიდან ჩანს, რომ უფსკრული ყველას ესმის. თავისთავად ცხადია, რომ ასეთი სიტყვა უნდა აღსდგეს როგორც სასაუბრო ენაში, ისე მწერლობაში. შეიძლებოდა ბევრი სხვა მაგალითის მოტანა იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართული ენის დიალექტებში უხვი მასალა მოიპოვება ლიტერატურული ენის გასანოყიერებლად.

ქართული ენა უძველესი და უმდიდრესი ენაა და მან წარსულში სტიქიონური ძალების შემოტევას და ქარტეხილებს გაუძლო. მას ძალიან მა-

გარი ჩონჩხი აქვს. მისი შემწეობით ენერგიულად და ლაკონურად შეიძლება აზრის გადმოცემა, ამ ენის სახით ჩვენმა წინაპრებმა ეროვნული ვინაობის თავდაცვის იარაღი გვიანდერძეს, შეუდარებელი თავისი გამძლეობის თვალსაზრისით. მათ ამ ენაზე გამოთქვეს უღრმესი რელიგიური და ფილოსოფიური იდეები და უძლიერესი სიყვარულის და სიძულვილის გრძნობები. ამ იარაღის შეუბღალავად შენახვა, მისი დაცვა ყოველი ჟანგისაგან ჩვენი თაობის უპირველეს ვალდებულებას წარმოადგენს.

რაც შეეხება მხატვრულ ლიტერატურას, ის, მარქსისტული მოძღვრების მიხედვით, ზედნაშენის კატეგორიას წარმოადგენს; მაგრამ მარქსიზმი არ ამტკიცებს, რომ ეკონომიურ ბაზისსა და მხატვრულ მწერლობას შორის მარტივი მექანიკური ურთიერთობა არსებობდეს და საკმაო იყოს მხოლოდ ქვეყნის ეკონომიური საფუძვლის შეცვლა და აღორძინება, რომ მწერლობა და ხელოვნებაც შეიცვალოს და აღორძინდეს.

მეცხრამეტე საუკუნეში საქართველო პოლიტიკურად დაჩაგრული და ეკონომიურად ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო. ამისდა მიუხედავად მან შექმნა მხატვრული მწერლობა, რომელიც სასიქადულო იქნებოდა ბევრი უფრო მრავალრიცხოვანი და ეკონომიურად და პოლიტიკურად უფრო დაწინაურებული ერისთვის.

ეს ახალი ქართული მწერლობა დიდად ორი-

გინალურია, ნაციონალური ამ ცნების საუკეთესო მნიშვნელობით და ის ქართველი ერის უმაღლეს სოციალურ და ზნეობრივ მისწრაფებებს გამოხატავს. ეს ითქმის არა მარტო ამ მწერლობის ფუძემდებლებსა და მეთაურებსა – ნიკოლოზ ბარათაშვილსა, ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელზე, არამედ მათ მემკვიდრეებსა და გამგრძელებლებზეც, რომელნიც მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნის მიჯნას გადმოსცილდნენ და ნაწილობრივ საბჭოთა პერიოდში მოღვაწეობდნენ.

რასაკვირველია, ყოველი ერის ლიტერატურა, თუ ის სრულიად კარჩაკეტილი არაა, თავისი ეპოქის ფილოსოფიური, მორალური და პოლიტიკური იდეების ზეგავლენას განიცდის; ამიტომ რაღაც საერთოს აღმოჩენა შეიძლება თვით ისეთ დაშორიშორებულ მწერლებს შორის, როგორც, მაგალითად, კნუტ ჰამსუნი, ბერნჰარდ კელერმანი, მაქსიმ გორკი, ლეო ქიაჩელი და სხვ. არიან; მაგრამ აქედან იმ დასკვნის გაკეთება არ შეიძლება, რომ ისინი ერთ მხატვრულ სკოლას ეკუთვნოდნენ.

ხანდახან ლიტერატურულ პარალელებს სრულიად შემთხვევითი ხასიათი აქვს, ნინოშვილის ქრისტინესაც ახალგაზრდა უსაქმო აზნაურიშვილი აცდენს და ლევ ტოლსტოის კატიუშა მასლოვასაც. ქრისტინეც პროსტიტუციის გზას ადგება და კატიუშაც. მაგრამ განა აქედან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ნინოშვილის მოთხრო-

ბამ გავლენა მოახდინა ლევ ტოლსტოიზე, რომლის რომანი „აღდგომა“ რამდენიმე წლით უფრო გვიანაა დაწერილი?

ამა თუ იმ ერის ლიტერატურის განვითარებაში ხშირად არის პერიოდები, როდესაც უცხო ლიტერატურის ზეგავლენა ახშობს ორიგინალურ-ნაციონალურ შემოქმედებას. ასეთი პერიოდები გერმანელებმა და რუსებმა მეთვრამეტე საუკუნეში განიცადეს, როდესაც მათ ფრანგული კლასიკური ლიტერატურა წასაბაძ ნიმუშად დასახეს. ლესინგმა გერმანული, ხოლო პუშკინმა რუსული ლიტერატურა გაათავისუფლა ამ უცხო ზეგავლენისაგან. ასეთი მიმბაძველობითი ხელოვნება ძალიან მდარეხარისხოვანია და ის სუსტ კვალს სტოვებს ერის სულიერი კულტურის ისტორიაში. თუ რუსები სრულიად მართებულად ამტკიცებენ, რომ პუშკინი არ შეიძლება ბაირონის უბრალო მიმბაძველად გამოცხადდეს, გოგოლი – ჰოფმანისა, ხოლო ტოლსტოი – თეკერეისა და სტენდალისა, ისიც უმართებულო იქნებოდა, რომ ჩვენი ახალი ლიტერატურა პუშკინის, გოგოლის, ტოლსტოის, მაქსიმ გორკის და სხვათა შემოქმედების ქართულ ვარიანტად გამოგვეცხადებინა. ეს არაფერს შემატებს არც რუსი მწერლების, არც ქართული ლიტერატურის ღირსებას. ნამდვილი მხატვრული ლიტერატურა ისეთივე თვითმყოფია, ისეთივე ბასრი იარაღია ერის ვინაობის დასაცავად, როგორც ნაციონალური ენა.

თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაზე *

ყველა იმ სიტყვაში, რომლებიც ამ ტრიბუნიდან გაისმის ორი დღის განმავლობაში, კეთილშობილი შეშფოთების გრძნობა იხატება. ორატორები, რომელნიც ფიქრობენ, რომ თვითონაც ზნეობრივად პასუხისმგებელი არიან თანამედროვე ქართული მხატვრული ლიტერატურის მდგომარეობისათვის, თავიანთ გამოსვლებში დიდი გულისტკივილით აღნიშნავენ, რომ ჩვენ დღეს აღარ ვდგავართ იმ სიმაღლეზე, რომელზედაც წინა პერიოდებში, კერძოდ სამამულო ომის ქარიშხლიან წლებში ვიდექით და თამამად წინ კი არ მივდივართ ახალი მწვერვალების დასაპყრობად, არამედ ერთგვარ შეფერხებას განვიცდით. ხოლო ვინც ჩვენს აქტიურ და ენერგიულად წინმიმავალ ეპოქაში შეფერხდება და ერთ ადგილზე დაიწყებს მიწის ტკეპნას, ის უიმედოდ უკან ჩამორჩება, თუნდაც მას საუცხოო საგზალი ჰქონდეს, მდიდარი წინაპრებისაგან ნაანდერძევი. ეს აქ გუშინ კარგად აღნიშნა ჩვენმა ძველმა მეგობარმა ნიკოლაი ტიხონოვმა.

---

* სიტყვა წარმოთქმული 1 ივლისს, 1954 წელს, საქართველოს საბჭოთა მწერლების IV ყრილობაზე.

ამავე დროს ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების სხვ დარგები საერთოდ აღორძინების გზას ადგია. მე აქ არ შევეხები ჩვენი აყვავებული სასოფლო მეურნეობის და ინდუსტრიის მრავალ განშტოებას, რომელნიც თავიანთ პროდუქციას – მარგანეცს, ჩაის, ციტრუსებს, ღვინოს, ხილს, თამბაქოს, აბრეშუმს აწვდიან მთელს საბჭოთა კავშირს; გაგახსენებთ მხოლოდ, რომ სულიერი კულტურის მრავალს დარგში, არქიტექტურასა, ფერწერასა, სკულპტურასა, მხატვრულ კერამიკასა, ინსტრუმენტალურ და ვოკალურს მუსიკაში, რომელნიც თითქმის არ არსებობდნენ ან სულს ღაფავდნენ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, დღეს იქმნებიან ნაწარმოებნი, რომელნიც დიდ მოწონებას იმსახურებენ მთელ საბჭოთა კავშირში. და აი, ამ საერთო აღმავლობის ფონზე განსაკუთრებულად რელიეფურად ჩანს, როგორ ჩამორჩა ქართული მხატვრული ლიტერატურა, რომელსაც უფრო ძლიერი ტრადიციები აქვს, ვიდრე, ვთქვათ, სკულპტურას ან საოპერო მუსიკას.

საერთოდ ეს ძალიან რთული თეორიული საკითხია, რატომ ხდება, რომ დიდი კულტურული ეპოქები ყოველთვის შესატყვის ასახვას ვერ პოულობენ მხატვრულ ლიტერატურაში და მცირერიცხოვანი ან ჩამორჩენილი ერები ხშირად უფრო მნიშვნელოვან ლიტერატურულ ძეგლებს სტოვე-

ბენ, ვიდრე დაწინაურებულნი და მრავალრიცხოვანნი ცნობილია, რომ არათუ ცარისტულმა რუსეთმა, თვით პატარა წვრილბურჟუაზიულმა ნორვეგიამაც მეცხრამეტე საუკუნეში უფრო მნიშვნელოვანი მხატვრული ლიტერატურა შექმნეს, ვიდრე მრავალმა ეკონომიურად და პოლიტიკურად დაწინაურებულმა ევროპელმა ერმა. კარლ მარქსი კითხულობდა, როგორ მოხდა, რომ ძველი ბერძნების პრიმიტიულმა გვაროვნულმა საზოგადოებამ ჰომიროსის „ილიადა“ და „ოდისეა“ შექმნა, მეთვრამეტე საუკუნის განათლებულმა საფრანგეთმა, ენციკლოპედისტების და მატერიალისტ ფილოსოფოსების საუკუნემ კი ეპოსის დარგში ვერაფერი მოგვცა ვოლტერის „ჰენრიადაზე“ უკეთესიო. ამ რთული თეორიული საკითხის გადაჭრა, რასაკვირველია, აქ არ შეიძლება, მისი ყოველმხრივ განხილვა ჩვენს ესთეტიკოსებს და ხელოვნების ფილოსოფოსებს უნდა მივანდოთ. ჩვენ აქ მხოლოდ შევჩერდებით რამდენიმე კონკრეტულ თვისებაზე, რომელიც ქართულ პოეზიას და მხატვრულ პროზას ახასიათებდა უკანასკნელი წლების განმავლობაში და, ჩემის აზრით, რამდენიმედ მის შეფერხებას თუ ჩამორჩენას იწვევდა.

სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ჩვენს პოეტებს შესანიშნავი მიღწევები აქვთ პატრიოტული ლირიკის და ეპოსის დარგში. მათ შექმნეს პატრიოტული პოეზიის საუცხოო ნიმუშები,

რომელთაც ჩვენი ხალხი კარგად იცნობს, ზეპირად იმეორებს და მღერის. იგივე არ ითქმის პანეგირიკულ პოეზიაზე. რაც შეეხება ინტიმურ ლირიკას, ის დიდი ხნის განმავლობაში შებოჭილი იყო: ამაში თვით ქართველ პოეტებს არ მიუძღვით ბრალი.

უნდა გულახდილად გამოვტყდე, რომ მე დიდი თაყვანისმცემელი არ ვარ ეგრეთ წოდებული პანეგირიკული ანუ სახოტბო პოეზიისა, მაგრამ ამასთანავე ვაღიარებ, რომ ამ ჟანრს თავისი არსებობის უფლება აქვს ზოგიერთ ეპოქაში.

ქართულ და რუსულ სახოტბო პოეზიას კარგი ტრადიციები აქვს ახლობელ თუ შორეულ წარსულში. გავიხსენოთ ჩვენი შავთელი და ჩახრუხაძე, რუსების ტრედიაკოვსკი და დერჟავინი; ყველა ესენი თავიანთ მაღალფარდოვან ოდებში დიდ მოვლენებს და გამოჩენილ სახელმწიფოებრივ მოღვაწეებს უმღეროდნენ. ისინი მოკლებულნი არ იყვნენ ერთგვარ პოეტურ შთაგონებას და ხშირად წარმოდგენას იძლეოდნენ თავიანთი ეპოქის კულტურულ ინტერესებსა და მორალურ მისწრაფებებზე. მაგრამ არავის მაინც თავში აზრად არ მოუვა ისინი რუსთაველის, გურამიშვილის, პუშკინის და ლერმონტოვის სიმაღლეზე დააყენოს; და ქართული და რუსული ლიტერატურისთვის დიდად სავალალო იქნებოდა, თუ დღეს ჩახრუხაძის და დერჟავინის ოდებზე გავიყინეთ.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ საქართველო

უმთავრესად პოეტების ქვეყანაა და თითქმის ყოველი ქართველი ფარულად ან აშკარად ლექსებს წერს ხანშიშესული აკადემიკოსებიდან დაწყებული ახლად ულვაშამწვანებულ კოლმეურნეებამდე: ისე რომ, თუ სასწაული მომხდარიყო და ბერძნული იდეალიზმის მამამთავარი პლატონი ამდგარიყო, ის მთელ ქართველ ერს განდევნიდა თავისი იდეალური რესპუბლიკიდან. საბედნიეროდ ეს არ შეიძლება მოხდეს, ჩვენი საბჭოთა მთავრობა კი განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენს პოეტებისადმი; და თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რომელიმე მეორეხარისხოვანი თანამედროვე ქართველი პოეტი დღეს ყოველმხრივ უკეთ არის უზრუნველყოფილი, ვიდრე წარსულ საუკუნეში ნიკოლოზ ბარათაშვილი იყო. მაშინ როდესაც ბარათაშვილს არც კი შეეძლო ეოცნება, რომ მისი ლექსების პატარა კრებული ერთხელ მაინც დაბეჭდილიყო, ყველა ჩვენს ცოტად თუ ბევრად შესამჩნევ პოეტს შესაძლებლობა აქვს თავისი ნაწერები ჯერ პერიოდულ გამოცემებში დაბეჭდოს, ხოლო შემდეგ ცალკე წიგნად გამოაქვეყნოს. ჩვენს გამომცემლობათა გეგმებში ლომის კერძი პოეზიას მიეკუთვნება და, მაგალითად, სახელგამის გეგმაში მიმდინარე 1954 წელს 17 თუ 18 პოეტური კრებულის გვერდით მხოლოდ სამი თუ ოთხი პროზაული ნაწარმოებია შეტანილი, მათ შორის თითქმის ნახევარი საუკუნის წინათ დაწერილი ისტორიული მოთხრობა „მამელუკი“ უიარაღოსი.

რა ტენდენცია ახასიათებდა ამ ახალ ქართულ პოეზიას უკანასკნელი წლების მანძილზე? რომელი ჟანრი იყო გაბატონებული მასში? უწინარეს ყოვლისა პატრიოტული ლირიკა, რომელიც მოკლებული არ იყო გულწრფელობას და ნამდვილ შთაგონებას. მაგრამ ძლიერი იყო აგრეთვე სახოტბო ჟანრი, საიდანაც გაუთავებელი საგალობლის ხმა ისმოდა. ამ პანეგირიკულმა ლირიკამ ბოლოს ამოსწურა თავისი შთაგონება და გასცვითა თავისი მხატვრული ინვენტარი და თავისი სიმშრალისა და მანერულობის გამო ძნელი ასატანი გახდა მკითხველი საზოგადოებისათვის. მაგალითად, ზოგიერთი პიროვნების სიდიადის გამოსახატავად ქართველი პოეტები ხშირად მიმართავდნენ ასტრონომიულ და ასტროფიზიკურ სამყაროს, გეოლოგიური კატასტროფების ისტორიას, ლომების, ვეფხვების, არწივების და ორბების, გრიფონების და ფენიქსების სახეებს, მეტაფიზიკურ პრინციპებს. მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ პიროვნების კულტისაგან არც მეცნიერები, ბელეტრისტები, კრიტიკოსები, პუბლიცისტები, მხატვრები და კომპოზიტორები იყვნენ დაზღვეულნი და არც ერთს ჩვენგანს არ შეგვიძლია პილატესავით ხელი დავიბანოთ და განვაცხადოთ: უბრალომცა ვართ ამა საქმის გამო.

აქ აღარ შევჩერდები მხატვრული პროზის საკითხზე. მხოლოდ მინდა აქაც ერთ დამახასიათებელ მხარეს მივაქციო აუდიტორიის ყურადღება. ამ ბოლო დროს გამოქვეყნებულ პროზაულ ნაწარ-

მოებებს შორის მკითხველის განსაკუთრებული ყურადღება დაიმსახურა ახალგაზრდა ბელეტრისტის ოთარ ჩხეიძის „ჯებირმა“. ამ მოთხრობის წარმატება აიხსნება იმით, რომ ავტორმა დასვა მწვავე სოციალური პრობლემა, რომელიც დიდად აღელვებს ჩვენს სოფელს და ამ პრობლემის გადაწყვეტას ისე მიუდგა, როგორც ეს შეეფერება ნამდვილ მხატვარს და არა მარტო როგორც მოაზროვნე პუბლიცისტს. ავტორი თავისი ცხოვრების უდიდეს ნაწილს სოფლად ატარებს, ამიტომ ის მას კარგად იცნობს.

შეიძლება თუ არა ითქვას ჩვენი ახალგაზრდა ბელეტრისტების უდიდეს ნაწილზე. რომ ისინი კარგად იცნობენ ჩვენს პროვინციას, ჩვენს კოლმეურნეობებს და ინდუსტრიულ ცენტრებს, რომელთაც ასახავენ? მათ შორის უდაოდ ბევრი ნიჭიერი მწერალი მოიპოვება; ბევრ მათგანს არც თეორიული მომზადება აკლია, არც დაკვირვების უნარი, არც ადამიანების და საგნების სიყვარული. მათ აკლიათ ხანგრძლივი კონტაქტი იმ სამყაროსთან, რომლის მხატვრულად ასახვა მათ სურთ ან ევალებათ.

ცნობილია, რომ ალექსანდრე ყაზბეგი შვიდი წელიწადი მოხევე და გუდამაყრელ მეცხვარეებს შორის ცხოვრობდა. ვაჟა ფშაველამ თავისი შეგნებული ცხოვრების უდიდესი ნაწილი ჩარგალში გაატარა. თავისთავად ცხადია, რომ დღეს თანამედროვე მწერალს ვერ მოვთხოვთ ასეთს თვითგვემას, ასეთს გაქცევას კულტურული ცენტრებიდან. ეს არცაა სასურველი. მაგრამ ნაყოფიერ შე-

დეგებს ვერც ის საგასტროლო სისტემა მოგვცემს, რომელიც ჩვენს მწერალთა კავშირებში იყო შემოღებული. ამ გზით შეიძლება მხატვრული ნარკვევების დაწერა, იმპრესიონისტული სურათების მოხაზვა, მაგრამ შეუძლებელია რთული რომანების და ნოველების შექმნა.

მწერალი ორი-სამი თვით სადმე პროვინციაში მიემგზავრება, კოლმეურნეობის ან ინდუსტრიული ცენტრის გასაცნობად. მომავალი რომანის თუ ნოველის მოქმედი პირები გებულობენ, რომ სტუმარი საგანგებოდ ჩამოსულია, რათა მათი გმირობა და სულიერი სილამაზე ასახოს. ოთხმოცდაცხრამეტ შემთხვევაში ასიდან ისინი ეცდებიან მხატვარს ხელსაყრელ ნიღაბსა და პოზაში ეჩვენონ და, ყოველ შემთხვევაში, მას არაფერი დაანახონ ისეთი, რაც ყოველდღიურად უფერული და ვულგარულია ყოველი ადამიანის ცხოვრებაში. ამრიგად იქმნება არა რეალისტური პორტრეტები, არამედ ლამაზი პოზები, რომელნიც სამართლიანად შურის გრძნობას გამოიწვევდნენ ყოველ პროვინციელ ფოტოგრაფში. მთავარი კი ისაა, რომ მარტოოდენ ფაქტიური მასალის დაგროვებით მხატვრული ნაწარმოების შექმნა შეუძლებელია, საჭიროა, რომ ხელოვანს ინტუიცია და მდიდარი შინაგანი სამყარო ჰქონდეს.

ზოგიერთი ქართველი ბელეტრისტი უმთავრესად მორალური იდეებით ხელმძღვანელობს და ერთმანეთს უპირდაპირებს აბსოლუტური სიკეთის

და აბსოლუტური ბოროტების მატარებელ გმირებს. ამრიგად იქმნება ცივი აბსტრაქციის სამყარო, სადაც სინათლე და სიბნელე ერთმანეთს სცვლის პოლარულ დღე და ღამესავით და სადაც აჩრდილები დახეტიალობენ, მით უფრო ძნელად ასატანნი, რომ ისინი პრეტენზიას აცხადებენ, განსაკუთრებით კეთილშობილნი ვართ ან განსაკუთრებით ცხარე სისხლი გვაქვსო.

დიდად დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ ქართული ლიტერატურა, რომელიც ასე ღრმად ნაციონალური იყო მეთვრამეტე და მეცხრამეტე საუკუნეებში, ზოგიერთი მწერლის შემოქმედებაში მოკლებულია ორიგინალურ კოლორიტს. ჩვენ აღარ გვყავს ისეთი დამოუკიდებელი აზროვნების და მეტყველების პოეტები, როგორიც დავით გურამიშვილი, აკაკი წერეთელი და ვაჟა ფშაველა იყვნენ, არც ისეთი თავისებური პროზაიკოსი, როგორც სულხან-საბა ორბელიანი, იოანე ბატონიშვილი, ალ. ყაზბეგი, ეგნატე ნინოშვილი, დ. კლდიაშვილი იყვნენ. ჩვენს თანამედროვე ბელეტრისტებს ჰგონიათ, რომ ქართველის ტიპი შექმნეს, თუ თავიანთ გმირს არჩილი ან ნათელა დაარქვეს, ან რუსის ტიპი შექმნეს, თუ მას სვეტლანა ან იგორი უწოდეს. ნამდვილად ყველა ეს მოქმედი პირები ერთმანეთს ჰგვანან სიამის ტყუპებივით. მაგრამ ეს იმდენად მათი ბრალი არ იყო, რამდენად თანამედროვე ჩვენი ხელოვნების ზოგიერთი მაგნე, ყოვლის გამათანასწორებელი ტენდენციისა.

ბოლოს მინდა ცოტა ხნით თარგმანის დარგზე

შევჩერდე. ამ დარგში ბოლო წლებში ძალიან ბევრი გაკეთდა და თითქმის მთელი რუსული კლასიკური და თანამედროვე ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები გადმოითარგმნა და გამოიცა. იგივე არ შეიძლება ითქვას დასავლეთის ლიტერატურაზე: ევროპული ლიტერატურიდან ამ ბოლო წლებში თითქმის არაფერი გამოცემულა, გარდა დიუმას „მონტე-კრისტოს“ პირველი ტომისა, ემილ ზოლას „ფულისა“ და ჟორჟეჟ ზანდის „ინდიანასი“.

თანამედროვე ერი წინ ვერ წავა, თუ მან მოწაწილეობა არ მიიღო დიდ გონებრივ აღებმიცემობაში, რომელშიც ყველაზე ძვირფას საქონელს კლასიკური მწერლობის და ხელოვნების ნიმუშები წარმოადგენენ. ცნობილია, როგორ აფასებდა პუშკინი მერიმეს, ტოლსტოი – სტენდალს და მოპასანს, ტურგენევი – ფლობერს; გორკი რუს მწერლებს ურჩევდა ოსტატობა ესწავლათ დიდი ფრანგი მწერლებისა, სტენდალისა, ბალზაკისა, ფლობერისაგან, რომელთაც ის თავის მასწავლებლებად სთვლიდა. ჩვენს ლიტერატურას კი, როგორც ამ ტრიბუნიდან რამდენჯერმე ითქვა, სწორედ დაოსტატება აკლია. მარტოოდენ სწორი იდეოლოგია კი საკმაო არაა ჭეშმარიტი მხატვრული ნაწარმოების შესაქმნელად. და მწერალი, პოეტი იქნებოდა ის თუ ბელეტრისტი, რომელიც „ანტიდიურინგის“ ან „ლენინიზმის საფუძვლების“ გალექსვას ან მხატვრულ პროზაში გადატანას მოინდომებდა, ძალიან ცუდ სამსახურს გაუწევდა ხელოვნებას.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ეკონომიური, სოციალური, თვით იდეოლოგიური რევოლუცია არ კმარა, რათა მხატვრული ლიტერატურის სრული განახლება მოხდეს. რამდენი რევოლუცია მოახდინეს ფრანგებმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულიდან? ეგრეთ წოდებული დიდი რევოლუცია 1789 – 1794 წლებში, ივლისის რევოლუცია 1830 წელს, თებერვლის რევოლუცია 1848 წელს, კომუნა 1871 წელს. მართალია, ეს რევოლუციები ყოველთვის თავიანთ მიზნებს ვერ აღწევდნენ და მათ კონტრრევოლუციები მოსდევდა, მაგრამ საფრანგეთის ეკონომიური და სოციალური წესწყობილება და იდეოლოგია რადიკალურად შეიცვალა და თანამედროვე საფრანგეთი სრულიად აღარ ჰგავს მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნის საფრანგეთს. ამისდა მიუხედავად დიდი კლასიკოსი ფრანგი მწერლები – პასკალი, კორნელი, რასინი, მოლიერი, ლაფონტენი დღესაც სანიმუშოდ ითვლებიან საფრანგეთში. ქართველებსაც ახლობელი და შორეული წარსულისკენ გვიხდება მობრუნება, როდესაც გვინდა წასაბაძი ოსტატები აღმოვაჩინოთ პოეზიის ან პროზის დარგში; და, რაც უფრო საგულისხმოა, ჩვენ წარსული საუკუნეების დიდ ქართველ მწერლებში მაღალი ზნეობის და მოქალაქეობრივი ვაჟკაცობის მაგალითსაც ვხედავთ. ისინი თითქოს ჩვენი თანამგზავრნი არიან და ერთგვარი წესრიგი შეაქვთ ჩვენს მერყევ რაზმებში.

აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობიდან *

არ ვიცი, რამდენად სწორია აფხაზების მტკიცება, ჩვენი ქვეყნის ადგილობრივი სახელწოდება აბსნი სულის ქვეყანას ნიშნავს, ხოლო აბსუა – სულის ხალხსო; უცილობელია მხოლოდ, რომ აფხაზეთის გეოგრაფიული მდებარეობა და კლიმატური პირობები ხელს უწყობდა იქ თავისებური კულტურა განვითარებულიყო. იგი პირმიბრუნებული იყო ევქსინის ზღვისკენ, რომელიც სრულიადაც ისეთი არასტუმართმოყვარე არ იყო, როგორც მისი დღევანდელი სახელწოდების მიხედვით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, და რომლის ტალღებს ანტიკურ ეპოქაში ფინიკიელების და ბერძნების, ხოლო შუა საუკუნეებში გენუელების და ვენეციელების ხომალდები სერავდნენ. ზურგით აფხაზეთი მიბჯენილი იყო კავკასიონის ქედის მაღალ კედელს, რომელიც მას იცავდა ცივი ჩრდილოეთის ქარებისა და ველური ნომადებისაგან. ვიწრო გაგრის ყელი სრულიად ადვილი დასაცავი იყო.

---

* სიტყვა წარმოთქმული სოხუმის თეატრში, 1946 წლის 20 დეკემბერს.

აღმოსავლეთით კი აფხაზეთს ეთნიურად და კულტურულად მახლობელი ტომები მეზობლობდნენ.

ეს ნაზი ჰავა და ნაყოფიერი ნიადაგი, სადაც ურთხელის და კაკლის ხეების გვერდით ადვილად ხარობს ზეთისხილი, ლეღვი და ბროწეული და სადაც დაფნა და სურო ათასწლოვან ნანგრევებს და სასაფლაოებს ჰფარავს, მოსახლეობას ათავისუფლებდა გადაჭარბებული, ღონისგამომცლელი შრომისაგან და ხელს უწყობდა, რომ მასში სტუმართმოყვარეობის, ქალების და მოხუცების პატივისცემის, ჭირის და ლხინის თანაზიარობის სული განვითარებულიყო.

ისტორიაც აფხაზეთს ხელს უწყობდა, რომ მისი კულტურული განვითარება თავისებური გზით წარმართულიყო. გავიხსენოთ ზოგიერთი მეტ-ნაკლებად ცნობილი ფაქტი. ჯერ კიდევ მეექვსე-მეხუთე საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვებამდე მცირეაზიელმა ბერძნებმა თავიანთი ახალშენებით შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროები დაჰფარეს. ბერძნულმა კოლონიზაციამ, საერთოდ, კეთილისმყოფელი კულტურული გავლენა მოახდინა აბაზგების და კოლხების მოსახლეობაზე. ნაწილობრივ ამ გავლენით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ელინური მითოლოგიური წარმოდგენანი დღემდე ცოცხალი არიან მეგრულ და აფხაზურ ფოლკლორში; ნაწილობრივ ამითვე აიხსნება, რომ როგორც ძველ კოლხებსა და აბაზგებს, ისე თანამედროვე მეგრელებს და აფხაზებს თავისუფლების სიყვარუ-

ლი და ცნობისმოყვარეობა ახასიათებს, რომ მათი ბუნებრივი პლასტიკური ნიჭი ადვილად გამოვლინდა მათს არქიტექტურულ ძეგლებში, ხოლო დღეს მათ გარეგნობასა და მიხრა-მოხრაში ვლინდება. ბოლოს, ნაწილობრივ ამ გავლენით უნდა აიხსნებოდეს მათი ყოფა-ცხოვრების კლასიკური უბრალოება. ანტიკურ ეპოქაში ცნობილი კულტურული და ეკონომიური ცენტრების – ტრაქეის და დიოსკურიის, ფასიდის და არქეოპოლისის მოქალაქეების სული დღემდე არ მომკვდარა აფხაზეთსა და სამეგრელოში.

რომის და ბიზანტიის ეპოქაში აფხაზეთი და კოლხეთი, ანუ ეგრისი, ხშირად დიდი საერთაშორისო შეჯახების ასპარეზს წარმოადგენდნენ: აქ იმართებოდა სისხლისმღვრელი ომები რომის რესპუბლიკას და პონტის სამეფოსა, ბიზანტიის იმპერიას და ერანს შორის. მაგრამ რადგან ეს ქვეყნები დიდი ხმელთაშუა ზღვის კულტურის სფეროში რჩებოდნენ, ისინი განვითარებული აღებ-მიცემობის და სულიერ ღირებულებათა გაცვლა-გამოცვლის შემწეობით ადვილად იშუშებდნენ უცხოელი არმიების მიერ დაჭდობილ იარებს. ამას გარდა თავიანთი ხელმძღვანელობის შორსმჭვრეტელი და მოქნილი პოლიტიკის წყალობით ისინი თავიდან იცილებდნენ ნაციონალურ კატასტროფას.

როგორც ცნობილია, ეგრისელებმა და აფხაზებმა დაახლოებით ორი საუკუნით უფრო გვიან

მიიღეს ქრისტიანობა, ვიდრე იბერიელებმა. მაშინ როდესაც იბერიის გაქრისტიანებამ გარდაუვალი წინააღმდეგობა შექმნა მასა და მეზობელ ცეცხლისთაყვანისმცემელ ერანს შორის, ეგრისელების და აფხაზების გაქრისტიანებამ ისინი კიდევ უფრო დაუახლოვა ბიზანტიის იმპერიას, რომელსაც უაღრესად განვითარებული საერო და საეკლესიო ლიტერატურა ჰქონდა. კულტურული და კომერციული ურთიერთობისათვის ქრისტიან ეგრისელებს და აფხაზებს ისევე სჭირდებოდათ ბასილი დიდის და იოანე ოქროპირის ენა, როგორც მათს წარმართ წინაპრებს ჰომიროსის და პლატონის ენა სჭირდებოდათ. ამ გარემოებამ შეაფერხა აფხაზური და მეგრული დამწერლობის და ლიტერატურის წარმოშობა, როდესაც აფხაზეთი და ეგრისი ბიზანტიის პოლიტიკური მეურვეობისაგან განთავისუფლდნენ, იბერიელებს უკვე განვითარებული ქრისტიანული მწერლობა ჰქონდათ და ქართულმა ენამ ჯერ სახელმწიფოებრივი დაწესებულებიდან, ხოლო შემდეგ ეკლესიიდან თანდათან განდევნა ბერძნული ენა.

მაგრამ ბიზანტიის გავლენას არ შეეძლო ხელი შეეშალა ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების და მხატვრობის განვითარებისათვის აფხაზეთსა და ეგრისში, სადაც ბიჭვინთის, მოქვის, ბედიის, ჭყონდიდის და სხვა ტაძრების სახით შეუდარებელი შედევრები დაგვრჩა. თუ რა აღტაცებას იწვევდნენ ეს ძეგლები ხელოვნების მცოდნე უც-

ხოელებში, შვეიცარიელი არქეოლოგის დიუბუა დემინპერეს სიტყვებში ჩანს; მან ბიჭვინთის ტაძარი მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში ინახულა. „ჩვენ შევედით ამ დანგრეული ოთხკუთხედი გალავნის კარიბჭეში და აღმოვჩნდით ყველაზე გრანდიოზული და მხატვრული ნანგრევების წინაშე, როგორიც ოდესმე მინახავს. ჩემთვის წინათაც აღტაცებით უამბნიათ ამ შენობის შესახებ, მაგრამ სინამდვილემ ყოველ მოლოდინს გადააჭარბა; ეს კეთილშობილი და თამამი სტილი გაკვირვებას იწვევს აფხაზეთის პირველყოფილი ბუნების წიაღში“.

აფხახეთის მეორე შესანიშნავი არქიტექტურული ძეგლი – ბედიის ტაძარი ბაგრატ III დროსაა აგებული; ეს მეფე აფხაზი იყო დედით და ქართველი მამით: განსაკუთრებით მან ჩაუყარა საძირკველი გაერთიანებული აფხაზეთ-საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ძლიერებას, და მას ეკუთვნის ძველი ქართველი ისტორიკოსის სიტყვები: „ვისაც გენებოს განიცადო სიდიდე და სიმდიდრე ბაგრატ მეფისა, განიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“. მაგრამ ამ ეპოქაში მარტო ტაძრები როდი შენდებოდა, ქართული საინჟინრო ხელოვნების საუცხოო ძეგლს წარმოადგენს, მაგალითად, ბესლეთის ხიდი სოხუმის მახლობლად, რომლის ქართული წარწერა მოწმობს, რომ იბერიული კულტურის ზეგავლენა X-XI საუკუნეებში აქ მარტოოდენ საეკლესიო ენის სფეროთი არ განისაზღვრებოდა.

თუმცა მურვან ყრუს მეთაურობით შემოსულმა არაბებმა VIII საუკუნის პირველ ნახევარში ეგრისსა და აფხაზეთამდე მიაღწიეს და მათი მთავარი ქალაქები ციხე-გოჯი და ცხუმი აიღეს, მაგრამ იქ დიდი ხნით ფეხი ვერ მოიკიდეს და, საერთოდ, აფხაზეთი „კრძალულ იყო შიშისაგან სარკინოზთაისა“. ამიტომ დასავლეთი საქართველო და აფხაზეთი, ისევე როგორც ტაოკლარჯეთი, არაბების შემოსევის დროს თავშესაფარად იქცა ქართლელი ემიგრანტებისათვის, რამაც ხელი შეუწყო არა მარტო მათი ეთნიური შემადგენლობის შეცვლას, არამედ მთლიანი საქართველოს შეგნების შეტანას მათს მოსახლეობაში; და საქართველოს გაერთიანება, თბილისის საემიროს გარემოცვა, რაიცა მისი სრული განადგურებით დასრულდა, სწორედ აფხაზეთ-იმერეთიდან და ტაოკლარჯეთიდან დაიწყო. ამას, სხვათა შორის, ხელი შეუწყო აფხაზეთის მეფეების ენერგიულმა და შორსმჭვრეტელმა პოლიტიკამაც: ჯერ კიდევ VIII საუკუნის დასასრულს ლეონ II ხაზარების დახმარებით განთავისუფლდა ბიზანტიის იმპერატორების სუვერენიტეტისაგან და თავისი რეზიდენცია გაქართველებული პროვინციის ცენტრში ქუთაისში გადაიტანა. ხოლო შემდეგ საქართველოს გაერთიანების საქმისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ტაოკლარჯელი ბაგრატიონების დამოყვრებას აფხაზეთის დინასტიასთან.

საქართველოს ფეოდალურ მონარქიაში აფხა-

ზეთი ერთ-ერთ მდიდარ, მჭიდროდ დასახლებულ და კეთილმოწყობილ პროვინციას წარმოადგენდა. აფხაზეთის კეთილდღეობას შუა საუკუნეებში, იმ პერიოდში, რომელიც არაბების შემოსევას მონღოლების შემოსევისგან ჰყოფს, მისი მატერიალური კულტურის ნაშთებიც მოწმობს, ისტორიული ქრონიკებიც და უცხოელთა წყაროებიც. როდესაც, მაგალითად, გამოჩენილი ერანელი პოეტი ხაკანი, რომელიც მუდამ ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადადიოდა და ვერსად მოსვენებას ვერ პოულობდა, ამბობდა „ამ ხუჭუჭთმიანი, სახენათელი ქალის გულისთვის აფხაზეთის მცხოვრები გავხდი და ქართულად დავიწყე ლაპარაკიო“, ეს იმას ნიშნავს, რომ უკვე მეთორმეტე საუკუნეში ქართული ენა მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე იყო გავრცელებული.

მწუხრი, რომელიც საქართველოსა და აფხაზეთისთვის მონღოლების შემოსევის შემდეგ დაიწყო, კიდევ უფრო ბნელი გახდა ბიზანტიის იმპერიის დამხობისა და თურქების მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ. დიდი საქარავნო და საზღვაო გზები გადაიჭრა, ციხე-დარბაზები დაცარიელდა და სუროთი და ხავსით შეიმოსა, ხიდები ჩაშვავდა, გზები მოლით დაიფარა. ოქროს ვერძის ლეგენდარულ ქვეყანას, რომელიც ანტიკურ ეპოქასა და შუა საუკუნეებში საბერძნეთის, ბიზანტიის და გენუის სავაჭრო ხომალდებს თავისი მიწათმოქმედების და ხელოსნობის პროდუქტებით

უხვად ამარაგებდა, თითქმის აღარაფერი დარჩა უცხოეთის ბაზარზე გასაზიდი, გარდა ჯანსაღი ჭაბუკებისა ოსმალეთის ენგიჩართა რაზმების შესავსებად და ლამაზი ქალიშვილებისა ოსმალეთის ჰარამხანების დასამშვენებლად.

საჭირო არ უნდა იყოს მეცხრამეტე საუკუნის საყოველთაოდ ცნობილ ამბებზე დიდხანს შეჩერება. აფხაზეთის ოკუპაცია რუსეთის იმპერიის მიერ ჯერ კიდევ 1810 წლიდან დაიწყო. ამის შემდეგ ამ ქვეყანამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში კიდევ შეინარჩუნა მოჩვენებითი ავტონომია. ავტონომიის მოსპობას და მთავრის გადასახლებას აფხაზებმა აჯანყებით გასცეს პასუხი. ყველაზე დიდი აჯანყება აფხაზეთში 1877 წელს მოხდა; მას მოჰყვა მოსახლეობის მასობრივი აყრა და ოსმალეთში გადასახლება. ამ დიდი ემიგრაციის დროს აფხაზეთმა თავისი მოსახლეობის თითქმის სამი მეოთხედი დაჰკარგა. გადასახლებულთა ადგილ-მამული უცხოელმა ახალშენებმა დაიჭირეს – რუსებმა, ესტონელებმა, სომხებმა, ბერძნებმა. აფხაზეთის ძირეული ტერიტორია ეთნიურად აჭრელდა.

ამ იმპერიალისტური ძალმომრეობის ეპოქაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ქართველმა და აფხაზმა ინტელიგენტებმა, აკაკი წერეთელმა, გიორგი შერვაშიძემ და სხვებმა, რომელთაც ხელი შეუწყვეს მეგობრობის და კულტურული კავშირის ტრადიციის აღდგენას ამ ორ მონათესავე ერს შორის.

* *

გიორგი შერვაშიძე იყო მემკვიდრე აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის მიხეილისა. დედამისი ძველებურად განათლებული ქალი იყო. მან შეასწავლა თავის ვაჟს ქართული წერა-კითხვა და ჩააგონა სიყვარული საქართველოსა, მისი კულტურისა და ლიტერატურისადმი. გიორგი შერვაშიძე 18 წლის ჭაბუკი იყო, როდესაც რუსეთის მეფის ადმინისტრაციამ მამამისი დაატუსაღა და რუსეთში გადაასახლა, ხოლო აფხაზეთის ავტონომია გააუქმა. როგორც ეტყობა, ამ ძალმომრეობამ ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა მასზე და ის სიკვდილამდე რუსეთის მეფის რეჟიმის შეურიგებელ მტრად დარჩა.

1866 წელს აფხაზეთში აჯანყება მოხდა. მთავრობამ ეს აჯანყება ჩააქრო, მეთაურები დახვრიტა, ხოლო გიორგი შერვაშიძე, როგორც ერთ-ერთი მონაწილე, შიდა რუსეთში გადაასახლა. ცოტა ხნის შემდეგ მას დანაშაული ეპატივა, მიწვეულ იქნა პეტერბურგის სასახლეში და მეფის ამალაში დაინიშნა ფლიგელადიუტანტის ხარისხით. არისტოკრატიული წარმოშობა, საუცხოო გარეგნობა, ფართო ევროპული განათლება მას წინ სახარბიელო სარბიელს უხსნიდა. მან რომანოვების კარის-კაცობას თავისი ჩაგრული სამშობლოს მოქალაქეობა ამჯობინა: ის საქართველოში დაბრუნდა და, რადგან აფხაზეთში ცხოვრება აუკრძალეს, ქუთა-

ისში დასახლდა; აქ საუკეთესო ქართველი ინ-
ტელიგენციის წრეში ტრიალებდა, მეგობრობდა
აკაკი წერეთელს, მამია გურიელს და სხვ. ხანდა-
ხან მალულად, უბრალო ჩოხაში გამოწყობილი,
აფხაზეთში მოგზაურობდა, რომლის სიყვარული
მან სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე შეინარ-
ჩუნა, ისე კი რომ არასოდეს არ განელებია მეორე
დიდი გულისთქმა – სიყვარული საქართველოსადმი.

მისი პოეტური მემკვიდრეობა, რაოდენობის
თვალსაზრისით, არ არის დიდი, მაგრამ ის მოწ-
მობს მისი განცდების გულწრფელობას და უშუა-
ლობას. როგორც ეტყობა, ის დიდ მნიშვნელობას
არ აძლევდა თავის პოეტურ ცდებს და, ორიოდე
ლექსის გამოკლებით, თავის სიცოცხლეში არაფე-
რი დაუბეჭდავს. როგორც პოეტს მას მხოლოდ
მისი მეგობრების ვიწრო წრე იცნობდა ხელნაწე-
რების შემწეობით. მისი ლირიკული მემკვიდრეო-
ბა საზოგადოებას პირველად აკადემიკოსმა სიმონ
ჯანაშიამ გააცნო თავის პატარა მონოგრაფიაში.
რაც შეეხება გიორგი შერვაშიძის დრამატულ ნა-
წერებს, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი
ისტორიული დრამა „გიორგი მესამეა“, ისინი წი-
ნათ იდგმებოდნენ თბილისის და ქუთაისის სცე-
ნაზე.

ერთს თავის სახუმარო პოეტურ ეპისტოლეში
გიორგი შერვაშიძე თავის თავს აკაკი წერეთლის
შეგირდს უწოდებს. ის აკაკისთან მართლაც ახლო
დგას თავისი ლექსის ფორმის უბრალოებით, გამ-

ჭვირვალობით და ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებით. აკაკი წერეთლის მსგავსად მასაც ახასიათებს უიმედობიდან მხნე განწყობილებაზე გადასვლა. ზოგიერთ მის ლექსს ვაჟა ფშაველას იდეური გავლენა ეტყობა („ლომი“, „ფშაურ ხმაზედ“). საინტერესო აღსანიშნავია ეს შესიტყვება პატრიოტულად მოაზროვნე აფხაზისა პატრიოტულად მოაზროვნე ფშაველთან:

ვიცი, ძმავ, ვიცი, მადა ხარ
სევდით მოცული სახითა:
ვაჟკაც ვაგლახად დაბმულხარ
ვითა კაკაბი მახითა...
გვერდით გიყრია ჟანგული
ყირიმი, ფარი, ხმალია,
ვერცა გაჰფერავ, ვერც იხმარ,
მტერმან აგიბა თვალია.
აგერ მერანიც ჭიხვინებს,
ლამის მოახტეს მხედარი,
მხედარი, შენებრ ვაჟაი,
მარქვი, მეორე სად არი?

ერთს გამოუქვეყნებელ ლექსში („ჩემი ჩანგი“), სადაც პოეტი ამბობს, ჩემს ჩანგს იმას ვერ დავმღერ, რაც კერძოდ მე შემეხება, მისი სიმები მხოლოდ მაშინ დაიკვნესებენ, როცა ჩემს ყურს ჩაგრული ხალხის მწუხარების ხმა მოესმისო, გადმოცემულია იდეური ტენდენცია, დამახასიათებელი მთელი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული დემოკრატიული ლიტერატურისათვის. საუკეთესოდ გიორგი შერვაშიძის ლირიკულ ლექსებში მისი „ვა-

რადა“ უნდა ჩაითვალოს, სადაც ხალხური სიმღერის ფორმა პატრიოტული გრძნობის გამოსახატავადაა გამოყენებული.

პერიოდულ გამოცემებში გიორგი შერვაშიძე უფრო ხშირად პუბლიცისტური ხასიათის წერილებს აქვეყნებდა. ის იცავდა ქართული ლიტერატურული ენის სისუფთავეს და ილაშქრებდა უცხო ტერმინების გადაჭარბებით და უადგილოდ ხმარების წინააღმდეგ. დიდად საინტერესოა ერთი მისი წერილი, სადაც ის ამტკიცებს, შოთა რუსთაველის ტრადიციული პორტრეტი ისეა შექმნილი, რომ სრულიად არ შეეფერება ნაციონალური სტილის გრძნობას და, თუ ქართველი ერი არ გადაშენდა, ამ სურათს ჩვენი მომავალი თაობები უმწიფარი გონების ნაყოფად ჩათვლიანო.

თავის უკანასკნელ პუბლიცისტურ წერილში გიორგი შერვაშიძემ იმედი გამოთქვა, რომ რუსეთის დიდი რევოლუცია მის სამშობლოს თავისუფლებას მოუპოვებდა: „იმ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაკუწული ხალხისა ხელგულდაკრეფილი იდგა საფლავებზე თავისი დავიწყებული, დამარხული დიდებისა, დღეს უეცრად გაისმა ხმა სიმართლისა და თავისუფლებისა. დაჰკრა საქართველომ ნაღარა“.

გიორგი შერვაშიძე სოხუმში გარდაიცვალა 1918 წლის 19 თებერვალს; დასაფლავებულ იქნა მოქვში, საგვარეულო აკლდამაში.

როგორც ნამდვილ აფხაზს შეეფერებოდა, გი-

ორგი შერვაშიძეს ერთნაირი სიძლიერით უყვარდა ის დედაც, რომელმაც შობა, და ის დედაც, რომელმაც თავისი რძით გამოჰკვება. მას მათთვის არ უღალატია მათი სიღარიბისა და დამცირების დროს და ცხოვრების გზის დასასრულამდე შეინარჩუნა რწმენა, რომ ორივეს ბედნიერი მომავალი ელოდა.

იულიუს ფუჩიკი

ფუჩიკის სახელი კარგა ხანია გასცილდა მისი სამშობლოს საზღვრებს. მის ნაწერებს გატაცებით კითხულობდნენ და წაიკითხავენ ყველგან, სადაც ადამიანის გული თავისუფლების სიყვარულისთვის ძგერს. ესაა გამანადგურებელი საბრალმდებლო ოქმი ყოველივე ძალმომრეობის წინააღმდეგ. კიდევ უფრო დიდ მოკრძალებას იწვევს მისი პიროვნება. ფუჩიკი ნამდვილი ეროვნული გმირია ამ ცნების საუკეთესო გაგებით. მან დაგვიტოვა საუცხოო სტრიქონები, ნაწილობრივ ბნელ სარდაფში ან სატუსაღოს ვიწრო საკანში დაწერილი. საწერი მაგიდის როლს ხშირად საკუთარი მუხლები უწევდნენ. მაგრამ მას არასოდეს მუხლი არ მოუდრეკია ძალმომრეობის წინაშე, ის წელგამართული ავიდა ეშაფოტზე.

იულიუს ფუჩიკი 1903 წლის 23 თებერვალს დაიბადა ქალაქ პრაღაში, მელითონე მუშის ოჯახში, სადაც ძლიერი იყო ხელოვნების სიყვარული. მამამისი კარელ ფუჩიკი მანქანათსაშენი ქარხნიდან დაბრუნების შემდეგ კიდევ დროს პოულობდა, რათა სახალხო თეატრების სცენაზე ემღერა, ხოლო ბიძამისი ცნობილი კომპოზიტორი იყო.

1912 წელს კარელ ფუჩიკი სამრეწველო ქალაქ პილზენში მიიწვიეს ადგილობრივი თეატრის მგალობელთა გუნდში და იქ გადასახლდა ოჯახითურთ. იულიუსს ბავშვობიდანვე განუვითარდა სასცენო ხელოვნების და სიმღერის სიყვარული; ადრე გამოაჩნდა აგრეთვე ლიტერატურული ნიჭი: ჯერ პილზენის რეალური სასწავლებლის პირველ კლასებში სწავლობდა, როდესაც დაიწყო ხელნაწერი სასკოლო ჟურნალის გამოცემა. ამ ჟურნალს უმთავრესად თავისი ნაწერებით ავსებდა და თვითონვე ასურათებდა. თხუთმეტი წლიდან ის უკვე თანამშრომლობდა გამოჩენილი ჩეხი ბელეტრისტის და ჟურნალისტის კარელ ჩაპეკის სატირიკულ ჟურნალში.

1921 წელს იულიუს ფუჩიკი პრაღის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე შევიდა: აქ უმთავრესად ლიტერატურის და ხელოვნების ისტორიის და ფილოსოფიის ლექციებს ისმენდა. უნივერსიტეტის აუდიტორიის გარეთ, კომუნისტ-სტუდენტების ორგანიზაციაში, რომლის აქტიური წევრი ფუჩიკი გახდა, ის გაეცნო სოციალუო მეცნიერებათ და მარქსისტულ ლიტერატურას.

უნივერსიტეტში ყოფნის დროს იულიუს ფუჩიკს საკუთარი შრომით უხდებოდა თავის რჩენა. მუშაობდა მიწის მთხრელად, თეატრის რეცენზენტად, ტრენერად, რეპეტიტორად, რეკლამების დამტარებლად, შავ მუშად მშენებლობაზე. მისი უძლიერესი გულისთქმის საგანი წიგნი იყო და ის

ასკეტივით ცხოვრობდა ფარღალალა ოთახში, რათა კარგი ბიბლიოთეკა შეეძინა. წიგნის სიყვარული თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებამდე შეინარჩუნა ხელოვნების, ბუნების, ადამიანების სიყვარულთან ერთად. „თითქმის იმედი აღარ არის, რომ მე ოდესმე მშვიდად და კეთილმოწყობილად ვიცხოვრებ, მეგობარი – წიგნებით გარემოცული, და დავწერ იმას, რაზედაც მე და შენ ერთად ვსაუბრობდით, რაც ჩემში ოცდახუთი წლის განმავლობაში გროვდებოდა და მწიფდებოდა; ჩემი სიცოცხლის ნაწილი უკვე წამართვეს, როდესაც ჩემი წიგნები გაანადგურეს“. ასე სწერდა იულიუს ფუჩიკი თავის ცოლს გუსტინას, როდესაც გესტაპოს სატუსაღოში იჯდა სიკვდილის განაჩენის მოლოდინში. მაგრამ დიდი უმართებულობა იქნებოდა ამ სიტყვების მიხედვით მათი ავტორი განყენებული აზროვნების ადამიანად წარმოვიდგინოთ, თვალებჩაღამებულ მწიგნობრად. მისთვის უცხო იყო ყოველგვარი სკეპტიციზმი, ყოველგვარი ყოყმანი, გაორება, პედანტურობა. ეს იყო საოცრად ჰარმონიული პიროვნება, აქტიური პოლიტიკური მოღვაწე და მეოცნებე პოეტი, რევოლუციის რომანტიკოსი და ფხიზლად მოაზროვნე რეალისტი ერთსა და იმავე დროს. მას შეეძლო საბჭოთა კავშირის საზღვარზე გადასულიყო არალეგალურად, ან ღამით პრაღაში სადმე იატაკქვეშ ანთებული პროკლამაცია დაეწერა ფაშისტების წინააღმდეგ, ხელმძღვანელობა გაეწია გაფიცვისა და პარტიზა-

ნული ბრძოლისათვის, კონსპირაციული კავშირი გაება ფაშისტური ტერორის დროს, ხოლო თავისუფალ დროს საყვარელ ქალთან ხელიხელჩაკიდებული მდინარის პირას წასულიყო გორაკზე, „სადაც სიო ჰქრის და მზე ანათებს“, და მისთვის მისი საყვარელი სიმღერები ემღერა.

როგორც ფუჩიკის ნაცნობები და მეგობრები აგვიწერენ, ის იყო მაღალი, ფართო მხარბეჭიანი, არაჩვეულებრივად ჯანსაღი ვაჟკაცი. მის ღია სახეს ხშირი თმა და საუცხოო თეთრი კბილები ამშვენებდა; ეს კბილები მას ჯერ ჩეხმა პოლიციელებმა ჩაუმტვრიეს დემონსტრაციის დროს, ხოლო შემდეგ გერმანელმა გესტაპოელებმა – დატუსაღების და პირველი დაკითხვის დღეს. მაგრამ, როდესაც თქვენ მის პირველ ფოტოსურათებს, სადაც ჭაბუკი ფუჩიკი ასეთი ნათელი თვალებით უცქერის სამყაროს, შეადარებთ მის უკანასკნელ სურათებს, სადაც ის წვერულვაშმოშვებული, სათვალიანი „მასწავლებელი გორაკის“ სახით გვევლინება, თქვენ რწმუნდებით, რომ ამ ადამიანში არსებითი ცვლილება არ მომხდარა და მას ბოლომდე ბავშვურად უმწიკვლო სული და შეუმღვრეველი გამოხედვა შეუნარჩუნებია.

ეს, პირველი შეხედვით, მით უფრო საოცრად გვეჩვენება, რომ იულიუს ფუჩიკს სწავლის დასრულების შემდეგ ცოტა ჰქონდა ნათელი დღეები. იმ ჟურნალ-გაზეთებს, რომელთაც ფუჩიკი ხელმძღვანელობდა ან თანამშრომლობას უწევდა, მთავრო-

ბა ხშირად ხურავდა. ფუჩიკს და მის ამხანაგებს უხდებოდა ეზოპის ენისთვის მიემართათ, რათა თავიანთი აზრები გამოეთქვათ და დაეცვათ. ამისდა მიუხედავად ფუჩიკი შეუდრეკლად იდგა რევოლუციონერი ჟურნალისტის პოსტზე და ჩეხია-სლოვაკიის კომპარტიის ცენტრალური ორგანოს „რუდე პრავოს" ლეგალურ და არალეგალურ გამოცემებს ხელმძღვანელობდა 1928 წლიდან დატუსაღების მომენტამდე. ამასთანავე რამდენიმე წლის განმავლობაში მისი რედაქციით გამოდიოდა პოლიტიკურ-მეცნიერული ჟურნალი „ტვორბა".

1930 წელს ფუჩიკი ქალაქ ფრუნზეს მუშების მოპატიჟებით საბჭოთა კავშირს ეწვია. ის არალეგალურად გამოემგზავრა სამ პრაღელ მუშასა და ერთ მორავიელ გლეხთან ერთად, ვინაიდან იმდროინდელმა მთავრობამ, „საზოგადოებრივი უშიშროების მოსაზრებით", მათ უარი უთხრა საზღვარგარეთული პასპორტის მიცემაზე. თავისი ცხოვრების ეს ეპიზოდი ფუჩიკს აწერილი აქვს თავის სტატიაში: „ჩვენ ვარღვევთ საზღვარს და კანონს".

ჩეხთა დელეგაციამ ნახევარი წელიწადი დაჰყო საბჭოთა კავშირში, ინახულა მოსკოვი, ლენინგრადი, უკრაინა, დონბასი, ვოლგის მხარე, კავკასია, შუა აზიის რესპუბლიკები.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ფუჩიკმა სხვადასხვა ადგილას ასზე მეტი მოხსენება წაიკითხა საბჭოთა კავშირზე, დაიწყო აგრეთვე თავისი წიგნის წერა: „ქვეყანა, სადაც ჩვენი ხვალინდელი

დღე უკვე გუშინდელი დღეა“. მაგრამ რადგან ის რამდენჯერმე დააპატიმრეს და სატუსაღოში ჩასვეს, რადგან ცენზურამ მისი წიგნიდან მრავალი განსაკუთრებით მახვილი ადგილი ამოიღო, ეს ნაწარმოები თავდაპირველად შემოკლებული სახით გამოვიდა: მთლიანად ის მხოლოდ სამამულო ომის შემდეგ გამოქვეყნდა.

1934 წელს ფუჩიკი ხელახლა არალეგალურად ესტუმრა საბჭოთა კავშირს და აქ ორი წელი დაჰყო. ამ ხნის განმავლობაში მისი წერილები იბეჭდებოდა ჩეხურ პროგრესულ და კომუნისტურ ჟურნალ-გაზეთებში, უმთავრესად „რუდე პრავოსა“ და „ტვორბაში“. ეს წერილები („გმირებსა და გმირობაზე“, „ლენინგრადის გაზაფხული“, „ნურინისა გულიამ ვირით მოგზაურობს“, „პოლკოვნიკ ბობუნოვის ნაამბობი მთვარის დაბნელებაზე“ და სხვ.) მოწმობენ რა ორიგინალური თვალსაზრისით უდგებოდა იულიუს ფუჩიკი ახალი ქვეყნის ადამიანებს და საგნებს და რა მახვილი დაკვირვების ნიჭი ჰქონდა მას. პრაღაში დაბრუნების შემდეგ ფუჩიკმა პოლიტიკური წერილების გარდა დაბეჭდა მთელი სერია კრიტიკული წერილებისა ჩეხური ლიტერატურის და კულტურის საკითხებზე.

1939 წლის 15 მარტს გერმანელები პრაღაში და ბრნოში შევიდნენ და ბოჰემიის და მორავიის ოკუპაცია მოახდინეს. კომუნისტური პარტია კანონს გარეშე იქნა გამოცხადებული, ყველა მემარცხენე ჟურნალი და გაზეთი დაიხურა. გერმანელმა

ნაცისტებმა შეუზღუდველი ტერორი დაამყარეს, ისინი შეეცადნენ რეპრესიებით მოედრიკათ ჩეხი ხალხის წინააღმდეგობა. აღმოჩნდა, რომ ჩეხებში კიდევ ცოცხლობდა იან ჰუსის, იან ჟიშკას და ტაბორიტ მეომრების გმირული სული: მათ გერმანელი ფაშისტების რეპრესიებს გაფიცვებით, დივერსიებით, სარკინიგზო ტრანსპორტზე თავდასხმებით. ბოლოს, გერმანელი „პროტექტორის“ ჰაიდრიხის მკვლელობით უპასუხეს. კომუნისტების მეთაურობით შეიქმნა ერთი მთლიანი ნაციონალური ფრონტი, რომელიც განსაკუთრებით აქტიური გახდა 1941 წ. ზაფხულიდან, როცა გერმანელების არმია საბჭოთა კავშირის საზღვრებში შეიჭრა.

ექვსი წლის განმავლობაში, რაც ჩეხიის ოკუპაცია გაგრძელდა, კომუნისტურმა პარტიამ ხუთჯერ დაჰკარგა თავისი ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობა და ხუთჯერვე განაახლა. მან დაჰკარგა აგრეთვე ოცდახუთი ათასი ძველი წევრი. 1941 წლის გაზაფხულიდან იულიუს ფუჩიკი გონზა ზიკასა და გონზა ჩორნისთან ერთად ხელმძღვანელობდა მეორე შემადგენლობის ცენტრალურ კომიტეტს. ის დატუსაღებული იქნა 1942 წლის 24 აპრილს, საღამოს, კონსპირაციულ ბინაზე, სადაც თავის არალეგალურ „ადიუტანტს“ უნდა შეხვედროდა. ერთ წელიწადზე მეტი მან პრაღის სატუსაღოში გაატარა; აქ ფარულად დასწერა თავისი „რეპორტაჟი სახრჩობელიდან“; ფანქარი და ქაღალდი ჩეხმა დარაჯმა მიაწოდა, მანვე ფარულად

სატუსაღოდან ფურცელ-ფურცელ გამოიტანა და გადაარჩინა „რეპორტაჟის“ ტექსტი.

1943 წლის ზაფხულში ფუჩიკი გერმანიაში გადაიყვანეს, ჯერ ბაუცენის, ხოლო შემდეგ ბერლინის სატუსაღოში. 25 აგვისტოს ფაშისტურმა სასამართლომ მას სიკვდილი მიუსაჯა. მასთან ერთად სიკვდილი მიესაჯა რამდენიმე ჩეხ და ავსტრიელ კომუნისტს; გადარჩა მხოლოდ ერთი ქალიშვილი „მამხილებელი საბუთების უქონლობის გამო“. როგორც ეს ქალი მოგვითხრობს, ფუჩიკმა სრულიად დამშვიდებულად მოისმინა სიკვდილის განაჩენი, მხოლოდ სასამართლოს წინაშე გამოთქვა ურყევი რწმენა, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ მოვლენ სხვები, რომელნიც გამარჯვებით დაასრულებენ მის მიერ დაწყებულ საქმეს. სიკვდილმისჯილნი, ფუჩიკის თხოვნით, „ინტერნაციონალის“ და „პარტიზანის“ სიმღერით დაბრუნდნენ სატუსაღოში.

ფუჩიკმა კიდევ ორი კვირა იცოცხლა ბერლინის სატუსაღოში. ერთ ღამეს სატუსაღოს ბომბი მოხვდა. ზოგიერთი ტუსაღი შეეცადა გაქცეულიყო; ფუჩიკს არ შეეძლო ამაზე ეოცნება, მას ფეხებზე რკინის ხუნდები ჰქონდა. 4 სექტემბერს დღისით ადმინისტრაციამ დატყვევებულთ თავი მოუყარა სატუსაღოს ეზოში. აღმოჩნდა, რომ მრავალი მათგანი სულიერად დაცემულიყო, მათ ეკარგებოდათ საბჭოთა კავშირის გამარჯვების იმედი. შებორკილმა ფუჩიკმა გამამხნევებელი სიტყვით მი-

მართა მათ: „ჩვენ მტრის ღრმა ქედში მოქცეული მეომრები ვართ. დაე, ჩვენ დავიღუპოთ, მაგრამ ნუ ვუღალატებთ რწმენას, რომ ბოლოს გავიმარჯვებთ“.

8 სექტემბერს იულიუს ფუჩიკი სიკვდილით დასაჯეს.

მას სიკვდილი არ მიაჩნდა უდიდეს უბედურებად; ის ამბობს, რომ ადამიანი არ პატარავდება იმის გამო, რომ თავს ჰკვეთენ. უდიდეს უბედურებად მას უღირსი საქციელის ჩადენა მიაჩნდა. მას რამდენჯერმე შეეძლო თავისი სინდისის კარნახის წინააღმდეგ ემოქმედა და სიცოცხლე შეენარჩუნებია. როდესაც გერმანელებმა ჩეხიის ოკუპაცია მოახდინეს, ფაშისტების მომხრე ჟურნალის „ჩესკი დელნიკის“ მთავარმა პოლიტიკურმა რედაქტორმა ფუჩიკი მიიწვია და წინადადება მისცა კულტურის და ხელოვნების განყოფილებისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია ჟურნალში. ფუჩიკმა გადაჭრით უარი უთხრა.

პრაღის სატუსაღოში ფუჩიკს მეთვალყურეობდა ერთი გერმანელი მედილეგე, გვარად ბემი, რომელიც იეზუიტური ხელოვნების ოსტატად შეიძლება ჩაითვალოს. ჯოხსა და ბორკილებს უფრო იშვიათად იყენებდა, ვიდრე შემპარავ სიტყვებს. „ხანდახან მას საცთუნებლად ქალაქში გავყავდი, – მოგვითხრობს ფუჩიკი: – ჩვენ პატარა რესტორანის ბაღში ვსხდებოდით და თვალყურს ვადევნებდით ჩვენს გვერდით მიმდინარე ადამიანის ნა-

კადს. – აი, შენ დატყვევებული ხარ. – ფილოსოფოსობდა ბემი, – მაგრამ შეხედე, შეცვლილა თუ არა რაიმე გარეთ?... ამ გზათ მიმავალთ შორის შენი მკითხველებიც არიან. ნუთუ შენ ფიქრობ, რომ მათ თუნდ ერთი ნაოჭი მოემატა სახეზე?“

ერთხელ ხანგრძლივი და დამქანცავი დაკითხვის შემდეგ ბემმა ფუჩიკი საღამოთი ავტომანქანაში ჩასვა და მასთან ერთად მთელი პრაღა გადასერა.

„მე ვიცი, შენ პრაღა გიყვარს, – ეუბნებოდა ის თავის ტყვეს, – ნუთუ შენ არ გინდა იქ დაბრუნდე? როგორ კარგია ის და ასეთივე დარჩება, როცა შენ უკვე აღარ იქნები“... ფუჩიკი აღიარებს, რომ მოახლოებული შემოდგომის მტრედისფერ ბურუსში გახვეული პრაღა მაყურებელს თითქოს ათრობდა ღვინოსავით და მას სურვილი ებადებოდა ამ ქალაქისთვის საუკუნეთა დასასრულამდე ეცქირა, მაგრამ მან ცთუნება დასძლია და ბემს უპასუხა. „პრაღა კიდევ უფრო მშვენიერი გახდება, როცა ამქვეყნად არც თქვენ იქნებით და არც მე“.

„რეპორტაჟი სახრჩობელადან“ ისეთი წიგნია, რომელსაც შეუძლია ბევრი სკეპტიკოსი და მიზანტროპი განკურნოს და მხნეობა მიანიჭოს ბევრ სულმდაბალ ადამიანს, აქ გამოთქმულია ვაჟკაცური სიტყვები, რომელთაც არავითარი პათეტიკური და სათეატრო ჟესტი არ სჭირდება. ესაა ეპოქის დიდი დოკუმენტი, მას ბევრი ბადალი არ ჰყავს თანამედროვე მწერლობაში.

მაგრამ „რეპორტაჟი სახრჩობელადან“ წარმოადგენს არა მარტო პოლიტიკურ და კულტურულ, არამედ ფსიქოლოგიურ და მხატვრულ ძეგლსაც. ორიოდე ძუნწი ხაზის მოსმით იულიუს ფუჩიკი ხატავს ადამიანების, განსაკუთრებით თავისი მედილეგეების სილუეტებს; ზოგიერთი მათგანი შეიძლება რეალისტური პორტრეტის შედევრად ჩაითვალოს. კიდევ უფრო მეტყველია ის სტრიქონები, სადაც ცემით სიკვდილის პირად მიყვანილი, ყელზე მარყუჟწაჭირებული ფუჩიკი თავისი ცოლისადმი სიყვარულზე ლაპარაკობს. „აი ის, ჩემი მებრძოლი მეგობარი! რამდენი ძალაა ამ პატარა, მკვეთრ ნაკვთებიანი სახის ქალში, რამდენი სინაზეა მის დიდ ბავშვურ თვალებში! პარტიული მუშაობის და ხშირი განშორების წყალობით ჩვენი პირველი დღეების გრძნობები შევინარჩუნეთ: არა ერთგზის, არამედ ასჯერ და კიდევ ასჯერ განგვიცდია ჩვენ პირველ ჩახუტებათა აღგზნებული წუთები. და ყოველთვის ჩვენი გულები ერთად ძგერდნენ, ყოველთვის ჩვენ ერთი სუნთქვით ვსუნთქავდით სიხარულისა და შეშფოთების, მღელვარების და მწუხარების საათებში“.

ფუჩიკის რუსი მეგობარი ბ. ლიხარიოვი ერთი საუბრის შინაარსს გადმოგვცემს: „ჰო, – თქვა ფუჩიკმა ხმადაბლა, თითქოს ლაპარაკი ეძნელებოდაო, – მე შევხვდი ჩემს ძვირფას გუსტინას. ჩეხიაში მეტისმეტად გაგვიჭირდა, მაგრამ პაემანი მაინც მოეწყო. დათქმულ დღეს და საათში გუსტინამ

მარჯვნივ ჩაუარა პრაღის ერთ ქუჩას, მე კი მარცხენა მხარეზე გამოვედი მის შესახვედრად. ჩვენ შორიდან დავინახეთ ერთმანეთი. როდესაც ერთმანეთს ისე მივუახლოვდით, რომ მისი საყვარელი სახის ნაკვთები გავარჩიე, იმან მე გამიღიმა, ხოლო მე მას გავუღიმე. ყველაზე მძიმე იყო ეს წუთი, როცა ჩვენ ერთმანეთს გავუსწორდით და ხელახლა დავშორდით, უკან მოხედვა კი არ შეიძლებოდა; ამას მოითხოვდა კონსპირაცია“.

ფუჩიკის დაჭერის შემდეგ ჩქარა მისი ცოლიც დაიჭირეს. ის იმავე სატუსაღოში დაამწყვდიეს, სადაც ფუჩიკი იჯდა, მხოლოდ ქვედა სართულში და ისიც რამდენიმე კამერის დაშორებით. ფუჩიკმა ეს ამბავი გაიგო, მაგრამ, რასაკვირველია, ზედმეტი იყო იმაზე ოცნება, რომ ცოლ-ქმარი ერთმანეთს ხმას მიაწვდენდა. „ამ დროს მე თხელ ლეიბზე ვეგდე და ყოველ დილითა და საღამოთი დაჟინებით მხარზე გადმოვტრიალდებოდი ხოლმე, რათა გუსტასთვის მისი საყვარელი სიმღერები მემღერა. როგორ შეეძლო მას არ გაეგონა, მე ხომ ამდენი გრძნობა შემქონდა ამ სიმღერაში“.

ბოლოს, ეპისტოლარული ჟანრის პატარა შედევრებად შეიძლება ჩაითვალოს წერილები, რომელთაც იულიუს ფუჩიკი თავის ცოლს და თავის დებს ფაშისტური სატუსაღოებიდან სწერს.

როგორც ყოველ ნამდვილ მხატვრულ ნაწარმოებს, იულიუს ფუჩიკის ნაწერებსაც ინდივიდუალური ორიგინალური შემოქმედების ბეჭედი

აზის, მაგრამ, როგორც ყოველ ნამდვილ მხატვრულ ნაწარმოებებს, მათ ღრმა სოციალური ფესვებიც აქვს თავის არალეგალურ წერილში, „როგორ ვიბრძვით ჩვენ ჰიტლერის წინააღმდეგ“, ფუჩიკმა ჩეხიის ისტორიული წარსულიდან ჰუსიტების დიდი აჩრდილები გამოიწვია, რათა მხნეობა ჩაეგონებინა თავისი თანამემამულეებისათვის. მართლაც, ჰუსიტების მიერ დაღვრილი სისხლით გაპოხიერებულ ნიადაგზე აღმოცენდა ჩეხია-სლოვაკიაში თანამედროვე პატრიოტული მოძრაობა. კომუნიზმის თესლი, მეთხუთმეტე საუკუნის დასაწყისში გაბნეული ტაბორიტების მიერ, არ მოსპობილა უცხოელი დამპყრობლების ძალმომრეობის მიუხედავად და თანამედროვე ჩეხია-სლოვაკიის რესპუბლიკა ნაციონალურ საძირკველზეა დაყრდნობილი.

ონორე ბალზაკი

ონორე ბალზაკის წინაპრები გლეხები იყვნენ და პაპამისს თოხი ეჭირა ხელში. მაგრამ მწერალი დაიბადა 1799 წელს, რევოლუციის და ომების ეპოქაში, როდესაც ყოველ ფრანგ ჯარისკაცს ადვილად შეეძლო წარმოედგინა, რომ მარშლის კვერთხი ედო ზურგის ჩანთაში, ხოლო მეკარე ან მეჯინიბე შეიძლებოდა გრაფი გამხდარიყო. თუ თოხიდან უშუალოდ საწერ-კალამზე გადასვლა ძნელია, მწერალს, რომლის წინაპრებს თავიანთი ოფლით ხნულები მოურწყავთ, გარანტია აქვს, რომ მეტს ენერგიას გამოიჩენს, ვიდრე რომელიმე მისი თანამოძმე, რომლის წინაპრებს ხელში სხვა იარაღი არ სჭერიათ, გარდა ბატის ფრთისა.

ბალზაკის მამამ საკმაოდ დიდი ქონება შეიძინა როგორც არმიის მოიჯარადრემ და ბედნიერი კარიერა გააკეთა სახელმწიფოს სამსახურში. მაგრამ ნაპოლეონის დამხობის შემდეგ მან ყოველივე დაჰკარგა. ბალზაკის ოჯახი იძულებული გახდა ტურიდან პარიზში გადასახლებულიყო და იქ მძიმე ბრძოლა დაეწყო არსებობისათვის. დედ-მამის სურვილის მიხედვით ბალზაკი ერთ ხანს ადვოკატის და ნოტარიუსის ბიუროებში მსახურობდა

კლერკად, შემდეგ მან მათი სურვილის წინააღმდეგ უარი თქვა იურისტის სარბიელზე და ლიტერატურულ შრომას მოჰკიდა ხელი.

მწერლების და ჟურნალისტების ახლო გაცნობამ ბალზაკი დაარწმუნა, რომ თუ მას უნდოდა სხვისი ხელების შემყურე არ ყოფილიყო და დამოუკიდებელი და ღირსეული მდგომარეობა მოეპოვებინა, სიმდიდრე უნდა შეეძინა. გამდიდრება მის ოცნებად იქცა, მაგრამ არა როგორც თვითმიზანი, არამედ როგორც საშუალება თავისუფალი შემოქმედების გასაშლელად და ლიტერატურული დიდების მოსახვეჭად.

ის ცხოვრება, რომელსაც ბალზაკი ამ პერიოდში ატარებდა, რამდენიმედ მისი გმირების რაფაელ დე ვალანტენის და ეჟენ რასტინიაკის ახალგაზრდობის წლებს მოგვაგონებს. ის იაფფასიან სასტუმროში ან სადმე მანსარდში ცხოვრობდა, ბევრს კითხულობდა, ამავე დროს ხელს ჰკიდებდა სხვადასხვა საქმეს, რომელიც მომგებიანად მიაჩნდა. ერთხელ სტამბა შეიძინა და კლასიკოსი მწერლების ერთტომეულების და იაფფასიანი წიგნების გამოცემა დაიწყო; მაგრამ ჩქარა გაკოტრდა და დიდი ვალი დაედო. რომელმაც შემდეგ მისი ლიტერატურული ჰონორარის უდიდესი ნაწილი ჩანთქა.

ბალზაკის ლიტერატურული დებიუტი სრულიადაც იმის იმედს არ იძლეოდა, რომ ის მომავალში ბრწყინვალე რომანისტი გახდებოდა: მის პირ-

ველ დრამებსა და რომანებს, უმეტეს შემთხვევა-
ში ფსევდონიმებით გამოქვეყნებულთ, მისთვის არც
სახელი მოუტანია, არც ფული. შემდეგ მწერალმა
უარი თქვა ამ თავის ლიტერატურულ პირმშოებ-
ზე და ხელახლა აღარ გამოუცია ისინი. ბალზაკის
პოპულარობა დაიწყო მხოლოდ 1829 წლიდან,
როდესაც მან გამოაქვეყნა რომანი „უკანასკნელი
შუანი“, სადაც მონარქისტული და კათოლიკური
თვალსაზრისით საფრანგეთის დიდი რევოლუციის
ამბებია მოთხრობილი. „მე ვწერ ორი ლამპრის
სინათლეში, – ამბობდა ბალზაკი, – ერთია მონარ-
ქია, მეორე – სარწმუნოება“.

კიდევ უფრო დიდი წარმატება ხვდა ბალზაკის
მეორე რომანს – „შაგრენის ტყავს“, რომელსაც
მან ფილოსოფიური ეტიუდი უწოდა. ეს რომანი
ავტორის სიცოცხლეში შვიდჯერ გამოიცა. ამის
შემდეგ ბალზაკს კალამი ხელიდან არ გაუგდია
თითქმის ოცი წლის განმავლობაში. იგი მწირი-
ვით ცხოვრობდა თავის ბინაში, რომელიც პირ-
ველ წლებში ალყაშემორტყმული იყო შეუბრალე-
ბელი და მოუთმენელი კრედიტორების მიერ; ამი-
ტომ იგი მუშაობის დროს ხშირად კარებს კეტავ-
და და ბარიკადებს მართავდა, რათა თავი დაე-
ცვა მათი თავდასხმისაგან. იგი საწერ მაგიდას
უჯდა დომინიკელი ბერის ანაფორაში გახვეული.
ხშირად თვრამეტ საათს მუშაობდა დღე და ღა-
მეში და განუწყვეტლივ შავ ყავას სვამდა, რათა
სულიერი სიფხიზლე შეენარჩუნებინა. ამ პირო-

ბებში მან დასწერა 97 ნაწარმოები, რომელთა უდიდესი ნაწილი „ადამიანური კომედიის“ სახელწოდებით გააერთიანა. ეს სახელწოდება ერთი მხრით ნართაულად ანიშნებდა, რომ ამ მონუმენტურ ლიტერატურულ ძეგლში ავტორი იძლეოდა თანამედროვე საზოგადოების მხატვრულ სინთეზს, როგორიც შუა საუკუნეების და რენესანსის მიჯნაზე დანტემ თავის „ღვთაებრივ კომედიაში“ მოგვცა: ხოლო მეორე მხრივ იგულისხმებოდა, რომ მისი გმირები ერთგვარი მსახიობები იყვნენ, ისინი თავისდაუნებურად სხვადასხვა როლებს ასრულებენ დიდ შეუცნობელ სოციალურ კომედიაში.

ამ ხნის განმავლობაში ბალზაკს თავი არ დაუნებებია თავისი ფანტასტიკური ფინანსიური გეგმებისათვის: ის ოცნებობდა ვერცხლის მადნები აღმოეჩინა სარდინიაში, ან ხე-ტყის შემოზიდვა დაეწყო პოლონეთიდან საფრანგეთში. ამავე დროს ის გატაცებული კოლექციონერი გახდა: დიდძალ თანხებს ხარჯავდა ბრწყინვალედ შეკინძული წიგნებისა, იშვიათი ხელნაწერებისა, რჩეული სურათებისა, ფაიფურის ჭურჭლისა, ძველი სტილის ავეჯეულობის შესაძენად. ბოლოს მისი ბინა ნამდვილ მუზეუმად გადაიქცა.

ახალგაზრდობაში ბალზაკს სამიჯნურო კავშირი ჰქონდა რამდენიმე არისტოკრატ ქალთან, ისინი გამოუკლებლივ მასზე ხნიერები იყვნენ. 1833 წლიდან, მისი რომანის „ოცდაათი წლის

ქალის“ წაკითხვის შემდეგ, მასთან რუსეთიდან მიწერ-მოწერა გამართა მისი ლიტერატურული ნიჭის თაყვანისმცემელმა ახალგაზრდა პოლონელმა არისტოკრატმა ქალმა ეველინა ჰანსკამ, რომელმაც თავის პირველ წერილს „უცხოელი ქალი“ მოაწერა. იმისდა მიუხედავად, რომ მანძილის სიშორის გამო ბალზაკი იშვიათად ხვდებოდა თავის სატრფოს, მან ერთგულება შეინარჩუნა მისადმი. ბალზაკის და ეველინა ჰანსკას შეხვედრა პირველად შვეიცარიაში მოხდა ქალაქ ნევშატელში; იქ ბალზაკი პარიზიდან ჩავიდა, მისი სატრფო – უკრაინიდან. თავის დისადმი მიმართულ წერილში ბალზაკი აღტაცებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ ეველინა არ დაერიდა საფოსტო ეტლით სამჯერ მეტი მანძილი გაევლო, ვიდრე თვით მან განვლო, რომ ის ნამდვილად არისტოკრატი ქალი იყო და ამასთანავე დიდი შეძლების პატრონი, რომ მას უმშვენიერესი შავი თმა, ნაზი კანის ფერი, მომხიბლავი ხელები ჰქონდა და ახალგაზრდული გიჟმაჟობა ახასიათებდა. მაგრამ მადამ ჰანსკას თან ჩამოჰყვა ხნიერი და ავადმყოფი ქმარი, რომელიც სწამლავდა მიჯნურთა პაემანების სიამოვნებას, ვინაიდან მხედველობის არედან არ უშვებდა თავის ცოლს და „მისი ქვედატანის ცქერიდან ბალზაკის ჟილეტის დაკვირვებაზე გადადიოდა“. ამისდა მიუხედავად შეყვარებულებმა მოახერხეს რამდენჯერმე პირისპირ შეხვედრა.

ამის შემდეგაც ბალზაკი და ეველინა ჰანსკა რამ-

დენჯერმე შეხვდნენ ერთმანეთს შვეიცარიასა, დრეზდენსა, ვენასა და რუსეთში. მათი მიწერ-მოწერა თვრამეტ წელიწადს გაგრძელდა. ბოლოს, როდესაც ხანგრძლივი ლოდინის შემდეგ ეველინა ჰანსკა დაქვრივდა, ის უკვე ხანშიშესული ქალი იყო, ხოლო თვით ბალზაკი – იმდენად დაღლილი და დაავადებული, რომ მას უფრო მომვლელი სჭირდებოდა, ვიდრე სატრფო. ამრიგად ბალზაკის ცხოვრების რომანი საუკეთესო ილუსტრაციას წარმოადგენს მისი თეორიისთვის ბედნიერების ილუზიებზე.

მთელი თავისი დაუკმაყოფილებელი სიყვარულის ენერგია ბალზაკმა, სხვათა შორის, სქესობრივი ურთიერთობის ასახვასაც შესწირა და ძეგლი დაუდგა სიყვარულის გრძნობასაც, მაგრამ არა აბსტრაქტულად და ზეისტორიულად გაგებულს, არამედ ისეთს, როგორც მას მეცხრამეტე საუკუნის ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში განიცდიდნენ. როგორც რომანისტი ის იმ სიმაღლეზე დგას, რომელზედაც სხვა დაუშრეტელი ენერგიის ოსტატები იდგნენ. „მე მხოლოდ სახელოვან მიცვალებულთ ვეჯიბრები, – სწერდა ის ეველინა ჰანსკას, – ბეთჰოვენს, მიქელ ანჯელოს, რაფაელს, პუსენს, მილტონს; ერთი სიტყვით, ჩემში მღელვარებას იწვევს მხოლოდ ის, ვინც დიდია, კეთილშობილი და განმარტოებული“.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ თავისი თანამედროვე საზოგადოების მთავარ მამოძრავებელ ძა-

ლას ბალზაკი ხედავდა არა სქესობრივ სიყვარულში, არამედ მატერიალური კეთილდღეობის ძიებაში, ოქროს სიყვარულში. და როგორც კრიტიკულ ლიტერატურაში მართებულად აღინიშნა, რესტავრაციის ეპოქის და ივლისის მონარქიის საფრანგეთის ეკონომიურ მდგომარეობაზე ის უფრო უხვ და მართებულ ცნობებს იძლევა, ვიდრე იმდროინდელი ეკონომისტები და სტატისტიკოსები.

გაიხსენეთ მისი რომანების ყველაზე რელიეფურად დახატული ტიპები, ეს რასტინიაკები, ტაიფერები, ვოტრენები, ნიუსინჟენები, ბიროტიები, გრანდეები, ჰობსეკები. ყველა ესენი ძლიერი ნებისყოფის ადამიანები არიან. მთელი მათი სულიერი ენერგია კარიერის გაკეთების, სიმდიდრის შეძენის, მატერიალური კეთილდღეობის მოპოვებაში იხარჯება. მათ ძალა აღარ რჩებათ სხვა უფრო მაღალი მიზნების მისაღწევად იზრუნონ. თვით სქესობრივი სიყვარული მათს შეგნებაში მატერიალურ ინტერესს ექვემდებარება. ასეთები არიან, უმეტეს შემთხვევაში, ქალებიც. ისინი ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში განსაკუთრებით აქტიურ როლს ასრულებენ, მაგრამ არა როგორც სათუთი რომანტიკული გრძნობების მატარებელნი, არამედ როგორც საინტერესო ვარიანტები იმ დიდი ბიოლოგიური სახისა, რომელსაც ადამიანი ეწოდება.

ეს ადამიანები ყოველთვის ვერ აღწევენ ბედნიერებას და სიმდიდრეს; ისინი ხშირად უბედურნი

არიან სიყვარულის განცდაშიც. ხშირად ხდება ფინანსიური კრახი, კეთილდღეობის ჩაშვავება, მიჯნურთა ღალატი, და როგორც ანტიკური რომის ახალგაზრდა პატრიციები ტაშს უკრავდნენ გლადიატორს, რომელიც ცირკის არენაზე გაღიმებული სახით კვდებოდა, ისე თანამედროვე საზოგადოება აღტაცებულია ნებისყოფის სიძლიერით, რომელსაც, მაგალითად, ბანკირი გაკოტრების, ხოლო შეყვარებული ქალი თავისი ოცნებების კატასტროფის დროს ამჟღავნებს.

თანამედროვე ბურჟუაზიული საზოგადოების გაბატონებულ ტიპს რაიმე მანიაკური იდეით გატაცებული ადამიანები წარმოადგენენ. ისინი ერთმანეთის გასწრებას ლამობენ ჰიპოდრომის ცხენებივით, მაგრამ ხშირად ეცემიან და სულს ლევენ, სანამ ფინიშს მიაღწევდნენ. ყველაზე ხშირია ყვითელი ლითონის სიყვარულით გვემული ქალვაჟი. მათ დახშული აქვთ ყოველივე ბუნებრივი ადამიანური გრძნობა და სათნოების შეგნება: მამაშვილური სიყვარული, ცოლქმრული ერთგულება, მეგობრობა, სიბრალული. მაგრამ არსად ჩანს იუვენალი, რომელიც ასახავდა მთელს ამ სიბილწეს, დაფარულს ოქროთი და პატიოსანი ქვების ბრჭყვიალით.

„მათრახი ურტყით მარჯვნივ და მარცხნივ და თქვენ შიშის თრთოლვას გამოიწვევთ, – ასწავლის ვიკონტესა დე ბოსეანი თავის ახალგაზრდა ღარიბ ნათესავს ეჟენ რასტინიაკს: – მამაკაცებს

და დედაკაცებს ისე უცქირეთ, როგორც ფოსტის ცხენებს უცქერით. გარეკეთ ისინი, სანამ დაეცემიან, და თქვენ თქვენი სურვილების მწვერვალებს მიაღწევთ“.

ასეთივე გაკვეთილს იძლევა კატორღიდან გაქცეული ვოტრენი, რომლის მორალური ფილოსოფია მდიდარი და წარჩინებული მანდილოსნის დე ბოსეანის მსოფლმხედველობის სიმაღლეზე დგას: „როდესაც მე გავმდიდრდები, აღარავინ მკითხავს, ვინ ხარო.“ მე ვიქნები ბატონი ოთხი მილიონი, შეერთებული შტატების მოქალაქე. ვინც მდიდარია, ის აღარ არის დამნაშავე. თუ თქვენდა საუბედუროდ გროშის ფასი რამ მოიპარეთ, თქვენ მართლმსაჯულების სასახლის წინ გამოგაფენენ, როგორც უცხო რამ სანახაობას. მოიპარეთ ერთი მილიონი, და ყველა სალონში ისე მიგიღებენ, როგორც სათნოების განხორციელებას“. ეს შეგონებანი რასტინიაკზე უფრო ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენენ, ვიდრე იურიდიული ფაკულტეტის ლექციები. ის რწმუნდება, რომ მორალი და კანონი უძლურია სიმდიდრის წინაშე, „გონების კონდოტიერად“ იქცევა, დიდ ქონებას შეიძენს საყვარლების, ფინანსიური მაქინაციების, მდიდარ ქალზე დაქორწინების წყალობით და ბოლოს მინისტრი, გრაფი და პერთა პალატის წევრი გახდება.

რა გასაოცარი მონუმენტური სიძლიერითაა დახატული ოქროს რელიგიის აღმსარებლის ძია

გრანდეს სიკვდილი! დამბლადაცემული მომაკვდავი ბერიკაცი მხოლოდ ლუიდორების უაზრო ცქერის დროს ამჟღავნებს სიცოცხლის ნიშანწყალს; ის თავის ქალს უანდერძებს ოქროს გაუფრთხილდეს, ის მას ემუქრება, პასუხს მოგთხოვ საიქიოშიო. როდესაც სულთმობრძავთან მღვდელი მოდის, რათა განტევების ლოცვა წაუკითხოს, მოხუცის მკვდარი თვალები უკანასკნელად გამოცოცხლდებიან, ხოლო მისი ხელები მოვარაყული ჯვრისკენ გაიწევიან, რათა მას დაეპატრონონ. ეს მოძრაობა მას სიცოცხლის ფასად უჯდება. ამრიგად თვით ქრისტიანული რელიგია უძლური აღმოჩნდება ამ ახლად აღდგენილი ბაალის კერპთთაყვანისცემის წინაშე.

მაგრამ მართალია თუ არა, რომ ძია გრანდეების, მადამ დე ბოსეანების, ვოტრენების და რასტინიაკების საზოგადოებას არ ჰყავდა თავისი იუვენალები? რასაკვირველია, არა. ბურჟუაზიული საზოგადოების უდიდესი იუვენალი თვით ბალზაკი იყო. მასში სატირიკოსის მახვილი გონება ხშირად სჭარბობდა მიუკერძებელი მემატიანის ობიექტურობას და ის უფრო რელიეფურად ხატავდა მანკიერ და ბიწიერ ადამიანებს, ვიდრე მათს რეალურ პროტოტიპებს შეეფერებოდა. და შეიძლება სწორედ ამაშია მისი რომანების მხატვრული ზემოქმედების საიდუმლოება. იპოლიტ ტენმა თავის წერილში ბალზაკზე მოსწრებულად თქვა: – მე მირჩევნია ტრიალ მინდორში ცხვარს შევხვდე

ვიდრე ლომს; მაგრამ რკინის გისოსში დამწყვდეული ცხვრის დანახვას იქ დამწყვდეული ლომის დანახვა მირჩევნიაო; ხელოვნება სწორედ ამგვარი გისოსია: ის გვათავისუფლებს შიშისაგან და გვინარჩუნებს ინტერესსო.

„ადამიანურ კომედიაში“ ონავარი ფინანსისტებისა, გაყიდული ჟურნალისტების, უგულო ქალების, უსინდისო კარიერისტების და ნახევრად ჭკუაზე შემცდარი მანიაკების გვერდით კეთილშობილი მოქმედი პირებიც არიან გამოყვანილი! ისინი ან არისტოკრატიას ეკუთვნიან, ან იდეურ ინტელიგენციას, მსწავლულების, ექიმების, იურისტების, იშვიათად ბურჟუაზიის წრეს. მაგრამ ყველა ამ მამა გორიოების, ეჟენი გრანდეების, ბიანშორების, დერვილების, დესპარების, დეგრინიონების სახეები ვერ სცვლიან მთელი მონუმენტური ფრესკოს პირქუშ შთაბეჭდილებას. რასაკვირველია, ბალზაკს სწამს, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში არიან ადამიანები, რომელნიც უანგარო ბრძოლას აწარმოებენ ჭეშმარიტების, სიკეთის, მშვენიერების იდეალების სახელით; მაგრამ ისინი უფრო ხშირად სტატისტების როლებს ასრულებენ ადამიანურ კომედიებში.

ერთი ასეთი სტატისტია წყლისმზიდავი ბურჟა, რომელიც თავის ლუკმას თავის მშიერ მეზობელ სტუდენტს უნაწილებს და მას შესაძლებლობას აძლევს სამედიცინო ფაკულტეტი დაასრულოს და სახელგანთქმული ქირურგი გახდეს („ათეისტის წირვა“).

„სათნოება მე სხვენზე აღმოვაჩინე, ამბობს ბალზაკი, – არსებობისათვის ბრძოლა ჩვეულებრივ უსამართლობით მთავრდება, ვინაიდან ცხოვრებაში ყველაფერი ხელს უწყობს პატიოსანი ადამიანის დაღუპვას და სარგებლობას აძლევს ვიგინდარას... თითქმის ყველა საზოგადოებრივ ფენაში ადამიანები მფარველობენ გაიძვერებსა და მდაბალი სულის კაცუნებს, რომელნიც მათ ეპირფერებიან, და მტრობენ ყველა იმათ, ვინც მათზე მაღლა დგას რაიმე მხრით“ („მეურვეობის საქმე“).

ეს პესიმისტური დასკვნები მარტოოდენ ემპირიული სინამღვილის დაკვირვების შედეგი არაა, ისინი თვით ბალზაკის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობიდან გამომდინარეობენ.

ბალზაკი, უწინარეს ყოვლისა, დიდი მოაზროვნე მხატვარია, როგორც მოაზროვნეს მას ვერავინ შეედრება მეცხრამეტე საუკუნის რომანისტებს შორის. ის კარგად იცნობს დიდ ფრანგ ბუნებისმეტყველებს ბიუფონს, კიუვიეს, სენტილერს, ის თავის თავს მათ მოწაფედ სთვლის; მას სწამს, რომ საბუნებისმეტყველო მეთოდი გადააქვს მხატვრულ პროზაში. სანამ თავისი ფილოსოფიური რომანის „აბსოლუტის ძიების“ წერას შეუდგებოდეს, სადაც ცენტრალურ ფიგურას მეცნიერების ფანატიკოსი ბალტასარ კლაესი წარმოადგენს, ის ქიმიას სწავლობს აკადემიკოსებთან. ის ძალიან კარგად იცნობს მსოფლიო ისტორიას, მსოფლიო

ლიტერატურის ძეგლებს. ბოლოს, როგორც მისი ფილოსოფიური რომანებიდან ჩანს, ის კარგად იცნობს აგრეთვე იდეალისტების, მატერიალისტების, მისტიკოსების, ვიტალისტების მოძღვრებათ. მაგრამ ადამიანს ფილოსოფიური აზროვნების ნიჭი თანდაყოლილი უნდა ჰქონდეს, ცოდნით შეიძლება მისი განვითარება, მაგრამ არ შეიძლება მისი შეძენა. ბალზაკის აზროვნების ძალა ჩანს არა მარტო მის ეთიკურ, ესთეტიკურ, მეტაფიზიკურ, ისტორიულ-ფილოსოფიურ მსჯელობებში, არამედ მისი მხატვრული ანსამბლების ლოგიკურ განლაგებაში, ადამიანების და მოვლენების შინაგანი არსის გახსნაში, მთელი თანამედროვე საზოგადოების ცხოვრების ფილოსოფიურ გააზრებასა და მორალურ დაფასებაში.

ბალზაკს კარგად ესმის, რომ მწერალი არ შეიძლება მარტოოდენ ფაქტების და მოვლენების რეგისტრატორი იყოს. „მწერლის არსი, ის რაც მას მწერლად ხდის და, მე არ მეშინია ამის თქმა, სახელმწიფო მოღვაწის დონეზე, შეიძლება მასზე მაღლაც აყენებს, ესაა მისი გარკვეული შეხედულება ადამიანთა საქმეებზე, მისი სრული ერთგულება პრინციპებისადმი. მაკიაველმა, ჰობსმა, ბოსუემ, ლეიბნიცმა, კანტმა, მონტესქიემ მოგვცეს ცოდნა, რომელსაც სახელმწიფოს მოღვაწეები პრაქტიკაში ახორციელებენ“ („ადამიანური კომედიის“ წინასიტყვაობა).

გამოთქვა თუ არა ბალზაკმა ზოგადი პრინცი-

პული შეხედულებანი, რომელნიც შეიძლება სახელ-
მძღვანელოდ გაიხადონ სახელმწიფო მოღვაწეებმა?
მისი მორალი ანტიინდივიდუალისტურია, ეგო-
ცენტრიზმი მას საზოგადოების დამშლელ ძალად
მიაჩნია. მიუღებლად მიაჩნია როგორც ბურჟუაზი-
ის მიერ შექმნილი ზოოლოგიური პარკი, ისე სიძ-
ველეთა მუზეუმი, სადაც გადაგვარებული თავად-
აზნაურების მუმიები არიან გამოფენილი. რა მო-
რალი გამომდინარეობს, მაგალითად, მისი მთავა-
რი ფილოსოფიური რომანისა „მაგრენის ტყავი-
დან?“. რაფაელ ვალანტენი უცაბედად მდიდარი
და წარჩინებული ხდება მისტიკური ძალის შემწე-
ობით. ის კანონებზე მაღლა დგება როგორც ექვსი
მილიონის პატრონი, მას ყველაფერი შეუძლია იყი-
დოს, თვით ხელისუფლება, თვით უმშვენიერესი
ქალის სიყვარული; მას შეუძლია ერთი შეხედვით
განგმიროს თავისი მოწინააღმდეგე; მაგრამ ბედნიე-
რებას მაინც ვერ აღწევს. ის ეთიშება საზოგადოე-
ბას, რაღაც ზეკაცად ან, უკეთ, არაკაცად იქცევა,
მას ეჩვენება, რომ სამყარო აღარ არსებობს, რომ
ის აორთქლდა, მის არსებაში ჩაინთქა; სიცოცხლე
მისთვის მოსაწყენი ხდება, როგორც ის მოსაწყენი
უნდა იყოს განმარტოებული ბიბლიური იეჰოვას-
თვის, მაგრამ მოსაწყენი არაა ოლიმპის ღმერთე-
ბისთვის, რომელნიც ერთმანეთს ებრძვიან და
უთანხმდებიან, სიყვარულს და სიძულვილს განიც-
დიან და საერთოდ ძალიან მხიარულად ცხოვრო-
ბენ სათნოების და ბიწიერების ატმოსფეროში.

რით მთავრდება ბოლოს ამ ეგოცენტრისტ-სო-
ლიფსისტის რაფაელ ვალანტენის ცხოვრება? ის
საჭმელ-სასმელის მიმღებ და მომნელებელ მანქანად
იქცევა იგი სულიერი მღვიძარებიდან ნახევარ
ძილში გადადის, ნახევარ ძილიდან – სიკვდილში.

* *

ბალზაკის შემოქმედებასთან დაკავშირებით შე-
იძლება ერთი პრობლემა დაისვას. ეს პრობლემა
განსაკუთრებით საინტერესოა შემოქმედების ფსი-
ქოლოგიის თვალსაზრისით. თავისი „ადამიანური
კომედიის“ შესაქმნელად ბალზაკმა ჭეშმარიტად
არაადამიანური შრომა შეასრულა. ესაა ერთ-ერთი
უნაყოფიერესი გენია, რომელიც კაცობრიობის
ისტორიას ახსოვს ხელოვნების დარგში. სიკვდი-
ლის წინ ის ნანობდა, რომ ხორცი ვერ შეასხა ყვე-
ლა თავის ხილვებსა და იდეებს და თითქმის იმდე-
ნივე დარჩა დასაწერი, რაც უკვე დასწერა. თავის
რომანებსა და ნოველებში მან გამოიყვანა ორი-
ათასამდე მოქმედი პირი, თვითეულ მათგანს მკვეთ-
რად მოხაზული კონტური აქვს, თვითეული მათ-
განი ინტენსიური სიცოცხლით ცხოვრობს, მკითხ-
ველს ხშირად ისეთი შთაბეჭდილება ექმნება, თით-
ქოს ეს მხატვრული სამყარო უფრო რეალური იყოს,
ვიდრე ემპირიული სინამდვილეა. ყოველ შემთხვე-
ვაში თვით ბალზაკს ეს ასე ჰგონია. „ჩემს ნაწარ-
მოებს, – ამბობს ის თავისი „ადამიანური კომე-
დიის“ წინასიტყვაობაში, – თავისი გეოგრაფია აქვს,

თავისი გენეალოგია, თავისი ადგილები და თავისი საგნები, თავისი ადამიანები და თავისი ღერბები; მას თავისი დიდკაცები და თავისი ბურჟუები ჰყავს, თავისი ხელოსნები და გლეხები, თავისი პოლიტიკოსები და დენდები, თავისი არმია, ერთი სიტყვით, ეს მთელი სამყაროა“. „იცი თუ არა, – სწერს ის თავის დას, – რომ ვანდენესი ჯვარს იწერს? დიახ, ის ირთავს დემუაზელ დე გრანვილს, ოჰ, ეს მდიდრული ქორწინებაა!“.. ვანდენესიც და მისი საცოლეც მხოლოდ ბალზაკის ფანტაზიის ნაყოფია. ეს მას თითქოს ავიწყდება.

როგორ შესძლო მწერალმა ამ გრანდიოზული სამყაროს შექმნა? თავისი შეგნებული სიცოცხლის პირველი ნაწილი მან ვანდომის კოლეჟში, სორბონის აუდიტორიებში, ნოტარიუსის და ვექილის ბიუროებში, მანსარდში გაატარა, სახელმძღვანელოებზე, იურიდიულ საბუთებზე და აქტებზე, წიგნებზე თავდახრილმა. ეს ასკეტური ცხოვრება თვით მას აწერილი აქვს „შაგრენის ტყავში“ და „გაფანტულ ილუზიებში“. თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი ოცი-ოცდახუთი წელი ის ჩაკეტილი იყო თავის კაბინეტში, რათა თავისი წიგნები ეწერა და დაუსრულებლივ მათი კორექტურები ესწორებინა. საქმე ისაა, რომ მისი ხელნაწერი საბოლოოდ დამუშავებული არ მიდიოდა სტამბაში: ის თავდაპირველად რაღაც ჩინური იეროგლიფებით დაწერილს ჰგავდა, და ბალზაკი ხშირად შვიდ-რვა ანაბეჭდს ასწორებდა, რათა მისთვის დასრულებული სახე მიეცა.

მთელი თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობის მანძილზე მას ბრძოლა უხდებოდა გამომცემლებთან, ჟურნალ-გაზეთების რედაქტორებთან; და რასაც ეტიენი „გაფანტულ ილუზიებში“ ლუსიენს ეუბნება, არსებითად ბალზაკის მდგომარეობას გამოჰხატავდა: „ის, რაც ჩვენ ცხოვრების ფასად გვიჯდება, სიუჟეტი, რომელიც ღამის განმავლობაში ჩვენს ტვინს ანადგურებდა, მთელი ეს ხეტიალი აზრის სფეროებში, ეს ჩვენი სისხლით აგებული ძეგლი, გამომცემლისათვის მომგებიანი ან წამგებიანი საქმე ხდება. მთელი საკითხი გამომცემლებისათვის იმაში მდგომარეობს, გამოისყიდის თუ ვერ გამოისყიდის ჩვენი ხელნაწერი თავის თავს. რაც უფრო მშვენიერია წიგნი, მით უფრო ნაკლებია იმედი, რომ ის გაიყიდება“.

რამდენი დრო რჩებოდა ამის შემდეგ ბალზაკს, რომ საზოგადოებაში ეტრიალა, ყოველი მისი წრის ცხოვრებას დაკვირვებოდა, პარიზის და პროვინციის ბურჟუაზიას და არისტოკრატიას, მხედრობას, ინტელიგენციას, გლეხკაცობას, პრესას, ბირჟას, ბუდუარს, თეატრს, ქუჩას? „მე ისე განმარტოებით ვცხოვრობ, რომ ვერაფერს ვერ მოგითხრობთ პარიზის ცხოვრებაზე, – სწერს ის მადამ ჰანსკას, – ვერც პარიზის საზოგადოებას აგიწერთ, ვერც პარიზის ჭორებს გადმოგცემთო. მე შემიძლია მხოლოდ თავის თავზე გესაუბროთ, ეს კი უსაზღვროდ სევდის მომგვრელი საგანია“. რასაკვირველია, ბალზაკი ფაქტების დიდი კოლექციონერია, მაგრამ არა

ისეთი, რომელიც პედანტი ჰერბარისტის გულმოდგინებით აგროვებს ცოცხალ და დამჭკნარ ფოთლებს. მას აქვს შერჩევის ნიჭი; მას შეუძლია ერთ სახის ნაოჭში, ერთ ალმაცერ გამოხედვაში ადამიანის მთელი ტრაგედია დაინახოს, ნიჟარის ხმაურში ოკეანეების ქარიშხლის ღმუილი მოისმინოს, ერთ ყვავილში ბუნების სტიქიონური ძალა იგრძნოს. ის შედარებით იშვიათად გამოდის პარიზის ქუჩებში, იშვიათად მოგზაურობს საფრანგეთის პროვინციაში, მით უმეტეს იშვიათად სტოვებს სამშობლოს საზღვრებს. მაგრამ მის თვალს, მის შინაგან ხილვას არ ეპარება ის, რაც სხვებისთვის შეუმჩნეველი რჩება. „რაც უფრო ჭკვიანია ადამიანი, მით უფრო მეტ ორიგინალურ ადამიანებს ამჩნევს ის, – ამბობს პასკალი, – ჩვეულებრივი ადამიანები კი განსხვავებას ვერ ხედავენ მათ შორის“.

გამოჩენილი ფრანგი ფერადმწერალი და გრაფიკოსი ალექსანდრ დეკანის სურათების მაგალითზე ბალზაკი საუცხოოდ განმარტავს თავის ძირითად ესთეტიკურ პრინციპს. ის ამბობს, რომ „დეკანს ერთნაირად შეუძლია დაგვაინტერესოს როგორც ადამიანის, ისე ქვის ასახვით. ის დახატავს ცარიელ ოთახს, იქ კედელზე ცოცხს მიაყუდებს და თუ მოისურვა, თქვენ შიშის ჟრუანტელს მოგგვრის. თქვენ მოგეჩვენებათ, რომ ეს ცოცხი დანაშაულის იარაღი იყო, რომ ის სისხლითაა გასვრილი, ვინაიდან ქვრივმა დედაკაცმა ბანკალმა იმით დაჰგავა ოთახი, სადაც ფუალდესი იქნა

მოკლული *. დიახ, მხატვარი ისე აბურძგნის ცოცხის ღეროებს, თითქოს ეს ყალყზე ამდგარი თმა იყოს. ის მას შემაერთებელ რგოლად აქცევს თავის ფანტაზიის იდუმალ პოეზიასა და თქვენს ფანტაზიაში გაღვიძებულ პოეზიას შორის. მეორე დღეს ის სხვა ცოცხს დაგიხატავს; მის გვერდით საიდუმლოებით აღსავსე მძინარე კატა იქნება მოთავსებული. და თქვენ მხატვარს დაუჯერებთ, რომ ეს სწორედ ის ცოცხია, რომელზედაც გერმანელი მეწაღის ცოლი ჯდება, რათა კუდიანობა ღამეს გაფრინდეს. ბოლოს ის სრულიად უწყინარ ცოცხს დახატავს, მასზე ხაზინის მოხელის სერთუკი იქნება ჩამოკიდებული. დეკანის ფუნჯს, ისევე როგორც პაგანინის ქამანს, ჰიპნოზის ძალა აქვს“.

თუ ბალზაკმა ასეთი მდიდარი, მოძრავი და მღელვარე სამყარო შექმნა, ეს მარტო იმიტომ კი არ მოხდა, რომ მისი დროის სინამდვილე მას უხვ ემპირიულ მასალას სთავაზობდა, არამედ იმიტომაც, რომ მას მდიდარი სულიერი ცხოვრება ჰქონდა; ის უტყუარი ინტუიციით გრძნობდა, რა იყო არსებითი და რა იყო შემთხვევითი ადამიანებსა და საგნებში, და მის ლოგიკურ გონებას წესრიგი შეჰქონდა გარეგანი მოვლენების ქაოსში. ერთი სიტყვით, ბალზაკი გენიოსი შემოქმედი იყო, რო-

---

* იგულისხმება მოხუცი პროკურორის ფუალდესის მოკვლა პარიზის ერთ საროსკიპო სახლში, რომლის პატრონი ქვრივი დედაკაცი ბანკალი იყო (1817 წ.) ამ მკვლელობამ დიდი მითქმამოთქმა და სენსაციური პროცესი გამოიწვია.

მელიც ქვის ზოლში ცოცხალი სხეულის ნაკვთებს ხედავს, ხოლო თაბაშირსა და თიხაში ცხოველმყოფელ სულს ჰბერავს.

ბალზაკის „გამოუცნობელი შედევრი“ საუკეთესო მასალებს იძლევა მისი შემოქმედებითი გენიის გასაგებად. „რათა დიდი პოეტი გახდეთ, საკმაო არაა სავსებით დაეუფლოთ სინტაგსისს და შეცდომები არ დაუშვათ ენაში, – ეუბნება უცნობი მოხუცი გამოჩენილ ფლამანდიელ მხატვარს, – ხელოვნების ამოცანა იმაში კი არაა, რომ ბუნების ასლი გადავიღოთ, არამედ იმაშია, რომ ის გამოვხატოთ. შენ ბეჩავი კოპისტი კი არ ხარ, არამედ – პოეტი! თუ ეს ასე არ ყოფილიყო, მოქანდაკე თავის სამუშაოს შეასრულებდა იმით, რომ თაბაშირის ფორმას გადაიღებდა ქალისაგან. მერე რა! სცადე, გადაიღე შენი სატრფოს ხელის თაბაშირის ფორმა და წინ დაიდე: შენ დაინახავ საზარელ ცხედარს, რომელიც მოკლებული იქნება ყოველ მსგავსებას, და იძულებული გახდები საჭრისი და ხელოვანი მოძებნო: ის ზუსტ ასლს კი არ მოგცემს, არამედ სიცოცხლის მოძრაობას. ჩვენ უნდა დავიჭიროთ საგანთა და არსებათა გონება, აზრი, გამოსახულება. შთაბეჭდილებანი, შთაბეჭდილებანი! ისინი შემთხვევითნი არიან ცხოვრებაში, ისინი თვით ცხოვრებას არ წარმოადგენენ. ხელი მარტოოდენ სხეულზე მიმაგრებული ასო კი არაა, ის აზრის გამოხატულება და გაგრძელებაა. არც ფერადმწერალმა, არც პოეტმა, არც

მოქანდაკემ არ უნდა გათიშოს შთაბეჭდილება და მისი მიზეზი. ისინი განუყოფელნი არიან. მშვენიერება მკაცრი და ჟინიანია: საჭიროა მას შესაფერი დრო შევურჩიოთ, ვუთვალთვალოთ და მაგრად დავიჭიროთ, რათა ვაიძულოთ, რომ დაგვნებდეს“.

ამრიგად ცხადია, რომ ბალზაკი თავის მიზანს იმაში კი არ ხედავდა, რომ ემპირიულ მოვლენათა ასლები გადაეღო ან ოქმები ეწერა, არამედ იმაში, რომ ბრძოლა ეწარმოებია მშვენიერების დასაპყრობად და ახალი მხატვრული სამყაროს შესაქმნელად. განსაკუთრებით გასაოცარ გამარჯვებებს მან ქალთა სქესის ასახვაში მიაღწია. მეცხრამეტე საუკუნეში, როდესაც ქალმა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი დაიჭირა, ქვეყანაში, სადაც ის ჯერ კიდევ ახალი ეპოქის გარიჟრაჟზე თითქოს მადონას მიერ დაცლილ ტახტზე დაჯდა, წარმოიშვა მწერალი, რომელიც ქალის გულის უდიდეს მესაიდუმლედ შეიძლება ჩაითვალოს. მასში თითქოს თავი მოიყარა ყველა იმ პოეტთა და მხატვართა გენიამ, რომელნიც ქალს კადნიერად ატიტვლებდნენ ან შარავანდედით მოსავდნენ, სერენადებს უგალობდნენ, ან კოცონზე სწვავდნენ, ღმერთების გვერდით სვამდნენ, ან კუდიანების ფერხულში აბამდნენ. თავის ერთ ნოველაში „ალქაჯი“, რომელიც ბალზაკის „ცელქ მოთხრობებშია“ მოთავსებული, მან ქალურობის მეტაფიზიკა მოგვცა; ასეთი მეტაფი-

ზიკის შექმნა შეეძლო მხოლოდ მწერალს, კარგად გაცნობილს ყოველივე იმასთან, რაც ქალზე ანტიკურმა პოეტებმა, შუა საუკუნეების სპეკლესიო მამებმა და მისტიკოსებმა, ფრანგმა ნოველისტებმა და პროვანსალელმა ტრუბადურებმა, ბოლოს დანტემ და პეტრარკამ, ბოკაჩიომ, აბატ პრევომ და სხვებმა თქვეს.

რაც შეეხება ეგრეთ წოდებულ „ბალზაკის ასაკის ქალს“, ის სრულიად ახალი ტიპია მსოფლიო ლიტერატურაში. რომანისტი იძლევა მის დაუსრულებელ ვარიანტებს, გასაოცართ თავიანთი რელიეფით და ფსიქოლოგიური დახასიათების სიღრმით. გაკვირვებული მკითხველის თვალწინ დაუსრულებელი პროცესია მოძრაობს: უბიწო ქალებს მეძავები მოსდევენ, ავანტიურისტებს – შრომისა და ვალდებულების გმირები, ფართო და გრძნობიარე გულის მფლობელებს – ცივი და დამცინავი გონების მფლობელები. ეს მით უფრო გასაოცარია, რომ ბალზაკს თითქოს ნაკლები გამოცდილება უნდა ჰქონოდა სქესობრივი სიყვარულის დარგში, მან არსებითად მხოლოდ ერთი ნამდვილი რომანი განიცადა ცხოვრებაში. „ბედნიერია ის მამაკაცი, რომელსაც მხოლოდ ერთადერთი ქალი უყვარს. – სწერს ის ეველინა პანსკას. – შრომა და მუზა ან, სხვა სიტყვებით, შრომისმოყვარე მუზა კეთილგონიერია, ის უმანკო ქალწულია“. მართლაც, შეიძლება ეს ბალზაკისთვის, როგორც რომანისტისთვის, ბედნიერება იყო: შეიძლება მას თავისი პოლინების და

კორალიების, თავისი მადამ ბოსეანების და მადამ ლანჟეების, თავისი ეჟენი გრანდების და ესფირე-ბის მაღალმხატვრული პორტრეტები ვერ შეექმნა, თუ მას ერთის მაგივრად რამდენიმე ეველინა ჰან-სკა ჰყოლოდა.

სტენდალი

სტენდალი ორი იდეური სამყაროს მიჯნაზე დგას: როგორც მოაზროვნე, ის მეთვრამეტე საუკუნის გამანათლებლების და ენციკლოპედისტების მემკვიდრედ ჩაითვლება, ხოლო როგორც მხატვარი, ის გზას უკაფავს მეცხრამეტე საუკუნის ფრანგ მემარცხენე რომანტიკოსებს და კრიტიკულ რეალისტებს.

სტენდალის ნამდვილი სახელი და გვარი ანრი ბეილია. იგი ქალაქ გრენობლში დაიბადა 1783 წელს. წარმოშობით სტენდალი შეძლებული და განათლებული ბურჟუაზიის წრეს ეკუთვნოდა; მამამისი პროფესიით ადვოკატი იყო, ხოლო რწმენით – კონსერვატორი; როდესაც 1789 წელს საფრანგეთის დიდი რევოლუცია დაიწყო, სტენდალის მამა კონტრრევოლუციურ პარტიას მიემხრო, მაგრამ საფრანგეთიდან უცხოეთში არ გაქცეულა, როგორც ეს არისტოკრატიის და ბურჟუაზიის ერთმა დიდმა ნაწილმა ჩაიდინა. პატარა ანრი კი სულით და გულით პატრიოტების, ე. ი. რევოლუციონერების თანამგრძნობი გახდა. მამამ მას აღმზრდელებად თავდაპირველად მღვდლები მიუ-

ჩინა, ისინი ბავშვს ხშირად სჯიდნენ თავისუფალი აზრების გამოთქმისათვის.

შემდეგ ანრიმ ბრწყინვალედ დაასრულა გრენობლის საშუალო სასწავლებელი და პარიზში გაემგზავრა. აქ ის ერთ ხანს ლიტერატორების წრეში ტრიალებდა, ხატვას სწავლობდა და კლასიკურ ფრანგულ და იტალიურ მწერლობას ეცნობოდა. ეს ის დრო იყო, როდესაც ნაპოლეონი ხელისუფლებას ჩაუდგა სათავეში; სამხედრო სარბიელი მიმზიდველი გახდა ყოველი ენერგიული და პატივმოყვარე ფრანგი ახალგაზრდისათვის. ჩვიდმეტი წლის ანრი ბეილი დრაგუნთა რეგიმენტში დაინიშნა უმცროს ლეიტენანტად და მონაწილეობა მიიღო იტალიის ლაშქრობაში. სამხედრო სამსახურისაგან თავისუფალ დროს ის იტალიური ხელოვნების შესწავლას ანდომებდა.

იტალიიდან დაბრუნების შემდეგ ანრი ბეილმა რამდენიმე წელიწადი საფრანგეთში გაატარა. სწავლობდა ძველ და ახალ ენებს, კითხულობდა გამოჩენილი ფილოსოფოსებისა და მწერლების ნაწერებს, ხშირად დადიოდა თეატრში. შემდეგ ხელახლა ნაპოლეონის მოქმედ ჯარში დაინიშნა, დაესწრო იენის ბრძოლას (1806 წ.) და გამარჯვებული საფრანგეთის არმიასთან ერთად ბერლინში შევიდა. მან სამიოდე წელიწადი დაჰყო პრუსიაში და ავსტრიაში და, როგორც სამხედრო კომისარმა, დიდი ადმინისტრაციული ნიჭი გამოიჩინა.

სტენდალმა მონაწილეობა მიიღო აგრეთვე რუ-

სეთის კამპანიაში და 1812 წლის სექტემბერში ნაპოლეონის ჯართან ერთად მოსკოვში შევიდა. აქ დიდი წარმატებით მუშაობდა ჯარის მომარაგების დარგში, მაგრამ ამასთანავე დროს პოულობდა ლიტერატურული ხასიათის შრომებისათვისაც. დიდი თავდაჭერილობა და სიმტკიცე გამოიჩინა ფრანგების უკან დახევის დროს და ხელი შეუწყო ნაპოლეონის არმიის დაქსაქსული ნაწილების გადასვლას მდინარე ბერეზინაზე.

ნაპოლეონის ტახტიდან გადადგომის და ბურბონების საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ სტენდალმა უარი თქვა დიდ თანამდებობაზე, რომელიც მას ახალმა კონტრრევოლუციურმა მთავრობამ შესთავაზა და ამჯობინა იტალიაში გადასახლებულიყო, ქალაქ მილანოში. ამ დროიდან იწყება მისი ინტენსიური ლიტერატურული მოღვაწეობა და განუწყვეტელი ხეტიალი, მისი გადასვლა იტალიის ერთი ქალაქიდან მეორეში, მოგზაურობა საფრანგეთსა, ესპანიასა ინგლისსა, ირლანდიასა, შოტლანდიაში. „არავინ არ იცოდა სწორად ვის ხვდებოდა ბეილი, რა წიგნებს კითხულობდა, სად და როდის მოგზაურობდა“, სწერდა მის შესახებ მისი უმცროსი მეგობარი პროსპერ მერიმე. ეს დაუდგრომლობა, უმთავრესად, იმით აიხსნებოდა, რომ რესტავრაციის დროინდელი საერთაშორისო პოლიცია სტენდალს საეჭვო პიროვნებად სთვლიდა და გაფაციცებით თვალყურს ადევნებდა, ვინაიდან მან თავის რწმენას არ

უღალატა და სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე შეინარჩუნა ერთგულება რევოლუციის იდეებისადმი და მოკრძალება ნაპოლეონის სამხედრო და პოლიტიკური გენიის წინაშე.

თუმცა სტენდალს აქტიური მონაწილეობა არ მიუღია 1830 წლის ივლისის რევოლუციაში, მაგრამ გამარჯვებულთა შორის მისი მეგობრებიც იყვნენ. ზოგიერთი მათგანი ხელისუფლების სათავეში მოექცა და მათ ის კონსულად დანიშნეს პაპის სამფლობელოში ჩივიტა ვეკიაში. სტენდალი მოგვითხრობს: ამ პროვინციულ ქალაქში არც ოპერა იყო, არც ლამაზი ქალების საზოგადოება და მოწყენილობა მომკლავდა. თუ არქივებში და არქეოლოგიურ გათხრებში არ მეძებნა თავის გასართობიო. ამას გარდა ის ხანგრძლივ შვებულებას ღებულობდა, პარიზში ბრუნდებოდა და აქ ლიტერატურულ მუშაობას განაგრძობდა. ერთი ასეთი შვებულების დროსაა დაწერილი მისი „პარმის მონასტერი“ და „ტურისტის ჩანაწერები“, რომელიც საფრანგეთის პროვინციაში მოგზაურობის ნაყოფს წარმოადგენს და საუკეთესოდ ახასიათებს ავტორის დაკვირვების ნიჭსა და გონებამახვილობას.

სტენდალი 1842 წელს გარდაიცვალა დამბლისაგან, პარიზის ბულვარზე სეირნობის დროს. თუ მის ბრწყინვალე ლიტერატურულ ნაწარმოებებს მისთვის სიმდიდრე არ მოუტანია, მათ მისთვის არც სახელი გაუთქვამთ. დღეს ანეგდოტად გვე-

ჩვენება, რომ რომელიღაც იმდროინდელ პარიზულ გაზეთს ქრონიკაში ცნობა დაებეჭდა, ბულვარზე წვეთის დაცემისაგან გარდაიცვალა იტალიელი მწერალი არიგო ბეილიო; და ჩვენთვის ძნელი დასაჯერებელია, რომ „წითელი და შავის“, „პარმის მონასტრის“ და „იტალიური ქრონიკების“ ავტორი მხოლოდ სამმა მეგობარმა, მათ შორის პროსპერ მერიმემ, გააცილა სასაფლაომდე.

როგორც ეპიკურეელს, როგორც მეთვრამეტე საუკუნის მატერიალისტების ნაწერებზე აღზრდილს, სტენდალს არ სწამდა საიქიო არსებობა, ხოლო ამქვეყნიური სიცოცხლე ვნებიანად უყვარდა. სენტ-ბევს ერთი დამახასიათებელი ადგილი მოჰყავს სტენდალის ავტობიოგრაფიული ნაწერებიდან: ერთს საღამოს რომში სან პიეტრო მონტორიოს ეკლესიის კარიბჭესთან ვიჯექი და საუცხოო მზის ჩასვლას ვუცქეროდიო; უცებ გამახსენდა, რომ სამი დღის შემდეგ ორმოცდაათი წლის გავხდებოდიო; გული მწუხარებისაგან შემეკუმშა, თითქოს თავს მოულოდნელი მწუხარება დამტეხოდესო; და ძველი ბერძენი პოეტივით გავიფიქრე, რა უგნური არიან ადამიანები რომელნიც სიკვდილის გამო სტირიან, მაგრამ არ სტირიან ახალგაზრდობის დაკარგვის გამო-მეთქი.

მაგრამ, მიუხედავად სიცოცხლის სიყვარულისა, სტენდალი ფიქრობდა, რომ ადამიანის ცხოვრებაში არის მომენტები, როდესაც მან თავი უნდა გასწიროს უმაღლესი იდეალისთვის. ასე იქცევა მისი

ნოველის „ვანინა ვანინის“ გმირი იტალიელი პატრიოტი და რევოლუციონერი პიეტრო მისირილი, რომელიც აღშფოთებით უარს ამბობს საყვარელი ქალის მიერ შეთავაზებულ თავისუფლებაზე, ვინაიდან დარწმუნდა, რომ მან მისი შეწყალების აქტი მისი თანამებრძოლების გაცემით მოიპოვა. და უნდა ითქვას რომ პირქუში სატუსაღოს სცენა, სადაც ვანინა ვანინის და მისირილის უკანასკნელი შეხვედრაა აღწერილი, ერთი უძლიერესია სტენდალის სარეზისი მოქმედებაში.

თუ „ვანინა ვანინიში“ სტენდალმა დემოკრატიის წრიდან გამოსული მისირილის ღრმა პრინციპულობა და უდრეკელი ზნეობრივი სიმტკიცე არისტოკრატი ქალის ზნეობრივ მერყეობას დაუპირისპირა, „ვიოლანტე პალიანოსა“ და „ჩენჩიში“ მან საერო და სასულიერო არისტოკრატიის დეგრადაციის შემზარავი სურათი დახატა. და საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ სტენდალის „იტალიური ქრონიკები“ ერთგვარი საბრალმდებლო ოქმია ფეოდალიზმის და კლერიკალიზმის წინააღმდეგ. მაგრამ მეორე მხრივ ის სრულიადაც აღტაცებული არ იყო ბურჟუაზიული დემოკრატიით, რომელშიც ხელოვნებისადმი მტრულად განწყობილ ძალას ხედავდა: „ამერიკის რესპუბლიკაში ადამიანმა მთელი დღე მოწყენილად უნდა გაატაროს, სერიოზულად შეეგუოს მედუქნეების ტონს და მათსავით გამოყეყეჩდეს; და იქ ოპერა არ არის“, ამბობს სტენდალი „პარმის მონასტერში“.

თავისი „იტალიური ქრონიკები“ სტენდალმა მიუძღვნა ქვეყანას, რომელსაც თავის მეორე სამშობლოდ სთვლიდა. მას უყვარდა იტალიის ბუნება, მისი ნათელი, გამჭვირვალე ჰაერი, რომელიც, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, თვითონ წარმოადგენს უდიდეს ხელოვანს. შემდეგ მას უყვარდა იტალიის რენესანსი, ლორენცო ბრწყინვალის და ლეონ მეათის ეპოქა, როცა თითქოს ყველა რელიგია დაიჩრდილა, გარდა მშვენიერების კულტისა; ბოლოს ის ფიქრობდა, რომ იტალიელ ქალ-ვაჟთ სიყვარულისა და ტანჯვისათვის თავიანთი არსების სიღრმეში აქვთ ფარული ენერგიის წყაროები, სრულიად უცნობი სხვა ერების შვილებისათვის. თავისი დროის იტალიელებში კი სტენდალი განსაკუთრებით აფასებდა იმას, რომ მათ, მისი აზრით, სხვა ერებზე უფრო ჰქონდათ გაღებული ცხოვრების გემო, იცოდნენ სასიამოვნო და უანგარო საუბრის ფასი და გამბედაობა შესწევდათ სიყვარულის ყვავილი საშინელ უბედურებათა ხრამის ნაპირზე ეძებნათ.

მილანოში ყოფნის დროს სტენდალი სხვადასხვა საზოგადოებრივ წრეში ტრიალებდა, არისტოკრატიულ სალონებში, ლიტერატურის, მხატვრობის, მუსიკის და თეატრის მოღვაწეების ოჯახებში; იგი დაკავშირებული იყო აგრეთვე ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის მეთაურებთან, კარბონარებთან, ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ „ვანინა ვანინაში“ მან პირადად გაცნობილი ადა-

მიანები ასახა. სხვა ქრონიკებში სტენდალმა თითქოს მტვერი გადააცილა იტალიელი მემატიანეების მიერ დახატულ სურათებს და ისინი ახალი ფერადებით გააცხოველა. ის გვიამბობს, როდესაც პაპის სამფლობელოში ყოფნის დროს არქეოლოგიურ გათხრებს ვაწარმოებდი და მიწიდან ვღებულობდი შავ ჭურჭელს, რომელიც, თუ ადგილობრივ მცოვრებლებს დავუჯერებთ, 2700 წლის წინათაა გაკეთებული, ჩემი პატარა ქონების ნაწილი იმისთვის გამოვიყენე, რომ უფლება შევიძინე გადმომეწერა ზოგიერთ საგვარეულო არქივში დაცული ქრონიკებიო. ამრიგად, მე მაქვს რვა ფოლიანტი, სრულიად მართალი, თანამედროვეების მიერ ნახევარ ჟარგონზე დაწერილიო. როდესაც ხელახლა ღარიბი გავხდები და მეოთხე სართულში დავსახლდები, ყოველივე ამას სწორად გადმოვთარგმნი, მათი ერთადერთი ღირსება მათი სისწორე იქნებაო.

ნამდვილად „იტალიური ქრონიკები“, რასაკვირველია, არქივებში დაცული მოთხრობის თარგმანს არ წარმოადგენს. სტენდალმა აქ დამთავრებული მხატვრული ფორმა მისცა დ ამბებს, რომელთაც მათი დამსწრე იტალიელი მემატიანეები, უშუალო შთაბეჭდილების ქვეშ, ქარაგმებითა და ბარბაროსული სტილით ასწერდნენ ხოლმე.

* *

სტენდალი ამბობს: „მე არასოდეს მხატვარი მოაზროვნისაგან არ გამომიყვია, მე არ შემიძლია

მხატვრული ფორმა მხატვრულ აზრს გამოვთი-
შო“. სტენდალი მოაზროვნე მხატვარია, მაგრამ
იგი არაა განყენებული აზრის ადამიანი. მას, რო-
გორც გოეთემ სწორად აღნიშნა მისი პირველი
ნაწერების გაცნობის შემდეგ, ცხოვრების მძაფრი
შეგრძნობა ახასიათებს. მას სძულს ყოველგვარი
ბუნდოვანი მეტაფიზიკა, ყოველგვარი რელიგიური
სისტემა და მორალური თეორია, რომელიც ადა-
მიანს ხელს უშლის თავისი ფარული ძალები გა-
შალოს და ამ ცხოვრებით დასტკბეს. იგი თავი-
სუფალია ყოველივე ასკეტური მორალის ზეგავ-
ლენისაგან, სულ ერთია ქრისტიანულია ეს ასკეტი-
ზმი თუ იაკობინური.

სტენდალი ილაშქრებს ანტიჰუმანური მორა-
ლის წინააღმდეგ, რომელიც მოითხოვს, რომ ადა-
მიანი ოცდაათი წელი დაყუდებული იდგეს სვი-
მონ მესვეტესავით, რათა საუკუნო ცხონებას მიაღ-
წიოს; იგი ილაშქრებს შატობრიანის სექტის
მელანქოლიკოსების წინააღმდეგ, რომელთაც ყო-
ველი სიხარული განდევნეს ცხოვრებიდან. ცხოვ-
რების დაფასება არ შეიძლება რელიგიური მორა-
ლის კატეგორიებით: უდიდესი მორალური ღირე-
ბულება თვით ცხოვრების ენერგიაა. – მე აღტა-
ცებული ვარ დიდი ტალანტებით არამზადებს შო-
რის, – ეუბნება სტენდალი სათნოებით გამსჭვალუ-
ლი და ჭკუადამჯდარი ბურჟუების საზოგადო-
ებას. – ყველა არაჩვეულებრივი ადამიანი თქვენ
კატორღაში გაგზავნეთ; მხოლოდ კატორღელებს

აქვთ ის თვისება, რომელსაც მოკლებული არიან თანამედროვე ფრანგები, ხასიათის ნამდვილი სიძლიერე.

სტენდალი ჩვენს თაობებთან ახლო დგას იმით, რომ მას თავის ეპოქის კლასობრივი ბრძოლის მნიშვნელობაზე ისეთი ნათელი წარმოდგენა აქვს, როგორიც იშვიათად ჰქონია რომელიმე მხატვარს. ეს ყველაზე უკეთ მის რომანსა „წითელსა და შავში“ ჩანს. იმ დიდ სოციალურ ბრძოლას, რომელიც ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში სწარმოებს, შეუძლია ძლიერი პიროვნებაც კი გასთიშოს, შავი და წითელი ზოლი გაატაროს მასში, თავისუფლად მოაზროვნე დეზებიანი მხედარი შავანაფორიან ბერს დაუპირდაპიროს ერთსა და იმავე ადამიანებში. თანამედროვე თაობისათვის ადვილი გასაგებია ეს შინაგანი ბრძოლა რევოლუციურ და კონსერვატიულ შეგნებას შორის, რომელიც სოციალური ბრძოლის ანარეკლს წარმოადგენს. და თანამედროვე თაობისათვის განსაკუთრებით გასაგებია ის სიტყვებიც, რომელთაც ამ რომანის მთავარი გმირი ჟიულიენ სორელი თავის მოსამართლეებს ეუბნება: – მე პატივი არ მაქვს, ბატონებო, თქვენი წოდების წევრი ვიყო, თქვენს წინაშე დგას გლეხი, რომელიც თავის დაბალ მდგომარეობას აუჯანყდა საზოგადოებაში. აი რაშია ჩემი დანაშაული, ბატონებო. მე დასჯილი ვიქნები მით მეტი სისასტიკით, რომ, არსებითად, ჩემი თანასწორნი როდი მასამართლებენ; ნაფიც მსაჯულთა

სკამებზე მე ვერ ვხედავ ვერც ერთს გლეხს, აქ მხოლოდ აღშფოთებული ბურჟუები სხედხართ.

ბოლოს სტენდალი თანამედროვეობასთან ახლო დგას თავისი სტილით: – მე მძულს დამრგვალებული სტილი, – სწერდა სტენდალი ბალზაკს, – როცა „პარმის მონასტერს“ ვწერდი, ყოველ დილას, სწორი ტონის საპოვნელად, ორ-სამ გვერდს ვკითხულობდი სამოქალაქო კოდექსიდან. – ახლა მოდაში შემოსული სტილი გამოგონილია მწერლების მიერ, რომელთაც აზრები აკლიათ, ამბობს იგი მეორე ადგილას. ბოლოს იგი ახალგაზრდა მწერლებს აძლევს რჩევას, რომლის მნიშვნელობა სცილდება სტილის საკითხების ფარგლებს: „როცა აპირობთ ქალი, მამაკაცი ან ესა და ის ადგილი ასწეროთ, ყოველთვის ვინმე რეალურად არსებულზე, რაიმე რეალურად არსებულზე იფიქრეთ“.

* *

სტენდალი ჩაება იმ კამათში რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის ოციან წლებში საფრანგეთში კლასიკური ხელოვნების მიმდევრებსა და ახლადგამოსულ რომანტიკოსებს შორის ატყდა. ის ამ უკანასკნელთ მიემხრო და მისი წერილი „რომანტიზმი ხელოვნებაში“ და მისი „რასინი და შექსპირი“ რომანტიზმის ერთ-ერთ პირველ მანიფესტად შეიძლება ჩაითვალოს. მაგრამ თავისი შემო-

ქმედებით სტენდალი, არავითარ შემთხვევაში, არც შატობრიანის, არც ტეოფილ გოტიეს და არც ჰიუგოს სკოლას არ შეიძლება მიეკუთვნოს. თუ რეალისტური ლიტერატურული სკოლის დიდი წარმომადგენელი ბალზაკი აღტაცებული იყო სტენდალის „პარმის მონასტერით“, ეს უმთავრესად იმით აიხსნებოდა, რომ ის სტენდალში თავის უფროს თანამებრძოლს ხედავდა; ხოლო თუ სტენდალი ფრანგი რომანტიკოსების მხარეზე გამოვიდა კლასიკოსების წინააღმდეგ, ეს იმით აიხსნებოდა, რომ კორნელის, რასინის, ბუალოს ესთეტიკური იდეალები მას დრომოჭმულად მიაჩნდა, შეუფერებლად თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის.

ცენტრალური ადგილი სტენდალის რომანებსა და ნოველებში ქალ-ვაჟის სიყვარულის ასახვას უჭირავს. სქესობრივი სიყვარულის ანალიზს მიუძღვნა მან აგრეთვე თავისი ტრაქტატი „სიყვარული“, რომლის გვერდით ყველა მეცნიერული ტრაქტატი თანამედროვე ფსიქოლოგების მიერ დაწერილი, უფერული და პედანტური ჩანს.

სტენდალის ანდერძის თანახმად მის საფლავს შემდეგი წარწერა გაუკეთეს: „აქ განისვენებს მილანოელი მოქალაქე არიგო ბეილი; ცხოვრობდა, წერდა, უყვარდა“, ქალების სიყვარული სტენდალმა საფლავში ჩაიტანა სიცოცხლის, მწერლობის და იტალიის სიყვარულთან ერთად. თავის რომანებსა და ნოველებში მან მოგვცა ყველაზე

მომხიბლავი, ყველაზე ქალური ქალების პორტრეტები: მადამ დე რენალისა და მატილდა დელამოლისა „წითელსა და შავში“, ჯინა სან სევერინასი და კლელიასი „პარმის მონასტერში“, ვანინა ვანინასა და ბალბინე კამპობასოსი „იტალიურ ქრონიკებში“ და სხვ. ყველა ეს ქალები ახოვანი სულის მფლობელები არიან, ყველა ისინი მოწმობენ სტენდალის სიმპათიებს ძლიერი ხასიათის ადამიანებისადმი. „მხოლოდ ძლიერი ხასიათის ქალებს შეუძლიათ ბედნიერება მომიტანონ“, სწერს ჯერ კიდევ ოცი წლის ჭაბუკი ანრი თავის დღიურში. ამ მიდრეკილებისათვის მას არასოდეს არ უღალატნია.

სტენდალი ამტკიცებს, ცეცხლის ტემპერამენტი მქონდა, მაგრამ ულამაზო და გაუბედავი ვიყავი და ამიტომ სიყვარულის ორთაბრძოლაში უფრო ხშირად ვმარცხდებოდი, ვიდრე ვიმარჯვებდიო. ნამდვილად ის რამდენიმე ქალს უყვარდა, ისინი საზოგადოების სხვადასხვა წრეებს ეკუთვნოდნენ, არისტოკრატიას, ბურჟუაზიას, თეატრს; მათ შორის იყვნენ ფრანგები, იტალიელები, გერმანელები. ზოგიერთი მათგანი გამოირჩეოდა სილამაზით და გონებრივი კულტურით. ერთხელ სტენდალი პარიზიდან მარსელში გაჰყვა ერთ მსახიობ ქალს და იქ ნოქრად დადგა რომელიღაც სოვდაგართან, რათა თავისი სატრფოს მახლობლად ყოფილიყო. მაგრამ საერთოდ ხანგრძლივად ერთგულებას არ იჩენდა თავისი საყვარლებისადმი,

ვინაიდან მათში ვერ პოულობდა „იმას, რასაც ეძებდა, „ქალს რომელიც მას მარტოობისაგან გაათავისუფლებდა და მისი მოკავშირე იქნებოდა მთელი დანარჩენი ქვეყნიერების წინააღმდეგი“.

დიდად დამახასიათებელია, რომ ეს დაჯერებული ეპიკურეელი, ნამდვილი რომანტიკოსი იყო სიყვარულის განცდაში. თავის ტრაქტატში, სადაც სტენდალი სიყვარულის გრძნობის წარმოშობასა და განვითარებაზე ლაპარაკობს, ის ამტკიცებს, პირველი საფეხური, როგორც შეყვარებული ქალის, ისე ვაჟკაცისათვის, აღტაცება, გაოცებაა, ხოლო გრძნობადი სურვილი, ვნება შემდეგ მოდისო.

არის მომენტები, როდესაც უკვე ხანში შესული სტენდალი ნანობს, რომ არ გამოიყენა ყველა შესაძლებლობა, რომელიც ქალების დასაპყრობად ეძლეოდა ცხოვრებაში, მაგრამ იქვე თავს ინუგეშებს: თუ ცინიკურად იერიში მიმეტანა ყველა ქალზე, რომელიც საინტერესოდ ან ადვილად დასაპყრობად მიმაჩნდა, დღეს მათი დანახვა ჩემში გულის არევას გამოიწვევდა, ნამდვილად კი მათი გულისათვის ისეთივე სისულელეების ჩადენა შემიძლია, როგორსაც ოცდახუთი წლის ასაკში ვიდენდი, და ეს დიდი ბედნიერებააო. ამ სიტყვების დადასტურებას წარმოადგენს ის ცნობა, რომელსაც პროსპერ მერიმე იძლევა თავისი უფროსი მეგობრის შესახებ: ერთხელ საღამოთი სტენდალი და მე ერთი პროვინციული ქალაქის

დაცარიელებულ ბულვარზე დავსეირნობდითო; მან ლაპარაკი ჩამოაგდო თავის სატრფოზე; მითხრა, მე ის წინანდებურად მიყვარს, მაგრამ მას გული გაუცივდაო. ამ სიტყვებზე ისე აღელდა, რომ ცრემლები გადმოცვინდაო. ამ დროს სტენდალი ორმოცდათორმეტი წლის იყო.

მაგრამ მას ყოველთვის გონების და ნებისყოფის ძალა ჰყოფნიდა, რათა თავისი გრძნობები დაემორჩილებია. ერთხელ, როდესაც ის უბედური სიყვარულის ზეგავლენით სასოწარკვეთილი იყო და თავის მოკვლას ლამობდა, მაგიდას მიუჯდა და თავის ტრაქტატის წერა დაიწყო სიყვარულზე. ესაა ლოგიკის და მუსიკის შედევრიო, მოსწრებულად ამბობს ერთი მისი ბიოგრაფი.

„ყველაზე დიდი ბედნიერება, რომელიც სიყვარულს შეუძლია მოგვანიჭოს, ესაა საყვარელი ქალის პირველი ხელის მოჭერა“, ამბობს სტენდალი ერთ ადგილას. „ჩემი ცხოვრება ჩვეულებრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ მე უბედური მიჯნური ვიყავი, მუსიკის და მხატვრობის მოყვარული“. ეს სიტყვები მათი პირდაპირი აზრით არ უნდა გავიგოთ. სტენდალს უყვარდა ირონიულად ლაპარაკი თავის თავზე, მას უყვარდა აგრეთვე სხვადასხვა ნიღბით გამოსვლა მკითხველი საზოგადოების წინაშე. არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ მას არაფერი არ ჰქონდა საერთო არც დონ ჟუანსა, არც ლოველასთან, რომ ის მხოლოდ შავი მელანქოლიის წამოსასხამში გახვეული ვერტერი

იყო. ამ პროვანსის ბედნიერების ცისქვეშ დაბადებულ ვაჟკაცს, ნაპოლეონის ომების მეთვალყურეს და მონაწილეს, კარგი სტრატეგიული ნიჭის გამოჩენა შეეძლო სიყვარულის ფარიკაობაში; მაგრამ მას უნდოდა არა მარტო თავისი სატრფოს სხეულის, არამედ მისი სულის დამორჩილებაც; ეს კი ისე ადვილი არაა, ვინაიდან ქალები უფრო ადვილად თავიანთ სხეულს სთმობენ, ვიდრე თავიანთ სულს.

* *

სტენდალი ყოველმხრივ განათლებული კაცი იყო და, გარდა ლიტერატურისა და ფილოსოფიისა, განსაკუთრებით კარგად იცნობდა მხატვრობასა და მუსიკას, რომელთაც რამდენიმე მნიშვნელოვანი შრომა მიუძღვნა. მაგრამ სტენდალის ლიტერატურული სახელი უმთავრესად დაფუძნებულია მის ნოველებზე და ორ დიდ რომანზე „წითელსა და შავსა“ და „პარმის მონასტერზე“.

იპოლიტ ტენი ფიქრობდა, ეს ორი რომანი დაახლოებით თანაბარი ღირსებისაა მხატვრული თვალსაზრისით, მხოლოდ შეიძლება ფრანგი მკითხველისათვის „წითელი და შავი“ უფრო საინტერესო იყო, ვინაიდან იქ, ასე ვთქვათ, ნაცნობების პორტრეტებია დახატული, ხოლო მისი სატირა მეზობლების წინააღმდეგაა მიმართულიო: ყოველივე ეს კი ადამიანს ხელს უშლის წიგნზე დაეძინოსო.

ბალზაკმა თავისი კრიტიკული ეტიუდი მიუძღვნა „პარმის მონასტერს“, რომელიც მან ახალი ევროპული ლიტერატურის უბადლო შედევრად გამოაცხადა. სტენდალმა დასწერა წიგნი, რომელსაც მაკიაველი დასწერდა, თუ მას მეცხრამეტე საუკუნეში ეცხოვრაო. მაგრამ აი გავიდა ათი თვე ამ გასაოცარი ნაწარმოების გამოქვეყნების დღიდან და არ აღმოჩნდა არც ერთი ჟურნალისტი, რომელსაც ის წაეკითხოს, გაეგოს და გაერჩიოს, ან თუნდ ერთი სიტყვით მოეხსენებინოსო. ეს აიხსნება იმით, რომ „პარმის მონასტრის“ ათვისება ყველას არ შეუძლია, მას მხოლოდ ევროპის გონებრივი არისტოკრატია თუ იგემებს, დაახლოებით ათასი, ათასხუთასი კაციო. მაგრამ სტენდალი იმ მხატვართა რიცხვს ეკუთვნის, რომელნიც თავიანთ თავს არ ღალატობენ თვით ეშაფოტის ფიცარნაგზე და რჩეულთათვის მუშაობენ, ამ უკანასკნელთა თანაგრძნობა მათ ეხმარება სიღარიბე, მეტიჩარათა თავხედობა და ხელისუფალთა ათვალისწუნება აიტანონო.

„წითელსა და შავსა“ და „პარმის მონასტერში“ სტენდალმა თავისი შემოქმედებითი ნიჭის ორი სხვადასხვა მხარე გამოამჟღავნა. თავის „წითელსა და შავს“ ავტორმა ამაოდ არ უწოდა მეცხრამეტე საუკუნის ქრონიკა. ესაა ახალი ფრანგული და ევროპული საზოგადოების ისტორია, დანახული ღრმა მოაზროვნის და ფერმწერალის თვალით. ამ რომანის დასაწერად სტენდალს ბიძ-

გი მისცა გაზეთში წაკითხულმა ქრონიკამ, სადაც მოთხრობილი იყო, როგორ მოჰკლა რომელიღაც დიჟონელმა სემინარელმა თავისი სატრფო, ქმარშვილიანი ქალი. ასეთი მკვლელობა ყოველ ეპოქაში შეიძლება მოხდეს; ყოველ ეპოქაში შეიძლება აგრეთვე შეყვარებული ქალ-ვაჟის ბედნიერებას რაიმე ოჯახური, საზოგადოებრივი, ზნეობრივი ან რელიგიური ხასიათის დაბრკოლება გადაეღობოს. მაგრამ ის ტიპები, რომელნიც სტენდალმა თავის „წითელსა და შავში“ დახატა და ის სოციალური და პოლიტიკური ტენდენციები, რომელნიც იქ აღნიშნა, დამახასიათებელი არიან მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრისათვის. შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ ჟულიენ სორელები, მადამ დე რენალები და მატილდა დელამოლები მეჩვიდმეტე ან მეთვრამეტე საუკუნის ფრანგულ საზოგადოებაში, ან მით უმეტეს სხვა უფრო დაშორებული ეპოქის, სხვა ერის საზოგადოებაში წარმოშობილიყვნენ. ისინი ორი რევოლუციის შუა აღმოცენებული საზოგადოების შვილები არიან. ამიტომ მათ აქვთ ყველა ის თვისება, რაც განელებული ვულკანის ძირში ამოსულ მცენარეებს აქვთ.

თუმცა ჟიულიენ სორელს არც დანტონი და რობესპიერი უნახავს, არც ნაპოლეონი და მიურატი, მაგრამ მათი თანამედროვეების ნაამბობიდან და წიგნებიდან მან იცის, რომ თუ რევოლუციის ან ნაპოლეონის დროს დაბადებუ-

ლიყო, შეიძლებოდა ბრწყინვალე სარბიელი გაევლო. ის შეიძლება მეორე დანტონი გახდეს, თუ ახალმა რევოლუციამ იფეთქა. მაგრამ რესტავრაციის ეპოქაში, რომელშიც სორელი თავისდა საუბედუროდ ცხოვრობს, მას თავის საკუთარ ოჯახში ფიზიკური შეურაცხყოფა, სხვის კარზე დაქვემდებარებული მდგომარეობა ელის. ჭაბუკი ხედავს, რომ მისი დროის საზოგადოების ცხოვრება მგლის მორალზეა დაყრდნობილი, და გააფთრებული საყოველთაო ბრძოლის პირობებში ვერ დაწინაურდება, თუ ყველა იარაღი არ გამოიყენა, პირფერობა და ყალბი ღვთისმოსავობა, მორჩილება და თავხედობა, სიმამაცე და მორცხვობა, დაშნა და ანაფორა. მაგრამ ყველაზე აუცილებელ საშუალებად თავისი კარიერის უზრუნველსაყოფად სორელს მაღალი საზოგადოების ქალის დაპყრობა მიაჩნია.

თუ მადამ დე რენალი და მატილდა დელამოლი ჟიულიენ სორელის მსგავს ადამიანს უფრო მყარ საზოგადოებაში შეხვდებოდნენ ისინი მას, ან სრულიად არ შეამჩნევდნენ, ან, თუ ავანტურისტული სულის კარნახით დანებდებოდნენ ამას, ალბათ, უმნიშვნელო ეპიზოდად ჩასთვლიდნენ და არავითარი სინდისის ქენჯნის განცდა არ მოუხდებოდათ. ჟიულიენ სორელი კი ნაკურთხია გრევის მოედანზე დაღვრილი სისხლით, ხოლო გილიოტინის აჩრდილი მის ფიგურას მონუმენტურს ხდის. ამიტომ მადამ დე რენალის და მატილდა დელამოლის სი-

ყვარულში მეტი სიტკბოება და მეტი ძირმწარაა, ვიდრე ყველა წარსული ეპოქის არისტოკრატი ქალების და მათი მსახურების მიჯნურობაში ყოფილა.

თუ „წითელსა და შავში“ სტენდალი ნამდვილი რეალისტია, შოდერლო დე ლაკლოს და ბომარშეს ტრადიციების განმგრძობი და ბალზაკის და მერიმეს წინამორბედი, „პარმის მონასტერში“ ის რომანტიკოსად გვევლინება, ეჟენ დელაკრივას, ჰექტორ ბერლიოზის და ვიქტორ ჰიუგოს თანამებრძოლად.

„პარმის მონასტერი“ სტენდალმა ერთი შეტევით დასწერა, 52 დღის განმავლობაში, მაგრამ ეს რომანი რამდენიმე წლის დაფიქრების და გონებრივი მუშაობის ნაყოფს წარმოადგენს. რადგან მოკლედ წერა უფრო ძნელიცაა და ჩვეულებრივ მეტ დროსაც მოითხოვს, ვიდრე გრძლად წერა, „პარმის მონასტერი“, თავისი იდეური სიღრმისა და ბრწყინვალე ფორმის მიუხედავად, თანამედროვე მკითხველს ალაგ-ალაგ შეიძლება ოდნავ გაჭიანურებულად, არათანაბრად დამუშავებულად ეჩვენოს. ასე ჩვენებია ის მის პირველ გამომცემელსაც, რომლის მოთხოვნით სტენდალს თავისი შედევრი არ დაუნდვია და შეუმოკლებია.

ბალზაკმა მართებულად შენიშნა, რომ თუმცა რომანში მოთხრობილი სასახლის ამბები პატარა პარმის სამთავროში ხდება, მეორეხარისხოვანი მფლობელი პრინცის კარზე, მაგრამ ამის მსგავსი

ამბები უფრო დიდი ტირანების სასახლეებში შეიძლებოდა მომხდარიყო, მაგალითად, იმპერატორი ტიბერიუსის, ფილიპე მეორის, რუსეთის მეფის, თვით ჩინეთის ბოგდიხანის სასახლეშიო. მართლაც, როგორც სტენდალის ბიოგრაფებმა უკანასკნელ წლებში გამოარკვიეს, მას თავისი რომანის სიუჟეტისათვის გამოუყენებია ის ამბები, რომლებიც პაპის სამფლობელოში მომხდარა მეთხუთმეტე საუკუნის დასასრულს, ბორჯიების და ფარნეზეების გვარში, მხოლოდ მოქმედი პირების სახეები რადიკალურად შეუცვლია.

თუ „პარმის მონასტრის“ მთავარი გმირები ასეთი სისხლსავსე ტიპიური იტალიელები არიან, ქარიშხლის ტემპერამენტიანნი, სიცოცხლის მოყვარულნი და ბედნიერებას დაწაფებულნი, თუ ისინი მზად არიან თავიანთი უფლება და უპირატესობა ორთაბრძოლით, მახვილის წვერით, საწამლავით დაიცვან, ეს იმით აიხსნება, რომ ავტორს ისინი შეუქმნია არა მარტო თანამედროვე იტალიელების გაცნობის, არამედ აგრეთვე მათი წინაპრების შესწავლის ნიადაგზე. და მას ჯინა სანსევერინასა, გრაფ მოსკასა, კლელია კონტისა, ფაბრიციო დელდონგოსა, ერნესტო რანუნციოსა და სხვებში იმ ბორჯიების, მედიჩების, ფარნეზეების მემკვიდრეები დაუნახავს, რომელთაც რენესანსის ეპოქაში იტალია ერთსა და იმავე დროს ხელოვნების ტაძრად და სისხლიან დანაშაულთა არენად აქციეს.

ამით აიხსნება ისიც, რომ „პარმის მონასტრის“ მთავარი მოქმედი პირები მკითხველს იდეალიზებული ეჩვენებიან. ამავე დროს ისინი ძალიან რელიეფური, ძალიან ხელშესახები არიან. ისინი ნამდვილად ცოცხლობენ, მხოლოდ მათი სიცოცხლე უფრო ინტენსიურია, მათი სხეულის და სულის წვა მეტს სიცხოველეს და ნაკლებ კვამლს იძლევა. ამიტომ მკითხველი თავის თავს ამაღლებულად გრძნობს მათს საზოგადოებაში და თითქოს უფრო სუფთა ჰაერს ისუნთქავს. მართალია, კლელია კონტის და ფაბრიციოს სიყვარულის ამბავი უფრო მშვენიერ პოემას ჰგავს, ვიდრე თანამედროვე ადამიანების რომანს, მაგრამ თუ კაცობრიობას დროგამოშვებით ასეთი პოემები არ მოესმინა, მას ტლანქი სინამდვილე ძნელად ასატანი ეჩვენებოდა.

ამ მონუმენტური რეალისტური და რომანტიკული შენობის კარიბჭეს, არსებითად, ვატერლოოს ბრძოლის სურათი წარმოადგენს. ამ კარიბჭის ბარელიეფები უფრო ფხიზელი მოქანდაკის საჭრისითაა გამოკვეთილი. აქ ოსტატი თითქოს თავისუფალია ყოველი რომანტიკული გადაჭარბებისაგან. და ეს ადვილი ასახსნელია. თუ „იტალიურ ქრონიკებში“ და „პარმის მონასტერში“ სტენდალი ხატავდა საზოგადოებას, რომელსაც დროების და სივრცის დისტანცია, ისტორიული და ეროვნული კოლორიტი რომანტიკულ ელფერს აძლევდა, ვატერლოოს ბრძოლის აწერაში ის გამოდიოდა რო-

გორც თანამედროვე მემატიანე, რომელსაც არა ურთხელ მიუღია მონაწილეობა ნაპოლეონის ომებში. და აი მან მკითხველს დაანახა, რომ ახალი დროის ომი არაფრით არ ჰგავს არც ანტიკური, არც შუა საუკუნეების და რენესანსის ეპოქების ომებს: მის რიგითი მონაწილეს არ შეუძლია რაიმე ნათელი წარმოდგენა იქონიოს ანსამბლზე, ის მხოლოდ ერთ პატარა კუთხეს ხედავს. ამიტომ რომელიმე ფაბრიციო დელდონგომ შეიძლება მონაწილეობა მიიღოს მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობის შეტაკებაში, მოწინააღმდეგე ჯარისკაცები დახოცოს, ცხენი და საჭურველი დაჰკარგოს და თვითონაც დაიჭრას, მაგრამ ბოლოს გულუბრყვილოდ იკითხოს, მართლა მონაწილეობა მივიღე თუ არა ომშიო.

როგორც დიდი თანამედროვე სოციალური ბრძოლების, ისე თანამედროვე ომების ბედის გადაწყვეტაშიც მთავარი როლი დიდ უსახელო კოლექტივებს ენიჭებათ, ეს ნათლად დაინახა დიდმა მხატვარმა და მოაზროვნემ.

ვ ო ლ ტ ე რ ი

ფრანსუა მარი არუე, რომელმაც შემდეგ მთელს მსოფლიოში ვოლტერის ფსევდონიმით გაითქვა სახელი, 1694 წლის 21 ნოემბერს დაიბადა პარიზში. მამამისი კარგა ხანს ნოტარიუსის თანამდებობას ასრულებდა, შემდეგ ხაზინის მოხელე გახდა. დედამისი გააზნაურებული მოქალაქეების წრიდან წარმოსდგებოდა; ის ადრე გარდაიცვალა. ვოლტერის მამას მისვლა-მოსვლა და მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა როგორც არისტოკრატიულ ოჯახებთან, ისე შეძლებულ მოქალაქეებთან და გამოჩენილ მწერლებთან. ის ხშირად დადიოდა თეატრში, პირადად იცნობდა კორნელსა და ბუალოს.

ვოლტერი ათი წლისა იყო, როდესაც იეზუიტთა კოლეგიაში შეიყვანეს. თუმცა ვოლტერი ჩივის, კოლეგიაში ვერაფერი მასწავლეს გარდა ლათინურისა და სხვადასხვა აბდაუბდისაო, მაგრამ ნამდვილად ამ სასწავლებელში ყოფნას მისთვის უნაყოფოდ არ ჩაუვლია: მან იქ შეისწავლა რომაელი და ფრანგი კლასიკოსები; ამას გარდა იქ, მოწაფეებს შორის, შეიძინა რამდენიმე მეგო-

ბარი, რომლებთანაც კავშირი არ გაუწყვეტია მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე.

ლექსების წერის ნიჭი ვოლტერმა ჯერ კიდევ სასწავლებელში გამოიჩინა. მასწავლებლებმა და მეგობრებმა ის წააქეზეს: კოლეგიაში ყოფნის დროს გააცნეს ნინონ დე ლანკლოს, ქალს, ცნობილს სილამაზით, ჭკუით და მწერლობის სიყვარულით; მან ჭაბუკ ვოლტერს სიკვდილის წინ ორი ათასი ეკიუ უანდერძა წიგნების შესაძენად.

სასწავლებლის დასრულების შემდეგ ვოლტერი დაუახლოვდა თავისუფალი მოაზრეების წრეს, ეგრეთ წოდებული ტამპლის საზოგადოებას, რომელიც რელიგიისადმი სკეპტიკურად, მთავრობისადმი ოპოზიციურად იყო განწყობილი და ეპიკურის მორალს აღიარებდა. ამ წრეში შეითვისა ახალგაზრდა ვოლტერმა სიყვარული მსუბუქი, გონებამახვილი საუბრისა და ეპიგრამული პოეზიისადმი, რომლის უბადლო ოსტატად შემდეგ გადაიქცა.

ვოლტერის მამას არ მოსწონდა არც თავისი ვაჟის საზოგადოებრივი გარემოცვა, არც მისი პოეტური გატაცება, ამიტომ ჰოლანდიაში გააყოლა ერთს თავის მეგობარს, რომელიც იქ დიპლომატიურ წარმომადგენლად დაინიშნა. წყნარ ჰააგში ცხოვრება მშფოთარე პარიზის შემდეგ ცხრამეტი წლის ვოლტერისათვის მეტისმეტად მოსაწყენი იქნებოდა, თუ იქ რომანტიკული კავშირი არ გაება ერთ გიჟმაჟ ფრანგ ქალიშვილთან, რომელიც

ათასგვარ გონებამახვილ ოინს იგონებდა, რათა თავის მიჯნურს შეხვედროდა. მაგრამ ამ რომანმა შეშფოთება გამოიწვია შეყვარებული ქალიშვილის დედაში: მან საელჩოში უჩივლა ვოლტერს, რომელიც დაუყოვნებლივ პარიზში დააბრუნეს, სანამ დიპლომატიის და ტრფიალის სარბიელზე რაიმე სერიოზულ წარმატებას მიაღწევდა.

მიუხედავად თავისი მამის მუქარისა, ვოლტერმა არც თავისი მეგობრების წრეს დაანება თავი და არც თავის მოწოდებას უღალატა. ის ტრიალებდა ლიტერატურულ სალონებში, დადიოდა კომედიის და ოპერის ლოჟებში და მსახიობი ქალების საპირფარეშოებში. ის დაუმეგობრდა ახალგაზრდა მსახიობ ქალს ადრიენა ლეკუვრერს, სახელგანთქმულს თავისი სილამაზით და ტრაგიკული როლების შესრულებით.

ვოლტერის ლიტერატურული დებიუტი ნაკლებ ბედნიერი აღმოჩნდა: მან პრემია ვერ მიიღო პოეტური ნაწარმოებისთვის, რომელიც საფრანგეთის აკადემიის მიერ გამოცხადებულ თემაზე იყო დაწერილი; სამაგიეროდ ერთი ანონიმური სატირიკული ლექსისთვის, სადაც საფრანგეთის იმდროინდელი რეგენტი დუკა ფილიპე ორლეანელი იყო გამასხარავებული, ის ბასტილიის ციხეში ჩასვეს.

თერთმეტი თვე, ბასტილიის ციხეში გატარებული, ვოლტერმა სერიოზული ლიტერატურული მუშაობისთვის გამოიყენა. აქ მან დაასრულა თავისი ტრაგედია „ოიდიპოსი“, რომელიც 1718 წლის

შემოდგომაზე დაიდგა პარიზის სცენაზე და დიდი მოწონება დაიმსახურა.

ციხიდან განთავისუფლების შემდეგ ვოლტერი მიღებულ იქნა ახლად გამეფებული ლუი XV სასახლეში, განებივრებულ იქნა ჯერ დედოფლისა და კარისკაცებისა, შემდეგ მეფის და მინისტრების სატრფოების მიერ. ამავე დროს თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა ვოლტერმა მოხერხებულად გამოიყენა, რათა თავისი ქონება გაედიდებია ფინანსიური სპეკულაციების შემწეობით. ის იმ აზრის იყო, რომ მწერალი მატერიალურად უზრუნველყოფილი უნდა იყოს, რათა თავისუფლად შესძლოს თავისი აზრის გამოთქმაო.

1725 წლის დასასრულს ვოლტერს შეტაკება მოუხდა ერთ დიდ კაცთან, კავალერ როჰანთან, რომელმაც ის ქუჩაში თავის ლაქიებს გაალახვინა. ვოლტერმა თავისი შეურაცხმყოფელი დუელში გამოიწვია, რაზედაც მან უარი მიიღო, ვინაიდან დიდმა არისტოკრატმა თავისი ღირსებისათვის შეუფერებლად ჩასთვალა დუელში გაჰყოლოდა მდაბიო წარმოშობის პირს. ამაო აღმოჩნდა ვოლტერის მიმართვა აგრეთვე სასამართლოსა და პოლიციისადმი: მისი მუქარა, რომ პირადად გაუსწორდებოდა კავალერ როჰანს, ამ უკანასკნელმა თავხედობად მიიღო და ბასტილიაში ჩაასმევინა ვოლტერი. ამჯერად პოეტმა იქ მხოლოდ ორი კვირა დაჰყო; მან ნებართვა ითხოვა ინგლისში გამგზავრებულიყო. მთავრობამ მით უფრო მეტი სიამოვნებით

მისცა ეს ნებართვა, რომ ვოლტერი მას უკვე აფრთხობდა თავისი დეისტური აზრებით, ბიბლიის და სახარების გაკრიტიკებით, კათოლიკური ეკლესიის წმინდანების შეურაცხყოფით.

ინგლისში გატარებული ორწელიწად-ნახევარი (1726 – 1729) გარდატეხის პერიოდად ითვლება ვოლტერის გონებრივ განვითარებაში. მისმა მეგობარმა – ფილოსოფოსმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ ლორდმა ბოლინგბროკმა, რომელსაც ვოლტერი ჯერ კიდევ საფრანგეთში იცნობდა, ის ინგლისის მაღალი საზოგადოების და ინტელიგენციის წრეში შეიყვანა. ვოლტერი გაეცნო და დაუახლოვდა გამოჩენილ ინგლისელ მწერლებს და მოაზროვნეებს, ბერკლის, პოპს, სვიფტს და სხვებს, მან შეისწავლა შექსპირის და მილტონის ნაწერები. ბეკონის, ლოკის, ნიუტონის ფილოსოფიურ თხზულებათა გაცნობამ გააღრმავა მისი მსოფლმხედველობა, მის დეისტურ შეხედულებებს უფრო მტკიცე საფუძველი მისცა. განსაკუთრებით დიდი შთაბეჭდილება იმდროინდელმა ინგლისმა ვოლტერზე თავისი პარლამენტური წესწყობილებით, თავისი რელიგიური და პოლიტიკური თავისუფლებით მოახდინა, აგრეთვე იმ გარემოებით, რომ იქ არაჩვეულებრივი პატივისცემით ეპყრობოდნენ მწერლებსა და ფილოსოფოსებს. ვოლტერი თვით დაესწრო ნიუტონის მეფურ დასაფლავებას ვესტმინსტერის სააბატოში; ის ხშირად აღნიშნავდა, რომ ბეკონს, ლოკს, ადისონს ინგლისში უმაღლესი სახელმწიფო

თანამდებობანი ეჭირათ, რომ პოპი მდიდარი კაცი გახდა ჰომიროსის გადათარგმნისთვის.

ლონდონში ვოლტერმა დაბეჭდა თავისი ისტორიული პოემა „ჰანრიადა“, რომლის გმირად გამოიყვანა საფრანგეთის მეფე ჰანრი IV, ცნობილი თავისი პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობით და რელიგიური შემწყნარებლობით. ეს პოემა ავტორმა მიუძღვნა ინგლისის დედოფალს, რომელიც მას მფარველობდა; მისი გამოქვეყნება დიდად სასარგებლო აღმოჩნდა როგორც ავტორის სახელისა, ისე მისი ქისისათვის. მაგრამ თავისი მხატვრული ღირსებებით „ჰანრიადა“ ვერ შეედრება წინანდელ ეპოქებში შექმნილ ნაციონალურ ეპოსს, ჰომიროსის „ილიადას“, ვირგილიუსის „ენეიდას“, ტორკვატო ტასოს „განთავისუფლებულ იერუსალიმს“, კამოენსის „ლუზიადას“. პოემაში არის ძლიერი ადგილები, მაგალითად, ბართლომეს ღამის აღწერა, მაგრამ საერთოდ ის დაკავშირებული არაა ხალხის მითოლოგიურ შემოქმედებასთან და თავისი ტენდენციურობით, ისტორიულ მოვლენათა ფხიზლად აღწერით და ალეგორიების ჭარბად გამოყენებით მშრალ შთაბევდილებას ახდენს. არსებითად ეს არის გალექსილი ქადაგება კაცთმოყვარეობისა და შემწყნარებლობისა ფანატიზმის და მილიტარიზმის წინააღმდეგ.

პარიზში დაბრუნების შემდეგ ვოლტერის ცხოვრება ერთ ხანს ბედნიერად და შეუშფოთებლად მიმდინარეობდა. ის ტრიალებდა თავისი მეგობ-

რებისა და მაღალი მფარველების წრეში, სპეკულაციას ეწეოდა, ფულს აბანდებდა მომგებიან საქმეებში. მან მძიმედ განიცადა თავისი მეგობრის ადრიენა ლეკუვრერის სიკვდილი; განსაკუთრებით ააშფოთა იმ გარემოებამ, რომ ეს გამოჩენილი ტრაგიკოსი მსახიობი ქალი სამღვდელოებამ სანაგვეში გადააგდებინა როგორც ურწმუნო და უზიარებელი.

ამავე დროს ვოლტერი ინტენსიურ ლიტერატურულ მუშაობას ეწეოდა. მან გამოაქვეყნა „კარლოს XII ისტორია“, რომელიც საყოველთაოდ აღიარებულ იქნა როგორც ისტორიული მოთხრობის შედევრი, და რამდენიმე ტრაგედია, რომელთა შორის „ზაირამ“, დაწერილმა შექსპირის „ოტელოს“ ზეგავლენით, უდიდესი აღტაცება გამოიწვია. შექსპირის ზეგავლენა ეტყობა აგრეთვე „კეისრის სიკვდილს“, „ბრუტოსს“, „სემირამიდას“ და სხვ. როგორც დრამატურგი, ვოლტერი კლასიკური ფრანგული ტრაგედიის შემქმნელების – კორნელის და რასინის ღირსეულ მემკვიდრედ იქნა ცნობილი. მართლაც, ვოლტერი თავის პიესებში იცავს დრამატიული ხელოვნების იმ წესებს, რომელნიც კორნელმა და რასინმა დაადგინეს. ის მათსავით წარსული ეპოქების, შორეული ქვეყნების, მაღალი რანგის და დიდბუნებოვანი ადამიანების ასახვას ცდილობს. ის ცდილობს აგრეთვე შეურყვნელი კლასიკური გემოვნების ნორმები დაიცვას. მისი დამოკიდებულება შექსპირისადმი გაო-

რებულია: მას არ მოსწონს მისი გემოვნება, მაგრამ მოხიბლულია მისი ხილვის გრანდიოზულობით. ის ამბობს, შექსპირი ბარბაროსია, რომელსაც ხანდახან შეეძლო სოფოკლე ყოფილიყო და ჭუჭყიანი ლოთების გვერდით სიდიადით აღბეჭდილი გმირები შეექმნაო.

ინგლისიდან დაბრუნების შემდეგ გამოქვეყნებული ნაწერებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა „ფილოსოფიურ წერილებს“ ანუ „წერილებს ინგლისელებზე“. ეს ნაწარმოები ლონდონში გამოქვეყნდა ჯერ ინგლისურად, ხოლო შემდეგ – ფრანგულად. საფრანგეთის უზენაესმა სამსჯავრომ (პარლამენტმა) ის დაუყოვნებლივ აკრძალა და ბრძანება გამოსცა მისი კოცონზე დაწვის და ავტორის დატუსაღების შესახებ. საფრანგეთის მმართველ წრეებში დიდი აღშფოთება გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ ვოლტერი აღტაცებით ლაპარაკობდა ინგლისის პარლამენტურ წესწყობილებასა, რელიგიურ შემწყნარებლობასა და პოლიტიკურ თავისუფლებაზე და მას ნართაულად საფრანგეთის აბსოლუტიზმს, ფანატიზმს და ჩამორჩენილ ფეოდალურ წესწყობილებას უპირისპირებდა.

„ფილოსოფიური წერილებიდან“ საზოგადოებრივ, რელიგიურ და პოლიტიკურ საკითხებს მხოლოდ პირველი ათი წერილი ეხება. აქაა საუბარი პარლამენტსა და კანონმდებლობასა, ეკლესიასა და სექტებსა, თეატრსა და აღებ-მიცემობაზე, ბოლოს, ყვავილის აცრაზე. ამ ნაწარმოების

მეორე ნაწილი, უმთავრესად, ფილოსოფიისა და ლიტერატურისადმია მიძღვნილი. ვოლტერი ჯონ ლოკის ემპირიზმს ემხრობა რენე დეკარტის რაციონალიზმის წინააღმდეგ. ის გონებამახვილად იცავს და ანვითარებს ლოკის შეხედულებას, რომ ადამიანის გონებას არ აქვს თანდაყოლილი იდეები, რომ შემეცნების ერთადერთ წყაროს გამოცდილება წარმოადგენს. იცავს აგრეთვე ლოკის დებულებას, ყოვლისშემძლე ღმერთს შეეძლო მატერიისთვის აზროვნების უნარი მიეცაო. გარდა ლოკისა ვოლტერი განსაკუთრებით დიდხანს ჩერდება ნიუტონის ფილოსოფიური და ასტრონომიულ-ფიზიკური იდეების გადმოცემაზე; ის ფართო საზოგადოებას აცნობს უნივერსალური მიმზიდველობის კანონს, რომელიც პირველად ნიუტონმა აღმოაჩინა.

„ფილოსოფიურმა წერილებმა“ დიდი გამოხხაურება გამოიწვია. ინგლისელები მათ საერთოდ თანაგრძნობით შეხვდნენ, სამაგიეროდ საფრანგეთში ბევრმა ისინი ამბოხების მოწოდებად გამოაცხადა, მეფისა და სარწმუნოებისადმი მტრულად განწყობილ წიგნად. „ვინ არის ფილოსოფოსი, – კითხულობდა ვოლტერის ერთი მოწინააღმდეგე, – ესაა ერთგვარი არაკაცი, რომელიც არაფრით დაკავშირებული არაა არც ზნე-ჩვეულებასა და წესიერებასა, არც პოლიტიკასა და რელიგიასთან; ყველაფერს უნდა ელოდე ამ ვაებატონებისაგან“. თითქოს ამ სიტყვების საპასუხოდ ვოლტერი ერთს თა-

ვის მეგობარს სწერდა: „საჭიროა, რომ ფილოსო-
ფოსებს ორი ან სამი ბუნაგი ჰქონდეთ მიწის ქვეშ,
რათა თავი დაიცვან ძაღლებისაგან, რომელნიც
მათ უკან მისდევენ ყეფით“.

ვოლტერმა საიმედო თავშესაფარი იპოვა სი-
რეში, საფრანგეთის და ლორენის საზღვარზე, თა-
ვისი მეგობარი ქალის ემილია დიუშატლეს მამულ-
ში. თუმცა ემილია დიუშატლე გათხოვილი იყო
და ქმართან ერთად ცხოვრობდა, მასა და ვოლ-
ტერს შორის, ქმრის ფარული თანხმობით, დამ-
ყარდა არა მარტო გონებრივი თანამშრომლობის,
არამედ აგრეთვე ტრფიალის კავშირიც. მადამ დიუ-
შატლე ტემპერამენტიანი, კეკლუცი ქალი იყო,
თამამი და გონებამახვილი, ფილოსოფიის და სამ-
კაულის მოყვარული ერთსა და იმავე დროს. ის იმ-
დენად გამსჭვალული ყოფილა არისტოკრატიული
გულზვიადობით, რომ თურმე არ ერიდებოდა ტა-
ნი დაებანა თავის ლაქიის თვალწინ, ვინაიდან მას,
როგორც მდაბიოს, სრულყოფილ მამაკაცად არ
სთვლიდა. კარგად იცოდა ლათინური, იტალიური
და ინგლისური ენა, დიდად დაინტერესებული იყო
მათემატიკით, ფიზიკით, მეტაფიზიკით; სხვათა შო-
რის ფრანგულად გადათარგმნა და კომენტარიე-
ბით აღჭურვა ნიუტონის „მათემატიკური ელემენ-
ტები“ და დასწერა რამდენიმე შრომა ფიზიკის და
ფილოსოფიის საკითხებზე.

ათიოდე წელიწადი, რომელიც ვოლტერმა სი-
რეში გაატარა, დიდად კეთილისმყოფელი აღმოჩნ-

და მისი გონებრივი განვითარებისათვის. მან იქ სასახლის ჩარდახში შინაური თეატრი მოაწყო, ხოლო გალერეაში – ფიზიკური ლაბორატორია. აქ შეეჩვია ჩუმ, სისტემატურ მუშაობას, რომელსაც დროგამოშვებით მხოლოდ მოგზაურობა ან მეგობრების სტუმრობა წყვეტდა; აქ მან გააღრმავა თავისი ცოდნა ფილოსოფიის, ფიზიკის და ბუნებისმეტყველების დარგებში. სირეში დაწერილი შრომებიდან ვოლტერის გონებრივი ევოლუციისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია მისი „ტრაქტატი მეტაფიზიკაზე“, სადაც ის ამტკიცებს, რომ ღმერთი სამყაროს პირველი ძრავია, მაგრამ არ ერევა ბუნებრივი მოვლენების მსვლელობაში, რომ ის არასოდეს არ შექმნიდა არც წამებულთ, არც ჯალათებსო. რაც შეეხება სულის უკვდავების რწმენას, მას ვოლტერი უფრო სკეპტიკურად უცქერის. „მე არ ვამტკიცებ, რომ საბუთები მაქვს სულის უკვდავების წინააღმდეგ, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ის მოკვდავი უნდა იყოს“, ამბობს ვოლტერი: „სულის უკვდავება რაციონალურად გაუგებარი, სოციალურად უსარგებლო ჰიპოთეზაა“.

სირეში დაიწერა, სხვათა შორის, ვოლტერის ტრაგედია „მაჰმადი“, სადაც მუსლიმანური რელიგიის დამაარსებელი მოხერხებულ და ანგარიშიან თვალთმაქცად, ერთგვარ მაჰმადიან ტარტიუფად არის გამოყვანილი; იქვე დაიწერა სატირიკული პოემა „ორლეანელი ქალწული“, სადაც ავტორს უნდოდა სასაცილოდ აეგდო კათოლიკური

უკლესიის წარმოდგენა ჟანა დარკზე, როგორც წმინდანსა და სასწაულმოქმედზე, და მან ის გონებაშეზღუდულ გლეხის ქალად გამოყვანა. ორივე ეს ნაწარმოები რელიგიური ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგაა მიმართული: მაგრამ ამ შემთხვევაში ვოლტერის გესლიანი ისარი თითქოს მიზანს ასცდა: მან ვერ დააფასა რელიგიის და ხალხის მითოლოგიური შემოქმედების ისტორიული როლი, ანგარიში არ გაუწია იმ გარემოებას, რომ წარსულ ისტორიულ ეპოქებში, როდესაც მეცნიერული აზროვნება სუსტი იყო, ახალი რელიგიის დამაარსებელს, როგორიც მაჰმადი იყო, ან კიდევ ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი ომის გმირს, როგორიც ჟანა დარკი იყო, მართლაც ზეადამიანური მოქმედების ჩადენა შეეძლო ხალხის ენთუზიაზმთან კავშირის წყალობით; ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ არც მაჰმადისა, არც ჟანა დარკისთვის შთაგონება ანაგარიშისა და თვალთმაქცობის შედეგი არ იყო.

სირეში ვოლტერმა დასწერა აგრეთვე დიდაქტიკური ლექსი „დარბაისული“, სადაც ის, თითქოს ჟან-ჟაკ რუსოს ეკამათებოდეს, ქებას უძღვნის კულტურას, ხელოვნებას და კომფორტს და ამტკიცებს, რომ ისინი გამაკეთილშობილებელ გავლენას ახდენენ ზნე-ჩვეულებაზეო. ადამსა და ევას გრძელი და ჭუჭყიანი ფრჩხილები ჰქონდათ, გაუკრეჭავი თმა, გარუჯული კანი, უვარგისი საჭმელ-სასმელი და საწოლი, მათი ცხოვრება არაფერს შეიცავს სახარბიელოსო.

არ შეიძლება ითქვას, რომ სირეში ვოლტერი შეუშფოთებლად ბედნიერი ყოფილიყო. მას არ აკმაყოფილებდა კარჩაკეტილი ცხოვრება, ქენჯნი- და ბრძოლების გამართვის და სახელის მოხვეჭის წყურვილი, მის პატივმოყვარეობას აღვივებდა ის გარემოება, რომ მრავალი წარჩინებული პირი მის გაცნობას და დაახლოებას ნატრობდა. პრუ- სიის მეფე ფრიდრიხ II ჯერ კიდევ ტახტის მე- მკვიდრე იყო, როცა ვოლტერთან მიწერ-მოწერა გამართა. ტახტზე ასვლის შემდეგ დაჟინებით ბერ- ლინში ეპატიჟებოდა. თუმცა ვოლტერი ამბობს, რომ იძულებული გავხდი არჩევანი მომეხდინა ორ ფილოსოფოსს შორის, ფილოსოფოს მეფეს ფი- ლოსოფოსი ქალი ვამჯობინეო, მაგრამ ჯერ კიდევ თავისი სატრფოს სიცოცხლეში მან ცთუნებას ვერ გაუძლო და ორჯერ შეხვდა ფრიდრიხ მეფეს – პირველად ჰოლანდიის საზღვარზე, ხელმეორედ ბერლინში. თავის წერილებსა და სახუმარო ლექ- სებში ვოლტერი ჩივის, რომ ჩემი „ღვთაებრივი ემილია“ თვითნება ქალია, მისი მიალერსება შე- უძლებელია მეტაფიზიკის დაუხმარებლად, მისი ფართო გონება ერთნაირად აფასებს თაყვანის- მცემლებსა და წიგნებს, ოპტიკას და ალმასებს, ალგებრასა და ბანქოს თამაშს, ფიზიკას და კოტი- ლიონებსო. თუ ვოლტერი მეთვრამეტე საუკუნის შვილი არ ყოფილიყო და ამავე დროს ფილოსო- ფოსი, შეურაცხყოფილი დარჩებოდა, როდესაც ერთ მშვენიერ დღეს მისმა სატრფომ გულახდი-

ლად განუცხადა, ფეხმძიმედ ვარ, და ჩემი მომავალი ბავშვის მამა არც შენ ხარ და არც ჩემი ქმარია, არამედ ახალგაზრდა პოეტი და ოფიცერი სენ ლამბერიო. ვოლტერმა, როგორც ეტყობა, საკმაოდ თავდაჭერილად მიიღო ეს განცხადება. მან უფრო ტრაგიკულად განიცადა ის, რომ მადამ დიუშატლე მშობიაროობას გადაჰყვა. ეს ქალი ყველაზე ძლიერი გატაცების საგანი იყო ვოლტერის ცხოვრებაში.

* *

ჯერ კიდევ მადამ დიუშატლეს სიცოცხლეში ვოლტერი ნაწილობრივ თავისი სატრფოს, ხოლო ნაწილობრივ თავისი წარჩინებული მეგობრების შემწეობით საფრანგეთის მეფის კარს დაუახლოვდა. ერთ ხანს მას მეფე ლუი მეთხუთმეტის სატრფო მადამ დე პომპადურიც კი მფარველობდა. წარმატების მისაღწევად ვოლტერი არ დაერიდა მიფერებოდა კარდინალებს, იეზუიტთა ორდენის მეთაურს, რომის პაპს, რომელსაც თავისი ტრაგედია „მაჰმადი ანუ ფანატიზმი“ მიუძღვნა, მსუბუქი ხასიათის კომედია – ბალეტი დაიწერა ტახტის მემკვიდრის ქორწილისათვის, ბოლოს თვით ლუი მეფე იმპერატორი ტრაიანის სახით გამოეყვანა თავის ოპერაში „დიდების ტაძარი“. მისი გულმოდგინება სათანადოდ დაფასებულ იქნა და ის კამერჰერად დაინიშნა ორი ათასი ლივრის პენ-

სიით და არჩეულ იქნა საფრანგეთის აკადემიის წევრად. თავის მემუარებში ის ამბობს: „მე ღირსად მცნეს აკადემიის ორმოც უსარგებლო წევრებს შორის ჩავრიცხულიყავი, მე საფრანგეთის ისტორიოგრაფად დამნიშნეს, ხოლო მეფემ სასახლის აზნაურის წოდება მომანიჭა. აქედან დავასკვენი, რომ პატარა კარიერის გასაკეთებლად ბევრად უფრო მიზანშეწონილია ოთხიოდე სიტყვა უთხრა მეფის სატრფოს, ვიდრე ასი ტომი დასწერო“.

საბოლოოდ ვოლტერმა მაინც ფეხი ვერ მოიკიდა ვერსალის სასახლეში. ქალების მოყვარულ ლუი მეთხუთმეტეს ნაკლებ აინტერესებდა მხატვრული ლიტერატურა, ხოლო ფილოსოფიისა და მეცნიერებისა სრულიად არაფერი გაეგებოდა. დარბაისლებს საეჭვოდ მიაჩნდათ ეს გესლიანი ენის ადამიანი, რომელიც გონებით მათზე მაღლა იდგა, ხოლო წარმოშობით მათზე დაბლა. ერთხელ, როდესაც მადამ დიუშატლემ დედოფლის მიერ გამართული ბანქოს თამაშის დროს ოთხმოცი ათასი ლივრი წააგო, ვოლტერმა მას ინგლისურად წასჩურჩულა, თქვენ გაიძვერებსა და ოინბაზებს ეთამაშებითო. ეს სიტყვები არ გამოეპარათ ყურებდაცქვეტილ კარისკაცებს, მათი შინაარსი მეფე-დედოფალს აცნობეს. ამის შემდეგ ვოლტერისთვის სახიფათო აღმოჩნდა საფრანგეთის მეფის კარზე დარჩენა. ღამით გაიპარა და რამდენიმე თვე პროვინციაში გაატარა, ერთი თა-

ვისი მფარველის, მაღალი წოდების ქალის სასახლეში. აქ დარაბებდახურულ ოთახში მან დასწერა თავისი პირველი ფილოსოფიური მოთხრობები, სხვათა შორის, სახელგანთქმული „ზადიგი“.

მადამ დიუშატლეს გარდაცვალებამ ვოლტერს გაუადვილა ფრიდრიხ II წინადადება მიეღო და პოტსდამში გადასახლებულიყო. პრუსიის მეფის კარზე ვოლტერმა თითქმის სამი წელიწადი გაატარა, 1750 წლის ზაფხულიდან 1753 წლის გაზაფხულამდე. თავისი ცხოვრების ეს პერიოდი მან გონებამახვილად ასწერა თავის მემუარებში.

თავდაპირველად ვოლტერი აღტაცებული იყო თავისი მეგობრით, რომელსაც, სოლომონ ბრძენისა და მარკ ავრელიუსის მსგავსად, გვირგვინი ხელს არ უშლიდა ფილოსოფოსი ყოფილიყო. ერთხანს ვოლტერს ყველაფერი მოსწონდა, პრუსიელი გრენადერებიც, ბერლინის ოპერაც, საღამოს ბანკეტებიც პოტსდამის სასახლეში, სადაც თავს იყრიდა მცირერიცხოვანი, რჩეული საზოგადოება; სხვათა შორის ან საზოგადოების წევრები იყვნენ პრუსიის აკადემიის თავმჯდომარე ფრანგი მათემატიკოსი მოპერტუი და ცნობილი ფრანგი მატერიალისტი ფილოსოფოსი ლამეტრი „მეფის ათეისტის თანამდებობის ამსრულებელი“. ვოლტერი ამბობს, პოტსდამის ბანკეტებზე ირჩეოდა სულის უკვდავების, ნებისყოფის თავისუფლების და პლატონის ანდროგინების საკითხებიო. ვოლტერს მოსწონდა სტოიციზმის და ეპიკურეიზ-

მის მორალის თავისებური შეთავსება, რომელიც პოტსდამის სასახლეში იყო განხორციელებული. თვით ვოლტერის ვალდებულება იმაში მდგომარეობდა, რომ სტილისტურად უნდა ესწორებინა ლიტერატურის მოყვარული ფრიდრიხ მეფის ფრანგული ნაწერები. ფრიდრიხი კი თუმცა ხასიათით ნამდვილი პრუსიელი იყო, ლიტერატურის და მეცნიერების ენად მხოლოდ ფრანგულს სცნობდა. ვოლტერს დაენიშნა დიდი პენსია და ებოძა ორდენი და კამერჰერის გასაღები. მისი პიესები სამეფო თეატრის სცენაზე იდგმებოდა, როლებს სამეფო ოჯახის წევრები ასრულებდნენ. თვით ვოლტერიც გამოდიოდა იულიოს კეისრის და ციცერონის როლში. „მე არ შემეძლო მას არ შევთვისებოდი, – ამბობს ვოლტერი ფრიდრიხზე, – ვინაიდან ის გონებამახვილი და თავაზიანი იყო და ამავე დროს მეფეც: ეს ყოველთვის დიდი მიმზიდველი საშუალებაა ჩვენი ადამიანური სისუსტის გამო“.

თუმცა ფრიდრიხ მეფე თავის მხრივ დიდად აფასებდა ვოლტერს და მისი ნაწერები სამხედრო ბანაკშიც კი დაჰქონდა საკითხავად, მათი მეგობრობა ჩქარა საფუძვლიანად შეირყა მათი ხასიათის სხვადასხვაობის გამო. თავისი ფართო ფილოსოფიური ინტერესის, მხატვრული გემოვნების და აზროვნებს თავისუფლების მიუხედავად, ფრიდრიხ მეორე ძნელად შესაგუებელი იყო პატივმოყვარე და ეჭვიანი ვოლტერისთვის. ის ვერ

იტანდა მეფის დესპოტურ, ტლანქ ხასიათს, მის უგულვებელყოფას ადამიანის ღირსებისადმი. ენის მიტან-მოტანამ გააუარესა მათი ურთიერთობა. მეფეს მოახსენეს, ვოლტერმა შენს ნაწერებს ჭუჭყიანი საცვალი უწოდაო. ვოლტერს უთხრეს, მეფემ გამოწურულ ფორთოხალს შეგადარაო. ფრიდრიხ მეფემ განსაკუთრებით საწყენად მიიჩნია. რომ ვოლტერი ვიღაც ბერლინელ ებრაელთან ერთად მეტად საჩოთირო ფინანსიურ სპეკულაციაში აღმოჩნდა ჩაბმული.

ფრიდრიხის მოთმინების ფიალა აავსო იმ გარემოებამ, რომ ვოლტერმა ერთ თავის პამფლეტში გონებამახვილად გაანადგურა პრუსიის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის მოპერტუის ფანტასტიკური, ფსევდომეცნიერული პროექტები. მოპერტუი წინადადებას იძლეოდა დაარსებულიყო ქალაქი, სადაც სალაპარაკო ენა მხოლოდ ლათინური იქნებოდა, ველური ახმახი პათაგონელებისათვის თავის ქალა აეხადათ მათი ტვინის და სულიერი ცხოვრების გამოსარკვევად, დაეწყოთ გვირაბის გათხრა დედამიწის შუაგულისკენ და სხვ. პრუსიის მეფემ ვოლტერის პამფლეტი პირად შეურაცხყოფად მიიღო და ის საჯაროდ დააწვეევინა. ფილოსოფოსმა იგრძნო, რომ მისი მდგომარეობა სახიფათო გახდა „თავისუფლად მოაზროვნე“ დესპოტის სამფლობელოში, მას თავისი „ეჟვნები“, ე. ი. თავისი საკამერჰერო გასაღები, პენსია და ორდენი დაუბრუნა და პოტსდამიდან გაემგზავრა ვითომდა წყლებზე სამკურნალოდ.

ფრიდრიხ მეფეს ეშინოდა, რომ ვოლტერს არ გამოექვეყნებინა მისი სატირიკული ლექსები, რომლებშიც ევროპის გვირგვინოსანი პირები იყვნენ გამასხრებული, და მას თავისი რეზიდენტი დაადევნა. ვოლტერი დაკავებული იქნა ფრანკფურტში, სადაც ხუთი კვირა დაჰყო, სანამ თავისი ბარგი მიიღო და მეფის რწმუნებულს საჩოთირო პოეზიის კრებული ჩააბარა. ვოლტერი ამბობს: „როდესაც ეს საქმე, ღირსი ვანდალებისა და ოსტგუთებისა, დასრულდა, მე პლომბიერის სამკურნალო წყლებზე გავემგზავრე, მაგრამ უმეტესად ლეტის წყალს ვსვამდი, ვინაიდან დარწმუნებული ვიყავი, რომ ჩვენი უბედურებანი, როგორნიც უნდა იყვნენ ისინი, მხოლოდ იმისთვის გამოდგებიან, რომ დავიწყებას მიეცნენ“.

ამ დროს ვოლტერს უკვე დიდი შეძლება ჰქონდა: მან სახლები შეიძინა შვეიცარიაში, ლოზანაში და ჟენევაში. „ადამიანი ხელმომჭირნე უნდა იყო ახალგაზრდობაში, – ამბობს ის თავის მემუარებში, – მაშინ სიბერეში იმდენი თანხები გექნება, რომ თვითონ გაგიკვირდება. ამ ასაკში სიმდიდრე ყველაზე მეტადაა საჭირო, და მე ახლა მით ვტკბები. მას შემდეგ, რაც მეფეების სტუმარი ვიყავი, მე თვით მეფე გავხდი ჩემს საკუთარ სახლში“.

1760 წელს ვოლტერმა საფრანგეთის და შვეიცარიის საზღვარზე დიდი მამული შეიძინა – ფერნე, სადაც სასახლე ააგო და ბაღი გააშენა. აქ ის საბოლოოდ დასახლდა თავის ძმისწულთან ერთად.

რომელიც დიასახლისის როლს ასრულებდა მის ოჯახში. ფერნეს პერიოდი, რომელიც თვრამეტი წელიწადი გაგრძელდა, ყველაზე ბრწყინვალე და ნაყოფიერი პერიოდია ვოლტერის ცხოვრებაში. თანამედროვეებმა ვოლტერს ფერნეს პატრიარქი უწოდეს, და განსაკუთრებით ამ სახელწოდებით წარსდგა ის მომდევნო თაობების წინაშე. ფერნეში გადაიქცა ვოლტერი მხატვრული გემოვნების კანონმდებლად, საზოგადოებრივი აზრის ხელმძღვანელად, ჩაგრულთა დამცველად, საშიშ მოწინააღმდეგედ ფანატიზმის, ცრუმორწმუნეობის, ძალმომრეობის დამცველთათვის. „მან მთელი ევროპა შეაერთა კავშირით, რომლის სული და გული თვითონ იყო, ხოლო ლოზუნგი – შემწყნარებლობა“, ამბობს კონდორსე ვოლტერის ბიოგრაფიაში.

ვოლტერის ლიტერატურული მუშაობა ფერნეში განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა. აქ დაასრულა მან თავისი ფილოსოფიური მოთხრობების დიდი ნაწილი – ‘კანდიდი“, „მიამიტი“, „ბაბილონის პრინცესა“, „თეთრი მოზვერი“ და სხვ. ამას გარდა მან თანამშრომლობა დაიწყო დიდროს და დალამბერის ენციკლოპედიაში და დასწერა რამდენიმე დრამატიული პიესა. განსაკუთრებით ფერნეს პერიოდში გაშალა ვოლტერმა თავისი პირველხარისხოვანი პუბლიცისტური ნიჭი. მან მთელი ევროპის საზოგადოებრივი აზრი აამოძრავა მცირე ზომის იაფფასიანი წიგნაკებით. – თუ სახარება 1200 სესტერცი ღირებულიყო, ის

რისთვის შესაძლებელი გახდა პარიზში მისვლა, სადაც მანამდე ცხოვრება აკრძალული ჰქონდა. იქ 1778 წლის თებერვალში მივიდა. მისმა პარიზში გამოჩენამ ნამდვილი სახალხო დღესასწაული გამოიწვია. ქუჩაში ოვაციებს უმართავდნენ და თავზე ყვავილებს აყრიდნენ, საფრანგეთის აკადემიამ ის თავის დირექტორად აირჩია, ახალგაზრდა დედოფალი, მინისტრები, უცხოეთის ელჩები, გამოჩენილი მწერლები და მეცნიერები მის სანახავად მიისწრაფოდნენ. ამერიკის ეროვნული თავისუფლების დიდმა მებრძოლმა ბენჟამენ ფრანკლინმა მას თავისი შვილიშვილი წარუდგინა; ვოლტერმა ჭაბუკი დალოცა „ღმერთის და თავისუფლების სახელით“. ბოლოს ვოლტერი ფრანგული კომედიის თეატრში წავიდა, რათა თავისი პიესის „ირინეს“ წარმოდგენას დასწრებოდა. მთელი საზოგადოება მას აღფრთოვანებით შეხვდა, როგორც საფრანგეთის პირველ მწერალს და პირველ მოქალაქეს; ანტრაქტის დროს მისი ბიუსტი სცენაზე მსახიობმა დაფნის გვირგვინით შეამკო.

ამ მღელვარების მიუხედავად ვოლტერი ბევრს მუშაობდა. აკადემიას მიაღებინა ლექსიკონის ახალი გეგმა, ხოლო ორი ასოს დამუშავება თვითონ იკისრა. მაგრამ ის გაცივდა და ლოგინში ჩაწვა. ოცდახუთ ფინჯან ყავას სვამდა დღე და ღამეში, ბანგს ხმარობდა დასაძინებლად, სწუხდა, რომ ლექსიკონის სამუშაოს ვერ ასრულებდა. როცა მისი მდგომარეობა უნუგეშო გახდა, კათოლიკური სამ-

რევოლუციას ვერ გამოიწვევდა რელიგიის სფეროშიო, ამბობდა ვოლტერი.

თითქმის ყველა იმდროინდელი მეფე, გარდა საფრანგეთის მეფისა და თურქეთის სულთანისა, თავისთვის სასახელოდ სთვლიდა წერილი მიეღო ვოლტერისგან და პასუხი გაეცა მისთვის. ყველა წრის ადამიანები, ფილოსოფოსებისა და სწავლულებიდან დაწყებული მოდის მიმდევარ ქალებამდე, მისი ხშირი სტუმრები იყვნენ. ფერნე ერთგვარ საპილიგრიმო ადგილად გადაიქცა თავისუფალი მოაზროვნეებისთვის. ვოლტერის მიწერ-მოწერამ გაუგონარ ზომას მიაღწია, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ვინმეს მანამდე ან შემდეგ ამდენი კორესპონდენტი ჰყოლოდეს და ამდენი წერილი დაეწეროს. ვოლტერის კერძო მიწერ-მოწერას, როგორც შინაარსის, ისე რაოდენობის მხრით, უდიდესი ადგილი უჭირავს მის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში, რომელიც საერთოდ სამოცდაათოთხმოც ტომამდე აღწევს.

არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, საზოგადოებრივი ან ლიტერატურული საკითხი, რომელსაც ვოლტერი არ შეხებოდეს ფერნეში ცხოვრების დროს. ეკატერინე დედოფალთან მიწერილ წერილებში ის, სხვათა შორის, საქართველოს საქმეებსაც ეხება. როდესაც 1768 წელს რუსეთსა და თურქეთს შორის ომი ატყდა და ქართლ-კახეთი და იმერეთი რუსეთის მხარეზე გამოვიდნენ,

ეკატერინე მეორემ საჭიროდ სცნო ვოლტერისათვის დაწვრილებით ეცნობებინა საქართველო-თურქეთის ფრონტის ამბები, რუსის ჯარის შემოსვლა საქართველოში ტოტლებენის მეთაურობით, ქუთაისის, შორაპნის და ბაღდადის ციხეების აღება, ერეკლეს მიერ თურქების დამარცხება და სხვ. ვოლტერის საპასუხო წერილებს ნახევრად ირონიული ტონი აქვს, მაგრამ მთელი მისი სიმპათია რუსეთის მხარეზეა. თურქეთის დამარცხება და მოსპობა, მის ადგილას ძველი ქრისტიანული სახელმწიფოების აღდგენა მას აუცილებლად მიაჩნია კაცობრიობის პროგრესის თვალსაზრისით. „ეს ბარბაროსი თურქები სამუდამოდ გაძევებულ უნდა იქნენ ქსენოფონტის, სოკრატის, პლატონის, სოფოკლეს და ევრიპიდეს ქვეყნიდან. საჭიროა, რომ ჯვაროსნული ომი დავიწყოთ მათ წინააღმდეგ“, სწერს ვოლტერი.

როგორც ეტყობა, ვოლტერს ანტითურქული ტენდენცია მთელი იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოების სულიერ განწყობილებას ეთანხმებოდა. ვოლტერის ბიოგრაფიაში კონდორსე ამბობს: „ფერნეს პატრიარქი მაღლა იდგა იმ პოლიტიკურ მედუქნეებზე, რომელნიც რამდენიმე ნაცნობი ვაჭრის მოგებას მაღლა აყენებენ, ვიდრე კაცობრიობის ინტერესებს; ის არ უფრთხოდა ევროპის წონასწორობის იდეის დარღვევას, ის ოცნებობდა, რომ მშვენიერი ზეცის მქონე ქვეყნები, სადაც პირველად გამომჟღავნდა ადამიანის გენია და სა-

დაც მეცნიერება და ხელოვნება წარმოიშვა, ხელახლა დაბრუნებოდა თავის მკვიდრთ“.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ფერნეში ყოფნის დროს ვოლტერმა განსაკუთრებით იმით გაითქვა სახელი, რომ რამდენჯერმე თამამად და უანგაროდ რელიგიური ფანატიზმის წინააღმდეგ გაილაშქრა, რათა მისი უდანაშაულო მსხვერპლები დაეცვა.

ვოლტერი ებრძოდა ათეიზმს. საყოველთაოდ ცნობილია მისი სიტყვები პრუსიის პრინც ჰენრიხისადმი მიწერილი: „თუ ღმერთი არ არსებულიყო, საჭირო იყო მისი გამოგონება. მაგრამ მთელი ბუნება იძახის, ის არსებობსო“. ვოლტერის შეხედულებით ღმერთი წარმოადგენს შემოქმედ გონებას, დაუსაბამოს, ვინაიდან თუ მას დასაბამი ჰქონოდა, უნდა წარმოგვედგინა, რომ ის არარაობისგან შეიქმნა. სამყარო გონიერადაა მოწყობილი: მაშასადამე, ის გონიერი არსების მიერაა შექმნილი. მნათობთა მოძრაობა და დედამიწის ტრიალი მზის გარშემო ხდება უმკაცრესი მათემატიკური კანონების საფუძველზე: მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ ან თვით მნათობები დიდი გეომეტრები არიან, ან მათ „მუდმივი გეომეტრი“ ამოძრავებს, როგორც პლატონმა ღმერთს უწოდა მოსწრებულად. „ადამიანმა სრულიად უნდა დაჰკარგოს საღი გონება, რათა წარმოიდგინოს, რომ მარტოოდენ მატერიის მოძრაობა საკმაოა მგრძნობიარე და მოაზროვნე არსებათა შესაქმ-

ნელად. მაგრამ ვინც ამ უზენაესი არსების გაცნობას მოინდომებს, დაემსგავსება უგუნურს, რომელიც გაიფიქრებს, რადგან ვიცი, რომ სახლი არქიტექტორის მიერ არის აგებული, თვით არქიტექტორსაც ვიცნობ პირადათო“.

გასაკვირველი არაა, რომ ფერნეში დასახლებისთანავე ვოლტერმა ტაძარი აუგო უზენაეს არსებს წარწერითურთ „Deo erexit Voltaire“ (ღმერთს აუგო ვოლტერმა). მაგრამ კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე ათეიზმი, ვოლტერს ყოველი ვიწრო ეკლესიური სული, ყოველი ფანატიზმი სძაგდა; და მათ წინააღმდეგ ბრძოლა მან თავისი მოღვაწეობის მთავარ მიზნად აქცია, განსაკუთრებით ფერნეს პერიოდში.

ჯერ კიდევ სირეში ცხოვრების დროს ვოლტერმა თავის მეგობარ ქალთან ერთად ხელი მიჰყო ბიბლიის გაკრიტიკებას. ამ წმინდა თეორიულ-ლიტერატურულმა მუშაობამ ის იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ სამღვთო წერილი, განსაკუთრებით ძველი აღთქმის წიგნები, აღსავსეა წინააღმდეგობებით, უზნეო ამბების აღწერით, რომ იქ კაცისმკვლელობა, სისხლის აღრევა, ღალატი, მოტყუება სრულიად ბუნებრივ მოვლენად ითვლება. შემდეგ, რაციონალური ფილოსოფიის თვალსაზრისით, ვოლტერი შეებრძოლა ქრისტიანულ მოძღვრებას სასწაულმოქმედებაზე და მკაცრად გააკრიტიკა ქრისტიანული დოგმატები. ამ წმინდა ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ ბრძოლაში

ის გვერდით ედგა ენციკლოპედისტებს, დიდროს და დალამბერს, რომელთაც ის მიმართავდა: „ნუ დააყოვნებთ, მამაცო დიდრო და უშიშარო დალამბერ, თავს დაესხათ ფანატიკოსებს და ვიგინდარებს; გააბათილეთ მათი უგუნური ლაყბობა, მათი საზიზღარი სოფიზმები, ისტორიული ტყუილი, წინააღმდეგობანი, დაუსრულებელი უაზრობანი; წინაღუდექით იმას, რომ საღად მოაზროვნე ადამიანები იმათი მონები გახდნენ, ვისაც არავითარი გონება არ აქვთ“.

ამავე დროს ვოლტერი მკაცრად ებრძვის ფრანგული ლიტერატურის დაქვეითებას მხატვრული ოსტატობისა და მორალური შინაარსის მხრით. „დღევანდელი ლიტერატურა ერთგვარ მეკობრეობას წარმოადგენს. თუ საფრანგეთში კიდევ მოიპოვებიან გენიოსი ადამიანები, მათ სდევნიან. სხვები ყვავები არიან: ისინი ერთმანეთს ართმევენ წარსული საუკუნის გედების ფრთებს, რომელნიც მათ მოუპარავთ და თავიანთ შავ ბოლოებზე იკეთებენ შეძლებისდაგვარად“.

სხვა ფრანგი ფილოსოფოსებისა, მონტესქიესა, რუსოსა, დიდროსა, დალამბერისაგან განსხვავებით ვოლტერი არ კმაყოფილდებოდა წმინდა ლიტერატურული ხასიათის ბრძოლებით. ფერნეს პერიოდში მან ბრძოლა პრაქტიკულ ასპარეზზე გადაიტანა და შეეცადა ფანატიზმისა და ძალმომრეობისთვის მისი ბრჭყალებიდან რამდენიმე უდანაშაულო მსხვერპლი გამოეტაცა. – მე ცოტაოდენი

სიკეთე ჩავიდინე, ესაა ჩემი საუკეთესო თხზულებაო, ამბობდა ის თავის მიღწევების უკანასკნელი შეჯამების დროს. მართლაც, ვოლტერს კალასის, სირვენის, ლაბარის დაცვამ არა ნაკლები სახელი და პატივისცემა მოუხვეჭა, ვიდრე მისმა ფილოსოფიურმა და მხატვრულმა შედევრებმა; და სიკვდილის წინ მას პარიზში აპოთეოზი გაუმართეს არა მარტო როგორც დიდ მოაზროვნეს და პოეტს, არამედ აგრეთვე როგორც კაცობრიობის კეთილისმყოფელს.

1761 წლის შემოდგომაზე ქალაქ ტულუზაში მეფართლე ვაჭრის ჟან კალასის ოჯახში თავი ჩამოიხრჩო მისმა უფროსმა ვაჟმა, რომელიც შავი მელანქოლიით იყო დაავადებული. რადგან კალასი პროტესტანტი იყო, ფანატიკოსმა კათოლიკებმა ეს თვითმკვლელობა კონფენსიური მიზნებისათვის გამოიყენეს და მოხუც მეფართლეს დააბრალეს, შენი ვაჟი თვითონ შენ ჩამოახრჩე, ვინაიდან ის აპირებდა კათოლიკურ ეკლესიას დაბრუნებოდაო. თვითმკვლელის გვამი კათოლიკებმა ტაძარში გამოაფინეს, ის წაბებულად გამოაცხადეს. ეს საქმე ტულუზის სასამართლომ (პარლამენტმა) გამოიძია და გაარჩია და, ბრალდების უსაფუძვლობისა და უაზრობის მიუხედავად, უმწეო მოხუცს ჟან კალასს სიკვდილი მიესაჯა, ეგრეთ წოდებული დაბორბვლის წესით, ხოლო მისი ოჯახის სხვა წევრებს უფრო მსუბუქი სასჯელი დაუწესა. როგორც პროცესისა, ისე სიკვდილის წინ ჟან კალასი ირწმუნებოდა, უდანაშაულო ვარო.

ვოლტერი თავდაპირველად შეეცადა ოფიციალური გზით მოეხდინა კალასის ოჯახის რეაბილიტაცია. მთავრობის წევრები, მეფის კარი, სასამართლო მის მიერ დაწყებულ საქმეს მტრულად ან გულგრილად შეხვდნენ. მაშინ ვოლტერმა თავისი გასაოცარი ენერგიის შემწეობით შესძლო მთელი ევროპის საზოგადოებრივი აზრი აემოძრავებინა. ბოლოს, სამი წლის უმაგალითო ბრძოლის შემდეგ, რომლის დროს ვოლტერს, მისი თქმის თანახმად, ერთხელაც არ გაუღიმნია, მან თავის მიზანს მიაღწია და საკასაციო სასამართლომ ერთხმად გაამართლა კალასები.

ანალოგიური ხასიათის იყო სირვენების საქმე. იმავე ტულუზის მახლობლად, ქალაქ მაზამეში, იმავე 1761 წლის დეკემბერში ჭაში თავი დაიხრჩო ერთმა გონებაშერყეულმა ქალიშვილმა პროტესტანტმა, მიწისმზომელი სირვენის ქალმა. ადგილობრივმა ხელისუფლებამ მაშინვე ბრძანება გასცა დაეტუსაღებინათ სირვენების ოჯახი; ქალის დედ-მამას ბრალი დასდეს, ის თქვენვე დაახრჩეთ, ვინაიდან მას სურდა კათოლიკურ ეკლესიას დაბრუნებოდაო. მაზამეს სასამართლომ თვით სირვენს დაწვა გადაუწყვიტა. მის ცოლს – ჩამოხრჩობა, ხოლო მათ ორ ქალს – სამშობლოდან გაძევება. მაგრამ სირვენებმა ჯერ კიდევ პროცესის დაწყებამდე უშველეს თავს, საფრანგეთიდან გაიქცნენ და დიდის გაჭირვებით ლოზანას მიაღწიეს. ვოლტერს ათი წლის ბრძოლა დასჭირდა, სანამ

ტულუზის პარლამენტი მაზამეს სასამართლოს გადაწყვეტილებას გააბათილებდა და სერვენებს გაამართლებდა.

მაგრამ ვოლტერმა ვერაფერი უშველა ახალგაზრდა თავისუფალ მოაზროვნე აზნაურ ლაბარს, რომელსაც ბრალად ედებოდა: შეურაცხყოფა მიაყენა ჯვარცმას, ღვთის მგმობელ ლექსებს მღეროდა და ვოლტერის წიგნებს კითხულობდაო. ლაბარს თავი მოჰკვეთეს, ხოლო შემდეგ მისი გვამი კოცონზე დასწვეს ვოლტერის „ფილოსოფიურ ლექსიკონთან“ ერთად.

ვოლტერი არ კმაყოფილდებოდა მარტო უსამართლოდ დევნილთა და დასჯილთა დაცვით და რეაბილიტაციით, ის ცდილობდა ფეოდალური ბეგარა შეემსუბუქებინა გლეხკაცობისათვის; ფერნეში მან მოიზიდა სხვადასხვა დარგის ხელოსნები, განსაკუთრებით მესაათეები და ფეიქრები და ყოველნაირად ხელი შეუწყო, რომ მისი სასახლის მახლობლად, სადაც მანამდე ასიოდე ქოხმახი იდგა, პატარა კეთილმოწყობილი ქალაქი გაშენებულიყო. ვოლტერი სესხად ფულს აძლევდა ახალშენთ, ეხმარებოდა მათ, რომ თავიანთი წარმოების ტექნიკა გაეუმჯობესებინათ და თავიანთი ნაწარმი გაესაღებინათ. მან იქ ყველა სექტის აღმსარებელთ ერთი საყდარი აუშენა, რათა მათ ერთად ელოცნათ და ერთმანეთის შეწყნარებას შეჩვეოდნენ.

ლუი XV სიკვდილის შემდეგ (1774 წ.) ვოლტე-

ღვდელოება შეეცადა თავისი მიზნებისათვის გამოეყენებინა ის გარემოება, რომ ვოლტერს ეშინოდა ჩემი გვამი სანაგვეში არ გადააგდონო, და მას მღვდელი მიუგზავნა აღსარების სათქმელად და საზიარებლად. ვოლტერმა ხელი მოაწერა წერილობითს სარწმუნოების აღსარებას და შეცოდებათა მონანიებას, მაგრამ სამღვდელოებამ ეს არადამაკმაყოფილებლად სცნო. როდესაც მას მოძღვარმა მეორე განცხადება მიუტანა ხელის მოსაწერად, ვოლტერმა თქვა: „ღვთის გულისათვის, ნუ მელაპარაკებით იმ ადამიანზე (ე. ი. ქრისტეზე), ნება მომეცით მშვიდობიანად მოვკვდე“, თავისი ნამდვილი აღსარება მან თავის პირად მდივანს გადასცა ხელში: „მე ვკვდები ისე, რომ თაყვანს ვცემ ღმერთს, მიყვარს ჩემი მეგობრები და არ მძულს ჩემი მტრები, ხოლო მეზიზღება ძალმომრეობა“. 1778 წლის 30 მაისს ვოლტერი გარდაიცვალა.

პარიზის არქიეპისკოპოსმა და სამღვდელოებამ ნება არ დართეს, რომ ვოლტერი ქრისტიანული წესით დაესაფლავებინათ. არც სამინისტრო, არც პარლამენტი არ ჩაერია საქმეში. ნათესავები ფარულად შეუთანხმდნენ ერთ პროვინციულ მღვდელს, ეტლში ჩასვეს ტანთჩაცმული და ქუდდახურული ვოლტერის გვამი და შამპანში წაიღეს, რათა ერთს მონასტერში დაესაფლავებინათ. შემდეგ ადგილობრივმა ეპისკოპოსმა ამ მონასტრის წინამძღვარი გადააყენა დასაფლავების ნებართვის მიცემისათვის.

მთავრობამ აკრძალა როგორც ვოლტერის პიესების დადგმა, ისე სიტყვის დაძვრა მისი სიკვდილის შესახებ.

საფრანგეთის რევოლუციამ ვოლტერის სახელის და პატივის აღდგენა მოახდინა. ნაციონალური კრების დადგენილების თანახმად 1791 წელს ვოლტერის ნეშტი დიდი ზეიმით გადატანილ იქნა პარიზში, სადაც ის პანთეონში დაასაფლავეს მისი დიდი თანამებრძოლის და მოწინააღმდეგის ჟან-ჟაკ რუსოს გვერდით.

* *

ვოლტერი ორიგინალურ მოაზროვნედ არ ჩაითვლება არც რელიგიის ფილოსოფიის, არც შემეცნების თეორიის, არც ეთიკის დარგში. ამ დარგებში მან მხოლოდ განავითარა და ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი გახადა ის შეხედულებანი, რომელნიც მასზე ადრე, ხანდახან უფრო ღრმად, მაგრამ უფრო ნაკლებ გასაგებად და ნაკლებ ბრწყინვალედ, სხვებმა გამოთქვეს. სამაგიეროდ ვოლტერმა დიდად ორიგინალური როლი შეასრულა როგორც ისტორიკოსმა. შეიძლება ითქვას, რომ ვოლტერმა პირველმა მოგვცა კაცობრიობის კულტურის ისტორიის ცდა ფართო გაგებით და, როგორც კულტურის ისტორიკოსმა, მან გავლენა მოახდინა მთელ შემდეგდროინდელ ევროპულ ისტორიოგრაფიაზე.

ვოლტერის ისტორიული შრომებიდან განსაკუთრებით ცნობილია მისი „კარლ XII ისტორია“, „რუსეთის იმპერიის ისტორია პეტრე დიდის დროს“, „ლუი XIV საუკუნე“, და „ცდა ეროვნებათა ზნე-ჩვეულებებსა და სულზე“.

ვოლტერმა ხმარებაში შემოიტანა ისტორიის ფილოსოფიის ცნება, მან ისტორიიდან განდევნა ღვთაებრივი განგება; მისი აზრით, ისტორია უნივერსალური კანონების აუცილებელი პროდუქტია. ის უჩიოდა, რომ წინანდელი ისტორიკოსები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ მეფეების და ბელადების ცხოვრების აღწერას, რომ ისინი მხოლოდ ომებსა და სამოქალაქო ამბოხებებზე ლაპარაკობდნენ, ხოლო ზნე-ჩვეულების, ხელოვნების, მეცნიერების, კანონმდებლობის და მმართველობის ისტორიას უყურადღებოდ სტოვებდნენ.

„რა საჭიროა იმის ცოდნა, თუ რომელ წელს გამეფდა ესა თუ ის უგუნური მეფე, რომელიც იმის ღირსიც კი არ არის, რომ მისი სახელი დავიხსომოთ? რა საჭიროა ყველა დინასტიის თანმიმდევრობის ცოდნა? უმჯობესია ტიტ ლივიუსს წავბაძოთ, რომელიც დიდ ამბებს მოგვითხრობს, ვიდრე სვეტონიუსს, რომელიც კერძო ცხოვრებას ასწერს. მე აქ საზოგადოდ მეტს ყურადღებას ვაქცევ ადამიანების ბედს, ვიდრე ტახტების შერყევას. ისტორიკოსი ადამიანებით უნდა დაინტერესდეს, ისტოროკოსმა უნდა თქვას, homo sum (ადამიანი ვარ); უმრავლეს შემთხვევაში კი ისტორი-

კოსები ბრძოლებს ასწერენ“ („ცდა ეროვნებათა ზნე-ჩვეულებებსა და სულზე“).

„რას წარმოადგენს ისტორიული პროგრესი? ესაა თანდათანობითი გადასვლა ბარბაროსობიდან გონების სინათლისკენ, სიდუხჭირიდან – ბედნიერებისკენ. და ისტორიკოსმა, უწინარეს ყოვლისა, იმ დიდი ადამიანების სურათი უნდა დაგვიხატოს და იმ მოვლენების აღწერა მოგვცეს, რომელთაც ხელი შეუწყეს კაცობრიობის წინსვლას კეთილდღეობისა და განათლებისაკენ... არაფერი რჩება იმათი სახელიდან, ვინც ბატალიონებსა და ესკადრონებს მეთაურობდა, ადამიანთა მოდგმას არავითარი სარგებლობა არ აქვს ასე წარმოებული ომისაგან, იმ დიდმა პირებმა კი რომელთა შესახებ მე ვლაპარაკობ, უზადო და ხანგრძლივი სიამოვნებანი მოუმზადეს ადამიანებს, რომელნიც ჯერ კიდევ არ დაბადებულან. არხი, რომელიც ორ ზღვას აერთებს, დიდი მხატვრის სურათი, მშვენიერი ტრაგედია, ჭეშმარიტების აღმოჩენა – ათასჯერ უფრო ძვირფასი საგნებია, ვიდრე ყველა სამეფო სასახლის მატიანეები და ყველა ომის რელაციები. ჩემი შეხედულებით, პირველ ადგილზე დიდი ადამიანები დგანან, ხოლო უკანასკნელზე – გმირები. მე დიდ ადამიანებს იმათ ვუწოდებ, ვინც თავი ისახელა სასარგებლო და სასიამოვნო საქმეებში, პროვინციათა აღმგველები კი მხოლოდ გმირები არიან“.

ვოლტერი კაცობრიობის ისტორიულ წარსულ-

ში განსაკუთრებით ოთხ ბრწყინვალე ეპოქას აღნიშნავდა, რომელნიც ხელოვნებათა განვითარებით და გონების სინათლით სანიმუშოდ ჩაითვლებიან მომავალი თაობებისათვის: პერიკლეს ეპოქას ათინაში, იულიუს კეისრისას და ავგუსტისას – რომში, მედიჩებისას – ფლორენციაში და ლუი XIV – საფრანგეთში. როგორც ცნობილია, ფეოდალიზმის სიძულვილი და ანტიკლერიკალური მსოფლმხედველობა ვოლტერს ხელს უშლიდა სათანადოდ დაეფასებინა შუა საუკუნეების როლი ევროპელი კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში. როგორც ვოლტერი, ისე სხვა გამანათლებლები შუა საუკუნეებს სიბნელის და ბარბაროსობის ეპოქად სთვლიდნენ. ისინი ხედავდნენ, რომ საეკლესიო ხელისუფლების გაძლიერებამ, რელიგიურმა ფანატიზმმა, თეოლოგიური და სქოლასტიკური აზროვნების გაბატონებამ, მუშტის უფლების დამყარებამ, ინკვიზიციამ შეაფერხეს ევროპის გონებრივი განვითარება, რომ როგორც ფილოსოფიის, მეცნიერების და ხელოვნების დარგში, ისე ტექნიკის და სამეურნეო ცხოვრების მრავალ დარგში შუა საუკუნეები უკანდახევას წარმოადგენდა კლასიკურ საბერძნეთთან და რომთან შედარებით. მაგრამ ისინი ვერ ამჩნევდნენ, რომ შუა საუკუნეებში ახალი, ცხოვრების უნარის მქონე ერები წარმოიშვნენ, რომ ბატონყმობის პრინციპზე დამყარებული ეკონომიური ცხოვრება წინსვლას წარმოადგენდა მონობის პრინციპზე დამყარებულ ანტიკურ საზოგადოებას-

თან შედარებით, რომ ქრისტიანობამ ბევრი რამ აითვისა, რაც კი საღი იყო კლასიკური ფილოსოფიური სკოლების ეთიკაში და ხელი შეუწყო ზნეობრივი შემეცნების განახლებას. ფრანგი გამანათლებლები სათანადოდ ვერ აფასებდნენ აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ შუა საუკუნეებში, საერთო თვითნებობის და ძალმომრეობის ატმოსფეროში, ქრისტიანული ეკლესია ხშირად ჩაგრულთა მფარველად გამოდიოდა, რომ სამონასტრო სკოლები განაგრძობდნენ ძველი კლასიკური სასწავლებლის ტრადიციებს, ხოლო სამონასტრო წიგნთსაცავებმა კაცობრიობას კლასიკური მწერლობის და ხელოვნების ძეგლები შეუნარჩუნეს.

ვოლტერს სწამდა, რომ როგორც მისი საკუთარი, ისე მისი თანამებრძოლი ფილოსოფოსების მოღვაწეობა ხელს შეუწყობდა კაცობრიობის განთავისუფლებას უმეცრების და ცრუმორწმუნეობის ბატონობისაგან და დაიწყებოდა გონების მეუფების ეპოქა. ცხოვრების გარდაქმნა უნდა მომხდარიყო ფილოსოფოსების და მმართველობის კავშირის წყალობით, უნდა შექმნილიყო ერთგვარი სულიერი არისტოკრატია, რომელიც სისხლის არისტოკრატიის და საეკლესიო იერარქიის ადგილს დაიჭერდა, მაგრამ არავითარი პრივილეგიით არ აღიჭურვებოდა, გარდა გონების უპირატესობისა. „კურთხეულ იყოს დიდი გარდატეხა, რომელიც ადამიანთა გონებაში უკანასკნელი 15 – 20 წლის განმავლობაში მოხდა, მან გადააჭარბა ჩემს მო-

ლოდინს“, სწერდა ვოლტერი დალამბერს: „ჭეშმარიტად გონების მეუფება დაიწყო. საუკუნო მადლობა შენ, ჰოი, ბუნებავ... ჩვენ გახარებული უნდა ვიყოთ, რომ ყველა რიგიანი ადამიანი ევროპაში თანდათან თავისუფლდება ცრუმორწმუნეობისაგან... ჩვენ მხოლოდ ეს გვსურდა, მხოლოდ ეს იყო საჭირო. ჩვენ არასოდეს პრეტენზია არ გვქონდა, რომ მეწაღეები და მოახლეები გაგვენათლებინა“.

როგორი უნდა ყოფილიყო კონკრეტულად ეს მომავალი საზოგადოება, აგებული რაციონალურ პრინციპებზე? იქ მოსპობილი არ იქნებოდა არც კერძო საკუთრება, არც ქონებრივი უთანასწოროება, მხოლოდ შრომა ყველასთვის სასიამოვნო ვალდებულებად გარდაიქცეოდა. ადამიანს უნდა შეეძლოს თავისი აზრის თავისუფლად გამოთქმა, უამისოდ არ შეიძლება ის ბედნიერი იყოს. „ადამიანი თავისუფალი უნდა იყოს და თავის თანასწორთა შორის ცხოვრობდეს – აი ადამიანის ნამდვილი, ბუნებრივი ცხოვრება; ყოველგვარი სხვანაირი არსებობა უღირსი გაყალბებაა, უგემური ფარსი, სადაც ერთი ბატონის როლს ასრულებს, მეორე – მონისას, მესამე – მლიქვნელისას, მეოთხე – შუამავლისას... არსებობენ მთელი ერები, ორთავ თვალდათხრილნი იმ ბებერ ჯაგლაგ ცხენებივით, რომელნიც წისქვილის დოლაბებს ატრიალებენ. მე მინდა ადამიანებს ორივე თვალი შევუნარჩუნო“ („ფილოსოფიური ლექსიკონი“).

მომავალ საზოგადოებაში უნდა მოსპობილიყო

ადამიანის სიკვდილით დასჯა, ვინაიდან დამნაშავემ უნდა აანაზღაუროს ის ზიანი, რომელიც მან საზოგადოებას მიაყენა, სიკვდილი კი ვერაფერს ვერ აანაზღაურებს. მომავალ საზოგადოებაში უნდა შემცირდეს ან შეძლებისამებრ სრულიად მოისპოს ომები“.

ბოლოს მომავალ საზოგადოებაში უნდა დამყარებულიყო სრული რელიგიური შემწყნარებლობა. „გამოუკლებლივ ყველა ხალხის რელიგია ერთსა და იმავე ჭეშმარიტებას გვიმხელს. აზიელი ერების რელიგიური ცერემონიები მეტისმეტად ახირებულია, რწმენა – უაზრო, მაგრამ მათი მორალის წესები სამართლიანია. დერვიში, ფაკირი, ბონზა, სიამელი ქურუმი ყველგან ერთსა და იმავეს ამბობს: იყავით სამართლიანი და სიკეთე ჰქენით. ყველა ეკლესიის, ყველა იერარქიის განადგურება და გონების რელიგიის დამყარება – აი მომავალი კაცობრიობის ბედნიერების საწინდარი“.

* *

ვოლტერი ამბობდა, ისეთი დიდი ბაგაჟით, როგორიც მე მაქვს, ძნელია მემკვიდრეების სადგურამდე მიღწევაო. მართლაც, იმ უზარმაზარი ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან, რომელიც ვოლტერმა დასტოვა, მრავალ მის ნაწარმოებს დღეს მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს.

თავის პამფლეტებს, პოლემიკურ და პუბლი-

ცისტურ წერილებს თვით ის დროებითს მნიშვნელობას აძლევდა: მისი დრამები და პოემები, რომლებიც მის თანამედროვეებში აღტაცებას იწვევდა, დღევანდელ მკითხველს ხელოვნური და პათეტიკური ეჩვენება. სამაგიეროდ, დღესაც სიამოვნებით იკითხება ვოლტერის ლირიკული შედევრები, განსაკუთრებით მისი გესლიანი ეპიგრამები, სადაც ის სასაცილოდ იგდებს სამღვდელოებას, კარისკაცებს და თავის პირად მტრებს; სიამოვნებით იკითხება აგრეთვე მისი ანაკრეონტული ხასიათის ლექსები, სადაც ცხოვრების სწრაფწარმავალ სიამოვნებათ უმღერის.

ვოლტერის ზოგიერთი ისტორიოგრაფიული ნაწარმოები დღესაც ფრანგული კლასიკური პროზის ნიმუშად ითვლება, მაგრამ ყველაზე მეტი გამძლეობა ვოლტერის ლიტერატურული მემკვიდრეობიდან მაინც მისმა ფილოსოფიურმა მოთხრობებმა და დიალოგებმა გამოიჩინეს. თუ ვოლტერის თანამედროვეები მას, უწინარეს ყოვლისა, აფასებდნენ როგორც „ჰანრიადის“, „ორლეანელი ქალწულის“, „მაჰმადის“, „ალზირას“, „ფილოსოფიური ლექსიკონის“ ავტორს, დღევანდელი მკითხველი მასში განსაკუთრებით „კანდიდის“, „ზადიგის“, „ბაბილონის პრინცესის“, „მიკრომეგასის“ დამწერს ხედავს.

ლიტერატურის ისტორიკოსები ამტკიცებენ, ვოლტერზე, როგორც რომანისტზე, მრავალმა წინამორბედმა მოახდინა ზეგავლენაო: ლესაჟმა და

მონტესქიემ, ბოკაჩიომ და არიოსტომ, სვიფტმა და სირანო დე ბერჟერაკმა, „ათასერთმა ღამემ“ და ხალხურმა ზღაპრებმაო. ამ გავლენათა მიუხედავად, ვოლტერის მოთხრობები მეტად ორიგინალური აზროვნების და ფორმის შეგრძნობის ნაყოფად უნდა ჩაითვალოს და მათი გავლენა შემდგომ თაობებზე არაჩვეულებრივად ძლიერი იყო. გონებამახვილობა, თანამედროვე საზოგადოების ნაკლთა და ბიწიერებათა თამამი ასახვა, ბრწყინვალე ფორმა ამ მოთხრობებს წარუვალ მხატვრულ ღირებულებას ანიჭებენ.

ვოლტერის მოთხრობებისთვის დამახასიათებელია, რომ მათი გმირების თავგადასავალი დაკავშირებულია მოგზაურობასთან: მკითხველის თვალწინ მთელი დედამიწა იშლება. ზოგიერთ ლანდშაფტს ზღაპრული ხასიათი აქვს. სცენაზე ხშირად ფანტასტიკური ცხოველები, ფერიები, ჯადოქრები გამოდიან. „მიკრომეგასის“ მოქმედი პირები მნათობიდან მნათობებზეც კი გადადიან. ძალიან ფართოა აგრეთვე ამ მოთხრობების ისტორიული დიაპაზონი: ის მოიცავს კაცობრიობის ისტორიული წარსულის მიმოხილვას, ანტიკური ეგვიპტიდან და ბაბილონიდან დაწყებული მეთვრამეტე საუკუნემდე.

მაგრამ ვოლტერი თავის მოთხრობებში არ იძლევა ეგზოტიკური ქვეყნების და წარსული ისტორიული ეპოქების რეალისტურ ასახვას. მისი მოთხრობების მიზანია რომელიმე ძირითადი ფი-

ლოსოფიური თეზისის დამტკიცება; ბელეტრისტული ფორმა მხოლოდ მოხერხებული საშუალებაა ამ მიზნის მისაღწევად. მოქმედი პირები არ წარმოადგენენ კონკრეტულ ადამიანებს, განსაზღვრული ეროვნული და ინდივიდუალური თვისებებით აღჭურვილთ: ისინი გამოდიან როგორც ამა თუ იმ ფილოსოფიური იდეის გამახორციელებელი აბსტრაქტული არსებანი.

თავის პირველ დიდ ფილოსოფიურ მოთხრობაში „ზადიგში“ ვოლტერი განათლებული აბსოლუტიზმის იდეას იცავს. მოთხრობას გადავყავართ ძველ ბაბილონში, სადაც ტახტზე მეფე მოაადბარი ზის, ნამდვილად კი ავტორი XVIII საუკუნის საფრანგეთს გულისხმობს. პირამთქმელი, სამართლიანი, გონებამახვილი ზადიგი თვით ვოლტერის ორეულად შეიძლება ჩაითვალოს; ყოველ შემთხვევაში, ის ავტორის ზრახვებს გამოთქვამს. ვოლტერის მსგავსად ზადიგი მრავალ სიდუხჭირეს განიცდის, სანამ მისი ნიჭის და გონების ძალას სცნობდნენ. ვოლტერის მსგავსად ის ებრძვის ძალმომრეობას, უსამართლობას, რელიგიურ ფანატიზმს. ზადიგი ბოლოს ბაბილონის მეფის მინისტრი გახდება. მისი მმართველობის დრო საუკეთესო ეპოქა იყო დედამიწის ზურგზე: „დაიწყო სამართლიანობის და სიყვარულის მეუფება; ყველანი ზადიგს ლოცავდნენ, ხოლო ზადიგი ზეცას ლოცავდა“.

ჯერ „ზადიგში“ და შემდეგ „პოემაში ლისა-

ბონის კატასტროფაზე“ ვოლტერმა, სხვათა შო-
რის, დასვა პრობლემა, რომელიც, როგორც
ეტყობა, მას მუდამ აწუხებდა. თუ სამყარო უზენა-
ესი გონების მიერ არის შექმნილი, საიდან წარ-
მოსდგება უნივერსალური ბოროტება და რით შე-
იძლება იმის გამართლება, რომ, მაგალითად, სტი-
ქიონური უბედურების, მიწისძვრის, წყალდიდო-
ბის ხანძრის დროს სრულიად უდანაშაულო
ადამიანები იღუპებიან ათასობით და ათიათასო-
ბით? განა ოცდაათი ათასი კაცი, რომელიც ლი-
საბონის მიწისძვრის დროს დაიღუპა 1755 წელს,
უფრო ცოდვილი იყო, ვიდრე პარიზის მცხოვ-
რებლები, რომელნიც ამ დროს მხიარულობდნენ
და ცეკვავდნენ? რატომ ხდება, რომ ამქვეყნად
სათნო ადამიანები ხშირად ისჯებიან, ხოლო არა-
მზადები ბედნიერები არიან? ის პასუხი, რომელ-
საც ვოლტერი „ზადიგში“ იძლევა, არსებითად
განსხვავდება იმ პასუხისაგან, რომელსაც ძველი
რელიგიური სისტემები იძლეოდნენ. ქრისტიანული
მსოფლმხედველობის მიხედვით ღმერთი კეთილია,
ის კაცობრიობას უბედურებას უგზავნის, რათა
დასაჯოს შეცოდებისათვის, ან რათა უფრო დიდი
მომავალი უბედურებისაგან დაიცვას. ზოროასტ-
რის რელიგიის მიხედვით სამყარო კეთილი და
ბოროტი პრინციპის, ორმუზდის და არიმანის
ბრძოლას წარმოადგენს. ვოლტერი ამტკიცებს,
რომ მოკვდავ ადამიანს არ ძალუძს ღვთაებრივი
ნებისყოფის გამოცნობა, მაშასადამე, მას არ შე-

უძლია ბოროტების მეტაფიზიკური არსების შეცნობა. რაც შეეხება ფიზიკური და სოციალური ხასიათის ბოროტებას, ის მიღებულ უნდა იქნას როგორც ემპირიული ფაქტი, მხოლოდ უნდა ვიბრძოლოთ, რათა ადამიანი, აღზრდის შემწეობით, უფრო სამართლიანი და კეთილგონიერი, ხოლო საზოგადოება, ბრძნული კანონმდებლობის შემწეობით, უფრო ჰარმონიული გახდეს.

თავის მეორე სახელგანთქმულ მოთხრობაში „კანდიდში“ ვოლტერმა ცალმხრივი ოპტიმიზმის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ინგლისელი პოეტი და დეისტი ფილოსოფოსი ალექსანდრე პოპი ამტკიცებდა, რომ ყოველივე, რაც არსებობს, გონიერიაო. პოპზე ადრე გერმანელი ფილოსოფოსი ლეიბნიცი შეეცადა ოპტიმიზმისთვის მეტაფიზიკური დასაბუთება მიეცა. ბრძოლა, ტანჯვა, კონფლიქტები, უბედურება, სიმახინჯე შემთხვევითი მოვლენებია. თუ ადამიანი თავისი ვიწრო პირადი თვალსაზრისისაგან განთავისუფლდება, ის შეიგნებს, რომ სამყარო წინასწარ დადგენილ ჰარმონიაზეა დამყარებული, და ჩვენი ქვეყანა საუკეთესოა ყველა შესაძლებელ ქვეყანას შორისო, ამტკიცებდა ლეიბნიცი.

ვოლტერს მიუღებლად მიაჩნდა როგორც ლეიბნიცის და ინგლისელი დეისტერის ოპტიმიზმი, ისე პასკალის პესიმიზმი, რომლის მიხედვით ამქვეყნიური ცხოვრება ბნელ სატუსაღოს წარმოადგენს, სადაც ხელშებორკილი არსებანი სიკვდი-

ლის სასჯელს ელიან. ცხოვრება, ვოლტერის შეხედულებით, არც მეტისმეტად ცუდია, არც მეტისმეტად კარგი, ის საერთოდ ასატანია და ადამიანის მიერ შეძლებისამებრ გამოყენებულ უნდა იქნეს. სასაცილოა კანდიდის მეგობრის, ყოვლისმცოდნე ოპტიმისტი პანგლოსის მტკიცება, ამქვეყნად ყოველივე საუკეთესოდ მიმდინარეობსო, მაგრამ მიუღებელია პესიმისტი მარტენის აზრიც, ადამიანი მხოლოდ იმისთვის იბადება, რომ თავისი ცხოვრება მოუსვენრობის კრუნჩხვასა და მოწყენილობის ლეტარგიაში გაატაროსო.

„კანდიდი“ თავისი მორალური ტენდენციით „ზადიგის“ ერთგვარ დამატებას წარმოადგენს. თუ ზადიგის სახით შექებულია ბრძენი კანონმდებელი და სოციალური რეფორმატორი, კანდიდის სახით გამოყვანილია ზნეობრივად შეურყვნელი ადამიანი, რომელიც სტოიკურად იტანს ყოველგვარ გაჭირვებას, რათა თავისი პირადი ცხოვრება მოაწყოს საყვარელ ქალთან ერთად. ის თავის გარშემო მეგობრების პატარა საზოგადოებას იკრებს, რათა მათთან ერთად ბაღი დაამუშაოს და შეუშფოთებლად იცხოვროს ფორთოხლის ხის ჩრდილში. შრომა ერთადერთი წამალია სამი ბოროტების – ბიწიერებისა, მოწყენილობისა და სიღარიბის წინააღმდეგ, ასეთია „კანდიდის“ დასკვნა. მაგრამ ცხადია, „კანდიდის“ მორალი ეგოცენტრისტული არ არის, და მოხუცი თურქის სიტყვები, რომ ადამიანები, რომელნიც საზოგა-

დოებრივ ცხოვრებაში ერევიან, ხანდახან უბადრუკად იღუპებიან და ამის ღირსი არიანო, არ გამოხატავს ვოლტერის შეხედულებას. „ადამიანს აფუჭებს არა საზოგადოებაში ცხოვრების მოთხოვნილება, არამედ საზოგადოების უქონლობა. ადამიანი, რომელიც სრულიად მარტო იცხოვრებდა, ჩქრა დაჰკარგავდა აზროვნების და გამოთქმის ნიჭს, აუტანელი გახდებოდა თავის თავისთვის და ცხოველად გადაიქცეოდა“. („ფილოსოფიური ლექსიკონი“).

უტოპიური ქვეყანა – ელდორადო, რომლის აღწერა „კანდიდშია“ ჩართული, საუკეთესოდ გამოჰხატავს ვოლტერის სოციალურ იდეალს. ელდორადოში უხვად მოიპოვება ოქრო და თვალმარგალიტი, მაგრამ მათ არავინ აფასებს, ვინაიდან ელდორადოს მოსახლეობა ზრუნავს არა კომფორტზე, არამედ ძირითად ადამიანურ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე. ელდორადოში დიდად პატივცემულია მწარმოებელი შრომა და მეცნიერული კვლევა-ძიება, სამაგიეროდ იქ არც ტაძრები და მონასტრებია და არც სასამართლოები და სატუსაღოები, ვინაიდან არავინ დანაშაულს არ ჩადის; მთელი მღვდელმსახურება კი იმაში გამოიხატება, რომ მეფე და ოჯახის მეთაურები ყოველ დილით სამადლობელ ჰიმნს მიუძღვნიან უზენაეს არსებას. ელდორადოს ქვეშევრდომნი თავიანთ მეფეს სალამს აძლევენ არა მიწაზე დამხობით ან მუცელზე ხოხვით, არამედ ლოყებზე

კოცნით. საუკეთესო შენობას მეცნიერების სასახლე წარმოადგენს, რომლის უზარმაზარი გალერეა ფიზიკური და მათემატიკური ხელსაწყოებითაა სავსე. მეფის ბრძანების თანახმად სამი ათასმა ფიზიკოსმა და ინჟინერმა ხელი მიჰყო მანქანის გაკეთებას, რომელსაც კანდიდი და მისი თანამგზავრები უმაღლეს მთებზე უნდა გადაეტარებინა. და სამშობლოსკენ გაესტუმრებინა.

* *

ვოლტერმა განუზომელი გავლენა მოახდინა არა მარტო თავის თანამედროვეებზე, არამედ მომდევნო თაობებზეც. საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწეები, როგორც ჟირონდელები, ისე იაკობინელები, ვოლტერს თავიანთ წინამძღვრად სთვლიდნენ. იდეური გავლენის მხრით საფრანგეთის რევოლუციის დროს ვოლტერს მხოლოდ ჟან-ჟაკ რუსო შეედრებოდა. ნაპოლეონის ბატონობის და რესტავრაციის წლებში დაიწყო ვოლტერის მკაცრი გაკრიტიკება ჯერ რეაქციონერი პოლიტიკური მოაზროვნეების (ჟოზეფ დე მეტრის და სხვ.), ხოლო შემდეგ რომანტიკოსების მიერ. მაგრამ ივლისის რევოლუციის შემდეგ ვოლტერის და ფრანგ გამანათლებლების გავლენა ხელახლა აღსდგა, ის რამდენიმედ კიდეც გაღრმავდა სოციალისტური აზროვნების გაძლიერების გამო. ფრიდრიხ ენგელსმა თავისი „ანტიდიურინგის“ შესავალში მართე-

ბულად აღინიშნა, რომ „თანამედროვე სოციალიზმი თავისი თეორიული ფორმის მიხედვით თავდაპირველად გვევლინება როგორც XVIII საუკუნის დიდი ფრანგი გამანათლებლების მიერ წამოყენებული პრინციპების შემდგომი, ერთი შეხედვით, თანმიმდევარი განვითარება“.

ვოლტერის სახელმა საერთაშორისო რეზონანსი მოიპოვა ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში. განსაკუთრებით ძლიერი იყო ვოლტერის გავლენა რუსეთში, სადაც ეკატერინე II ხელს უწყობდა მისი ნაწერების თარგმნას და გამოცემას. მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში რუსი არისტოკრატია ზერელედ გაგებული ვოლტერიანიზმის სულით იყო გაჟღენთილი. ითარგმნებოდა ვოლტერის ფილოსოფიური მოთხრობები და პოემები, სცენაზე ხშირად იდგმებოდა მისი დრამები და კომედიები. გარდა დედოფლისა, მრავალ რუს არისტოკრატს პირადი მიწერ-მოწერა ჰქონდა ფერნეს პატრიარქთან, ზოგიერთი მათგანი მისი სტუმარი იყო. ეკატერინე II რუსულად გადაათარგმნინა ვოლტერის მიმდევრის მარმონტელის ფილოსოფიური მოთხრობა „ველიზარი“, რომელშიც ავტორი რელიგიური შემწყნარებლობის სულს იცავს. ეს ნაწარმოები რუსულიდან ქართულად გადმოთარგმნა თელავის ფილოსოფიური სემინარიის ყოფილმა რექტორმა არქიეპისკოპოსმა გაიოზმა.

საფრანგეთის რევოლუციამ დააფრთხო ეკატერინე II და რუსეთის თავადაზნაურობა, რუსეთის

დედოფალმა აკრძალა ვოლტერის ნაწერების გამოცემა და მისი პიესების დადგმა. რუსი რესპუბლიკელი ა. რადიშჩევი, ავტორი „მოგზაურობისა პეტერბურგიდან მოსკოვამდე“, დასჯილ იქნა ფრანგი გამანათლებლების და მატერიალისტების იდეების პროპაგანდისათვის.

როგორც დასავლეთ ევროპაში, ისე რუსეთშიც ვოლტერის მსოფლმხედველობამ აღორძინება განიცადა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში: მისი ზეგავლენა ეტყობა ჯერ გრიბოედოვს და პუშკინს, ხოლო შემდეგ გერცენს, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვს, პისარევს და სხვ.

საქართველოში ვოლტერის იდეურმა გავლენამ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლო წლებში მიაღწია, ნაწილობრივ პირდაპირი გზით, ხოლო განსაკუთრებით რუსეთზე გამოვლით *. როგორც ცნობილია, გიორგი მეთორმეტის უფროსი ვაჟი დავით ბატონიშვილი ვოლტერის მიმდევრად ითვლებოდა. მართლაც, მისი პატარა რომანი „ახალი შიხი“ ვოლტერის დეისტური რელიგიის „ბუნების სჯულის“ ფარულ პროპაგანდას შეიცავს. ფრანგი გამანათლებლების და ენციკლოპედისტების ზეგავლენა ეტყობა აგრეთვე იოანე ბატონიშვილსაც, რომელიც თავის „კალმასობაში“ პროგრესის და განათლების იდეებს იცავს და ნამდვილი ვოლტე-

---

* ამ საკითხის შესახებ იხ. ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართველოში, თბილისი, 1933.

რული გონებამახვილობით ამხელს ქართველი ფეოდალების და სამღვდელოების უმეცრებას, ძალმომრეობას და გაუმაძღრობას.

დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ იოანე ბატონიშვილს „კალმასობაში“ გამოყვანილი ჰყავს ვოლტერის მოწაფე – ხვედურეთის მცხოვრები ციციშვილი, თელავის სემინარიაში აღზრდილი დავით რექტორის მიერ.

ვოლტერის ნაწერების პირველი მთარგმნელი საქართველოში ალ. ჭავჭავაძე იყო. მან უშუალოდ ფრანგულიდან გადმოთარგმნა ვოლტერის ორი საუკეთესო ტრაგედია „ზაირა“ და „ალზირა“.

„ზაირაში“ ვოლტერმა გადმოსცა ადამიანების ინტიმური გრძნობები. აქ მან თავისი გმირები ჩვეულებრივი სასაუბრო ენით აამეტყველა და მგრძნობიაროზის ანალიზი თეატრის ძირითად პრობლემად აქცია. შეიძლება ითქვას, რომ „ზაირაში“ ვოლტერმა რადიკალური ნაბიჯი გადადგა კორნელის და რასინის პათეტიკური სტილით დაწერილი გმირული ტრაგედიებიდან და ნიადაგი შეუმზადა XIX საუკუნის ბურეუაზიულ დრამას. რაც შეეხება „ალზირას ანუ ამერიკელებს“, ამ ტრაგედიაში ვოლტერი განსაკუთრებით მკაცრად ილაშქრებს ეროვნული მძულვარების და რელიგიური შეურიგებლობის პოლიტიკის წინააღმდეგ და განსაკუთრებით ბრწყინვალედ იცავს ჰუმანიზმის მორალს. „ალზირას“ ძირითადი ტენდენცია ავტორმა მკაფიოდ გამოთქვა მის წინასიტყვაობაში:

„უსარგებლო რიტუალების ასრულება და ადამიანის ვალდებულებათა ღალატი, ლოცვების წარმოთქმა და ბიწიერების შენარჩუნება, მარხულობა და მახლობლის სიძულვილი, ვერაგობა, ძალმომრეობა – აი უმეცარი ქრისტიანის სარწმუნოება. ნამდვილი ქრისტიანის რელიგია კი იმაში მდგომარეობს, რომ მან ყოველი ადამიანი თავის ძმად ჩასთვალოს, მას სიკეთე უყოს და ბოროტება აპატიოს“.

მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებში მღვდელს იესე გარსევანიშვილს რუსულიდან უთარგმნია ვოლტერის ისტორიული შრომა „ლუდოვიკო XIV და ლუდოვიკო XV ისტორია“. მეცხოამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულად გადმოითარგმნა აგრეთვე ვოლტერის რამდენიმე პროზაული ნაწარმოები, მათ შორის „ზადიგი“ (თარგმანი ა. ახნაზაროვისა) და „უმანკო“ (თარგმანი თ. სახოკიასი), რომლებიც ცალკე წიგნებად გამოიცა. ვოლტერის მთავარი ფილოსოფიური მოთხრობების თარგმანი, რომელიც რუსუდან დოდაშვილისა და ნუნუ ქადეიშვილის მიერაა შესრულებული, კარგ საჩუქარს წარმოადგენს საბჭოთა ეპოქის ქართველი მკითხველისათვის.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

მ ო გ ო ნ ე ბ ე ბ ი

განთიადიდან შუადღემდე 5

სიტყვები და წერილები

დავით გურამიშვილი 167
ეგნატე ნინოშვილი 183
ივანე მაჩაბელი 190
ვასილ ბარნოვი 196
ჩვენი მწიგნობართუხუცესი 206
თამარ აბაკელია 210
ენის და ლიტერატურის პრობლემისათვის . . . 216
თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაზე . . . 225
აფხაზეთ-საქართველოს ურთიერთობიდან . . 236
იულიუს ფუჩიკი 249
ონორე ბალზაკი 262
სტენდალი 285
ვოლტერი 308